

PRÍDU MNOHÍ OD VÝCHODU I ZÁPADU

Podkarpatský Východ v archívoch západnej cirkvi

Prídu mnohí od východu i západu

Podkarpatský Východ v archívoch západnej cirkvi

Peter Zubko

2021

Prídu mnohí od východu i západu

Podkarpatský Východ v archívoch západnej cirkvi

Autor

prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Slavistický ústav Jána Stanislava

Slovenskej akadémie vied

Recenzenti

prof. ThDr. Jan Blahoslav Lášek (1. kapitola)

prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.

doc. ThDr. Šimon Marinčák, PhD.

Monografia je výstupom z projektu VEGA 2/0025/18

Každodennosť v interakcii latinskej a byzantskej kultúry

na príklade karpatského regiónu v novoveku

Foto na obálke: Biskupi Josef Beran, Peter Pavol Gojdič a Vasiľ Hopko

Prešov 11. mája 1947, deň Hopkovej konsekrácie (archív autora)

Prvé vydanie

© prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., 2021

Pre Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v Bratislave vydala

Popradská tlačiareň, vydavateľstvo s. r. o.

ISBN 978-80-89613-39-7

EAN 9788089613397

Obsah

Značky a skratky	7
Úvod.....	9
1 Archívne pramene miestnej latinskej cirkvi z 18. storočia	12
1.1 Východiskový kontext	12
1.2 Koncepcia a metodologické východiská.....	19
1.3 Doterajší stav bádania.....	31
1.4 Vymedzenie vedeckého prínosu	34
1.4.1 Komparácia Brestskej a Užhorodskej únie.....	36
1.4.2 Revízia únie (1726 – 1727) a Zamošská synoda	50
1.4.3 Hospodársky súpis (30. roky 18. storočia)	58
1.4.4 Obradový vikár, obradová autonómia	60
1.4.5 Latinská kánonická vizitácia (1746 – 1749).....	64
1.5 Prehľad výsledkov doterajších výskumov	69
1.6 Možnosti využitia výsledkov doterajších výskumov	72
2 <i>Loca communia</i> latinsko-byzantského spolužitia.....	76
2.1 Všeobecné východiská.....	76
2.2 Stredoeurópske dedičstvo	78
2.3 Slávenie sviatkov gréckokatolíckmi na území spoločnom s rímskokatolíckmi (1794)	80
2.3.1 Šarišská stolica	83
2.3.2 Zemplínska stolica.....	90
2.3.2.1 Stropkovský dekanát	90
2.3.2.2 Sečovský dekanát	92
2.3.3 Abovská stolica	94
2.4 Zrušenie Gréckokatolíckej cirkvi	95
2.5 Obnovenie Gréckokatolíckej cirkvi	102
2.6 Desiaty apríl 1968.....	109
2.7 Spoločné používanie kostolov	111
2.8 Medziobradové vzťahy	121
3 Východná identita	129
3.1 Duchovná identita podľa Pseudozonara	129

3.1.1 Pseudozonar.....	129
3.1.2 Obsah Pseudozonara.....	131
3.1.3 Štruktúra a pramene Pseudozonara.....	135
3.1.4 Tematika Pseudozonara.....	138
3.1.5 Význam Pseudozonara	146
3.2 Právna identita podľa Olšovského štatútov.....	147
3.2.1 Historické súvislosti	147
3.2.2 Štatúty miestnej latinskej cirkvi	149
3.2.3 Kánonickoprávne súvislosti.....	150
3.2.4 Autograf Olšovského štatútov	152
3.2.5 Synopsa a obsah štatútov	154
3.2.6 Význam Olšovského štatútov	156
Záver	158
Bibliografia	162
Archívy	162
Tlačené pramene	162
Literatúra.....	165
Summary.....	182

Značky a skratky

*	narodený
?	neistý údaj
>	viac
†	zomrel
a pod.	a podobne
AAAgr	Archivum Archidioecesis Agriensis
AACass	Archivum Archidioecesis Cassoviensis
ADS	Archivum Dioecesis Scephusiensis
atď.	a tak ďalej
AV	Archivum vetus (fond)
CDK	Centrum pro studium demokracie a kultury (vydavateľstvo)
csl.	cirkevnoslovanský
CSsR	Congregatio Sanctissimi Redemptoris (redemptorista)
č.	číslo
ČSSR	Československá socialistická republika
ed.	editor
eds.	editori
E-JČ	Episcopalia – Jozef Čársky (fond)
Ex	Kniha Exodus (Sväté písmo)
fasc.	fascikel
Flp	List Filipanom (Sväté písmo)
fol.	fólia
GR	Graeci ritus (fond)
gr.	grécky
inv.	inventárne
JRD	Jednotné roľnícke družstvo
kán.	kánon
Kčs	koruna československá (mena)
KNV	Krajský národný výbor
kol.	kolektív
KUL	Katolicki Uniwersitet Lubelski (vydavateľstvo)
KV	Kánonické vizitácie (fond)
lat.	latinský
ml.	mladší
MNV	Miestny národný výbor
napr.	napríklad

nro	číslo
ONV	Okresný národný výbor
OSBM	Ordo sancti Basili Magni (bazilián)
pag.	pagina (strana)
PG	Patrologia Graeca
PL	Patrologia Latina
porov.	porovnaj
pozn.	poznámka
PZ	Peter Zubko
r.	rok, (v) roku
s.	strana
SAV	Slovenská akadémia vied
sign.	signatúra
SJ	Societas Jesu (jezuita)
sprac.	spracoval(i)
SSR	Slovenská socialistická republika
SSV	Spolok svätého Vojtecha (vydavateľstvo)
sv.	svätý, svätá, svätí
ŠA	Štátny archív
ŠAZOUB	Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny v Berehove
tab.	tabuľka
tzv.	takzvaný
VMV	Vydavateľstvo Michala Vaška (vydavateľstvo)
zost.	zostavovateľ

Úvod

MULTI AB ORIENTE ET OCCIDENTE VENIENT

Мнози ѿ востока и запада приидѣтъ

Prídu mnohí od východu i západu

V Evanjeliu podľa Matúša je napísané: „*Prídu mnohí od východu i západu a budú stolovať s Abrahámom, Izákom a Jakubom v nebeskom kráľovstve.*“ (8, 11). Tento biblický citát možno symbolicky použiť na označenie dvoch svetov, dvoch kultúr, dvoch tradícií sústredených v jednom priestore a čase, ktorý poznáme z východného Slovenska a celej priľahlej oblasti pod Karpatmi. Od stredoveku žijú vedľa seba veriaci dvoch kresťanských cirkví, ktoré sa odlišujú rítom, ale majú rovnaký cieľ, spásu duší. Toto susedstvo má svoje bohaté dejiny a okrem bohatej ústnej tradície vyprodukovalo aj pestrý písomný materiál. Toto zapísané svedectvo uchovávali archívy. Dozvedáme sa tam o reáliách, vzťahoch, zvykoch, ale najmä o ľuďoch: o ich viere, slabostiach, predsudkoch, názoroch, ktoré sa menili, vyvíjali, raz fundamentalisticky, sebecky a egoisticky, inokedy v duchu ekleziálneho univerzalizmu.

Iste, tieto písomné dokumenty treba vedieť čítať, študovať, aby sme správne pochopili reálie, kontexty a vzťahy, o ktorých píšú. Je to však len prvá časť kritickej historickej práce. K tomu treba pridať objektívnu interpretáciu, ktorá si vyžaduje komplexné poznanie problému, hľadanie súvislostí, nosných ideí. Primárne ide o cirkevné pramene a informácie, ktoré je nevyhnutné zohľadniť práve z cirkevného hľadiska, pretože cirkev písomný prameň vyprodukovala pre svoje konkrétne potreby. Treba rozumieť nielen historickej vede a jej pravidlám, ale aj teologickej vede a cirkevnej disciplíne, a to nielen jednej, ale aj druhej cirkvi, západnej i východnej. Cirkevné dejiny sú tak multidisciplinárne. Nie každý, kto píše o cirkvi, tvorí cirkevné dejiny. Nestačí opísať a identifikovať udalosti, osoby, javy, problémy a už vôbec nestačí dívať sa na nich len jednostranne, napr. „vonkajšej“ strany alebo zo strany jednej cirkvi. Dlhodobo chýbalo vnímanie východnej historickej problematiky zo západného pohľadu. Nie teologických formúl oficiálnych latinských dokumentov súčasnosti, ale z hľadiska dejín miestnej latinskej cirkvi. Viaceré takéto pramene už boli verejnosti sprístupnené vo vedeckých a odborných prácach, ale ich používanie je nedocenené alebo dezinterpretované.

Táto práca má tri časti. V prvej ponúka komplexný pohľad a interpretáciu nosných historických prameňov miestnej latinskej cirkvi (zachovaných v archívoch dvoch arcidiecéz, Košickej a Jágerskej) o východných kresťanoch z 18. storočia, ktorí žili a dodnes žijú v podkarpatskom priestore na území regiónov Zemplín, Šariš a Abov, čiastočne aj susedných oblastí. V druhej časti sú predstavené dokumenty, ktoré vznikli v 18. i v 20. storočí a týkajú sa tangents vzájomného spoluzitia v jednom priestore. Staršie dokumenty predstavujú modus vivendi

uplatňovaný k roku 1780 o slávení sviatkov na obradovo zmiešaných územiach. Mladšie dokumenty sa týkajú zrušenia (1950) a obnovenia (1968) Gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku. Tretia časť upriamuje pozornosť na dva kánonicko-spirituálne pramene, ktoré hovoria o autenticknej duchovnej identite východných kresťanov pod Karpatmi. Jedným prameňom je Užhorodský Pseudozonar z predúniových čias a druhým diecézne štatúty biskupa M. M. Olšovského z polovice 18. storočia. Ide o dva autentické texty, ktoré stoja na pomyselnom „začiatku“ miestnych dejín, pretože pred nich sa v takom rozsahu už zrejme nedá autenticky preniknúť.

Prvá časť práce je syntézou doterajších výskumov latinských prameňov z obdobia, keď systematicky vznikali v kanceláriách jágerského a neskôr aj košického biskupa administratívne dokumenty o kresťanoch východného obradu, ktorí žili na území týchto latinských diecéz. Väčšina pôvodne jágerských dokumentov bola po rozdelení Jágerského biskupstva (1804) delimitovaná v rámci archívnej rozluky na základe teritoriálneho princípu a prerozdelená medzi Jáger, Satmár a Košice. Pramene k historickým regiónom Zemplín, Šariš a Abov sa dostali do Košíc, pramene viažuce sa k Uhu a východnejším oblastiam do Satmáru, zvyšok ostal v Jágri. Okrem toho existujú písomnosti, ktoré sa nachádzajú v archíve Ostrihomského arcibiskupstva. Časť si priniesol pôvodne jágerský biskup František Barkóci. Mladšie pramene vznikli z titulu funkcie metropolitu, pod ktorého ako sufragán spadla mukačevský gréckokatolícky biskup po erigovaní Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva.

Tieto pramene dopĺňajú už známe pramene, ktoré publikovali iní historici v minulosti i súčasnosti. Nosné a pertraktované témy týchto prameňov sú po analýzach a čiastkových záveroch v doterajších prácach synteticky skompletizované v tejto publikácii. Komplexný prístup je príležitosťou pochopiť doteraz prebiehavší vývin problematiky, ktorý je možné sledovať nielen v samých prameňoch, ale i v meniacich sa interpretáciách. Všetky tieto úvahy sa odvolávajú na citované pramene a literatúru, konkrétnych autorov a ich diela. Možno tak postrehnúť nielen historický rozmer problému, ale aj teologický (ekleziologický, dogmatický atď.), spoločenský, literárny, no najmä kultúrny presah a jeho zložitosť.

Zdanlivé i skutočné konflikty sprevádzajú ľudský život odjakživa. Sú predmetom druhej kapitoly. Aj keď išlo o rozlične (ne)príjemné stretnutia, tie boli vždy príležitosťou na vzájomný dialóg a riešenie problémov, stali sa východiskom na revitalizáciu hodnôt a prehĺbenie vzájomného rešpektu, úcty a osobitého duchovného a kultúrneho dedičstva. V dejinách cirkví existuje osobitná problematika vyplývajúca zo vzájomného susedstva a zo sledovania rovnakého cieľa, ale odlišným spôsobom. Faktory prezentácie vlastnej pravovernosti (ortodoxie), politická i spoločenská dominancia väčšiny a záujem o druhú stranu rozhodujúco vplývali na množstvo i kvalitu napätí. Spoločné, styčné plochy sa týkali rozličných teologických a disciplinárnych interpretácií, akcentovania konkrétnych duchovných hodnôt. V podstate primárne išlo o kultúrny konflikt, ktorý mal dozvuky v každej obradovo zmiešanej obci. Príkladom je spôsob slávania cirkevných sviatkov podľa relácií z roku 1794. Vtedy viaceré gréckokatolícke lokality používali gregoriánsky kalendár, čo sa javilo ako spontánne a praktické rozhodnutie miestneho

spoločenstva veriacich. Juliánsky kalendár si ponechávali tie obce, ktoré boli dominantne gréckokatolícke a mali vlastnú cerkev. Rešpektoval sa princíp, že život v obci sa riadil podľa obradu miestneho chrámu, pretože väčšina obyvateľov bola zvyčajne príslušná k tomuto obradu. Ostatní menšinoví katolíci to rešpektovali, poznali druhý obrad, ale mali jasnú obradovú identitu, ktorá sa rešpektovala pri vysluhovaní niektorých sviatostí (krst, sobáš) a svätenín (pohreb).

Druhá časť tejto publikácie sa tiež venuje citlivej problematike obnovenia Gréckokatolíckej cirkvi (1968) a príslušnej súvisiacej tematike zrušenia Gréckokatolíckej cirkvi a problémov súžitia východného a západného obradu po obnovení. Táto časť sa opiera o dokumenty uchované v košickom Arcibiskupskom archíve. Zámerne je dôraz kladený na časté citovanie zo zachovanej korešpondencie, aby nedochádzalo k dezinterpretáciám alebo skresľovaniám. Táto historická skúsenosť bola na jednej strane skúškou pre katolícku cirkev, na druhej strane odhalila charaktery ľudí, ich mentalitu, predsudky i vysoké či nízke ideály, ktorými žila cirkevná i občianska spoločnosť. Kľúčovým svedectvom je poskytnutie azylu pre všetkých gréckokatolíkov pod krídlami latinskej cirkvi ako Matky. Prirodzene, že dovtedajších osemnásť rokov náboženskej neslobody prinieslo aj nechcené následky. Tie možno prirovnať k sňatiu sadrového obväzu, ktorý znehybnel končatinu a prispel k jej zahojeniu, no priniesol potrebu dlhodobých rehabilitácií. Pramene ukazujú, že niektorí účastníci obnovenia si mysleli, že sa automaticky fakticky a mentálne vrátia akoby do roku 1950 (pred zrušenie Gréckokatolíckej cirkvi), čo nebolo možné. Našťastie, spísomnené boli rozličné svedectvá, ktoré túto problematiku dokumentujú a ukazujú pestrú škálu zložitosti náboženského života v jednej z najdôležitejších okamihov moderných cirkevných dejín Slovenska.

Tretia časť práce predstavuje dva mimoriadne dôležité pramene pre poznanie autentickej historickej identity gréckokatolíkov podkarpatských regiónov. Ide o teologické, kánonické a historické pohľady na dva dokumenty, ktoré boli donedávna neznáme a pri našich výskumoch sme im venovali náležitú pozornosť. Prvá pamiatka mala okrem kánonicko-právneho charakteru predovšetkým spirituálne a pastoračné využitie. Druhá pamiatka, diecézne štatúty biskupa M. M. Olšovského, má kánonicko-právnu povahu a ukazuje, ako biskup aktívne vstupoval a formoval svojich veriacich. Jeho cieľom bola jednotná prax v celom obradovom vikariáte. Iste, že viaceré spôsoby prístupu k životu sú z dnešného pohľadu prekonané, no iné sú stále aktuálne. Navyše ide o autentickú miestnu tradíciu, jej „dušu“.

Veríme, že publikácia si nájde cestu k tým, ktorých zaujímajú slovenské cirkevné dejiny, duchovné dedičstvo Slovenska, jeho osobitosti a nehmotné tradície, živé a žité dodnes na východe Slovenska.

1 Archívne pramene miestnej latinskej cirkvi z 18. storočia

1.1 Východiskový kontext¹

Tradícia byzantskej (východnej) kultúry u nás začala v ranom stredoveku. Veľká Morava sa svojou politikou vyrovnala iným súdobým štátom. Neodmysliteľným atribútom stredovekého štátu bola vlastná cirkevná organizácia utvorená v roku 880 erigovaním Moravského a Nitrianskeho biskupstva a v roku 900 zveľaďená o ďalšie dve diecézy. Je zjavné, že popri staršej latinskej tradícii sa vďaka misii Konštantína Cyrila a Metoda ujala byzantská (grécka) tradícia inkulturovaná do slovanského prostredia a dala vzniknúť slovanskému písomníctvu a slovanskej kultúre.² Pretrvávanie slovanskej bohoslužobnej tradície možno v strednej Európe

¹ Porov. *Magnae Moraviae fontes historici I* – V. Bartoňková, Dagmar a kol. (eds.). Brno 1966 – 1973; 2. vyd.: *Magnae Moraviae fontes historici I – IV*. Bartoňková, Dagmar – Večerka, Radoslav (eds.). Brno (I), Praha (II – IV) : KLP, 2008 – 2013; 3. vyd.: *Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae*. Bartoňková, Dagmar a kol. (eds.). Praha : KLP, 2019; VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské 863 – 885*. Praha : Vyšehrad, 1996, 340 s.; MAREŠ, František Václav: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha : Torst, 2000, 738 s.

² Porov. najnovšie prehľadové a katalógové práce: KOUŘIL, Pavel a kol.: *Cyrlometodějská misie a Evropa – 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Brno : Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2014, 388 s.; *Velká Morava a počátky křesťanství*. Kouřil, Pavel (ed.). Brno : Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2014, 518 s.; GALUŠKA, Luděk: *Slované – stopy. O Moravě v 6. – 10. století*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2017, 304 s.; VAVŘÍNEK, Vladimír: *Misie na Moravě: mezi latinským Západem a Byzancí*. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*. Wieczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 107-109; *Mezi východem a západem. Svatí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*. Jemelková, Simona (ed.). Olomouc : Muzeum umění Olomouc, 2013, 248 s.; *Cyrl a Metoděj – doba, život, dílo / Cyril and Methodius – Their Era, Lives, and Work*. Mitáček, Jiří (ed.). Brno : Moravské zemské muzeum, 2013, 220 s.; HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin: *Po stopách sv. Cyrila a Metoda. Výberová bibliografia českých a slovenských prác za roky 1945 – 2011*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2013, 236 s.; *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Lukáčová, Martina a kol. (red.). Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2013, 824 s.; HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter: *Cyrlometodské dedičstvo a Nitra*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2012, 158 s.; ŠPIDLÍK, Tomáš – AMBROS, Pavel: *Svatí Cyril a Metoděj mezi námi. Vybrané otázky cyrlometodějské tradice. Bibliografie 1990–2011*. Olomouc : Centrum Aletti Velehrad-Roma, 2011, 252 s.; SS. Cirillo e Metodio fra i popoli slavi. *1150 anni dall'inizio della missione. Atti del Congresso, Roma, 25-26 Febbraio 2013*. Tomko, Jozef – Vasiľ, Cyril (eds.). [Roma] : Lilamé, 2014, 256 s. Zo starších prác: MACŮREK, Josef: *Dějepisectví evropského východu*. Praha : Nákladem historického klubu, 1946, 351 s.; DVORNÍK, František: *Byzantské misie u Slovanů*. Praha : Vyšehrad, 1970, 395 s.;

predpokladať až do 10. – 11. storočia. Okolo tejto problematiky sa už roky odvíja diskusia medzi bádateľmi mnohých vedných disciplín, ktorá ani zďaleka nie je uzatvorená,³ preto má ďalšie perspektívy. Po rozpade Veľkej Moravy jej rozličné štruktúry a prejavy (kontinuita osídlenia, panské domény, hradiská, aristokracia a jej majetky, cirkevná organizácia, ústne tradície o Svätoplukovi) a tiež správna, cirkevná, agrárna, remeselnícka terminológia pretrvali.⁴ Postupným uprednostnením západnej (latinskej) kultúry sa dovtedajšia fáza dejín končí, a to aj preto, lebo cirkev prechádzala vlastnými reformami, ktoré zmenili charakter jej vývinu.⁵ Na území bývalého severovýchodného Uhorska chýbajú jednoznačné archeologické i písomné pramene o prítomnosti byzantského obradu v románskej dobe (na rozdiel napr. od Haliče nazývanej Haličská Rus,⁶ ktorá bola súčasťou Kyjevskej Rusi); v našom prípade možno hovoriť len o istých domácich zvyklostiach, ktoré mali starší miestny (slovanský, veľkomoravský) pôvod. Oneskorenie sa vo vnútornom vývine cirkvi v Uhorsku za Západom (napr. v otázke celibátu klerikov, ktorá sa objavuje na Sabolčskej synode [1092] alebo vo Svätoladislavskej legende [cca zač. 13. storočia]) môže byť len zdanlivé, pretože v ňom možno vidieť uplatňovanie sa rovnakej suverénnej moci alebo vôle hlavného patróna (panovníka), ako to poznáme aj za čias Veľkej Moravy; aj cirkevná politika Štefana I. v tomto svetle napodobňovala staršiu miestnu tradíciu. Tiež maďarská bibliografia priznáva, že v Uhorsku mnohé slovanské tradície pramenili v cyrilo-metodskom apoštoláte, ar-pádovský kráľovský dvor budoval kultúrne a príbuzenské väzby s Byzanciou,

POLÁČEK, Lumír a kol.: *Great Moravian Elites From Mikulčice*. Brno : Czech Academy of Sciences, Institute of Archeology, 2020, 467 s.; MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Morava na úsvitě dějin. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Svazek 4*. Brno : Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2011, 656 s.

³ DARGON, Gilbert a kol.: *Historia chrześcijaństwa 4. Religia, kultura, politika. Biskupi, mnisi i cesarze 610-1054*. Mayer, Jean-Marie a kol. (reds.). Warszawa : Krupski i S-ka, 1999, s. 710.

⁴ AVENARIUS, Alexander: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí. K problému recepcie a transformácie*. Bratislava : Veda, 1992, s. 113-132; KUČERA, Matúš: *Veľká Morava a slovanské dejiny. Od vzniku Veľkej Moravy do jej pádu roku 907*. In: *Stred Európy okolo roku 1000*, s. 15-16; RUTTKAY, Alexander: *Vývoj štátnych štruktúr u západných Slovanov (na území dnešného Slovenska)*. In: *Stred Európy okolo roku 1000*, s. 116-118.

⁵ Porov. MÚCSKA, Vincent: *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra všeobecných dejín, 2004, 139 s.; VLADÁR, Vojtech: *Dejiny cirkevného práva*. Praha : Leges, 2017, s. 213-233.

⁶ Množstvo relikviárových krížov (enkolpionov) z 12. storočia či bronzové ikony z 12. – 14. storočia boli nájdené v okolí Sanoka (*Zamek Królewski w Sanoku. Muzeum sztuki. Royal castle in Sanok. Museum of art. Archeologia, historia, sztuka. Archeology, history, art*. Sanok : Muzeum Historyczne w Sanoku, 2015, s. 113-117). U nás takéto nálezy a takom rozsahu absentujú. Z 13. storočia pochádza z tohto územia aj letopis (*Haličskovoľyňský letopis*. Praha : Argo, 2010, 183 s.). K dejinám pozri: ГРЕКОВ, Б. Д.: *Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века. Книга первая*. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1852, s. 244-380.

predsa však Uhorsko ako cirkevná súčasť Rímskeho patriarchátu preferovalo latinské smerovanie cirkvi. Niektoré uhorské biskupské sídla nadviazali na staršie tradície, ale takmer celá cirkevná organizácia bola vybudovaná nanovo;⁷ aj pri najstarších známych sakrálnych stavbách zo severného Potisia bol preukázaný latinský pôvod alebo kontext,⁸ pričom chýbajú písomné záznamy o nositeľoch východného obradu,⁹ chýba aj miestna redakcia liturgickej cirkevnej slovančiny, čo je do istej miery prirodzené, pretože západná i východná cirkev mali k sebe bližšie, ešte neboli oddelené samostatným politickým, spoločenským či dogmatickým vývojom, a tiež je to samozrejmé vďaka geografickej polohe na rozhraní západného a východného sveta. Miestne tradície pretrvávali v rozličných formách a potrebujú ďalšie skúmanie (napr. zvyky, eremitizmus, spiritualita, duchovné piesne¹⁰) vo

⁷ ÉRSZEGI, Géza: *The Emergence of the Hungarian State, the Adoption and Consolidation of Christianity (970-1095)*. In: *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millenium*. Zombori, István – Cséfalvay, Pál – De Angelis, Maria Antonietta (eds.). Budapest : Hungarian Catholic Episcopal Conference, 2001, s. 25-36; *Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*. Tóth, István György (red.). Budapest : Osiris, 2002, s. 48-53.

⁸ ULICHÝ, Ferdinand: *Začiatky a vývoj kresťanstva na východnom Slovensku v stredoveku*. In: *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Kohútová, Mária (ed.). Bratislava : Historický ústav SAV – SHS pri SAV, 2003, s. 35-43; TAJKOV, Peter: *Sakrálna architektúra 11. – 13. storočia na juhovýchodnom Slovensku*. Košice : Fakulta umení Technickej univerzity v Košiciach, 2012, 308 s.; porov. VANČO, Martin: *Stredoveké rotundy na Slovensku (od 9. do 13. storočia)*. Bratislava : Chronos, 2000, s. 99-100, 113, 119-120, 127-129, 132-133, 142-144.

⁹ Okrem skupín ľudí z ruských krajín, ktorí konali povinnosti pohraničných strážcov; na severovýchode Uhorska to bolo 15 dedín; niektorým sa podarilo spoločensky postúpiť medzi zemanov a postupne etnicky, kultúrne i nábožensky splynuli so strašim latinským obyvateľstvom. Porov. VARSÍK, Branislav: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava : Veda, 1984, s. 152-154; ULICHÝ, Ferdinand: *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava : Veda, 2013, s. 185; MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 226-227; RUTTKAY, Alexander: *Archeologický výskum cirkevných architektúr a christianizácia*. In: *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Ruttkay, Alexander – Ruttkay, Matej – Šalkovský, Peter (eds.). Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 157-178.

¹⁰ ŽEŇUCH, Peter: *Kultúrno-historické podmienky vzniku paraliturgickej piesne byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku v 17. – 19. storočí*. In: *Slovenská kresťanská a svetská kultúra*. Skladaná, Jana (zost.). Bratislava : Veda, 2001, s. 202-223; ŽEŇUCH, Peter: *Paraliturgická pieseň z jazykového a kultúrno-historického pohľadu a jej miesto v tradícii cirkvi byzantského obradu na východnom Slovensku*. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15.–19. storočia*. Doruľa, Ján (ed.). Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 390-402; ŽEŇUCH, Peter: *Medzi východom a západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava : Veda, 2002, 288 s.; ŽEŇUCH, Peter: *Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Bausteine zur Slawischen Philologie und Kulturgeschichte, Reihe B. Editionen. Band 23. MBSLS II*. Köln – Weimar – Wien : Böhlau Verlag, 2006, 982 s.; ŽEŇUCH, Peter: *Niekoľko poznámok k anonymnej próze v cyrilských rukopisoch 18. storočia v karpatskom prostredí*. In: *Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení*. Žeňuchová, Katarína – Žeňuch, Peter

východno-západnom kontexte. Valašskou kolonizáciou¹¹ nastala ďalšia, úplne nová etapa vývinu, obsah jej duchovného a kultúrneho dedičstva je byzantský, cirkevnoprávne filiovaný z konštantínopolskej tradície, ale už vrcholnostredovekej, nanovo importovanej do nášho prostredia a pretrvávajúcej kontinuitne dodnes.¹² Táto fáza však nezačínala na zelenej lúke. Dôkazom je Užhorodský rukopisný Pseudozonar, ktorý sa síce odvoláva na konštantínopolskú tradíciu, ale reflektoval veľa starších (veľkomoravských, ranouhorských) domácich prvkov, ktoré boli známe len v karpatskej oblasti.

Kultúrny, jazykový, etnografický, etnický, konfesiónálny, literárny a historický výskum regiónov niekdajšieho severovýchodného Uhorska (dnešného východného Slovenska, Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, priľahlého severovýchodného Maďarska a Rumunska) prebiehal v rozličných historických etapách v závislosti od spoločensko-politických okolností doby, vedeckého záujmu, kapacitných a objektívnych možností jednotlivých krajín. Táto oblasť bola geograficky zaujímavá, a hoci sa polohou nachádzala na okraji veľkého diania, v globálnom meradle bola a neustále je kontaktným územím medzi Východom a Západom. Tento región nie je jednoliaty, má svoju pestrosť, ktorá sa odvíjala od fyzicko-geografickej členitosti územia medzi horským hrebeňom Karpát na severe a na juhu riekou Tisa odvádžajúcej viacero veľkých prítokov, ktoré vymodelovali prirodzené samostatné menšie regióny, ktoré napokon administratívno-správne vytvorili komitáty a neskôr

(eds.). Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2009, s. 149-168; MARINČÁK, Šimon: *Problematika byzantskej hudby na Slovensku od konca Veľkomoravskej ríše po kolonizáciu na valašskom práve (10.-14. storočie)*. In: *Slavica Slovaca* 45 (2010), č. 1, s. 3-19; ŽEŇUCH, Peter: *Kultúrne kontexty cirkevnoslovenského písomníctva na Slovensku a cyrilo-metodské dedičstvo*. In: LICHNER, Miloš – MARINČÁK, Šimon – ŽEŇUCH, Peter: *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva I. Monografia*. Bratislava : Dobrá kniha, 2013, s. 51-90; MARINČÁK, Šimon: *Interferencia liturgickej hudby a piesňovej kultúry v priestore bývalej Mukačevskej eparchie*. In: *Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom*. Žeňuch, Peter (ed., red.). Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, s. 109-129.

¹¹ CRÂNJALĂ, Dumitru: *Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelom k moravskému Valašsku*. Praha : Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1938, 564 s.; CHALOUPECKÝ, Václav: *Valaši na Slovensku*. Praha : Slovanský ústav, 1947, 117 s.; KAVULJAK, Andrej: *Valasi na Slovensku. Na okraj publikácie V. Chaloupeckého o Valachoch*. In: *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 38-42 (1949), Turčiansky Sv. Martin, s. 306-319; MACŮREK, Josef: *Valaši v západních Karpatech v 15.-18. století. K dějinám osídlení a hospodářsko-spoločenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy*. Ostrava : Krajské nakladatelství v Ostravě, 1959, 528 + 18 s.; VARSÍK, Branislav: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*, s. 161; ŽUDEĽ, Juraj: *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava : Veda, 2010, s. 123-127; *Valašská kolonizácia na Slovensku a slovenská kolonizácia v Rumunsku. Zborník príspevkov z 10. zasadnutia komisie historikov Slovenska a Rumunska (Banská Bystrica, 25. – 27. september 2012)*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2014, 118 s.

¹² Porov. ŽEŇUCH, Peter: *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, s. 25-27.

historické stolice (Marmaroš, Ugoča, Bereh, Uh, Zemplín, Šariš, Spiš, Abov, Turňa, Gemer, Sabolč atď.) so správnymi centrami, v ktorých sa sústreďovalo tamjšie obyvateľstvo, ale často nadväzujúc na staršie slovienske osídlenie.¹³ V horských oblastiach krajiny sa rozkladali husté lesy, ktoré sa dlhodobo považovali za nevhodné pre osídlenie, preto sa tiež vnímali ako nepreniknuteľné, hoci nimi viedli tranzitné cesty, ktoré na horskom hrebeni Karpát prechádzali cez priesmyky. Horské, podhorské a pahorkaté oblasti postupne prechádzajú do údolí a Veľkej uhorskej nížiny (Alföld).¹⁴ Odhliadnuc od archeologických prameňov z predmetnej oblasti z historického (listinného) obdobia možno sledovať mimoriadny záujem o toto územie napr. v stredovekých uhorských kronikách¹⁵ po časy osmanského susedstva a politicko-vojenských aktivít sedmohradských kniežat v 17. storočí. Oblasť bola zaujímavá aj z ekonomického hľadiska. Na okraji tohto regiónu vzniklo významné kooperujúce súmestie Pentapolitana na čele s Košicami („*Cassovia, Superioris Hungariae civitas primaria*“¹⁶), ktoré patrili po hlavnom meste krajiny ku kľúčovým politickým, vojenským, spoločenským, kultúrnym a náboženským lokalitám Uhorska. Dóm svätej Alžbety sa stal symbolom najvýchodnejšej latinskej katedrály, pretože latinská a západná kultúra tu prechádza do byzantskej a východnej kultúry, o čom svedčia stredoveké púte k miestnej relikvii Svätej krvi a jej ikonografické zobrazenie nazývané mandylion.¹⁷ Na Zemplíne sa ekonomicky dôležitou

¹³ Porov. VARSÍK, Branislav: *Osídlenie Košickej kotliny I – III*. Bratislava : Veda, 1964 – 1977, 476 + 604 + 584 s.; BENKO, Ján: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, 328 s.; ULÍČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, 520 s.; ULÍČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach, 1995, 351 s.; ČAPLOVIČ, Dušan: *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava : AEP, 1998, 268 s.; ULÍČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001, 760 s.; ULÍČNÝ, Ferdinand: *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*, s. 150; RUTTKAY, Alexander: *O interetnických vzťahoch po rozpade Veľkej Moravy*. In: *Slovensko vo včasnom stredoveku*, s. 179-188; ULÍČNÝ, Ferdinand: *Dejiny Liptova od 9. storočia do 19. storočia*. Liptovský Hrádok : Komunitná nadácia Liptov, 2015, 416 s.; porov. STEINHÜBEL, Ján: *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Budmerice : Rak, 2016, s. 509-514.

¹⁴ Porov. FRISNYÁK, Sándor: *Karpatská kotlina*. In: *Stred Európy okolo roku 1000*, s. 34-35; KRISTÓ, Gyula: *Historická geografie uherských zemí*. In: *Stred Európy okolo roku 1000*, s. 194-195.

¹⁵ Súdobá pamäť reflektovala staršiu tradíciu, ktorú potvrdil archeologický výskum nálezmi desiatok staromaďarských jazdeckých hrobov v Potísi (PARCZEWSKI, Michał: *Stan badań nad zasiedleniem pogranicza polsko-rusko-słowackiego (węgierskiego) we wczesnym średniowieczu*. In: *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*. Gancarski, Jan (red.). Krosno : Muzeum Podkarpatskie w Krośnie, 2006, s. 19).

¹⁶ Takto Košice symbolicky označil na všeobecne známej kolorovanej vedute belgický maliar Egidius van der Rye, ktorú vydal Georg Hoefnagel v roku 1617 (BRAUN, Georg – HOGENBERG, Franz: *Civitates orbis terrarum. Cities of the World. 363 Engravings Revolutionize the View of the World. Complete Edition of the Colour Plates of 1572–1617*. Füssell, Stephan (ed.). Köln : Taschen, 2008, s. 467).

¹⁷ Naším výskumom sme preskúmali autentický text buly pápeža Bonifáča IX. z marca 1402, ktorý pútnikom smerujúcim do vtedy rozostavaného Kostola sv. Alžbety

oblasťou stal chýrny tokajský vinohradnícky región s dominujúcim vplyvom kultivovanej podoby slovenčiny – východoslovenského jazyka¹⁸ aj na susedné stolice.¹⁹ Úrodné časti krajiny priťahovali ľudí na sezónne práce; v menšej miere boli motívom trvalejšej migrácie aj úteky poddaných.²⁰ Pri výskumoch latinských prameňov o východných kresťanoch je prirodzene dôležité nemať len selektovaný pohľad, ale zohľadňovať celý kontext náboženských, myšlienkových, kultúrnych a jazykových problémov, ktoré naznačujú pramene, pretože v tereziánskom období bol zdrojom tzv. protonacionalizmu, ktorý buď bol, alebo nebol využitý o necelé dve generácie neskôr v procese známom ako národné obrodenie. Kým kalvínska cirkev podcenila jeho dôležitú národnú a jazykovú zložku, pretože uprednostňovala iba maďarčinu (pripustenie slovenčiny pri bohoslužbách bolo obrannou, no do veľkej miery najmä záchrannou reakciou na úspešnú rekatolizačnú prácu a spiritualitu), v Šariši i na Zemplíne sa nám podarilo z latinskej kánonickej vizitácie z roku 1749

v Košiciach udeľoval veľmi rozsiahle odpustky. Medzi pútnikmi už vyše polstoročie púťali pozornosť ortodoxní veriaci Valasi a Rusíni, ktorí sa tu „obracali na pravú katolícku vieru“. V rámci valašskej kolonizácie sa objavili ako nový prvok v spoločnosti. Valasi sa v prvých generáciách po usídlení latinizovali a splynuli s väčšinovým katolíckym obyvateľstvom, pretože hovorili po slovensky; Rusíni si svoju identitu podržali najmä vďaka svojej jazykovej odlišnosti. V novoveku nachádzame medzi uniátmi/gréckokatolíkmi nielen etnických Rusínov, ale aj Slovákov, Maďarov, Rumunov. Cirkevné pramene pod termínom *Ruthenus* chápu *rusnáka* (ide o náboženský termín); ak ho chápú inak, je to zjavné z použitej terminológie (napr. *lingua Ruthenica, populus idiomate Slavicæ et Ruthenicae et Hungaricae* a pod.) (ZUBKO, Peter: *Kult Svätej krvi v Košiciach. Rozprávania o stratených stredovekých relikviách*. Košice : Viliam Ščavnický, ¹2012, ²2013, 126 s.; ZUBKO, Peter – JUCKES, Timothy Renwick Ian – NÁDASKÁ, Katarína: *Pútnický Kostol svätej Alžbety v Košiciach*. Poprad : Popradská tlačiareň, 2014, 80 s.). Pápež Bonifác IX. podporoval túto pastoračnú prax (FLORJA, Boris N.: *Církevní rozkol a slovanský svět*. Vimperk : Pavel Mervart, 2014, s. 119).

¹⁸ ZUBKO, Peter a kol.: *Slovenský kalvínsky žaltár. MBSLS VII*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2020, 432 s.; KIRÁLY, Péter: *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1953; VARSIK, Branislav: *Vznik a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku*. In: *Historický časopis* 39 (1991), č. 2, s. 134; SEDLÁK, Imrich: *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 2012, s. 31-32; KÓNYOVÁ, Annamária: *Kalvínske bohoslužobné knihy vo východoslovenskom nárečí a ich význam pre slovenských kalvínov na východnom Slovensku v 18. storočí*. In: *Spoločnosť a kultúra východného Slovenska*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2014, s. 53-64. Slovenský jazyk a slovenská kultúra vplýval aj na gréckokatolíkov (porov. BEL, Matej: *Zemplínska stolica. Preklad z latinského jazyka*. Bratislava : Zemplínsky valal, 2000, s. 55; ULÍČNÝ, Ferdinand: *Notície Mateja Bela o Šarišskej a Zemplínskej stolici*. In: *Nové obzory* 29 (1987), Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove, s. 145).

¹⁹ Päť bohoslužobných kníh kalvínov, medzi ktorými je literárnym klenotom *Žaltár (Svätého Dávida stopäťdesiat žalmov, 1752)*, bolo napísaných zemplínskym nárečím.

²⁰ ADAM, Ján: *Smery poddaných z humenského panstva v 1. polovici 18. storočia*. In: *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*. Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). Prešov : Universum, 1997, s. 22-36.

identifikovať katolíckych kňazov, ktorí študovali u jezuitov na Trnavskej univerzite²¹ (alebo sa priatelili s týmito spolubratmi v kňazskej službe) a mali uvedomelé slovenské zmýšľanie, čo sa prejavovalo vlastníctvom slovanských prekladov Biblie (boli spomenuté v ich testamentoch), ale i písomným vyjadrovaním (používali termíny: „šarišská slovenčina“, „panónsky národ“) a určite aj kázňami a formovaním veriacich.²² Uniati (gréckokatolíci) ešte nemali vlastné vzdelávacie inštitúcie, bolo potrebné vytvoriť plnohodnotnú cirkevnú organizáciu a cirkevné inštitúcie. Pred vznikom Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva (v porovnaní s latinským klérom) malý počet popov získal kvalitné vzdelanie v latinskom prostredí v Trnave, Košiciach, Jágri a Viedni, tí potom svoje schopnosti zúročili vo vlastnej diecéze systematickou tvorbou v takej širokej a hlbokej miere, že obdobie ich činnosti je nazývané „zlatými“ časmi Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva, hoci len začínalo svoju samostatnú etapu ako diecéza. V prvej polovici 18. storočia uniatsky klérus zrejme prechádzal istou krízou, ktorú možno prezentovať na osobe kalvínskeho kazateľa, Slováka Andreja Špácaiho († 1766), jedného z prekladateľov kalvínskych bohoslužobných kníh z maďarčiny do slovenčiny, ktorý mal povest' bohéma, ale svoj básnický talent využil pri preklade a prebásnení žalmov.²³ Doterajšie názory na jeho *locus originis* hovorili o západoslovenskom pôvode, nám sa výskumom podarilo identifikovať, že išlo o apostatu od uniátov, s istotou môžeme tvrdiť, že bol pôvodne popom, ktorému to latinský biskup František Barkóci vyčítal.²⁴ Iba nemožnosť realizovať sa vo vlastnom prostredí a silné sebavedomie dokáže zdôvodniť vlastnému svedomiu zmenu vierovyznania. O storočie neskôr – opäť na východe Slovenska – urobil podobný krok aj Jonáš Záborský (1812 – 1876), ktorého otec bol evanjelik a matka katolíčka, z evanjelického kazateľa sa stal rímskokatolícky kňaz, aby „lepšie poslúžil slovenskému národu“; tu vidno to,

²¹ Vedecký a kultúrny prínos jezuitov pozitívne hodnotia i východní autori (porov. RUSÍNSKY, Beloň: *Trnavská univerzita v službe unionistickej idey*. In: *Pamiatke Trnavskej univerzity 1635 – 1777*. Trnava : SSV, s. 243-257; AMBROS, Pavel: *Kresťanský Východ a Západ: inkulturace a interkultura. Příspěvek k současné recepci tradic v české teologii*. Brno : CDK, 2017, s. 184-185).

²² Z archívu Rímskokatolíckej cirkvi, farnosť Gaboltov, sa nám podarilo získať kolekciu slovenských rukopisných kázní od viacerých latinských duchovných z konca 18. a začiatku 19. storočia, ktorú plánujeme preskúmať v rámci ďalších projektov. Z východného Slovenska sú takého korpussy mimoriadne vzácne, z územia Košického biskupstva z 19. storočia sú nateraz známe len kázne Jonáša Záborského, ktoré vyšli tlačou (prvé vydanie Viedeň 1850; 2. vyd.: ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Múdrost' života ve chrámových řečech*. Brtňánová, Erika (ed.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Ústav slovenskej literatúry SAV – Slovenský komitét slavistov, 2015, 480 s.). O neznámych reáliách zo života Záborského pozri: ZUBKO, Peter: *Kňaz nie každodenný. Jonáš Záborský v službe Košickej diecézy*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, 181 s.; ZUBKO, Peter: *Jonáš Záborský – kňaz nie každodenný*. In: *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrozenia*. Doruľa, Ján (ed.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014, s. 55-78.

²³ Pozri: ZUBKO, Peter a kol.: *Slovenský kalvínsky žaltár*, 432 s.

²⁴ Arcibiskupský archív v Košiciach (Archivum Archidioecesis Cassoviensis, AACass), Kánonické vizitácie (KV), Horný Zemplín, 1749, s. 29, 41.

čo – tiež na východe Slovenska – už v 17. storočí český utrakvistický exulant Jakub Jakobeus (1591 – 1645) pomenoval „hlasom Matky Slávy“.

Významnú kultúrnu, ideovú a integrujúcu základňu tak vždy zohrávala cirkev. O to isté územie pod Karpatmi sa delili pôvodne dve katolícke biskupstvá: rímskokatolícke (latinské) so sídlom v Jágri a gréckokatolícke so sídlom v Mukačeve, ktoré od roku 1778/1780 má svoje sídlo v Užhorode. V roku 1804 bolo Jágerské biskupstvo dismembrované, vtedajší pápež Pius VII. erigoval Košické a Satmárske biskupstvo a Jágerské biskupstvo bolo povýšené na arcibiskupstvo a vznikla tak tretia cirkevná provincia v Uhorsku (dve staršie cirkevné provincie vznikli ešte za vlády prvého kráľa Štefana I.: v roku 1001 v Ostrihome a 1035 v Kalóči); Mukačevské gréckokatolícke biskupstvo zriadil pápež Klement XIV. bulou *Eximia regalum* v roku 1771. Biskupstvo malo v roku 1804 až 740 farností; od tejto diecézy pápež Pius VII. bulou *Relata semper* 22. septembra 1818²⁵ odčlenil Prešovské gréckokatolícke biskupstvo²⁶ a iným rozhodnutím oddelil 72 farností južne od rieky Samoš v Satmárskej a Sabolčskej stolici a v roku 1825 ich pripojil k existujúcemu Veľkovaradínskemu gréckokatolíckemu biskupstvu; v roku 1854/6 bolo 94 farností s dominantnou rumunčinou ako vernakulárnym jazykom v Marmarošskej, Ugočskej a Satmárskej stolici priradených k novému Samošújvarskému gréckokatolíckemu biskupstvu (*Dioecesis Armenopolitana seu Szamos-Ujváriensis*²⁷); pápež Pius X. bulou *Christifideles graeci* v roku 1912 zo 70 farností s dominantnou maďarčinou vytvoril Hajdúdorozské gréckokatolícke biskupstvo.²⁸ Po prvej svetovej vojne z 21 farností Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva a jednej farnosti Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva, ktoré ležali v Maďarsku, bola v roku 1924 utvorená Miškovecká apoštolská administratúra (exarchát), ktorú pápež František v roku 2015 povýšil na eparchiu a v tom istom roku zriadil v Maďarsku tretie gréckokatolícke biskupstvo, Níredházska eparchiu.²⁹

1.2 Koncepcia a metodologické východiská

Pramene latinskej proveniencie sú dôležité a zaujímavé nielen pre vedu ako takú, ale aj pre samých východných kresťanov (gréckokatolíkov a pravoslávnych).

²⁵ Kráľ František I. vydal dvorský dekrét 3. novembra 1816.

²⁶ Pred vznikom Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva sa v roku 1815 konalo kvalifikované zisťovanie u latinského košického biskupa, aby sa získali objektívne/nezávislé štatistické informácie. Vznikol tak rozsiahly kvalifikovaný dokument, posledný svojho druhu latinskej proveniencie o gréckokatolíkoch (AACass, Graeci ritus [GR], fasc. 1, fol. 607r-722v).

²⁷ *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani... a Nicolao Nilles. Volumen I. Oenipontae* : Typis et sumptibus Feliciani Rauch, 1885, s. 1064.

²⁸ HADŽEGA, Vasil: *Přehled církevních dějin na Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Zatloukal, Jaroslav (red.). Bratislava : Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936, s. 276-277.

²⁹ SZABO, Miloš: *Východní křesťanské církve. Stručný přehled sjednocených i nesjednocených církví křesťanského Východu*. Praha : Karolinum, 2016, s. 124-125.

Obidve cirkvi formujú vlastnú identitu skúmaním svojej minulosti. Osobitne to platí o rozličných štatútoch a duchovných pravidlách, na ktoré možno nadviazať v dnešnej pastorácii. Nie je problém identifikovať myšlienku, ale správne ju pochopiť čiže porozumieť jej autentickému zmyslu. Preto je dôležité zistiť okolnosti jej vzniku, formulovania, teda jej genézu, najmä ak si našla miesto v miestnej tradícii, najmä ak sa tak stáva s odstupom času. Tento cieľ sa dosahuje použitím existenciálneho výkladu textu, čiže ponajprv štúdiom miestneho, dobového a situačného pozadia a potom vysvetlením jeho zmyslu pre súčasníkov. Bez prvotnej historickej interpretácie akýkoľvek existenciálny výklad nemá pevné východisko. Niektoré princípy výkladov sú spoločné rozličným druhom literatúry s teologickým či duchovným obsahom. Pri všeobecnom výklade treba dbať na nasledujúce faktory: jazyk a štýl, historické pozadie, geografické prostredie, spoločenská situácia. Odborný výklad nie je len výkladom jedného dokumentu alebo skupiny dokumentov, ale prispieva k poznaniu zmyslu všetkých prameňov ako celku,³⁰ čo úzko súvisí so zmyslom existencie inštitúcie a ľudí, ktorých sa týkajú. V bibliografii sa nachádzajú rozličné výklady prameňov, ktoré sú predmetom našich výskumov, ktoré – z dnešného stavu bádania – sú neúplné alebo jednostranné. Tieto výklady mali rozličný účel a povahu: apologetický (napr. Lučkajova práca), doslovný, duchovný (morálny, pedagogický).

Peter Žeňuch, ktorý vedecky rozvinul intenzívne skúmanie byzantsko-slovanskej kultúry na Slovensku, napísal:

V stredoeurópskom prostredí sa uplatňuje tradičná paradigma vnímania identity, ktorá sa odvíja od kultúrnej pamäti. Tradičná kresťanská religiozita so svojimi národnými, konfesionálnymi i jazykovými jedinečnosťami predstavuje trvalú a platnú hodnotu. Vníma sa ako stabilizujúca a aktuálna forma kultúrnej identity spoločenstva, pričom jej špecifikom je prirodzená synergia identity jednotlivca v rozmanitých regionálnych, národných i areálových paradigmách, ktoré významne formujú spätosť jednotlivca s konkrétnou kultúrnou, konfesionálnou i sociálnou vrstvou či entitou. V prostredí strednej Európy, ktorej Slovensko je neoddeliteľnou súčasťou, tieto danosti vyplynuli z konkrétnych medzijazykových, medzietnických, medzikonfesionálnych a medzikultúrnych vzťahov. Tieto osobitosti možno pochopiť zo starších i novších vrstiev národnej kultúry, ktorá jednako formovala slovenské prostredie v korelácii či vzájomných vzťahoch latinského i byzantsko-slovanského horizontu (tradície). Pravda, jednotlivé zložky štruktúry slovenskej kultúrnej identity tak tvorila intenzívna a trvalá komunikácia byzantsko-slovanskej kultúrno-religiózneho prostredia s prevažujúcim vplyvom latinského kultúrno-religiózneho prostredia.³¹

³⁰ Porov. *Nový biblický slovník*. Douglas, James Dixon (ed.). Praha : Návrat domů, 1996, s. 285, 1105-1106.

³¹ ŽEŇUCH, Peter: *Tradícia, jazyk, identita a kontexty byzantsko-slovanskej kultúry pod Karpatmi*. In: *Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom*, s. 7.

Na území severovýchodného Uhorska sa od stredoveku stretajú dva svety odlišujúce sa kultúrou, písomníctvom, jazykom, konfesiou a čiastočne aj etnicitou. Takéto kontaktné či prechodné regióny nachádzame v dejinách medzi Západom a Východom od Baltického až po Stredozemné more od 4. storočia až podnes, preto ide o súčasť veľkej globálnej témy.³² Od čias valašskej kolonizácie hmotné i nehmotné pramene dokumentujú intenzívnu prítomnosť kresťanov východného obradu, ktorí po prijatí Užhorodskej únie postupne prešli do lona katolíckej cirkvi, zjednotili sa s ňou, preto boli nazývaní uniati a neskôr gréckokatolíci. Od roku 1646 formálne patrili pod správu jágerských biskupov latinského obradu a mali svoj vlastný obradový vikariát v rámci Jágerského biskupstva, ktorý v roku 1771 pápež Klement XIV. kánonickoprávne povýšil na Mukačevské gréckokatolícke biskupstvo zohľadniac personálny princíp, na ktorý upozorňoval už biskup Ján Jozef De Camillis;³³ patrili doň len veriaci príslušného rítu. Stretnutie medzi *Slavia latina* a *Slavia byzantina* bolo prirodzeným predmetom záujmu najmä na východnej strane, ktorá od novoveku vyhl'adávala a zverejňovala pramene k vlastnej minulosti a tiež vznikli mnohé diela s vlastnou interpretáciou týchto dejín.³⁴ Pamäť je

³² CHADWICK, Henry: *Historia rozłamu kościola wschodniego i zachodniego od czasów apostolskich do soboru florenckiego*. Kraków : WAM, 2009, 367 s.; GOFF, Jacques Le – SCHMITT, Jean-Claude: *Encyklopedie středověku*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 49-55; BALARD, Michel: *Łaciński Wschód*. Kraków : WAM, 2010, 598 s.; *Świat Bizancjum 3. Bizancjum i jego sąsiedzi 1204-1453*. Laiou, Angeliki – Morrison, Cécile (eds.). Kraków : WAM, 2013, s. 242-251.

³³ SEDLÁK, Peter: *Dejiny Košického arcibiskupstva III. Kresťanstvo na území Košického arcibiskupstva (od počiatkov do roku 1804)*. Prešov : VMV, 2004, s. 165.

³⁴ BASILOVITS, Joannicius: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX. Factae... Pars Prima – Pars Tertia*. Cassoviae : Typographia Ellingeriana, 1799, 104 + 208 + 139 s.; DUCHNOVIČ, Alexander: *Chronologica historia almae dioecesis Eperjesiensis ab origine videlicet, usque obitum primi episcopi Gregorii Tarkovics deducta*. Prešov : rkp., 1848; ZSATKOVITS, Kálmán: *Az egri befolyás és az ez ellen vívott harc a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében*. In: *Századok a Magyar történelmi társulat közlönye* 18 (1884), Budapest, s. 680-877; *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani... a Nicolao Nilles. Volumen I*, s. 819-914; HODINKA, Antal: *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1909, 856 s.; BALOGH, Mihály: *Orosz egyház és vicariatus történelme*. Ungvár : Unió könyvnyomda révsz. társaság, 1909, 35 s.; HODINKA, Antal: *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. köt. 1458 – 1715*. Ungvár : Unio könyvnyomda r. t., 1911, 668 s.; ПЕТРОВЪ, А.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпато-русской церкви и іерархіи 1391-1498 г.* Praha : Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi – Orbis – Česká grafická unie, 1930, 232 s.; ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до исторії русинов и руских в був. жупе Земплинскої*. In: *Науковий Зборник Товариства Просвита*, роқ. 7-8 (1931), s. 1-167; ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до исторії русинов и руских церквей в був. жупе Земплинскої*. In: *Науковий Зборник Товариства Просвита*, роқ. 9 (1932), s. 1-67; ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до исторії русинов и руских церквей в був. жупе Земплинскої*. In: *Науковий Зборник Товариства Просвита*, роқ. 10 (1934), s. 17-120; ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до исторії русинов и руских церквей в був. жупе Земплинскої*. In: *Науковий*

Зборник Товариства Просвіта, ро́ч. 11 (1935), s. 17-182; ГАДЖЕГА, Василий: Додатки до исторії русинів і руских церков в був. жупе Земплинскої. Ін: Науковий Зборник Товариства Просвіта, ро́ч. 12 (1937), s. 37-83; RATH, Ignác: *Eparchie mupkáčská od r. 1498 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*. Praha : Nákladem vlastním, 1936, 61 s.; LACKO, Michael: *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia catholica*. Roma : Pont. Institutum orientalium studiorum (Series Orientalia christiana analecta, 143), 1955, ²1965, 278 s.; LACKO, Michael: *The Union of Užhorod*. Cleveland – Rome : Slovak Institute, 1966, 1969, 1976, 190 s.; slovenský preklad z latinčiny urobil Michal Slaninka: LACKO, Michal: *Užhorodská únia karpatských Rusínov s katolíckou Cirkvou (Seria Orientalia et Occidentalia, 11)*. Košice : Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach, 2012, 262 s.; PEKAR, Basil [Athanasius]: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (an. 1771)*. Romae : PP. Basiliani, 1956, 136 s.; ПЕКАР, Атанасій: *Нариси історії церкви Закарпаття. Том I – II. Спархічне оформлення*. Рим – Львів : Місіонер, 1997, 232 + 492 s.; ЛУЧКАЙ, Мияйло: *Історія карпатських русинів I*. Ін: Науковий збірник музею української культури у Свиднику 11. Русинко, Іван (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Rusinko, Ivan (red.). Svidník – Bratislava – Prešov : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, odbore ukrajinskej literatúry v Prešove, 1983, s. 45-181; „*Historia Carpato-ruthenorum*“ Михайла Лучкая (1789 – 1843), перша частина другого тому. (ЛУЧКАЙ, Мияйло: *Історія карпатських русинів II/1*). Ін: Науковий збірник музею української культури у Свиднику 13. Русинко, Іван (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Rusinko, Ivan (red.). Svidník – Bratislava – Prešov : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove, 1988, s. 109-247; «*Historia Carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1789 – 1843), продовження другого тому з попереднього номера ИЗ МУК. [ЛУЧКАЙ, Мияйло: *Історія карпатських русинів II/2*]. Ін: Науковий збірник музею української культури у Свиднику 14. Русинко, Іван (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Rusinko, Ivan (red.). Svidník – Bratislava – Prešov : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove, 1986, s. 93-259; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів III. (Historia Carpato-ruthenorum 3)*. Ін: Науковий збірник музею української культури у Свиднику 16. Сополіга, Мирослав (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Sopoliga, Miroslav (red.). Svidník – Bratislava – Prešov : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove, 1990, s. 29-256; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів 4. (Historia Carpato ruthenorum 4)*. Ін: Науковий збірник музею української культури у Свиднику 17. Сополіга, Мирослав (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Sopoliga, Miroslav (red.). Bratislava – Prešov : Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, oddelenie ukrajinskej literatúry v Prešove, 1991, s. 27-182; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Церковна і світська історія карпатських русинів 4. (Historia Carpato-ruthenorum 4/2)*. Ін: Науковий збірник музею української культури у Свиднику 18. Сополіга, Мирослав (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Sopoliga, Miroslav (red.). Bratislava – Prešov : Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, oddelenie ukrajinskej literatúry v Prešove, 1992, s. 63-153; „*Historia Carpato-ruthenorum*“ Михайла Лучкая (1789-1843) 5. Ін: Науковий збірник державного музею українсько-руської культури у Свиднику 20. Сополіга, Мирослав (ред.). *Vedecký zborník Štátneho múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku*. Sopoliga, Miroslav (red.). Prešov : EXCO, 1995, s. 83-185; ПЕКАР, Атанасій В.: *Нариси Історії церкви*

prirodzenou súčasťou identity, východné prostredie si intenzívne uvedomuje hodnotu poznania vlastných dejín, pretože z toho žije; tradícia kritického spracovania dejín má pôvod na Východe v dielach Euzébia z Cézarey (cca 265 – cca 340), „otca cirkevných dejín“, čím literatúra nastupujúcej ríšskej cirkvi začala v 4. storočí vytvárať nový druh spisby, ktorá mala memoratívnu, apologetickú, teologickú a historickú povahu. Prostredníctvom Hieronymových (347/8 – 419/420) prekladov Euzébiovyh diel do latinčiny sa cirkevnými dejinami ako takými inšpiroval aj Západ, hoci používal vlastný, prísnejšie teologický prístup k téme. Až stredovek zrodil historikov, ktorí vnímali dejiny sekulárnejšie, resp. širšie a ich priekopníkom na Západe sa stal Gregor z Tours (538/9 – 594) po napísaní diela *Historia Francorum* významného pre germánske kmene; následne si v kresťanskom svete mnohé národy a krajiny uvedomili, že „právo na existenciu“ má (len) ten, kto má vlastné, konštruktívne a kriticky napísané dejiny, v ktorých ukáže svoje pokresťančenie, resp. ako prešiel od primitívneho a barbarského spôsobu života k civilizácii a možnosti dôjsť k spásu; cirkev sa tak stala ochrankyňou a vykladateľkou minulosti. Podobnú úlohu zohrali v Hispánii Izidor Sevillejší (cca 560 – 636) dielom *Historia Gothorum, Vandalorum et Sueborum* a na britských ostrovoch Běda Ctihodný (672/3 – 735) dielom *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*.³⁵

Закарпаття I–II. (Серія II. – «Записки ЧСБВ» – Секція I.). Рим – Львів : Видавництво Отців Василян «Місіонер», 2019, spolu 492 s.; VASIL, Cyril: Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví. Trnava : Dobrá kniha, 2000, 285 s.; ŽEŇUCH, Peter – VASIL, Cyril: Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. MBSLS I. Roma – Bratislava – Košice : Pontificio Istituto Orientale Roma – Slavistický kabinet Slovenskej akadémie vied Bratislava – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka Košice, 2003, 447 + 10 s.; CORANIČ, Jaroslav: Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014, 526 s.; ZAVARSKÝ, Svorad: Reflexiones super ortu, religione, et habitationis stativis gentis Ruthenae – prameň o identite cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku v druhej polovici 18. storočia. In: Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií. Marínčák, Šimon – Žeňuch, Peter (eds.). Košice – Bratislava : Centrum spirituality Východ - Západ Michala Lacka v Košiciach Teologickej fakulty Trnavskej univerzity – Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, 2017, s. 25-44; ZAVARSKÝ, Svorad: Latinská cesta k identite uhorských gréckokatolíkov? In: Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií. Žeňuch, Peter – Zubko, Peter et alii (eds.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied – Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 37-46; GRADOŠ, Juraj: Gréckokatolícka cirkev na Slovensku. 2. diel. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku do roku 1818. Prešov : Petra, 2019, 447 s.

³⁵ *Patrologia Graeca* (PG) 19, 99-570; EUZEBIUSZ z Cezarei: *Historia Kościelna*. Kraków : WAM, 2013, 796 s.; *Patrologia Latina* (PL) 71, 159-572; GRZEGORZ z Tours: *Historie. Historia Franków*. Tyniec – Kraków : Wydawnictwo benedyktynów, 2002, 499 s.; PL 83, 1057-1082B; PL 95, 21-290C; CANFORA, Luciano: *Dějiny řecké literatury*. Praha : KLP, 2001, s. 651-654; CONTE, Gian Biagio: *Dějiny římské literatury*. Praha : KLP, 2003, s. 601-604; ALTANER, Berthold – STUIBER, Alfred: *Patrologia*. Warszawa : Pax, 1990, s. 307-329, 619-621, 640-643; DROBNER, Hubertus R.: *Patrologie: Úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha : Oikymen, 2011, s. 292-295, 446-455, 660-661,

Všadeprítomnosť religiozity v byzantsko-slovanskej kultúre má predovšetkým historické príčiny. Toto spoločenstvo sa vždy jasne odlišovalo od ostatných náboženských komunít, jeho súčasťou bola značná miera konzervativizmu a hrdosť, ktorá sa v istých obdobiach – keď sa stretalo s inými konfesiami – ešte umocňovala a vyhraňovala. Svoju identitu si ponechalo v stredoveku, počas reformácie i neskôr, až do súčasnosti. Akékoľvek útoky proti byzantskému obradu alebo východnej cirkvi prispeli k jej zomknutiu, a to aj pri reinterpretácii vlastnej minulosti, keď sa zveličovali isté stretnutia s „cudzími“ či „inými“. Ostatné stretnutie v ich histórii sa udialo pri strete s rímskym katolicizmom na území Jágorského biskupstva. Pri skúmaní je možné identifikovať viaceré etapy a osobitosti. Zložitosť procesu naráža na už spomenutú autoreflexiu a následnú reinterpretáciu vlastnej minulosti, pričom vzniká dojem, že takýto (nový) výklad vlastných dejín existoval odjakživa. Hľadanie Božej prítomnosti vo vlastnej minulosti je legitímny teologický prameň nazývaný *locus theologicus*, ale treba ho odlišovať od historickej pravdy. Podobný prístup majú napr. biblické vedy k skúmaniu Starého či Nového zákona, keď odlišujú teologickú výpoveď Písma a historické okolnosti zhodnotené vo svetle mimobiblických prameňov.³⁶ Podobne aj naše výskumy latinských prameňov o východnej cirkvi sú „vonkajším“ pohľadom, a to zo strany latinskej cirkvi, ktorá nikdy nemala dôvod reinterpretovať udalosti tak, ako je to frekventované na druhej strane, pretože neboli v centre jej dôležitých záujmov. Sledovanie a rekonštruovanie tradície je možné nielen na základe vlastných prameňov, čím vzniká jedinečný vnútorný (vlastný) pohľad, ale je nevyhnutné poznať aj vonkajší pohľad, konfrontovať ho s existujúcimi východnými prameňmi a ich výkladmi, aby sa identifikovali a vedecky analyzovali tradované zložky východnej tradície: nielen teologická (teologizujúca), ale i objektívna, historická. Inými slovami, objavenie nových prameňov v archívoch Rímskokatolíckej cirkvi umožňuje preklenúť nánosy ústnej tradície a vrátiť sa k počiatkom celého procesu a spoznať jeho autenticitu. Pápež

674-678; *Středověká latinská literatura (6.–15. století). Příručka*. Leonardi, Claudio (ed.). Praha : Academia, 2014, s. 43-44; JOHNSON, Paul: *Dějiny křesťanství*. Brno : CDK – Barrister & Principal, 1999, s. 129-130; porov. STROH, Wilfried: *Latina je mrtvá, ať žije latina! Malé dějiny velkého jazyka*. Praha : Oikymen, 2016, s. 112-139.

³⁶ Na vysvetlenie: napr. správa o stvorení sveta (*Genesis* 1) je jednoznačne teologickým výkladom, nie prírodovedeckou informáciou. Presadzovanie teologického výkladu stálo pri hádkach, či je Zem guľatá alebo plochá, či Zem obieha okolo Slnka alebo Slnko okolo Zeme a pod. Aj v kritickom prístupe však možno uplatňovať náboženský výklad, keď sa isté podklady opierajú o bibliu. Takto v kresťanskom umení alebo ikonografii sa atribúty biblických postáv a umelecká kompozícia udalostí opierajú o texty Písma. Ikony/obrazy tak nesú rovnakú teologickú informáciu ako písaný text a pre negramotných splňali funkciu tzv. *biblie pauperum*. Nekritická theologizácia sa častokrát vyskytuje pri hagiografizácii dejín, ktorú používajú najmä kázatelia. Vo východnej cirkvi ju možno vnímať práve pri výklade obdobia latinskej dominancie alebo obdobia druhej polovice 20. storočia. Ak existuje (zdanlivé) protirečenie medzi historickou pravdou (nájsť ju možno len vo vedeckej spisbe) a tzv. oficiálnymi výkladmi (nachádzajú sa v odbornopopulárnej spisbe, printových či elektronických médiách, kázňach), je za tým uplatnenie teologického prístupu k téme, ktorý sleduje pastoračné záujmy.

Benedikt XVI. (2005 – 2013) v roku 2012 o vzťahoch medzi Východom a Západom napísal:

Podmienkou autentického svedectva je uznanie a rešpektovanie toho druhého, ochota viesť dialóg v pravde, trpezlivosť ako rozmer lásky, jednoduchosť a pokora toho, kto vyznáva pred Bohom a svojím blížnym, že je hriešnik, jeho schopnosť odpúšťať, zmieriť sa, očistiť si pamäť tak v rovine osobnej, ako aj na úrovni spoločenstva. (Ecclesia in Medio Oriente, 12).³⁷

Veriaci východného rítu vytvárajú viacero jazykových oblastí (existujú viaceré moderné spisovné podoby rusínskeho jazyka), etnografických celkov (Lemkovia, Bojkovia, Huculi), ale náboženský fundament ako východisko je rovnaký; náboženské, disciplinárne, ba i teologické problémy sú rovnaké, dokonca aj kontaktné problémy s vonkajším svetom (latinským alebo zahraničným uniatským) či konfrontácie s inými vierovyznaniami sú rovnaké alebo takmer totožné. V prípadoch aj zdanlivého ohrozenia sa totiž objavil akýsi *sensus commune*. Byzantské obyvatelstvo v Karpatoch nebolo izolované štátnymi hranicami, pretože za nimi v Malopoľsku, Haliči, Bukovine, Moldavsku (Valašsku) či Sedmohradsku (Rumunsku) žili tiež byzantskí veriaci, u ktorých možno identifikovať viaceré rovnaké či podobné znaky, umelecké či teologické trendy, ba i problémy, avšak tieto hranice krajín boli hranicami cirkevných jurisdikcií,³⁸ ktoré sa v duchu zásad kánonického práva neprekračovali; nemohli však zabrániť spoločenským, kultúrnym, myšlienkovým, umeleckým a iným dobovým vplyvom a presahom.³⁹ Karpatské prostredie poznalo, častokrát prijímalo a občas aj reflektovalo problémy a ovocie vývoja svojich susedov a aj keď niekedy by sa dalo hovoriť o takých istých udalostiach a javoch, nie vždy išlo o to isté. Najčastejšie sa zvykne miestne uhorské dianie porovnávať s poľsko-litovským vývinom (najmä ak je reč o Užhorodskej únii, či vo všeobecnosti o jej charaktere a povahe, alebo konkrétne, napr. o jej genéze), hoci to nebol jediný prameň inšpirácie, pretože existovali vplyvy haličské (v umení,

³⁷ Posynodálna apoštolská exhortácia pápeža Benedikta XVI. *Ecclesia in Medio Oriente. O cirkvi na Blízkom východe, spoločenstve a svedectve*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2015, s. 13.

³⁸ Každý biskup má právomoc len na území vlastného biskupstva, nie inom; metropolita má právomoc len v rámci svojej cirkevnej provincie/metropolie, ale tiež iba v záležitostiach striktné definovaných kánonickým právom; podobne aj synody jednej miestnej cirkvi neplatia automaticky v inej diecéze.

³⁹ Napr. výtvarné umenie na obidvoch stranách Karpát je v druhej polovici 17. a v 18. storočí rovnaké (FRICKÝ, Alexander: *Pamiatky ikonopisného umenia na východnom Slovensku*. In: *Realita. Revue aktualít, literatúry, talentov*, roč. 1 (1969), č. 3. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, s. 50-56). Objavenie sa latinizačných prvkov v liturgických knihách z 18. storočia nemá pôvod v Uhorsku, pretože tieto knihy boli dovážané z Lvova, bol to teda import; tamojšia cirkev konala v duchu latinizačnej Zamošskej synody. Keď Mária Terézia zakázala dovoz kníh, iste za tým možno vidieť aj ekonomické hľadisko, ale rovnako aj teologické, ktoré v konečnom dôsledku chránilo byzantskú cirkev v jej autenticite. Porov. tiež KRYCIŃSKI, Stanisław: *Lemkowszczyzna po obu stronach Karpat*. Rzeszów : Libra PL, 2016, 320 s.

migrácii obyvateľov), kyjevské (dovoz cyrilických tlačí), moldavské⁴⁰ (vzdorovanie polonizácii,⁴¹ teologické inšpirácie u Pseudozonara,⁴² kult sv. Jána Sučavského⁴³), bulharské, konštantínopolské (pridržiavanie sa tradície tohto patriarchátu), no aj latinské – domáceho uhorského pôvodu alebo aj poľského pôvodu; niektoré takéto podnety boli prijímané spontánne, niekedy zámerne, ale i vynútené. Z väčšinového susedstva latinskej kultúry však možno identifikovať aj kultúrne vplyvy,⁴⁴ ktoré nemožno označovať za náboženskú latinizáciu, ale za spoločenský pokrok (tereziánska architektúra,⁴⁵ latinské štúdium, zvonenie na poľudnie,

⁴⁰ Na moldavské pramene upozornil už Michal Fedor (MIČKO, Ján: *Cyrilo-metodská tradícia v slovenskej literatúre a kultúre v diele P. Michala Fedora*. In: P. Michal Fedor SJ v spomienkach spolupracovníkov a priateľov. Kyselica, Jozef – Tolnayopvá, Andrea (eds.). Trnava : Dobrá kniha, 2015, s. 73-78).

⁴¹ ГРИГОРОВИЧ, Гошко Юрій: *Проблеми заснування в королівщинах сіл на так званому волосському звичаєвому праві*. In: *Vedecký zborník Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidniku*. Sopoliga, Miroslav (red.). Науковий збірник музею українсько-руської культури у Свиднику 22. Сополіга, Мирослав (ред.). Prešov : EXCO, 2001, s. 35-41. Vzťahy Haličskej Rusi a Moldavska majú starú tradíciu (KRUK, Mirosław P.: *Związki południowe malarstwa ikonowego XV-XVI wieku z obszaru północnych Karpat na przykładzie tematu ukrzyżowania*. In: *Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25-26 marca 1995 roku*. Giełma, Jarosław – Stepan, Andrzej (red.). Łańcut : Muzeum Zamek w Łańcutcie, 1999, s. 49-70).

⁴² Porov. *Užhorodský rukopisný Pseudozonar. Pravidlá mníškeho a svetského života z prelomu 16. – 17. storočia*. Ужгородський рукописний Псеудозонар. Правила монашеской и светской жизни рубежа XVI–XVII вв. MBSLS V. Žeňuch, Peter (red., ed.). Bratislava – Moskva – Soňa – Košice : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Институт российской истории РАН – Кирило-методиевский научен центр БАН – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka Teologickej fakulty TU, 2018, 448 s.

⁴³ V roku 1401 boli relikvie sv. Jána Sučavského prenesené z Belehradu do Sučavy, čo bol začiatok jeho kultu v regióne Moldavska (KOCÓJ, Ewa: *Pamięć starych wieków. Symbolika czasu w rumuńskim kalendarzu prawosławnym*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013, s. 62-63), ukoristili ich Turci, od ktorých ich v roku 1686 získal Jan III. Sobieski a umiestnil ich v baziliánskom kláštore v Žótkwe, v roku 1783 sa vrátili do Sučavy (JANOCHA, Michał: *Ikony w Polsce. Od średniowiecza do współczesności*. Warszawa : Arkady, 2008, s. 320). Tento pravoslávny svätec bol najmenej od konca 17. storočia uctievaný v Cerkvi Svätého Ducha v Nižnom Hrabovci a Cerkvi sv. Lukáša v Tročanoch (GREŠLÍK, Vladislav: *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2004, s. 72, 74, obr. XXIX v prílohe). Ikony sv. Jána Sučavského z tej istej umeleckej dielne boli uctievané i na poľskej strane Karpát v lokalitách Weremień (*Zamek Królewski w Sanoku. Muzeum sztuki*, s. 213), Wisłok Wielki (JANOCHA, Michał: *Ikony w Polsce*, s. 323) a v Cerkvi sv. Michala v Łodynie (GIEMZA, Jarosław: *Cerkwie i Ikony Łemkowszczyzny*. Rzeszów : Libra PL, 2017, s. 580-581).

⁴⁴ K problematike: EVOLA, Julius: *Vzpoura proti modernímu světu*. Zvolen : Sol noctis, 2020, 550 s.

⁴⁵ LIŠKA, Anton – GOJDIČ, Ivan: *História a architektúra gréckokatolíckych murovaných chrámov tereziánskeho typu na Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, 584 s. Ten istý jav bol produktívny aj na poľskej strane Karpát, kde sa

spontánne prechádzanie na gregoriánsky kalendár, lavice v cerkvách). Toto susedstvo bolo doteraz interpretované, resp. reinterpretované takmer výlučne z byzantskej strany a v latinskej literatúre sa preberali tieto názory, čo bolo prirodzené, pretože sa v nich spomínal aj latinský postoj a isté dokumenty z produkcie vysokých svetských alebo cirkevných štruktúr, no – prirodzene – v službe interpretácie východnej strany.⁴⁶ Tieto názory sú rešpektované aj preto, že v súčasnosti ide aj o myšlienky podporujúce slovenskú štátnosť, napr. prihlásením sa k cyrilo-metodskej ideí. Duchovné/náboženské dejiny sú tradične vykladané skrze ich zrkadlenie v kultúrnych, literárnych i politických dejinách.⁴⁷

Naša téma, totiž výskum byzantského prostredia vo svetle prameňov latinskej proveniencie, je nová, pretože na Slovensku doteraz absentoval autentický

používa termín *jozefínska architektúra* (KRYCIŇSKI, Stanisław: *Łemkowszczyzna po obu stronach Karpat*, s. 187).

⁴⁶ Takto napr. Michal Lacko SJ prerazil s tézou o kontinuite terajších gréckokatolíkov s veľkomoravskou cirkvou, čo je interpretované ako územná kontinuita, kým podľa prameňov možno hovoriť len o morálnej kontinuite. Symbolické kanonizovanie tradície na cyrilo-metodskom základe vyšlo od Slovákov a ukázalo sa ako životaschopné; tento jav dostal pomenovanie *interkultúrácia*. Východný kresťan tak žije vo vnútri dvoch kultúrnych entít, ktoré sa v ňom stretávajú a miešajú: v dejinnej kultúre a v novej, súčasnej kultúre viery. Tento proces sa nikdy nedovíši žiadnou syntézou, ale vytvára permanentný proces uzmierovania a očisťovania. Interkultúrácia nie je interpretácia, ale evanjelizácia, má teda teologické, resp. pastoračné poslanie (AMBROS, Pavel: *Křesťanský Východ a Západ: inkulturační a interkulturační*, 2017, s. 155-161; GÓRKA, Leonard: *Svatí Cyril a Metoděj. Ekumenická dimenze smíření*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2007, s. 68-73). Rovnaký názor zastával Michal Fedor SJ (FEDOR, Michal: *Spolupatróni Európy, ich odkaz na Slovensku*. [Rím : Spolok sv. Cyrila a Metoda], 1990, s. 22, 28-43).

⁴⁷ Cyrilo-metodský kult od stredoveku pestovala latinská cirkev v celej strednej Európe, potom sa stal predmetom vedeckého bádania na univerzitách (Samuel Timon SJ, Juraj Papánek, Juraj Sklenár SJ, Juraj Fándly), bol argumentom v apologetických obranách (Jakub Jakobeus, Daniel Sinapius Horčička, Ján Baltazár Magin), odvolávali sa naň a literárne ho rozvíjali katolícki (Benedikt Šoljši SJ, Ján Hollý, Andrej Radlinský) a evanjelickí kňazi i laici (Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik) v rámci národného obrozenia, hlásila sa k nemu slovenská časť Uhorska (ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam: *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV – Typoset Print, 2013, s. 11-65), Československo (*Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Hájková, Dagmar a spol. (eds.). Praha : Academia, 2018, s. 309-350) i Slovensko (porov. Preambulu Ústavy Slovenskej republiky: *Ústavný zákon č. 460/1992 Zb.*), pretože mal integrujúci potenciál. Kult sv. Cyrila a Metoda v Mukačevskom a Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve až do 20. storočia nebol udomácnенý, napr. v roku 1895 bol považovaný za „inováciu“, preto ho popí ignorovali, pretože bol všeobecne udomácnенý v latinskej cirkvi (MRÁZ, Martin: *Kult sv. Cyrila a Metoda a snahy o reorganizáciu gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku v polovici 19. storočia*. In: *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva II*. Lichner, Miloš – Marínčák, Šimon – Žeňuch, Peter (eds.). Bratislava : Dobrá kniha, 2013, s. 109-110). Pravda, existovali aj výnimky (ŠPAČEK, Michael: *Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje 1910–1948. Bibliografie časopisu věnovaného sjednocení Slovanů v Kristu a ukázky jeho unijního úsilí*. Olomouc : Centrum Aletti Velehrad-Roma, 2011, s. 105, 109).

latinský pohľad, resp. pohľad skrze latinské pramene na vlastné východné prostredie, ide tak o doteraz nepoznaný a v niektorých súvislostiach i neznámy prínos do problematiky vzťahov medzi *Slavia byzantina* a *Slavia latina*. Na druhej strane je aj spravodlivé venovať sa tejto téme, pretože prispieva k historickej objektivizácii, odlíšeniu teológie a histórie, no najmä rešpektuje klasickú zásadu: *Audiat et altera pars*, keďže názory východnej strany na obdobie latinskej dominancie vyznievali negativisticky v zmysle, že išlo o latinskú zlovôľu, nadradenosť, či akúsi obdobu imperializmu.

Nateraz nie je možné priblížiť úplný vývin problematiky latinsko-byzantských vzťahov u nás, ale v chronologickom slede je možné predstaviť najvýznamnejšie udalosti a naskicovať základné problémy vzťahov podľa zachovaných prameňov medzi rokmi (1646) 1726 – 1815; ide nielen o pramene determinujúce skúmané obdobie, ale súčasne aj o kľúčové pramene, ktoré predstavujú nosné problémy latinsko-byzantských, resp. byzantsko-latinských vzťahov, súčasne ide o špecifické raporty o stave obradového vikariátu; podrobnou analýzou je možné identifikovať viac než len administratívno-právne skutočnosti: každodenné sociálne a ekonomické reálie, teologické myslenie, vzdelanostnú úroveň, mentalitu. V skúmanom období vznikli viaceré literárne diela byzantskej kultúry a umenia, ale tiež sa zrodili a sformovali ľudsky, intelektuálne i duchovne výrazné osobnosti tzv. „zlatého“ veku Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva. A práve tu narážame na jeden z mnohých problémov frekventovaných reinterpretácií: Ak bolo obdobie latinskej dominancie skutočne zlé, ako to, že pomohlo sformovať skutočné osobnosti „zlatého veku“? – Mohlo, pretože latinská cirkev je univerzálna, bola nositeľkou vzdelania a kultúry vo všeobecnosti a v tomto duchu kultivovala každého, kto ju prijímal. Na druhej strane sa viac či menej dotkla každého veriaceho byzantského obradu, keď išlo o disciplinarizáciu. V tomto svetle možno pochopiť charakter a obsah časti náboženskej spisby, najmä štatúty mukačevského biskupa M. M. Olšovského.⁴⁸ Práve toto obdobie formálneho latinsko-byzantského súžitia bolo mimoriadne osožné a kľúčové pre kánonické ustanovenie Mukačevského biskupstva v roku 1771. Latinská cirkev nedeformovala východné prostredie, ale ho stimulovala, pretože z 18. storočia je zachovaných najviac rozličných rukopisných diel z tvorby popov. Možno vnímať i kultúrohistorický vývin mentalít a estetického cítenia.

Zachované koncepty latinských kánonických vizitácií zo 40. rokoch 18. storočia spomínajú kňazov formovaných v slovenskom protonacionalizme; koncom 18. storočia vznikli v Solivare, Košiciach a Jágri pobočné stánky Slovenského učného tovaríšťa, pretože mali na čo nadviazať. Ak na východných kresťanov mala vplyv latinská cirkev, tak i latinská (západná) vzdelanosť. Niektorí uniatski presbyteri absolvovali latinské štúdiá na jezuitských univerzitách v Trnave⁴⁹

⁴⁸ *Diecézne štatúty Michala Manuela Olšovského z rokov 1752 – 1758*. Zubko, Peter – Žeňuch, Peter (eds.). In: *Slavica Slovaca* 54 (2019), 3-4 (supplementum), s. 5-100.

⁴⁹ Prehľad absolventov uverejnil: VASIL, Cyril: *Predstavitelia Mukačevského gr. kat. biskupstva v 17. a 18. storočí a Trnavská univerzita*. In: *Trnavská univerzita 1635-1777*. Šimončíč, Jozef (zost.). Trnava : Trnavská univerzita, 1996, s. 91-111. Miestna tlačiareň vydávala i cyrilské tlače. Porov. KÄFER, Stephanus – KOVÁCS, Esther: *Ave*

a Košiciach a v kňazskom seminári v Jágri, neskôr i vo Viedni (od roku 1774 na Barbareu⁵⁰). V týchto centrách už dávno barok prerastal do umeleckého klasicizmu, no predovšetkým filozofického osvietenstva, ktorý v monarchii rozširoval myšlienky náboženskej tolerancie a modernizácie spoločnosti. Uniatstvo ešte nemalo jasne zadefinovanú intelektuálnu identitu, hoci nežilo uzavreto pred ostatným svetom, ale jeho teológia bola stále pravoslávna, (ešte) neboli považovaní za prostredníka medzi Západom a Východom (na rozdiel od sedmohradských uniátov⁵¹), skôr k nim z väčšiny strany existovala nedôvera. Ak by nebolo nadaných absolventov latinských vzdelávacích centier, čoskoro by nenastal toľko opisovaný „zlatý“ vek Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva; aj jeho vznik bol výsledkom osvietenskej pragmatickosti, no predpokladal aj nevyhnutné personálne zázemie na skutočné osamostatnenie. Počas 18. storočia Mukačevský obradový vikariát intenzívne doťahoval svoj „príklon k Rímu“ až do vytvorenia jeho mytologizovaného prazákladu: do formulovania teórie o vlastnej neprerušenej kontinuite od Koriatioviča († 1414),⁵² alebo v 20. storočí až od Veľkej Moravy.⁵³ Spory o tieto teórie však

Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae typis academicis 1648 – 1777. Budapestini – Strigonii – Tyrnaviae : Trnavská univerzita – Veda, 2013, 288 s.

⁵⁰ Zo 46 miest bolo 11 určených pre biskupov Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva (POP, Ivan: *Malé dejiny Rusínov*. Bratislava : Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, [2010], s. 40).

⁵¹ Porov. PUTNA, Martin C.: *Obrazy z kulturních dějin Střední Evropy*. Praha : Vyšehrad, 2018, s. 236.

⁵² *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in Monte Csernek ad Munkacs. Anno MCCCLX. factae... Pars prima authore R. P. Joannicio Basilovits... Cassoviae, Ex Typographia Ellingeriana 1799; Pars secunda, 1804; slovenský preklad pripravil Martin Slaninka a Peter Strážca: BAZILOVIČ, Joanik: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*. Bizoňová, Monika – Coranič, Jaroslav (eds.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013 [2012], 478 s.*

⁵³ ФЕНИЧ, Володимир: *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b.* Coranič, Jaroslav (ed.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 5-33; porov. LACKO, Michal: *Sv. Cyril a Metod*. Rím : Slovenské vydavateľstvo Sv. Cyrila a Metoda, ²1969, s. 211; LACKO, Michal: *Gréckokatolíkom. Výber z diela*. Košice : Byzant, 1992, s. 38-39 (v tejto publikácii sú prevzaté staršie Lackove články publikované v ťažko dostupných talianskych a kanadských periodikách). Lacko so svojím názorom presvedčil i Karola Wojtyłu, vtedajšieho pápeža so slovanskými koreňmi, ktorý si túto mienku osvojil a pri príležitosti 350. výročia Užhorodskej únie aj prezentoval v apoštolskom liste *Anzitutto rendo* (18. 4. 1996). Dňa 25. marca 1995 napísal Ján Pavol II. list *Magno cum gaudio* na 400. výročie Brestskej únie, ktorý nemá adjektívum *apoštolský*, ani nespomína sv. Cyrila a Metoda. Ani neskorší apoštolský list pri príležitosti 300. výročia únie gréckokatolíckej cirkvi v Rumunsku s Rímskou cirkvou zo 7. mája 2000 nespomína sv. Cyrila a Metoda. Pápež Ján Pavol II. Lackovu ideu prezentoval takto:

Hoci Užhorodská únia kráča stopami ustanovení Florentského koncilu, celkom určite na ňu možno zhladať tiež vo svetle jej úzkej spätosti s misiou slovanských apoštolov, svätých Cyrila a Metoda, ktorých ohlasovanie sa šírilo

ešte zaiste prinesú veľa kultúrno-historických diškurzov, no vo svojej dobe každý jeden prístup mal relevantný kultúrny význam. K najvýznamnejším osobnostiam východného pôvodu s latinským vzdelaním patria v chronologickom poradí: Joan Jozef Hodermarský OSBM (? – 1716), Juraj Genadij Bizancij (1656 – 1733), Šimon Štefan Olšavský OSBM (1692 – 1737), Michal (E)Manuel Olšavský OSBM (1700 – 1767), Andrej Bačinský (1732 – 1809), Arsenij Kocak OSBM (1737 – 1800), Ján Bradáč OSBM (1732 – 1772), Michal Bradáč (1749 – 1815), Joannikij Juraj Baziľovič OSBM (1742 – 1821),⁵⁴ Joan Kutka (1750 – 1812), Gregor Tarkovič (1754 – 1841), Ivan Fogoraši Berežanin (1786 – 1834), Michal Lučkaj (1789 – 1843), Joan Čuhrovič (1791 – 1862), Jozef Gaganec (1793 – 1875), Alexander Duchnovič (1803 – 1865), Viktor Dobriansky (1816 – 1860). Okrem nich z tohto prostredia pochádzajú aj laici, viacerí z nich pôsobili na akademickej pôde v Rusku: Peter Dimitrijevič Lodij (1764 – 1829), Vasil' Kukoľnik (1765 – 1821), Michal Andrejevič Baluďanský (1769 – 1847), Ivan Semjonovič Orlaj (1770 – 1829), Michal Bilevič (1779 – 1833), Ivan Bilevič (1782 – 1840), Andrej Dudrovič (1782 – 1830), Ivan Dudrovič (1790 – 1843), Michal Pogodin (1800 – 1875), Ivan Ivanovič Molnar (1801 – 1872), Jurij Huca Venelin (1802 – 1839), Izmail Ivanovič Sreznevskij (1812 – 1880), Adolf Ivanovič Dobriansky (1817 – 1901).⁵⁵ Tereziánska podpora

z veľkomoravských krajín až po Karpaty. Preto veriaci cirkvi odvádzajúcich sa z Užhorodskej únie majú plné právo považovať sa za dedičov cyrilo-metodského dedičstva. (Anzitutto rendo, 2).

Citované podľa: Jan Paweł II: *Dzieła zebrane, tom III. Listy*. Kraków : Wydawnictwo M, 2007, s. 184-188; ZUBKO, Peter: *Kult svätých Cyrila a Metoda v tradícii latinskej cirkvi. Vybrané kapitoly cyrilo-metodského kultu*. Ružomberok : Verbum, 2014, s. 207.

⁵⁴ Porov. Joannicius Bazilovits: *EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. MBSLS III*. Zavorský, Svorad – Žeňuch, Peter (eds.). Bratislava – Roma : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale – Slovenský komitét slavistov – Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009, LXI + 548 s.

⁵⁵ Porov. MAGOCSI, Robert: *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov : Universum, 2016, s. 129-140; HARTL, Antonín: *Písemnictví podkarpatských Rusínů*. In: *Československá vlastivěda. Díl VII. Písemnictví*. Praha : Sfinx, 1933, s. 273-290; SCHWARZ, Karl: *Über Toleranz und Religionsfreiheit in der Habsburgermonarchie*. In: *Obyvatel'stvo Karpatskej kotliny I*. Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). Prešov : Universum, 1997, s. 105-126; porov. HARTL, Antonín: *Přehled literárního hnutí na Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatská Rus*, s. 181-187; POP, Ivan: *Podkarpatská Rus, osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha : Libri, 2008, s. 20-21, 24-25, 35, 44-45, 53, 57-62, 66-68, 83, 89, 107, 127-128, 156-157, 170, 182-183, 232-233, 251, 265; POP, Ivan: *Malé dejiny Rusínov*, s. 42-43; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Pašteka, Július (ed.). Bratislava : Lúč, 2000, s. 34, 70-71, 139-140, 248, 273-274, 376-377, 837-838, 1010-1011, 1370; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). I. zväzok A–D*. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 95, 130, 173, 310, 479-480, 520-521; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). II. zväzok E–J*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 150; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). III. zväzok K–L*. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 125, 419; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV. zväzok M–Q*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 330; *Biografický lexikón Slovenska I (A – B)*. Martin : Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav,

pri kanonizovaní Mukačevského biskupstva bola rakúskou podporou rusínskeho národného obrozenia a bola súčasťou pragmatickej a tolerančnej politiky, akú Viedeň uplatňovala aj v Haliči, aby Rakúsko oslabilo vplyv Moskvy prostredníctvom tunajšej pravoslávnej cirkvi; tento centralistický záujem ustal, keď sa politická tieseň pominula. Náboženský záujem o túto oblasť mal len privátny rozmer.⁵⁶ Späť sa stala rakúska epocha predmetom nostalgie, snívania o „babičke Austrii“ či „dobrej cisárovnej“ Márii Terézii, ktorá „zachránila“ gréckokatolíkov.⁵⁷

1.3 Doterajší stav bádania

Doterajšie bádanie sa sústredilo na viacero okruhov s cieľom identifikovať a vydať základné dokumenty k dejinám uniátov, zaujať stanovisko k vybraným problémom týchto dejín, určiť dátum vzniku Užhorodskej únie, interpretovať vzťahy latinských biskupov k uniatom a mnohé ďalšie vnútrocirkevné záležitosti. Vždy však absentoval autentický pohľad miestnej latinskej autority.

Do dejín západných kresťanov i do dejín východných kresťanov v severovýchodnom Uhorsku zasiahla reformácia, ktorá mala svoje špecifiká podnecujúce ďalší výskum. Z doteraz publikovaných prác je zrejmé, že pravoslávne cirkevné spoločenstvo výrazne zasiahla kalvínska reformácia, ktorej vplyv síce v 17. storočí upadol, ale existoval ešte i v 18. storočí.⁵⁸ Po Tridentskom koncile sa katolícka cirkev v Uhorsku začala disciplinarizovať a obnovovať až v 17. storočí. V tomto kontexte a v kontexte iných cirkevno-úniových procesov došlo aj k Užhorodskej únii. Najvýraznejší morálny vplyv na jej prijatie mala Brestská únia, ktorá bola uzavretá v susednom Poľsko-litovskom kráľovstve v roku 1596. Prísaha vernosti východných presbyterov jágerskému biskupovi z 24. apríla 1646 vykonaná na Užhorodskom hrade⁵⁹ začala novú etapu ich dejín. Poľská únia aj podľa dobových aj

2002, s. 140, 202, 279-280, 536; *Biografický lexikón Slovenska II (C – F)*. Martin : Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2004, s. 272-273, 365-367; *Biografický lexikón Slovenska III (G – H)*. Martin : Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2007, s. 26-27; *Biografický lexikón Slovenska V (Km – L)*. Martin : Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2013, s. 38, 787.

⁵⁶ V roku 1697 na príkaz cisára Leopolda I. a na požiadanie kráľovnej Eleonóry Magdalény bola do Viedne cez Košice transportovaná pôvodná ikona Bohorodičky z Máriapóču, ktorá tam slžila 14. novembra – 8. decembra 1697 (*Krátki Opis Miłostliwych Obrazow blahoslawenég Panni Marie Matki Bożég, které w Králowstwe Uherském, a w patricích k němu Částkách, a Kragnách weregñe sa čtá. Podla predešlích dwoch od někdagšého knižata Pawla Eszterhása, Králowstwa Uherského Palatína Roku 1690, a 1696 widaních kñh...* widal, Áleš Jordánszky... Prešpurku, písmem Belnaiho Dedičů, 1838, s. 125-126). V tomto prípade išlo o významný, ale privátny mariánsky rozmer barokovej zbožnosti habsburského dvora (porov. Corethová, Anna: *Pietas Austriaca*. Fenomén rakouské barokní zbožnosti. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2013, s. 56-92).

⁵⁷ Porov. PUTNA, Martin C.: *Obrazy z kulturních dějin Střední Evropy*, s. 276-279.

⁵⁸ HADŽEGA, Vasil: *Přehled církevních dějin na Podkarpatské Rusi*, s. 274-275.

⁵⁹ ZUBKO, Peter: *O dokumente Užhorodskej únie z 24. apríla 1646*. In: *Slavica Slovaca* 51 (2016), č. 1, s. 3-9.

neskorších prameňov sa chápala ako vzor, nebola však kopírovaná; porovnaním priebehu uzatvárania klasickej cirkevnej únie v Poľsku s Užhorodskou úniou možno vidieť nekompatibilitu celého procesu i jednotlivých fáz a absolútne odlišnú situáciu i podstatu toho, čo sa vlastne stalo v polovici 17. storočia. Komparácia ukazuje, že Užhorodská únia nebola klasicou cirkevnou úniou, ale dlhoročným procesom, ktorý sa začal spontánne, bol ponechaný na spontánny vývin a začal sa ako personálna únia.⁶⁰ Až sebareflexie a interpretácie počiatkov vlastnej gréckokatolíckej identity v 18. storočí definovali východiskový deň pre tento akt, keďže išlo už o fungujúcu úniu, a ním bol deň svätého Juraja – 24. apríl 1646. Aj iní autori poukázali na to, že najvýznamnejším a smerodajným činiteľom v procese bola vôľa miestnych zemepánov v duchu zásady *cuius regio, eius religio*.⁶¹

Bibliografia, ktorá doteraz vznikla, pochádza od autorov, ktorí buď pochádzali z východného prostredia, alebo k nemu mali blízko. Ak odhliadneme od faktografie, ktorá sa opiera o reálne pramene, časť obsahu historických diel tvoria interpretácie, ktoré sa zjavne a prirodzene prikláňajú na východnú stranu a v neprospech jágerských biskupov. Ide o názory, ktoré sú prezentované ako realita, hoci neboli zohľadnené pramene latinskej proveniencie, „nebola vypočutá druhá strana“. Prístupnosť novoobjavených archívnych fondov s písomnosťami latinskej proveniencie⁶² je vedeckou výzvou konfrontovať doterajšie názory a objektívne ich doplniť o neznáme skutočnosti, príp. prehodnotiť alebo ponúknuť nový pohľad vo svetle týchto prameňov. Keď gréckokatolícky kanonik Michal Lučkaj (1789 – 1843) v Užhorode písal dejiny svojej cirkvi, neadresoval ju svojim spolubratom v kňazskej službe ani veriacim. Zámerne ich napísal po latinsky, aby si ich prečítali práve latinskí kňazi. Viaceré jeho komentáre sú ponosami na medziobradové vzťahy v katolíckej cirkvi. Toto svedectvo výslovne zaznamenal Bohuš Nosák Nezabudov (1818 – 1877) v listoch z ciest Ľudovítovi Štúrovi:

Lučkaj je milý človek. Sama prívetivosť a ľudskosť. Zaviedol ma do svojej bočnej svetličky, kde sa literatúrnymi vecami zaoberá. Práve vtedy písal dejepis (históriu) biskupstva Mukačevského po latinsky. Spytoval som sa ho, prečo nepíše dielo po rusínsky? Že on vraj píše pre učených a k tomu že je najpríhodnejšia reč latinská. Hľadel som ho presvedčiť, že by dejepis jeho väčší odpredaj a pôsobenie mal, keby bol v rusínčine písaný, lebo by to bol takmer prvý v nárečí tomto a tak dačo nové, vítané. Bolo to inšie predtým, ale sa to veru už teraz môže čakať, že knižky znamenitejšie, v akomkoľvek nárečí slovanskom by ony písané boli, učené Slovania kupovať a čítať budú. A tak by sa nemal čo obávať, že by jeho dejepis ležať ostal. Všetko uznal – to však neviem, či históriu svoju po rusínsky vydá, lebo už hodne bol z nej napísal. No ale čokoľvek sa stane, ona bude vzácnou pomocou k dejepisu

⁶⁰ ZUBKO, Peter: *Poľsko-uhorské súvislosti v dejinách uniátov*. In: *Slavica Slovaca* 53 (2018), č. 3-4 (Supplementum), s. 187-204.

⁶¹ RÉSZ, László: *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátorajjáújhely : Zemplén könyvnyomtató intézet, 1899, s. 104.

⁶² AACass, GR.

*cirkevnému rusínskej cirkvi v Uhorskej zemi. Bude vraj obetovaná terajšiemu užhorodskému biskupovi.*⁶³

Uhorskí bádatelia a autori z oblasti Podkarpatska pokračovali v tejto línii, vedecky ju prehľbovali o publikovanie prameňov a vlastných prác. Podobne to bolo i na modernom Slovensku, hoci za špecifických okolností. Medzi rusínsky orientovanými gréckokatolíckmi sa táto problematika nerozvíjala, zato slovensky orientovaní kňazi ju využili na zdôraznenie vlastnej slovenskej identity, ktorú tak odvádzali od najstarších národných dejín stotožnených s Veľkou Moravou a jej kresťanstvom. Prirodzene, počas komunistického obdobia to nebolo možné prezentovať z ideových dôvodov (proti)cirkevnej politiky v Československu, priestor na to sa ponúkal v politicky slobodnom zahraničí, najmä pri slobodnom štúdiu cirkevných dejín na pápežských univerzitách. Keď Michal Lacko SJ (1920 – 1982)⁶⁴ písal svoju dizertačnú prácu v Ríme, vyhľadal a zverejnil kľúčové rímske dokumenty k predmetnej problematike, najmä z 18. storočia.⁶⁵ Tieto dokumenty predstavujú oficiálne poznanie najvyšších cirkevných autorít, ktoré vo svojom čase a priestore konali v prospech gréckokatolíkov. Ich zásah bol však až finálny. Na nižšej, diecéznej úrovni sa však nachádza množstvo takmer neznámych dokumentov, ktoré pomáhajú poznať a pochopiť vznik, priebeh i špecifiká vývinu udalostí, ale najmä identifikovať všedné reálie každodennosti, v ktorej už možno vidieť prácu konkrétnych ľudí, a to na oboch stranách, východnej i západnej. Lackova práca znamenala významný heuristický počin v problematike.

Pramene domácej latinskej proveniencie o východnej cirkvi boli donedávna neznáme (napr. z Arcibiskupského archívu v Košiciach) a tým, ktoré boli dostupné (Arcibiskupský archív v Jágri, Prímaský archív v Ostrihome), sa nevenovala pozornosť. Po roku 1989, keď padli ideové zábrany vo vzťahu k duchovným, náboženským či cirkevným dejinám, rozvinul sa aj vedecký záujem o problematiku skúmania *Slavia byzantina*.⁶⁶ Maďarský bádateľ Tamás Végheő už niekoľko rokov vykonáva výskum v Arcibiskupskom archíve v Ostrihome a uverejňuje výsledky tohto systematického štúdia prameňov,⁶⁷ podobne ako aj iní po maďarsky píšuci

⁶³ *Z cestovných denníkov štúrovcov*. Eliáš, Michal (zost.). Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2010, s. 87.

⁶⁴ Porov. P. Michal Lacko, S. J. *Život a dielo. Zborník referátov na vedeckej konferencii v Košiciach 19. a 20. marca 1992*. Potemra, Michal (zost.). Košice : Slovenský katolícky kruh v Košiciach, 1992, 232 s.

⁶⁵ LACKO, Michael: *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia catholica*.

⁶⁶ ŽEŇUCH, Peter: *Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii na Slovensku. MBSLS IV*. Roma – Bratislava – Košice : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v Bratislave – Pontificio Istituto Orientale v Ríme – Slovenský komitét slavistov v Bratislave – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach, 2013, 482 s.

⁶⁷ VÉGHSEŐ, Tamás – NYIRÁN, János: *Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikus szármára (1749). 19. századi kéziratok görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2012, 285 s.

autori.⁶⁸ Zo slovenských bádateľov treba spomenúť vedecký prínos Cyrila Vasiľa SJ (* 1965), ktorý sa zamerlal na vnútrocirkevný kontext vo svetle východného kánonického práva.⁶⁹

1.4 Vymedzenie vedeckého prínosu

Pôvodnosť a inovatívnosť výskumu vychádza zo skúmania autentických archívnych administratívno-právnych prameňov, ktoré boli doteraz neznáme, týkajú sa „druhej strany“, v tomto prípade jágerských biskupov. Tieto dokumenty prispievajú k objektivizácii poznania predmetného obdobia, jeho problémov a špecifik, využívajúc najmä historické metódy pri čítaní dokumentov a pri analyticko-syntetickom zhodnotení aj interdisciplinárne prepojenia, najmä z teológie (cirkevných dejín, dogmatiky, kánonického práva, morálky, liturgiky), uhorského cirkevného práva, dejín umenia, pamiatkovej starostlivosti, a to nielen v statickom súčasnom stave, ale v dynamickom vývine predmetných období. Samozrejme, že len heuristika prameňov nestačí, kritickou analýzou je ich možné pochopiť a interpretovať len v dobovom kontexte, osobitne si treba uvedomiť, že latinský pohľad absentoval a treba ho vnímať rovnako vážne ako doteraz známy pohľad východnej strany.

Pramene latinskej proveniencie majú viacero predností, vďaka ktorým ich považujeme za historicky cenné a vedecky hodnotné: týkajú sa zvyčajne celého územia (v našom prípade dominantne Zemplína, Šariša a Abova), majú rozličný obsah, ktorý vznikol v jednom čase (personálny, správny, administratívny, štatistický, teologický, ekonomický, liturgický), vznikli mimo východného prostredia od osôb, ktoré neboli osobne zaangažované (latinskí kňazi, dekaní a biskupi), aby skresľovali informácie, vnikli priamo v teréne (kánonické vizitácie), tiež kolacionovaním informácií (hlásenia), v kancelárii biskupských úradníkov (prehľadové dokumenty) i na stole samého jágerského biskupa (inštrukcie pre uniatov ako reflexia po vykonanej vizitácii); osobitne si treba všimnúť, že latinská cirkev bola skúsená v cirkevnej správe, čo sa prejavovalo najmä v prístupoch pri zostavovaní administratívnych dokumentov, je z nich zjavný reálnejší obraz o živote i postavení východných kresťanov, preto sú všetky materiály kompatibilné a metodologicky porovnateľné s vtedajším latinským prostredím. A práve tu možno porozumieť špecifickej povahe vzťahov medzi východným a západným prostredím, ktoré existovalo v čase, ktorý je určujúci pre náš výskum a ktorý však presiahol aj do života cirkvi a spoločnosti aj v neskoršom období.

V dejinách medzi Východom a Západom existuje celý rad udalostí, ktoré sa formálne udiali na pozadí dvoch veľkých cirkví (byzantskej a latinskej) a ich dedičov, ich obsahom boli kultúrne napätia a z toho vyplývajúce predsudky.

⁶⁸ BENDÁSZ, István: *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*. Ungvár : Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999; JANKA, György: *Az eze-revés egyházmegye és a görög egyházmegye és a görög katolikusok*. In: *Athanasiana* 19 (2004), s. 145-157; GÖNCZI, Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár – Beregszász : PoliPrint, 2007, s. 22-28.

⁶⁹ VASIL, Cyril: *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi*.

V európskych a rovnako v slovenských dejinách je zjavný kultúrny dualizmus: západný (rímsky, rímsko-germánsky, latinský) a východný (byzantský, grécko-slovenský); obidve kultúry sú plodom stredoveku a sú súbežné. Jaroslav Bidlo to vyjadril slovami:

*Stalo se náboženství střediskem všeho kulturního života a život náboženský stal se totožným s životem kulturním – náboženství stalo se samo kulturou.*⁷⁰

V novovekom poľskom i uhorskom kráľovstve žili spolu v jednom štáte katolícki a pravoslávni kresťania. Od rozdelenia kresťanstva obidve cirkvi hľadali cesty pre vzájomné zblíženie. Najčastejšie to bola voľba formou cirkevnej únie. Je známych aj niekoľko starších negociácií, ktoré mali smerovať, alebo aj vyústili do konkrétnej únie, napr. medzi pápežom Paschalom II. (1099 – 1118) a byzantským cisárom Alexom Komnenom v roku 1112, cisárovým vnukom Emanuelom (1143 – 1180) a pápežmi Eugenom IV. († 1153), Hadriánom IV. († 1154) a Alexandrom III. († 1181), tiež prísľub únie daný za byzantského cisára Alexa IV. v roku 1203, v polovici 13. storočia na Cypre; za Paleológov a pápeža Gregora X. († 1282) bola uzavretá únia na Lyonskom koncile v roku 1274, v roku 1439 bola prijatá únia na Florentskom koncile.⁷¹ Dialóg o únii na Cypre, Lyone, či Ferrare a Florencii bol vyvolaný priamou osmanskou hrozbou, v čom bol už zárodok neúspechu.⁷²

Myšlienka o únii ako modeli obnovenia kresťanskej jednoty má svoj pôvod na Západe,⁷³ ktorý mal zapáleného zástancu idey únie s celou pravoslávnu cirkvou v osobe pápeža Gregora XIII. (1572 – 1585), ktorý v roku 1573 zriadil Kongregáciu pre Grékov na čele s kardinálom G. A. Santorom; do novogréčtiny bol preložený Rímsky katechizmus a dokumenty Tridentského koncilu a v roku 1576 boli odoslané na Východ. Gregor XIII. v súvislosti so spomenutými plánmi otvoril v Ríme východné kolégia: grécke (1575), maronitské a arménske (1577). Klerickí a laickí absolventi mali potom na Východe pracovať pre myšlienku cirkevnej únie. Pápež vyčlenil pre grécku liturgiu rímsky Kostol sv. Atanáza, v roku 1580 poslal do Carihradu biskupa Petra Cedoliniho, aby začal dialóg s ekumenickým patriarchom Jeremiášom II. (1572 – 1579, 1580 – 1584, 1586 – 1596). O tri roky neskôr (1583) vyslal biskupa Leonarda Abela k východným patriarchom jakobitov, chaldejcov a dvoch arménskych patriarchátov. Napokon v roku 1581 na žiadosť cára Ivana Hrozného sa pápež ujal mierových rozhovorov medzi Moskovským

⁷⁰ BIDLO, Jaroslav: *Kultura byzantská, její vznik a význam*. Praha : Jos. R. Vilímek, 1917, s. 3-4, 30.

⁷¹ SZARANIEWICZ, Izidor: *Kościelna Unia na Rusi i wpływ jej na zmianę społecznego stanowiska świeckiego duchowieństwa ruskiego*. Lwów : Nakładem autora, 1899, s. 1-2.

⁷² BELEJKANIC, Imrich: *Unionizmus ako ekleziologický problém*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 1999, s. 43-44.

⁷³ BELEJKANIC, Imrich: *Unionizmus ako ekleziologický problém*, s. 43; porov. HORKAJ, Štefan – PRUŽINSKÝ, Štefan: *Pravoslávna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí. Ľudia – udalosti – dokumenty*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1998, s. 38; porov. FARRUGIA, Edward G.: *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. Olomouc : Refugium Roma-Velehrad, 2010, s. 924-925.

veľkokniežatstvom a Poľskom, preto poslal na Východ schopného diplomata Antona Possevina SJ (1533/4 – 1611), a to v nádeji, že sa Rusko prikloní k myšlienke cirkevnej únie, čo pápež osobitne zdôraznil v liste cárovi Ivanovi (august 1581).⁷⁴

Prvá uhorská únia bola uzavretá v Ríme v roku 1611 a nazýva sa Marčianska únia. Pôvodne pravoslávny biskup Simeon Vratanja sa stal prvým uniatským biskupom Srbov na území Chorvátska, Slavónie, Uhorska a Kranska. Biskup z Marče v roku 1673 inicioval ďalšiu úniu uzavretú s balkánskymi (srbskými) obchodníkmi v Komárne, hoci bez výraznejšieho úspechu.⁷⁵ Na konci oslobodzovacej vojny (1688 – 1690) uzavreli Srbi na niekdajšom osmanskom území ďalšie dve únie: v Srijeme a Pät'kostolí. Po pasívnom príst'ahovalectve tieto únie pretrvali len do polovice 18. storočia. Oveľa významnejšie boli únie medzi Rusínmi na severovýchode Uhorska, kde dôležitú úlohu zohrali baziliáni. Prvý pokus sa odohral v roku 1612 v Krásnom Brode. Przemyslský biskup Atanáz Krupecký sa o ňu pokúsil pri posviacke chrámu, celý zámer skončil násilnosťami a únia nebola uzavretá. Neúspechom skončili aj tajné rokovania mukačevského biskupa Bazila Tarasoviča (1633 – 1670) s jágerským biskupom, Tarasovič úniu prijal 12. septembra 1642;⁷⁶ po prezradení jeho úmyslov ho zemepán Juraj I. Rákoci nechal uväzniť. Až Užhorodská únia z roku 1646 pretrvala. Po roku 1664 boli nanovo definované podmienky únie, ktorá sa rozšírila medzi všetkých obyvateľov okrem Marmarošskej stolice, ktorá patrila Sedmohradskému kniežatstvu a k únii sa pridala v roku 1721. V Sedmohradsku v roku 1697 dve synody vyhlásili úniu, proti ktorej rázne vystúpil jeruzalemský patriarcha, ale v roku 1700 nový biskup na synode v Gyulafehérvári slávnostne vyhlásil úniu. Rumuni v Bihárskej stolici sa zjednotili až v nasledujúcom storočí.⁷⁷

1.4.1 Komparácia Brestskej a Užhorodskej únie

Brestská únia (1596) bola zmluvou medzi pravoslávnu a katolíckou cirkvou v Poľsko-litovskom kráľovstve, ktorou vznikla uniatska cirkev. Patrí medzi najvýznamnejšie a najznámejšie cirkevné únie a v prostredí stredovýchodnej Európy mala (morálny) vplyv na susedné regióny. Do istej miery bola v Uhorsku vzorom pre rozličné uniatske hnutia (pokusy), ktoré neuspeli, až po úspešnú Užhorodskú úniu (1646). V literatúre sa obidve udalosti často dávajú do vzájomnej súvislosti, hoci nešlo o priamu kauzálnu súvislosť, ale o morálny vzor, ktorý sa skutočne spomína v súdobých prameňoch, ale len v tom zmysle, že únia je možná a užitočná, že

⁷⁴ PASTOR, Ludwig: *Geschichte der Päpste* 9. Freiburg 1928, s. 179-181, 708, 737-738, 743-745; KUMOR, Bolesław: *Geneza i zawarcie unii brzeskiej*. In: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich. Praca zbiorowa*. Łužny, Ryszard – Ziejki, Franciszek – Kępiński, Andrzej (red.). Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 1994, s. 26.

⁷⁵ Porov. CEROVIĆ, Ljubovoje: *Srbi na Slovensku*. Novi Sad : Prometej, 2015, s. 104-138.

⁷⁶ HADŽEGA, Vasil: *Přehled církevních dějin na Podkarpatské Rusi*, s. 275.

⁷⁷ KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Bratislava : Citadella, 2014, s. 371-373.

môže skutočne fungovať. V nazeraní na Užhorodskú úniu pretrvávajú isté anachronické predstavy, ktoré vychádzajú z idealistického názoru, že Užhorodská únia v jednej chvíli – akoby hneď a úplne – zmenila starý stav na terajší. Tieto názory sa na prvý pohľad javia ako logické, že proces vzniku Užhorodskej únie bol podobný ako pri Brestskej únii či iných cirkevných úniách, ktorých výsledkom bola konkrétna únia na spôsob zmluvy, kde sa dohodli vzájomné podmienky. Pri komparácii sa skôr ukazuje množstvo nezhôd a nekompatibilita celého procesu, ktorý oprávnene priťahuje pozornosť a kritiku. Autori sa tieto rozpory snažili vysvetľovať rozličnými hypotézami, ktoré sa potom rozšírili, ale nie sú uspokojujúce. Rozdielov v genéze a následnom vývine Užhorodskej únie v porovnaní (napr.) s Brestskou úniou je relatívne veľa, čo sa už nemôže pokladať za náhodu alebo výnimku, a preto aj rozšírené interpretácie týchto nezhôd treba kriticky spochybnit' a nájsť ich reálnejšie vysvetlenie, ktoré bude bližšie skutočnej, objektívnej pravde. Povinnosťou vedeckého bádania je hľadať historickú pravdu.

Užhorodská únia je dôležitá udalosť, pretože je všeobecne považovaná za počiatok existencie Gréckokatolíckej cirkvi. Tradične sa uvádza, že išlo o dohodu uzavretú 24. apríla 1646 na drugetovskom hrade v Užhorode, keď šesťdesiat traja pravoslávni presbyteri konvertovali na katolicizmus,

pričom si (táto cirkev – pozn. PZ) ponechala cirkevnoslovanský liturgický jazyk, byzantskú liturgiu, východnú cirkevnú disciplínu, teológiu, spiritualitu i cirkevné právo. Medzi podmienkami únie bolo aj zrovnoprávnenie duchovenstva východného obradu (gréckokatolíckeho) s katolíckym duchovenstvom, pokiaľ ide o poberanie cirkevného desiatku. [...] Roku 1699 potvrdil Užhorodskú úniu aj Leopold I.⁷⁸

Avšak Užhorodská únia bola proces, a to dlhodobý a zložitý, ktorý prešiel krízou a niekoľkonásobným obnovením v rokoch 1649, 1652, 1726 – 1727 i 1968. Konštatovanie pravoslávnych autorov, že „únia je výsledkom snáh rímskeho katolicizmu politickými prostriedkami donútiť pravoslávnych kresťanov podriaďiť sa pápežskej nadvláde a jurisdikcii,“⁷⁹ nezodpovedá historickej pravde, pretože východní kresťania sa sami rozhodli obnoviť jednotu s katolíckou cirkvou, aj keď za jej vznikom stál primárne útek spod kalvínskej dominancie (resp. pocit ohrozenia

⁷⁸ BADA, Michal: *Slovenské dejiny II. 1526 – 1780*. Bratislava : LIC, 2017, s. 125.

⁷⁹ ZOZULEAK, Ján: *Vplyv unionizmu na odklon od svätotočskej tradície a návrat k štúdiu diel svätých otcov*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2000, s. 12.

kalvínmi),⁸⁰ ktorá bola ešte výraznejšia v Sedmohradsku.⁸¹ Inými slovami mali spoločný *sensus fidei*. Expanzná politika rímskeho katolicizmu (no v službe kráľovskej politike) je zrejmá v Poľsku v prípade Brestskej únie, no nie v Uhorsku v prípade Užhorodskej únie, ba tu je v počiatkoch únie zjavná istá pasivita vysokého uhorského katolíckeho kléru. Ekonomické dôvody pre vznik únie v roku 1646 neboli primárne, ale čoskoro začali zohrávať dôležitú úlohu; ani rímskokatolícke farnosti na severovýchode Uhorska sa ekonomicky nemali výrazne lepšie ako uniatske; ich vyššia životná úroveň nezáležala od nich samých, ale od ich patrónov a až sekundárne od ekonomickej sily obyvateľov týchto farností. Spôsob základného prežitia domácností a rodín bol podobný bez rozdielu obradovej príslušnosti, prosperita sa odvíjala od bonity prostredia, geografickej polohy, ale najmä od šikovnosti,

⁸⁰ V 17. a v 18. storočí existovali kalvínske zbory, ktoré vizitátori označovali ako rusínske: Jankovce, Lieskovec, Ľubiša, Ohradzany, Udavské, Zbudské Dlhé, všetky mali aj fílie (KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 166-167; KÓNYA, Peter: *Spolužitie dvoch smerov reformácie v hornom Uhorsku do založenia cirkvi*. In: *Od reformácie po založenie cirkvi. K 400. výročiu synody v Spišskom Podhradí*. Kónya, Peter – Kónyová, Annamária (eds.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 152; KÓNYOVÁ, Annamária: *Kapitoly k dejinám reformovanej cirkvi na východnom Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 57; KÓNYA, Peter: *K pôvodu maďarských Gréckokatolíkov na Zemplíne*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*. Coranič, Jaroslav – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009, s. 44-57). Závažné nebezpečenstvo zo strany kalvinizmu zdôrazňujú aj teológovia (BUGEL, Walerian: *Ekleziologie Užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003, s. 193-194). Branislav Varsik poukazuje na to, že slovenské obyvateľstvo sa príklonom k únii odvrátilo od maďarizačnej reformačnej politiky. Tým vysvetľuje termín „stará viera“, pod ktorou sa rozumie grécky obrad, pretože išlo o „návrat“ k tejto viere (VARSIK, Branislav: *Vznik a vývin slovenských kalvínov*, s. 129-147). Maďarizácia v 17. storočí mohla byť skutočne relevantným dôvodom vzniku úniovej myšlienky; v tom istom čase bola pendantným problémom v Poľsku polonizácia, na ktorej stroskotal unionizmus smerom na východ, utekala pred ňou haličská kňazská inteligencia do Moldavska a na tom istom probléme stroskotala prvá fáza rekatolizácie na severe Jágerskej diecézy (ZUBKO, Peter: *Poľské mariánske obrazy v službe rekatolizácie východu Slovenska*. In: DLUGOŠ, František a kol.: *Regnum marianum – ozdoba a istota Slovenska*. Levoča : MTM, 2014, s. 185-209; ZUBKO, Peter: *Poľské vplyvy na rekatolizáciu v Jágerskom biskupstve*. In: *Rekatolizácia a uhorská spoločnosť v 17. – 18. storočí. Rekatolizáció és a magyar társadalom a XVII – XVIII. században*. Kónya, Peter (ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 28-42). V tomto kontexte možno tvrdiť, že Užhorodská únia sa primárne týkala Slovákov, farností, ktoré používali slovenčinu. Etnickí Rusíni sú až sekundárnym úniotvorným prvkom, ktorý navyše aj v neskoršom období ukázal, že nemá problém s maďarizáciou, prejavoval maďarofilstvo (CORANIČ, Jaroslav: *Východná cirkevná tradícia a maďarizačné hnutie v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve v rokoch 1867-1918*. In: *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. Žeňuch, Peter (ed.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 173-191).

⁸¹ Porov. KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska*, s. 369, 372-373.

disciplinovanosti, čo sa viaže na charakterové vlastnosti, nie na vieru, ktorá je až pridanou hodnotou.

Ako prvý metódu komparácie medzi spomenutými úniami urobil významný slovenský národovec a kňaz Košického biskupstva Jonáš Záborský vo svojom článku z roku 1870,⁸² ktorý, žiaľ, nie je všeobecne známy; pre rímskokatolícke prostredie táto téma nebola dôležitá. Autor síce nemal k dispozícii dnešnú pramennú bázu, ale jeho záujem o kresťanský východ bol zjavný.⁸³ Je to jediný pohľad z latinskej strany priamo z prostredia, kde žili/žijú dedičia Užhorodskej únie. Všetky ostatné doterajšie prístupy k téme sa odvíjali od názorov autorov gréckokatolíckeho pôvodu. Táto línia je pochopiteľná, utvárala sa stáročia ešte v období, keď všetci veriaci východného obradu boli gréckokatolíci. Po násilnom obnovení pravoslávia na východnom Slovensku v 20. storočí sa začali objavovať aj typické pravoslávne pohľady, ktoré však nesú príznak názorového importu, ktorý je plný historických anachronizmov a predsudkov, ktoré nevychádzajú z poznania skutočnej genézy a vývoja Užhorodskej únie, ale z dogmatiky, z fundamentalistického a ekleziologického hľadiska vlastnej soteriologickej exkluzivity a z predpokladov, že Užhorodská únia je absolútnym pendantom Brestskej únie.

Za jednu z vážnych príčin unionizmu sa pokladá odlišné sociálne a právne postavenie pravoslávnych obyvateľov. Pravoslávni autori dnes vidia v unionizme ekleziologický, najmä však sociálny a spoločenský problém, keďže nebezpečenstvo vplyvu únie vidia v západnom spôsobe myslenia a života, chápaní a prežívaní duchovných hodnôt kresťanstva,⁸⁴ čo je do istej miery anachronizmus a reakcia na súčasnú sekularizáciu, tým sa vyhrávajú nielen voči latiníkom, ale najmä voči uniatom; podobné názory sa objavujú aj v prostredí Gréckokatolíckej cirkvi, kde sa tento jav nazýva latinizácia.⁸⁵ Toto vyhrávanie sa deje najmä voči rímskokatolíkom. Obidve cirkvi byzantského obradu totiž používajú odlišnú metodológiu v argumentácii, pričom odlišnou mierou akcentujú svoje argumenty. Sociálne problémy zaiste mali svoju vážnosť, no tento motív je sám o sebe nízky. Sociálne problémy sú zjavné najmä v poľskom prostredí, keď sa pravoslávna cirkev menila na sedliacku, pretože pôvodne pravoslávna aristokracia konvertovala na katolicizmus, ubúdala, čím sa poľskí uniati menili na cirkev sedliakov. Hoci aj uhorskí rusnáci kultúrne zaostávali, z čoho vyplývalo výrazne odlišné postavenie oproti katolíckej cirkvi, nešlo o krízu spirituality. Tá sa od západnej vždy líšila a sama je mimoriadne

⁸² ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Únia na Litve a v Uhrách*. In: *Letopis Matice slovenskej* 7 (1870), zv. 2. Pauliny-Tóth, Viliam (ed.). Turčiansky Svätý Martin : Kníhtlačiarско-účastníarsky spolok, s. 11-15.

⁸³ Porov. ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*. Vypravuje Jonáš Záborský. 1875. Bratislava : Slovart, 2012, XXVIII + 708 s.

⁸⁴ ZOZULEAK, Ján: *Vplyv unionizmu*, s. 7.

⁸⁵ ŠKOVIERA, Andrej: *Stretnutie východnej a západnej teológie v spevníku J. Juhaseviča z roku 1811*. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15.–19. storočia*, s. 403-421; ŠKOVIERA, Andrej: *Latinizácia, jej príčiny a okolnosti. S osobitným zreteľom na prostredie Mukačevskej eparchie*. In: *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku*, s. 219-248.

hlboká (liturgia, ikony).⁸⁶ Aj pravoslávne obyvateľstvo malo vlastnú právnu tradíciu (rozvíjala sa na valašskom práve),⁸⁷ ktorú treba vidieť v jedinečnosti tejto kultúry a zvykov.⁸⁸ Podstata problému spočívala v zaostávaní, najmä tam, kde toto obyvateľstvo vytváralo kompaktné a uzavreté celky. Väčšinou išlo o starobylé panstvá, za rozvoj ktorých niesli zodpovednosť miestni zemepáni. Zásadný problém spočíval v tom, že táto aristokracia nebola pravoslávna, ale dominantne kalvínska, a práve za jej vlády v prvej polovici 17. storočia došlo k prehĺbeniu zaostalosti východných kresťanov, pretože kalvíni trvali na pokalvínení, ale miestni pravoslávni veriaci si dlhodobo zachovávali vlastnú identitu.⁸⁹ To malo za následok, že vzdelanost' medzi pravoslávnyimi bola nízka, tradične sa viazala na zahraničné centrá (z toho neskôr vznikli problémy súvisiace s vylúčením ich nárokov), kde sa vzdelanie získavalo; kalvíni pritom mali plodné a vplyvné vzdelanostné centrá v Uhorsku (Debrecín, Blatný Potok, Pápa, Šamorín, Komárno), čím sa zo stredoveku posunuli do novovekej periódy, kým život pravoslávnych stále vyzeral ako v dávno zašlých časoch.

Klasický stereotypný pohľad, ktorý vysvetľuje, že Užhorodská únia bola v severovýchodnom Uhorsku to isté, čo Brestská únia v Poľsku, uvádza napr. Peter Kónya:

Aj tieto skutočnosti, spolu s ďalekosiahlymi rekatolizačnými ambíciami uhorskej katolíckej cirkvi, sa stali hlavnými príčinami osobitého javu uhorského náboženského vývinu, cirkevných únií. Záujem na únii mala tak

⁸⁶ ONASCH, Konrad – SCHNIEPER, Annemarie: *Ikony. Fakty i legendy*. Warszawa : Arkady, 2007, 302 s.; SENDLER, Egon: *Ikona. Obraz neviditeľného. Prvky teologie, estetiky a techniky*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2011, 384 s.; BUŁGAKOW, Sergiusz: *Ikona i kult ikony. Zarys dogmatyczny*. Bydgoszcz : Homini, 2002, 146 s.; QUENOT, Michel: *Ikona. Okno ku wieczności*. Białystok : Orthdruk, 1997, 145 s.; ŁUKASZUK, Tadeusz: *Ikona w życiu, w wierze i w teologii Kościoła*. Kraków : Salwator, 2008, 276 s.; KIM-SZA, Radosław: *Duchowość chrześcijańskiego Wschodu fundamentem teologii Kościoła grekokatolickiego*. In: *Śladami unii brzeskiej*. Dobrowolski, Radosław – Zemło, Mariusz (red.). Lublin – Supraśl : Wydawnictwo KUL, 2010, s. 17-25; ŠPIDLÍK, Tomáš: *Spiritualita křesťanského Východu. Systematická příručka*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma, 2002, 614 s.; SLÁDEK, Karel: *Mystická teologie východoslovanských křesťanů*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010, 228 s.; porov. *Ikona v ruském myšlení 20. století. Sborník statí a studií*. Lásek, Jan Blahoslav – Luptáková, Marina – Řoutil, Michal (eds.). Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2011, 460 s.; DIONIZJUSZ z Furny: *Hermeneia czyli objaśnienie sztuki malarskiej*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003, 321 s.

⁸⁷ MAREK, Miłosz: *Cudzie etniká na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 236-254.

⁸⁸ Jej sumár sa nachádza v právnej pamiatke, ktorá sa nazýva Pseudozonar, bola rozšírená v slovanskom svete medzi kresťanmi východného obradu a je najdôležitejším prameňom poznania života komunít, ktoré vznikli na valašskom práve; tieto zvyky boli všeobecne rozšírené a žité ešte v 18. storočí.

⁸⁹ Aj bývalé katolícke lokality na východnom Slovensku, ktoré prešli k evanjelickému vyznaniu, si dlho – miestami počas celej doby reformácie – ponechali mnoho katolíckych reálií. – ZUBKO, Peter: *Na margo reformácie*. In: *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru* 28 (2017), č. 1, s. 23-30.

katolícka hierarchia, katolícki magnáti, ako zemepáni ortodoxného obyvateľstva i samotné ortodoxné kňazstvo, v snahe dostať sa na úroveň katolíckeho, pri udržaní osobitostí východného obradu, v neposlednom rade aj z obavy pred katolizáciou. Z týchto dôvodov došlo v priebehu 17. storočia na rôznych miestach Uhorska k uzavretiu únie medzi katolíckou a ortodoxnými cirkvami. Podobne ako v prípade prvej únie v Breste z prelomu storočí, aj tieto sa uskutočnili medzi svetskou mocou, katolíckou hierarchiou a ortodoxným kňazstvom.⁹⁰

Brestská únia bola prirodzeným výsledkom a zavŕšením tamojšieho historického vývoja.⁹¹ Presadenie únie pod Karpatmi nebolo ľahké a narážalo na rezistenciu, ktorá na dlhý čas našla oporu v pravoslávnom biskupovi v Marmaroši. Podľa Michala Lučkaja rezistenciu znásoboval neustály a nekontrolovaný príchod nových pravoslávnych veriacich zo „schizmatických končín“ Poľska podporovaný mníchmi, ktorí sa medzitým oženili, a dokonca boli podporovaní pravoslávny biskupmi:

Multi ex Polonia, et partibus Schismaticorum, nec Sacerdotes, sed Laici subintrarunt – Monachi, uxores duxerunt, et actu tam hi, quam illi in eodem Episcopatu administrant, et per Schismaticum manutinentur.⁹²

Za touto nekontrolovanou migráciou badať sociálnu neistotu a nestabilitu na poľskej strane, pre ktorú bola uhorská krajina zaujímavou destináciou. Oveľa významnejším činiteľom bola politika:

Ešte viac politicky (ako Lyonská a Ferrarsko-florentská únia) vyznela Brestlitovská únia z roku 1596, ktorá bola utvrdená pod veľkým tlakom poľských kráľov Jána Sobieskeho a Augusta II. [...] Poľsko si prostredníctvom únie stanovilo čisto politický cieľ, úplnú asimiláciu západnej Rusi. Takým istým mocenským a politickým spôsobom sa zrodila v roku 1646-49 Užhorodská únia, ktorá priniesla tie isté výsledky v medziľudských vzťahoch ako aj Brestlitovská únia.⁹³

Myšlienkou únie sa začalo zaoberať Poľsko a Litva osobitne po príchode jezuitov (1564) do kráľovstva. Ako prvý sa touto problematikou zaoberal kňaz Stanislav Orzechowski († 1566) z Przemyslskej diecézy; jeho matka bola dcérou pravoslávneho popa, sám pôsobil v kultúrnej, jazykovej i konfesionálnej diverzifikovanej regióne; ríty chápal ako rovnocenné a jediný rozdiel videl práve v obrade, vážil si aj absenciu celibátu.⁹⁴ Otázkou únie sa zaoberal aj vtedajší politický spisovateľ Andrej Frycz Modrzewski († 1572), ktorý rozdiely označil za spor o slovo, pretože veril v jednu Kristovu cirkev. Hlavným strediskom cirkevnej propagandy bol Vilnius, sídlo jezuitskej univerzity a rezidencia pravoslávneho kyjevského metropolitu v Rzeczypospolitej obidvoch národov. Tu pôsobili významní aktivisti únie

⁹⁰ KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska*, s. 371.

⁹¹ Porov. *Śladami unii brzeskiej*, 632 s.

⁹² ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів III*, s. 146.

⁹³ BELEJKANIČ, Imrich: *Unionizmus ako ekleziologický problém*, s. 45-46.

⁹⁴ Orzechowski Stanisław. In: *Polski Słownik Biograficzny* 24 (1979), s. 287-292.

Stanisław Warszawski a Benedikt Herbst, ale najmä prvý rektor viliuskej univerzity a vynikajúci kazateľ Peter Skarga SJ (1536 – 1612).⁹⁵ V roku 1577 vydal dielo *O rządzie i jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem* a dedikoval ho ochrancovi pravoslavia kniežaťu Konštantínovi Ostrožskému, ktorý to prijal.⁹⁶ Brestská synoda nebola ani dielom fanatismu kráľa Žigmunda ani jezuitov, ako to tvrdia pravoslávni autori, dokonca prvý podnet k únii vyšiel z prostredia ruskej cirkvi,⁹⁷ konkrétne v roku 1593 od Konštantína Ostrožského, jej neskoršieho nepriateľa. Jezuiti vtedy nemali potrebné kapacity, aby sami vykonali nejakú násilnú prácu.⁹⁸

Poľskí biskupi jednohlasne formulovali podmienky budúcej cirkevnej únie: (1) náboženské: komplexné zachovanie východného rítu a jeho pravidiel, (2) politicko-spoločenské: aby všetky privilégia slobody kráľ deklaroval artikulami, ktoré oni potvrdia. Koncom roku 1581 ich ľucký biskup Cyril Terlecki predstavil kráľovi, ktorý ich písomne akceptoval 18. marca 1592 a opakovane 18. mája 1592. Rozhodujúci význam pre budúcu úniu mal zjazd v Torczynie pri Łucku v rezidencii ľuckého latinského biskupa Bernarda Maciejowského (1548 – 1608). Ruský episkopát tu 2. decembra 1594 proklamoval *Dekrét o slobodnej voľbe a postavení metropoly a ruských biskupov o prijatí spoločenstva so Svätou rímskou cirkvou*. Následne sa od januára 1595 začali rozhovory medzi biskupmi, s kráľom a čoskoro aj s Rímom. Kvôli odporu Ostrožského sa viedli tajne. Biskup Pociej v roku 1595 anonymne vo Viliuse vydal knihu *Unija albo Wykład przedniejszych artykułow ku zjednoczeniu Gregow s Kościołom rymskim*. Vyložil v nej zlý morálny stav cirkvi a uzdravenie videl len v únii s Rímom. Michał Rahoza zvolal na 11. júna 1595 (starý štýl) do Brześcia nad Bugiem synodu, ktorá prediskutovala a prijala *Artikuly*

⁹⁵ Ks. Piotr Skarga SJ (1536-1612). *Życie i dziedzictwo*. Darowski, Roman – Ziemiański, Stanisław (red.). Kraków : Wydawnictwo WAM – Wydawnictwo Ignatianum, 2012, 436 s.

⁹⁶ KUMOR, Bolesław: *Geneza i zawarcie unii brzeskiej*, s. 27.

⁹⁷ Poľské pramene používajú termín „ruská cirkev“ na označenie kresťanov východného obradu. V latinských prameňoch sa najčastejšie označujú termínom „*Ecclesia Ruthenorum*“. Ten istý výraz je v našom prostredí prekladaný nie presne, a to v etnickom označení ako „rusínska cirkev“. V oboch prípadoch ide nie o etnický, ale náboženský termín „rusnák“. Avšak výraz „*lingua Ruthenica*“ je v prameňoch postavený na roveň výrazom *lingua Slavica*, *lingua Hungarica*, *lingua Polonica* a *lingua Germanica*, preto ho vtedy treba prekladať ako „rusínsky jazyk“. Aj uhorských Rusínov niektoré latinské pramene nazývajú Rusmi a Rusov nazývajú Moskoviti (PAPÁNEK, Juraj: *Historia gentis Slavicae. Prvé Dejiny slovenského národa. 1780*. Bratislava : Perfekt, 2018, s. [364], 451) alebo Moskali alebo schismatici (*non unitati*). V slovenskom prostredí k adjektívu *ruský* pozri: DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Kapitoly zo slavistiky II*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2008, s. 178-188; porov. *Národnie zpiewanky čili pjsně světské Slowákůw w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyšších stawůw, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wysvětlenjmi opatřené a wydane od Jana Kollára. Djl druhý*. W Budjné w král. universické tiskárně, 1835, s. 25 (balada *Hanička lapená*), 392 (*Rusíni*, ale: *ruský ľud*).

⁹⁸ LIKOWSKI, Edward: *Historia Unii Kościoła Ruskiego z Kościołem Rzymskim*. Poznań : M. Leitgeber i spółka, 1875, s. 64-65, 229-231.

prináležiace zjednoteniu s Rímskou cirkvou. Medzi nimi je uvedené, že vo vyznaní viery bude používané Filioque, je požadované zachovanie liturgie a staroslovan-ského jazyka, východného kalendára a sviatkov, prijímanie pod obojím, ženba kňazov podľa dovtedajšej disciplíny, voľba metropolitu a biskupov; nebudú miešané obrady v prípade miešaných manželstiev, každá strana si ponechá svoj obrad. Ďalšie body sa týkali majetkov, zachovania jurisdikcie biskupov nad kláštorami, zakladania kňazských seminárov, škôl, tlačiarň pod biskupskou autoritou. Synoda 22. mája napísala list pápežovi Klementovi VIII. a vyslala do Ríma delegáciu v osobe Hipacyho Pocieja a Cyrila Terleckého. Pociej informoval aj Ostrožského, ktorý 24. júna 1595 písomne „vyzýval všetkých, aby zotrvali v dávnej viere otcov“. Pociej a Terlecki v Krakove predstavili dokument kráľovi Žigmundovi III. a jeho kancelárii. Kráľ 28. júla 1595 vyzval Ostrožského, aby sa pridal k únii a Rahožu a ruských biskupov vyzval, aby v Poľsku už neprijímali nikoho z Turecka, „žiadne osoby od gréckych patriarchov“. Kráľ 30. júla vydal privilegium pre ruský klérus, čím ho zrovnoprávnil s latinským klérom. Pociej a Terlecki v júli predložili spis Apoštolskej stolici. Ostrogski bol iniciátorom protiunijnej práce. Bez účasti biskupov kyjevskej metropolie sa vo Valašsku 17. júla 1595 konal zjazd, ale kráľ kniežaťu písomne vyčítal nenávisť a zásah do majetkových práv ruských biskupov. Dňa 15. septembra 1595 sa vo Varšave stretlo latinské a ruské duchovenstvo, ktoré proklamovalo vzájomný dohovor, ktorý akceptoval kráľ i senátori. Kráľ vydal 24. septembra list, v ktorom zobral úniu pod svoju ochranu. Ruskí biskupi prišli do Ríma 15. novembra a 18. novembra ich prijal pápež Klement VIII. Dňa 23. decembra sa konala slávnostná schôdza kardinálov a rímskych hodnostárov na čele s pápežom za účasti ruských biskupov. Po vyznaní viery pápež vydal bulu *Magnus Dominus et laudabilis nimis*, čím bola únia oficiálne vytvorená. Únia bola verejne proklamovaná na synode v Brzešcie 6./16. októbra 1596 metropolitom Rahožom.⁹⁹

Brestská únia bol akt zjednotenia Pravoslávnej cirkvi s Rímskokatolíckou cirkvou v Poľsko-litovskom kráľovstve, ktorý bol zavŕšený v roku 1596 v Litovskom Breste, no v tejto krajine mal za sebou dlhý vývin.¹⁰⁰ Zjednotením vzniklo spoločenstvo uniatov, ktoré bolo neskôr v rakúskom zábore nazývané ako grécko-katolícke. Únia bol proces, ktorý na latinskej strane reprezentoval pápež a jeho zástupcovia (nuncius) a reprezentanti (latinskí biskupi, kráľ), na byzantskej strane stála tamojšia cirkevná hierarchia (biskupi). Únia mala právny, kánonickoprávny, spoločenský, kultúrny, ale aj politický rozmer. Východní biskupi chceli získať také postavenie v krajine, ako mal latinský klérus a veriaci. Súčasne chceli zabrániť prechodom veriacich k protestantizmu (kalvinizmus, neoarianizmus, poľskí bratia) i rímskemu katolicizmu, najmä medzi vyššími spoločenskými vrstvami (pravoslávie sa stávalo náboženstvom ľudu, sedliakov¹⁰¹), tiež chceli získať slobodu pre

⁹⁹ KUMOR, Bolesław: *Geneza i zawarcie unii brzeskiej*, s. 31-38.

¹⁰⁰ Porov. FROST, Robert: *Oksfordzka historia unii polsko-litewskiej. Powstanie i rozwój 1385–1569. Tom I.* Poznań : Dom Wydawniczy Rebis, 2018, s. 263-267, 485-489.

¹⁰¹ DYLAĞOWA, Hanna: *Unia brzeska – pojednanie czy podział?* In: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich. Praca zbiorowa.* Łužny, Ryszard – Ziejki, Franciszek – Kępiński, Andrzej (red.). Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 1994, s. 47.

pôsobenie východnej cirkvi, a to osamostatnením sa spod vplyvu konštantínopolského patriarchu; Jeremiáš II. totiž v rokoch 1588 – 1589 počas pobytu v Poľsku znevážil autoritu tamojších eparchov. Únii nahrávala aj politická situácia, ruskí cári i patriarcha Moskvy a celej Rusi po ustanovení Moskovského patriarchátu (1589) si nárokovali jurisdikciu nad Poľsko-litovským kráľovstvom. Súčasťou úniového procesu bolo riešenie dogmatických rozdielov (uznávanie pápežského primátu), zachovanie východného obradu. Významnú úlohu pri vytváraní skutočnej únie zohrali jezuiti. Tento proces mal byť pokračovaním nezavŕšenej Florentskej únie. Únia mala na východnej strane podporovateľov i odporcov. Dôležitú úlohu zohral dekrét kráľa Žigmunda III. Vázy z 18. marca 1592 prisľubujúci zrovnoprávnenie ruskej cirkevnej hierarchie s latinskou. Všetky rokovania medzi obidvoma stranami boli tajné a dohodli sa na nich podmienky únie: zachovanie vlastnej liturgie a bohoslužobného cirkevnoslovanského jazyka, ponechanie juliánskeho kalendára, zrovnoprávnenie ruskej a latinskej cirkevnej hierarchie (v zhode s privilegiom Vladislava Warneńczyka z roku 1443 vydaného ako dôsledok Florentskej únie); kráľ prijal podmienky únie 2. augusta 1595. Delegáti spomedzi pravoslávnej hierarchie zložili katolícke vyznanie viery 23. decembra 1595 a poslušnosť pápežovi pred kardinálskym kolégiom v Ríme. Akt spísomnil pápež Klement VIII. v bule *Magnus Dominus et laudabilis nimis* z 23. februára 1596, potvrdil zachovanie východnej liturgie, existujúcej cirkevnej organizácie a juliánskeho kalendára, metropolita dostal právo potvrdzovať sufragánov, dogmatická náuka mala byť vyznávaná v súlade so závermi Florentskej únie, najmä uznanie pápeža za svoju hlavu. Na synode v Breste 6. – 10. októbra 1596 metropolita, päť biskupov a traja archimandriti v prítomnosti pápežských legátov a kráľa zložili vyznanie viery a poslušnosť pápežovi a slávnostne vyhlásili úniu.¹⁰² Niekoľkí biskupi nesúhlasiaci s úniovým procesom viedli v Breste antisynodu, potvrdili právomoc konštantínopolského patriarchu. Nastalo tak rozdvojenie na uniátov a disuniátov (pravoslávnych), začali sa dlhotrvajúce spory, napätia a boje. Sľuby garantujúce vznik únie neboli naplnené úplne: nerátalo sa s východným názorom, neboli získaní všetci pravoslávni biskupi a svetské kniežatá, od začiatku sa vyskytovali neustále prekážky v realizácii Brestskej únie, uniatski biskupi neboli pripustení do poľského senátu. Hoci Brestská únia nepojala všetkých východných kresťanov, bola v dejinách východnej cirkvi po Florentskej únii druhým najväčším pokusom o vybudovanie jednoty v cirkvi.¹⁰³ Pravoslávna cirkev považovala Brestskú úniu za schizmu a narušenie cirkevnej

¹⁰² *Documenta unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600). Series II. – «Analecta OSBM» – Sectio III.* Welykyj, Athanasius G. (ed.). Romae : PP. Basiliani, 1970, s. 61-75, dokumenty č. 41-42.

¹⁰³ *Encyklopedia Katolicka II.* Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1976, s. 1126-1128; HALECKI, Oskar: *Od Unii Florenckiej do Unii Brzeskiej 1 – 2.* Lublin – Rzym : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej – Fundacja Jana Pawła II, 1997; *Czterechsetlecie Unii Brzeskiej. Zagadnienia języka religijnego.* Leszczyński, Zenon (red.). Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1998; GUDZIAK, Borys A.: *Kryzys i reforma. Metropolia kijowska, patriarchat Konstantynopola i geneza unii brzeskiej.* Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2008; *Śladami unii brzeskiej.*

jednoty, za dielo cirkevnej hierarchie a niektorých kňazov, ktorí tak rozhodli bez ľudu,¹⁰⁴ uniati ju vnímali ako „návrat k viere svojich otcov“.¹⁰⁵ V 20. a 30. rokoch 17. storočia si pravoslávna cirkev vynútila novú legalizáciu, takže na východe Poľsko-litovského kráľovstva vedľa seba existovali dve východné formy kresťanstva a cirkevné štruktúry.¹⁰⁶

Na severovýchode Uhorska existovalo viacero pokusov o vytvorenie únie; výnimočnosť Užhorodskej únie spočíva v tom, že práve tento pokus bol úspešný, hoci prešiel už v prvých rokoch svojej existencie krízou, no napokon sa úplne rozšíril¹⁰⁷ a mal vplyv na pokračovanie unionizmu: Mukačevskú úniu (1664) a Mar-marošskú úniu (1713).¹⁰⁸ Na rozdiel od Poľska v Uhorsku neprebehli klasické rokovania medzi pravoslávnu a katolíckou stranou; neudiali sa ani dodatočne. Kým v Poľsku sa dojednali konkrétne podmienky, medzi ktorými boli aj dogmatické otázky, podmienky v prípade Užhorodskej únie sa objavujú až k roku 1652 a sú jednostranné, len z východnej strany, a vieroučná problematika sa nikdy medzi nimi neobjavila. Ak by sa rokovalo, určite by aj latinská strana predostrela svoje podmienky podobne, ako to bolo v Poľsku, aby ich neponechali v schizme. Pravoslávni biskupi v Poľsku boli niekoľkí, mukačevský biskup mal úplne iné právne i sociálne postavenie, pretože nespravoval klasickú eparchiu, bol jediným východným biskupom v tejto časti krajiny, býval v baziliánskom kláštore a majetky, ktoré používal, nepatrili žiadnej eparchii, ale kláštoru na Černečej hore, aj preto neskôr okolo ich používania vznikali spory. Toto hospodárske pozadie je vážnym argumentom k hypotéze, že tu neexistovala klasická eparchia, celkom určite tak nefungovala pred úniou,¹⁰⁹ ale vyskytovali sa tu potulní biskupi *graeci ritus*,¹¹⁰ čo môže vysvetľovať prítomnosť biskupa v tejto oblasti a nejasné prvé zmienky o jeho existencii; tento kláštor bol tiež stredobodom duchovného života pred kánonským erigovaním miestneho gréckokatolíckeho biskupstva.¹¹¹ V Poľsku sa do procesu zapojila vysoká latinská hierarchia, nuncius a kráľ; v Uhorsku mala celá akcia privátny charakter, ktorý sa odohral medzi jágerským biskupom Jurajom Jakušičom, jeho sestrou Annou Drugetovou, ktorá ako vdova spravovala celé panstvo.

¹⁰⁴ FLOROVSKIJ, Georgij Vasiljevič: *Cesty ruské teologie*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2015, s. 62-70.

¹⁰⁵ MAGOCSI, Paul Robert: *Chrbtom k horám*, s. 116.

¹⁰⁶ FRIEDL, Jiří a kol.: *Dějiny Polska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 245.

¹⁰⁷ LIŠKA, Anton: *365 rokov od uzavretia Užhorodskej únie*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí II*. Coranič, Jaroslav – Koprivňáková, Jana – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, 2012, s. 11-20.

¹⁰⁸ *Encyklopedia Katolicka XIX*. Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2013, s. 1456.

¹⁰⁹ Pravoslávni autori tvrdia, že sa existencia pravoslávnych eparchií úmyselne zatajuje (BELEJKAŇČ, Imrich: *Unionizmus ako ekleziologický problém*, s. 87-88), no v skutočnosti neexistujú podporné argumenty pre ich existenciu.

¹¹⁰ ŽEŇUCH, Peter: *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku*, s. 81.

¹¹¹ ПАГИРЯ, Василь: *Монастирі Закарпаття (1360–1939)*. Мукачево : Видання Мукачівсько-ужгородської православної єпархії, 1994, s. 9-21.

Užhorodská únia prebehla na princípe uplatnenia patronátneho práva (ako sa to v rámci reformácie a rekatolizácie dialo bežne: *cuius regio, eius religio*) a primárne sa rozšírila na území Jágorského biskupstva; Spiš ležal mimo tejto jurisdikcie, spravovali ho spišskí prepošti a právomoc si tu nárokovali východní biskupi z Przemysla. Uhorský panovník i pápež sa o Užhorodskej únii dozvedeli až neskôr, neboli do nej priamo zaangażovaní, preto aj ich reakcie prichádzajú výrazne neskoro. K Užhorodskej únii neexistuje žiadny dokument, ktorý by ju spísomňoval a potvrdzoval ako úniu, ani sa taký dokument nikdy nespomína, ani necituje v dobových prameňoch. Zachovala sa len prisaha vernosti, ktorá bola publikovaná len nedávno. Táto prisaha nie je dokumentom o klasickej cirkevnej únii, ale o personálnej únii jej signatárov, ako to jednoznačne vyplýva z jej obsahu: (1) jágersky biskup je ordinárom východných kresťanov *in materialibus et spiritualibus*; (2) jágersky biskup (a jeho nástupcovia) je ich jediný ordinár (nie Przemysl, Kyjev, Sučava, Konštantínopol), lebo žijú na jeho území (v prípade územného rozdelenia budú verní novo ustanoveným biskupom na územnom princípe); (3) presbyteri budú vždy rešpektovať vôľu svojho ordinára, osobitne rozhodnutia o udelení kňazskej vysviacky (orda) a o prekladaní kňazov; (4) presbyteri budú uznávať len tých predstavených, ktorých im vymenuje jágersky biskup: biskupa – obradového vikára, archidiakonov (arcidekanov), vicearchidiakonov (dekanov).¹¹²

V 17. storočí pred Užhorodskou úniou na severovýchode Uhorska prebehlo viacero pokusov o spojenie pravoslávnych veriacich byzantského obradu s inou konfesiou. Udalosť z Krásneho Brodu z roku 1612 je označovaná ako prvý pokus o úniu.¹¹³ pri posviacke chrámu vyznalo približne päťdesiat presbyterov jednotu s rímskou cirkvou do rúk przemyslského biskupa Atanáza Krupeckého, ktorý sa práve v roku 1612 stal sídelným biskupom a tieto udalosti sú prezentované ako jeho prvé biskupské aktivity.¹¹⁴ Presbyteri, ktorí vtedy pristúpili k únii, pochádzali z panstiev Rákociovcov a Drugetovcov.¹¹⁵

Na prelome rokov 1639/1640 reaguje na reformačné vplyvy eparcha Bazil Tarasovič. Nadviazal komunikáciu s jágerským biskupom Jurajom Lipaim.¹¹⁶ Tarasovičov zemepán Juraj I. Rákoci ho nechal zatknúť a uväzniť, po protestoch zo strany cisára a cirkvi bol prepustený, ale vykázaný z rákociovských panstiev;¹¹⁷

¹¹² ZUBKO, Peter: *O dokumente Užhorodskej únie*, s. 3-9; GRADOŠ, Juraj: *Dokument Užhorodskej únie z 24. apríla 1646*. In: *Historický časopis* 64 (2016), 3, s. 511-520; GRADOŠ, Juraj: *Užhorodská únia z 24. apríla 1646 vo svetle jej dokumentu*. In: *Theologos. Teologická revue* 18 (2016), 2, s. 229-241; GRADOŠ, Juraj: *The Union of Uzhorod and the Document from April 24, 1646*. In: *Eastern Theological Journal* 2 (2016), 2, s. 303-314.

¹¹³ Porov. VASIL, Cyril: *Kánonické pramene*, s. 37.

¹¹⁴ PELESZ, Julian: *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom II*. Wien – Würzburg : Agentur – Verlag von Leo Woerl, 1881, s. 121.

¹¹⁵ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny v Berehove (ŠAZOUB), Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород (Vedenie Mukačevskej grécko-katolíckej diecézy, Užhorod), sign. 151.25.45, pag. 1-2; sign. 151.25.48, pag. 1-2.

¹¹⁶ LACKO, Michal: *Užhorodská únia*, s. 75.

¹¹⁷ ŠAZOUB, sign. 151.25.69, pag. 1-2; 151.25.70, pag. 1-2; 151.25.71, pag. 1-2; 151.25.72, pag. 1; 151.25.73, pag. 1-19; HODINKA, Antal: *A munkácsi görög*, s. 88-105.

zemepán ako patrón bol kalvín a celá východná cirkev bola pod kalvínskym jaromom, preto odchod ku katolíkom a následná strata kontroly bola v existujúcich uhorských pomeroch (nateraz) nemysliteľná. Tarasovič v roku 1642 vycestoval k biskupovi Lipaimu a vyznal personálnu úniu.¹¹⁸ Nie je známe, či v tejto osobnej únii vytrval do smrti.

Tab. 1. Komparácia únií v Poľsko-litovskom a Uhorskom kráľovstve		
Lokalita vyhlásenia únie	Brest Litewski	Užhorod
Dátum	6./16. 10. 1596	24. 4. 1646
Účastníci	Pravoslávni i katolícki biskupi, aristokracia, kráľ, nuncius (pápež)	Zemepánka Anna Drugetová + brat jágerský biskup Juraj Jakušič, presbyteri a mnísi
Územie	Niekoľko pravoslávnych eparchií	Žiadna existujúca eparchia, jedno (svetské) panstvo
Zjednocovací pohyb	Zhora (↓) – proces, synoda	Zdola (↑) – príležitosť pre popov Zhora (↓) – záležitosť patronátneho práva (<i>cujus regio, ejus religio</i>)
Laterálnosť	Obojstranná	Jednostranná
Právna forma spísomnenia	Zmluva, dohoda, bula, synoda	Prísaha vernosti (stáročia bola nezvestná)
Právna kontinuita	Vznik nového stavu	Deklarovanie existujúceho stavu
Dogmatické podmienky	Áno	Nie
Promulgovanie	Slávnostné (najvyššia forma), verejné	Súkromné, komorné
Primárny motív	Zjednotenie spoločnosti	Únik spod kalvínskeho vplyvu
Sociálne pozadie	Áno (úbytok vlastnej aristokracie)	Nie
Východná aristokracia	Áno, aj keď sa cirkev stávala „chłopską“ (sedliacka)	Nie (dominantní zemepáni kalvíni)
Účasť kráľa	Výrazná	Nevedel o tom
Účasť pápeža	Bula <i>Magnus Dominus et laudabilis nimis</i>	Nevedel o tom
Výsledok	Štandardná cirkevná únia	Personálna únia

Ako reakcia na úniu Bazila Tarasoviča sa vytvorila možnosť pre priestor na zblíženie sa s katolíckou cirkvou, ale existovala aj silná opozícia medzi popmi, ktorá inklinovala k únii s kalvínmi. V menovacom dekréte eparchu Jána Juska z roku 1643 bola použitá formulácia, ktorá hovorila o spojení a spolužití pravoslávnych a reformovaných veriach.¹¹⁹ Takáto formulácia nebola použitá prvýkrát,

¹¹⁸ HODINKA, Antal: *A munkácsi görög*, s. 143.

¹¹⁹ HODINKA, Antal: *A munkácsi görög*, s. 146-147.

pretože už v roku 1627 sa vyskytla v menovacom dekrétu pre Jána Gregoroviča a neskôr aj v dekrétu pre Bazila Tarasoviča.¹²⁰ Rozdiel oproti starej praxi spočíval najmä v tom, že Jusko nebol mníchom ako všetci predchodcovia, ale obyčajným presbyterom.¹²¹ Juskova únia s kalvínmi bola personálna, neznamenalala spojenie pravoslávnych veriacich s reformovanými, ale dosvedčuje doznievajúcu afinitu aspoň istej časti pravoslávnych ku kalvínom. Tento aspekt bol príčinou neúspechu únie; tiež nie sú známe podrobnosti, do akej miery prebehol dialóg medzi Juskom a kalvínskym superintendentom, resp. reformovanými seniormi. Rovnako nie je známe, či Juskova únia bola vôbec nejakým spôsobom vyznaná, hoci historiografia o nej nepochybuje.

Jediný autentický dokument z 24. apríla 1646 je prísaha vernosti presbyterov jágerskému biskupovi Jurajovi Jakušičovi,¹²² ktorý neuvádza 63, ale až 82 signatárov. Jej obsah je pre poznanie Užhorodskej únie mimoriadne závažný, pretože nejde o klasickú úniuvú dohodu, ale právne o sľub poslušnosti a dobrovoľnej podriadenosti latinskému biskupovi, sú v ňom jasne definované kánonickoprávne vzťahy medzi pristúpivšími presbytermi, ich nástupcami a jágerským biskupom latinského obradu a jeho nástupcami. Dikcia dokumentu je jednostranná, má charakter personálnej únie,¹²³ najmä ak i neskôr boli uzavreté personálne únie medzi jágerským biskupom a pravoslávnyimi presbytermi na tom istom území.¹²⁴

V roku 1648 sa v Trnave konala krajinská synoda katolíckej cirkvi, na ktorej sa hovorilo aj o únii z Užhorodu; nebola však schválená ani potvrdená, ako sa občas komentuje rozličnými autormi, ale podľa 23. článku synodálnych dokumentov bola vzatá na vedomie:

*Na Spiši, ale predovšetkým v Jágerskej diecéze sa nie ľahko otvorila brána obrátenia a k únii so svätou Matkou cirkvou pristúpili schizmatickí Rusíni: ich presbyteri nie v malom počte už prišli do lona cirkvi; a ešte viac ich možno pritiahnuť, ak by sa im udelili práva a slobody cirkvi; ak tento ľud zemepáni uvoľnia od práce na panskom, prinajmenej osoby, a to, o čom ešte povieme, že to všetko treba prijať s otcovskou láskou, tiež všetky nie schizmatické osoby gréckeho rítu, a v tomto národe napomáhať únii podľa vzoru susednej poľskej cirkvi.*¹²⁵

¹²⁰ ŠAZOUB, sign. 151.25.52, pag. 1-4; 151.25.61, pag. 1-3.

¹²¹ HODINKA, Antal: *A munkácsi görög*, s. 146-147.

¹²² Štátny archív Prešov, fond Druget Humenné, inv. č. 652, 8/1646, krabica 267 (stará sign. HH, nro 645).

¹²³ ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Vavrinec: *O dokumentoch užhorodskej únie*. In: *Košické historické zošity. Zborník Dejepisného spolku v Košiciach*, 2017, č. 27. Szeghy, Gabriel (red.). Košice : Dejepisný spolok v Košiciach, 2017, s. 9-20.

¹²⁴ Rovnako to vykonal aj Bazil Tarasovič v roku 1643 a Jakub Berezianský 24. mája 1646. Porov. HODINKA, Antal: *A munkácsi görög*, s. 133; ŠAZOUB, sign. 151.1.3, pag. 1.

¹²⁵ PÉTERFFY, Carolus: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata... Pars secunda*. Posonii : Typis Haeredum Royerianorum, 1742, s. 382-383:

Oporným pilierom uhorského unionizmu boli zemepáni,¹²⁶ ktorí mali v tejto súvislosti umožniť svojim poddaným východného obradu viac práv a slobôd, najmä pre klérus, aby mal také práva ako latinský. Užhorodská únia sa totiž viazala na drugetovské majetky užhorodského, humenského a krásnobrodského panstva, išlo o ich poddaných. Latinská cirkevná vrchnosť v podstate len vzala na vedomie prebiehajúci proces, neangažovala sa aktívne; to by bolo možné zrejme len so zapojením panovníka, čo sa vtedy nestalo. Drugetovci konvertovali medzi prvými z uhorských rodov z kalvinizmu na katolicizmus, ale iní zemepáni, napr. časť Rákociovcov a Aspermontovci, ktorí sú najčastejšie spomínaní ako zemepáni a patróni farností východného obradu, zostávali naďalej kalvínmi, nedovoľovali prijať úniu, navyše Mukačevo bolo jedným z významných reformačných centier.¹²⁷

Dvadsaťdruhého apríla 1649 sa znovu zišli podkarpatskí presbyteri, ktorí prejavili vôľu pristúpiť k únii. Nilles, Bartoszewicz a Vystrčil vidia až pri tomto akte oných 63 kňazov, pri ktorom predsedal jágerský biskup Benedikt Kišdy. V Poľsku sa úniový akt uskutočnil veľmi slávnostne, nešlo o jednu diecézu, ale o celú cirkev. Aj v Uhorsku išlo o cirkevné spoločenstvo, no kým v Poľsku išlo o úniu zasahujúcu značné územie krajiny a existoval aj štátny záujem, v Uhorsku išlo o lokálnu záležitosť. Tu sa prvýkrát objavili podmienky únie: nedotknuteľnosť vlastného obradu, slobodná voľba biskupa,¹²⁸ ktorého mal Rím len potvrdiť, a nezávislosť na latinských biskupoch, čo bolo ťažké naplniť, keďže tu neexistovalo viac biskupstiev východného obradu, aby mali vlastného metropolitu, ba neexistovala ani vlastná eparchia, ktorú by žiadali uznať. To napokon viedlo k tomu, že mukačevský biskup, keďže nebol biskupom s atribútmi rezidenčného biskupa (nemal diecézu ani fundácie, ani katedrálu, ani biskupský palác) a aj za kalvínskej dominancie mal postavenie personálneho biskupa, mohol byť považovaný len za obradového vikára; erigovanie biskupstva v katolíckej cirkvi je totiž výlučným právom pápeža, žiadnej inej autority. Aj krajinská synoda v roku 1648 konštatuje, že uniati nemajú „práva a slobody cirkvi“, nemali klasickú cirkevnú organizáciu, ale to všetko bolo považované za prekonateľnú prekážku. Pápež nemohol ani neskôr zveriť uhorského biskupa do jurisdikcie kyjevského metropolitu v Poľsku, aby sa

In Scepusio, praesertim vero in Agriensi Dioecesi ostium non leve apertum est, convertendis, & ad unionem S. Matris Ecclesiae adducendis Ruthenis Schismaticis: quorum sacerdotes non pauci jam ad Ecclesiae gremium confluxerunt; invitantur hi praesertim, si eos privilegiorum status Ecclesiastici, ac libertatis participes effecerimus; si Domini terrestres ipsos pro exemptis a laboribus ad minus personalibus habuerint, & aliis quibusdam ulterius declarandis, quos paternis ulnis excipiendos existimarem, accomodando omnia, & singula, unioni reliquorum Graeci ritus non Schismaticorum, & usui vicinarum Polonicarum Ecclesiarum in eadem natione.

¹²⁶ Porov. HODINKA, Antal: *A munkácsi görög*, s. 346.

¹²⁷ HADŽEGA, Vasil: *Přehled církevních dějin na Podkarpatské Rusi*, s. 274-275.

¹²⁸ Michal Lacko vysvetľuje neskoršie odňatie práva voliť si biskupa ako zásah štátu (uhorského kráľa), nie cirkvi (LACKO, Michal: *Gréckokatolíkom*, s. 54).

nenarušili medzinárodné vzťahy.¹²⁹ Ďalšie podrobnosti o Užhorodskej únii prinášajú až dokumenty datované rokom 1652¹³⁰ a ich obsah je nie celkom kriticky považovaný za taký, ktorý mal byť formulovaný už v roku 1646,¹³¹ lebo krajinská synoda z roku 1648 o nich nič nevie.

Tab. 2. Úniotvorný proces

Dátum	24. 4. 1646	24. 4. 1649	15. 1. 1652
Miesto	Užhorod	Užhorod	Užhorod a okolie
Lokácia	Drugetovské panstvá	Drugetovské panstvá	Spiš, Šariš, Zemplín, Uh, Sabolč
Počet	82 presbyterov a baziliánov	63 presbyterov	cca 400 presbyterov
Druh	Personálna únia	Obnovenie personálnej únie	Upevnenie klasickej (cirkevnej) únie
Aktéri	Zemepán, biskup, presbyteri	Presbyteri	Presbyteri, veriaci
Cirkevná autorita	Jágerský biskup Juraj Jakušič	Jágerský biskup Benedikt Kišdy	Spoločnosť Ježišova
Právna stránka	Prísaha vernosti: dobrovoľné podriadenie sa jágerskému biskupovi	Potvrdenie predošlého stavu	Podmienky: zachovanie rítu a kalendára, ženba kňazov, voľba biskupa
Autorizácia	Krajinská synoda v Trnave (1648) vzala na vedomie		Potvrdil Leopold I. (1699)
Prístup	Ochota	Nádej	Istota

1.4.2 Revízia únie (1726 – 1727) a Zamošská synoda

Po Satmárskom mieri (1711) sa v Uhorsku skončilo nepokojné obdobie stavovských povstaní a náboženských vojen. Bolo prirodzené, že to malo vplyv aj na vnútrocirkevný vývoj, v rámci ktorého sa postupne upevňovali pozície už zdisciplinizarizovanej latinskej cirkvi a keďže jágerský biskup spravoval východných veriacich, obrátila sa pozornosť aj na nich. V jágerskom konzistóriu 11. marca 1726 zasadal biskup Gabriel Anton Erdődi (1715 – † 1744) so svojimi poradcami a diskutovali o Mukačevskom obradovom vikariáte. Mali informácie o synode konanej v poľskom meste Zamošč (Zamość) v dňoch 26. augusta až 17. septembra 1720, ktorú potvrdil pápež Benedikt XIII. v breve *Apostolatus officium* zo dňa 4. marca 1724; bol to kánonickoprávny kódex ruskej cirkvi v Poľsku vytlačený cez rímsku kongregáciu *Propaganda fide*.¹³² V Poľsku sa tým začala nová etapa dejín

¹²⁹ *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani... a Nicolao Nilles. Volumen I*, s. 902; BARTOSZEWICZ, Julian: *Szkic dziejów Kościoła ruskiego w Polsce*. Krakow : Naładem J. Zenowicza, 1880, s. 476; VYSTRČIL, Jaroslav: *Křesťanský východ*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 1992, s. 22.

¹³⁰ «*Historia Carpato-Ruthenorum*» Мухайла Лυχкая..., 1986, s. 183-186.

¹³¹ Porov. MAGOCSI, Paul Robert: *Chrbtom k horám*, s. 112-116.

¹³² *Synod Prowincjalny Ruski w Mieście Zamoysćiu Roku 1720. Odprawiony, a w R. 1724. za Rozkazem S. K. de Propag: F. łacińskim Językiem w Rzymie z Druku Wydany...*

tamojších uniátov charakterizovaná duchovnou latinizáciou (integrita obradu zostala nenarušená), prekonaním princípu dedičských farností, kupovania benefícií, boli zakladané školy, nastalo sociálne pozdvihnutie kléru, začal sa vyskytovať osobitý fenomén sebanobilitácie niektorých kňazských rodín. Jágerský biskup túto situáciu využil na revíziu únie, aspoň tak možno pochopiť, čo sa dialo. Biskup nariadil, aby všetci uniatski presbyteri podpísali katolícke viery, aké bolo podpísané aj v Zamošči. Dokumenty, ktoré všetci presbyteri museli podpísať, okrem textu vierovyznania neobsahujú žiadne iné texty. Keďže ide o vierovyznanie predpísané pápežom Urbanom VIII. (1623 – 1644) pre východné cirkvi,¹³³ niet dôvodu uvažovať o priamom, len o nepriamom vplyve Zamošskej synody. Napriek tomu sa vyskytujú názory o násilnom vnútení latinizačnej synody z Poľska v Uhorsku, a to bez zdôvodnenia dôkazmi, pretože jednoznačná aplikácia poľskej synody v uhorskom prostredí chýba, navyše je kánonickoprávne otáznna.

Provinčná Zamošská synoda v poľských uniatských dejinách zohrala významnú rolu. Synoda sa podľa pôvodných plánov mala konať vo Lvove, ale kvôli tamjšej epidémii sa miesto zmenilo a gróf Zamoyski ponúkol svoje mesto Zamošč. V pápežovom mene synode predsedal apoštolský nuncius v Poľsku Hieronym Grimaldi. Z ruských biskupov – okrem metropolitu – boli prítomní: poľocký, łucký, ľvovský, cheľmský, przemýlský a pińský. Konali sa tri verejné zasadnutia. Prvé dve otvoril nuncius, vysvetlil ciele synody, podľa tridentských predpisov pripomenul povinnosť pastierov rezidovať v diecézach a na farách, všetci zložili vyznanie viery pre východných katolíkov podľa Urbana VIII. z roku 1642 a bola prečítaná bula Klementa XI. *Unigenitus* odsudzujúca jansenistický blud. Na treťom zasadnutí sa synoda venovala ohláseniu ustavu podľa ruskej cirkvi. Unifikovalo sa vysluhovania sviatostí, zavrholo svätokupectvo, predávanie cirkevných majetkov. Biskupom sa odporučilo zriaďovať kňazské semináre atď. Vo vyznaní viery sa malo uvádzať, že Duch Svätý pochádza od Otca i Syna (*Filioque*). Keďže nebolo zvykom kázať, podľa vzoru latinskej cirkvi sa nariadilo kázanie. Všetky liturgické knihy mali byť nanovo preskúmané, aby sa v nich nenachádzal nijaký blud. Vo vysluhovaní sviatostí mali nastať niektoré praktické zmeny. Bolo zvykom deťom po krste dávať sv. prijímanie pod spôsobom vína, čo synoda zakázala, pretože často dochádzalo k nedôstojnostiam. Podľa gréckeho i ruského spôsobu sa dolievala do vína teplá voda, čo synoda zakázala, ako aj používanie hubky na vytieranie kalicha, predpísaná bola šatka, ako ju používal latinský obrad. V liturgii sa nesmeli robiť dodatky a prikázané bolo spomínať pápežovo meno. Kvasený chlieb bol ponechaný i naďalej, veriacim bolo dovolené aj ďalej prijímať pod obidvoma spôsobmi. Pred spoveďou býval na Východe zvyk niekoľko dní sa postiť, preto rusnáci neprístupovali k spovedi častejšie ako raz v roku vo veľkonočnom období. Preto bol podľa

W Wilnie w Drukarni XX. Bazyljanow, 1785, 228 s.; *Provinciálna synoda Ruténov, ktorá sa konala v meste Zamošč roku 1720*. Preložil Martin Slaninka. Prešov : rkp., 2000, 69 s.; *Statuty synodu zamojskiego 1720 roku. Nowe tłumaczenie z komentarzami*. Nowakowski, Przemysław (red.). Kraków : Avalon, 2020, 431 s.

¹³³ CIOŁKA, Dariusz: *Synod Zamojski z 1720 r. i jego postanowienia*. In: *Almanach Diecezjalny* 2 (2006). Gorlice : Diecezjalny Ośrodek Kultury Prawosławnej „ELPIS“ w Gorlicach, 2006, s. 9-39.

latinského zvyku pôst zrušený, aby sa častejšie spovedávalo. Oltárnej sviatosti sa všeobecne nevzdávala náležitá úcta, viac si uniati ctili ikony ako Eucharistiu, ktorú neuchovávali na oltároch, ale na jednom z bočných stolov, aj to v sušenom prášku. Synoda nariadila vzdávať väčšiu úctu Eucharistii a prikázala, aby bola uchovávaná v cibóriách na oltároch, ako sa to robilo už v prvých storočiach. Podľa západného vzoru bol ustanovený sviatok Božieho tela, ku ktorému metropolita neskôr pridal aj procesiu. V ruských cerkvách bol zvyčajne len jeden oltár a bohoslužba sa konala nie častejšie ako v nedele a vo sviatky. Synoda odporúčala postaviť viac oltárov a častejšie konať bohoslužby pre ľud. Na bočných oltároch sa bohoslužby mali iba recitovať, nie spievať. Pri vysluhovaní posledného pomazania bolo u Grékov i Rusov zvykom, aby boli prítomní siedmi kňazi podľa znázornenia siedmich darov Ducha Svätého. Pretože to sťažovalo prístup k sviatosti, synoda ustanovila, že stačí jeden kňaz. Na vysluhovanie sviatosti manželstva schizmatický metropolita Peter Mohyla zaviedol novú formulu. Synoda ju zrušila a zaviedla starobylú. Nemorálnym a neučeným mužom bol odopretý prístup ku kňazstvu. Podľa starobylého východného zvyku stačilo, aby spovedník o niekom vydal svedectvo, že môže byť vysvätený; synoda nariadila, aby o tom rozhodovali ustanovení examinátori. Každý kandidát na kňazstvo si mal vykonať šesťtýždňové rekolekcie pod dohľadom biskupom povereného riaditeľa a jednotlivé stupne kňazstva mal prijať postupne podľa tridentského predpisu, a nie naraz, ako sa to dosiaľ robilo. Doteraz sa svetská moc často miešala do biskupských nominácií. Synoda ustanovila, že len ten sa môže stať ruským biskupom, kto zložil rehoľnú profesiu a bol v kláštore aspoň rok a pol. Každý biskup mal mať poradcu teológa, ktorý mal byť jeho dozorcom a oficiálom a ten mal pochádzať zo svetského kléru. Biskupi mali častejšie vizitovať svoje biskupstvo a konať synody. Farári boli daní pod dozor dekanov. Farárom boli zakázané nízke (služobné) práce. Kláštorom bola nariadená väčšia klauzúra. Žiadny nový kláštor sa nemal postaviť bez dovolenia biskupa a malo v ňom byť aspoň 12 mníchov a seminár ako pre rehoľných, tak aj pre svetských klerikov, iba žeby bol chudobný. Biskupi sa mali usilovať, aby vo svojich diecézach postavili vlastné semináre. Ak by to nebolo možné, mali nadanejších žiakov poslať na štúdiá do hlavného pápežského seminára do Lvova. Závery synody potvrdil pápež Benedikt XIII. v breve *Apostolatus officium* 4. marca 1724 ako právny kódex ruskej cirkvi v Poľsku. Kongregácia *Propaganda fide* závery synody vytlačila vo vlastnom náklade v roku 1724. Ďalšie dve vydania vyšli vo Vilniuse v roku 1777 a 1785. Nie všetci závery synody boli prijaté, veľa protivníkov sa našlo najmä v Haliči, kde mnohí tvrdili, že ustanovenia boli nanútené, hoci boli prijaté jednohlasne. Iná mienka hovorí o polatinčení ruskej cirkvi zavedením latinských zvykov, čím mal byť zničený ruský obrad a zväčšené rozdiely medzi uniarmi a schizmatikmi. Bol však ponechaný pôvodný jazyk a ostatné veci boli zmenené len z praktických príčin priblíženia sa ľudu, integrita obradu nebola narušená. Kritika bola vnímaná ako zámienka proti únii. Po synode bola rehoľa baziliánov obrozená a zreformovaná. Niektorí popí spontánne zaviedli: hodinky, korunky, ruženec, škapuliar, horké žiale, koledy, organ.¹³⁴

¹³⁴ LIKOWSKI, Edward: *Historia Unii Kościoła Ruskiego z Kościołem Rzymskim*, s. 121-129, 238.

Zamošská synoda mala podľa poľských historikov mnohé pozitíva. Odstúpilo sa od prekonaného stredovekého princípu dedičských farností (dedenia popstva v rodine a zotrvávanie na jednom mieste) a kupovania benefícií. Zámožnejšie duchovenstvo a dediční popi (hoci už boli uniatmi), dávali synov do verejných škôl, kde bola ruská mládež vychovávaná v poľskom a latinskom jazyku, napr. na jezuitskej akadémii vo Ľvove, v školách v Rzeszove, Krosne, Podolínci, v pápežskom kolégiu teatínov vo Ľvove. Podľa záverov Zamošskej synody bola vytvorená škola pri každom kláštore, kde bolo aspoň 12 mníchov. V 18. storočí sa vytvorila duchovná šľachta bez nobilitácie, napr. Žegestovci zo Žegestova, Zlockovci zo Zlocka, Zubrickovci zo Zubríka, Krynickovci z Krynice atď. Mnohé lokálne a univerzálne dekréty od rozličných autorít podobne napomáhali sociálnemu pozdvihnutiu ruského ľudu. Ruské duchovenstvo, hoci schizmatické, sa reálne vyrovnalo s latinským klérom.¹³⁵ Synoda v Zamošči zvolaná z iniciatívy metropolitu Leva Kiszku so súhlasom pápeža Leva XI. mala zásadný reformný charakter. Baziliáni mali v 18. storočí latinizujúcu tendenciu. Latinizácia sa spájala s polonizáciou. Ponímanie katolicizmu tejto polonizácii veľmi neprospievalo. Rímskokatolícka cirkev sa stávala štátnou, poľskou, uniatska cirkev sedliackou, ruskou. Mária Terézia zaviedla v roku 1774 názov gréckokatolíci ako oficiálny pre uniátov, ktoré sa ujalo aj v Poľsku, ale je chápané ako terminologické polatinčenie.¹³⁶

Uhorské latinské pramene z prvej polovice 18. storočia ukazujú, že uniati pod Karpatmi žili autonómne, neprejavil sa medzi nimi žiadny významnejší latinizačný vplyv a aj Michal Lučkaj píše, že to, čo sa udialo v Uhorsku po Zamošskej synode, o ktorej sa rokovalo 11. marca 1726 v jágerskom konzistóriu, bola revízia únie a k uniatom sa následne správalo ako k schizmatikom, ale nezasahovalo sa do ich vnútorného života; išlo len o usporiadanie cirkevných pomerov a zmenu prístupu k uniatom:

*Utut Rutheni, et Valachi jam sub de Camelissio a vitam suam Unionem renovaverint, per decursum tamen Revolutionis Rakocizianae plures ex eo titubabant, quia Iosepho Hodemarszky non consecrato existente, plures Neocandidati ad vicinos Schismaticos se converterunt pro SS. Ordinibus, unde per Agrienses qua Schismatici stigmatizantur, et tractantur.*¹³⁷

Ešte pred úniou boli uniati len vzatí na vedomie, ako to vyplýva z článku krajinskej synody z roku 1648, ale po Satmárskom mieri sa prístup jágerských biskupov k uniatom zintenzívnili; prvým z nich bol biskup Gabriel Erdődi. Táto iniciatíva na jednej strane súvisela s normalizáciou pomerov v krajine (aj náboženských), ktorá konečne mohla žiť v mieri a pokoji,¹³⁸ na druhej strane sa objavila aj

¹³⁵ SZARANIEWICZ, Izidor: *Kościelna Unia na Rusi*, s. 19-26.

¹³⁶ DYŁĄGOWA, Hanna: *Unia brzeska – pojednanie czy podział?*, s. 47-50. Ako prvý si tento problém všimol Ľudovít Štúr, hoci tento jav nenazval polonizáciou, čo spomína vo svojom diele *Slovanstvo a svet budúcnosti* asi z rokov 1852 – 1853 (Bratislava : Slovenský inštitút národných štúdií, 1993, s. 104).

¹³⁷ ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів III*, s. 196.

¹³⁸ Porov. POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 143-146.

iniciatíva vtedajšieho pápeža Benedikta XIV. (1740 – 1758),¹³⁹ ktorý patril k najlepším znalcom kánonického práva vôbec, a chcel riešiť aj takú problematiku, aká existovala v Uhorsku, pretože bol hlavou katolíckej cirkvi. Vyznanie viery, ktoré následne podľa poľského vzoru podpísali všetci presbyteri v Jágerskom biskupstve, bolo klasické vyznanie predpísané pápežom Urbanom VIII. (1623 – 1644), aké sa skladalo pri preberaní cirkevných úradov.¹⁴⁰ Lučkaj píše, že ho podpísali (len) ugočskí presbyteri¹⁴¹ v Sevl'uší, ale v skutočnosti tak urobili presbyteri aj v ostatných častiach Jágerského biskupstva, aj v Above, Šariši, Zemplíne, či Použí. Podpísali len vyznanie viery, nie články synody.¹⁴² Lučkaj proces hodnotil pozitívne:

*Multa fecere Agrienses in suppressionem Ritus Graeci, sed fecere etiam in culturam Cleri. Clerus enim Munkacsensis solus se educavit... E qua multa statuta pro Dioecesi Munkacsiensi circa administrationem Sacramentorum condita sunt.*¹⁴³

Pod vplyvom Zamošskej synody bolo prijatých so súhlasom sedemnástich delegátov – presbyterov východného obradu len niekoľko zásad, ktoré mali skôr kultúrny rozmer (v čoraz častejších kontaktoch s väčšinovou katolíckou cirkvou prestávali byť izolovanou skupinou, preto bolo nutné predchádzať pohoršeniam a tiež sa posunúť vo vývoji ďalej) a slúžili na ochranu východného obradu.¹⁴⁴ Porovnanie autentických dokumentov poľskej Zamošskej synody a uhorskej rituálnej praxe uniátov, ako ju opisujú pramene o jednu generáciu neskôr, vyplýva, že Zamošská synoda nemala priamy vplyv na život uhorských uniátov,¹⁴⁵ v Uhorsku ostala zachovaná pôvodná ortodoxná prax.¹⁴⁶ V skutočnosti išlo jágerským

¹³⁹ AACass, GR, fasc. 1, s. 371-374.

¹⁴⁰ CIOŁKA, Dariusz: *Synod Zamojski z 1720 r.*, s. 9-39.

¹⁴¹ ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів III*, s. 202.

Lučkaj píše, že sa tak stalo na ugočskej synode. Autentický záznam tejto udalosti sa nachádza (aj) v Košiciach (AACass, GR, fasc. 1, fol. 73-76) a rovnaké podklady podpísovali aj na ďalších stretnutiach, ktoré východná strana (Lučkaj) nazýva synodami, no západná terminológia ich označuje ako dekanátne stretnutia (rekolekcie). Ugočská synoda teda nebola klasickou a ani jedinou synodou, ako ju chápeme dnes i ako ju chápali v 18. storočí, ale ide o Lučkajovu interpretáciu. Zdôrazňovanie tejto udalosti, ako ju interpretoval bez znalosti súdobého kontextu Lučkaj, je preto preexponované a neobjektívne. Lučkaj mal podrobnejšie informácie o tejto synode preto, lebo sa na nej zúčastnil jeho deda.

¹⁴² ZUBKO, Peter: *Administratívno-právne pramene latinskej proveniencie o východnej cirkvi na východnom Slovensku. Výber komentovaných dokumentov z rokov (1646) 1726 – 1815*. Poprad : Popradská tlačiareň, 2017, s. 35-52.

¹⁴³ ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів III*, s. 206.

¹⁴⁴ ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів III*, s. 206.

¹⁴⁵ Všeobecne sa bez podloženia traduje opak (napr. KONEČNÝ, Stanislav: *Karpat-skí Rusíni v 18. storočí a vytvorenie Mukačevskej eparchie*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí II*. Coranič, Jaroslav – Koprivňáková, Jana – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, 2012, s. 60).

¹⁴⁶ Zamošská synoda napr. zrušila prijímanie detí neužívajúcich rozum, zakázala prilievanie vlažnej vody (tzv. teploty) do čaše po premenení, zakázala kumulovať úmysly modlitieb pri liturgii (tzv. intencie), dovolila vyslúženie posledného pomazania jediným

biskupom o revíziu únie, ako to vyplýva z analýzy latinských prameňov tohto obdobia. Predsa len poľský vplyv, ktorý bol po Zamošskej synode súčasťou kultúrneho vývinu v Poľsku, inšpiroval aj uhorské prostredie. Uhorsko nemalo žiadnu uniatsku aristokraciu.¹⁴⁷ Proces „sebanobilitácie“, aký nastal v Poľsku, nachádzame aj medzi uhorským uniatskym klérom: mnohí presbyteri si zmenili priezviská podľa lokalít pôvodu alebo pôsobenia; vznikli tak priezviská vyskytujúce sa medzi presbytermi ako napr.: Bukovský, Čabalovský, Hodemarský, Kurovský, Lupkovský, Novosilský, Ortutai, Pčolinský, Rokytovský, Ruskai, Straščanský, Sukovský, Šandali, Šťavnický, Ternavský, niektoré majú aj poľský pôvod: Krenický/Krinický.¹⁴⁸ Skutočné latinizačné problémy u uhorských uniatov nastali až po kanonickom erigovaní Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva na prelome 18. a 19. storočia¹⁴⁹ a ako napísal Andrej Škoviera:

*A tak sa vlastne začala gréckokatolícka cirkev latinizovať sama. Postupne byzantskú teológiu čoraz viac nahrádzala západná.*¹⁵⁰

Tento jav bol sprevádzaný aj navonok, keď napr. tradičné podriasniky nahradili latinské sutany s tzv. ostrihomským strihom. Ďalšie kultúrne vplyvy, ktoré možno identifikovať, sa netýkajú vierouky ani disciplíny ako takej, ale cirkevnej správy, ktorá sa tak stotožňovala s latinskou: imunita posvätných miest, cenzúra tlače, zavedenie matrík, celebretov (doklad s ročnou platnosťou o regularite presbytera), odbúravanie povier, bigamie kléru, simonie, konanie vizitácií, zvonenie na poludnie.

Poliaci na sever od Karpát boli bezprostredným susedom uniatov pochádzajúcich z Užhorodskej únie. V meste Przemysl sa nachádzalo najbližšie sídlo východného biskupa, ale problém spočíval v tom, že v ňom sídlili súčasne aj uniatski aj pravoslávni biskupi, preto bolo potrebné presne identifikovať, ktorý z nich vysvätil presbyterov z Uhorska. Vyhlásenie niektorých vtedajších presbyterov, že prijali vysviacku v Przemysli, vyvolávalo u jágerského biskupa pochybnosti, keďže

kňazom. V Uhorsku v 18. storočí ostala zachovaná stará prax, ktorú potvrdili aj Olšavského štatúty vydané po jeho kánonickej vizitácii. K zmenám došlo až v 19. storočí, keď si ich zaviedlo samo Mukačevské gréckokatolícke biskupstvo.

¹⁴⁷ ADAM, Ján: *Pravoslávni, uniáti, gréckokatolíci v procese konfesionalizácie*, s. 206.

¹⁴⁸ Porov. tiež: ŽEŇUCH, Peter: *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku*, s. 47-48.

¹⁴⁹ Porov. ŠOLTÉS, Peter: *Historické poznámky k jazykovej situácii gréckokatolíkov v 18. a na začiatku 19. storočia*. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Doruľa, Ján (ed.). Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 378-380; PALAŠČÁK, Dávid: *Vzťah gréckokatolíckej cirkvi a štátu v 18. storočí*. In: *Osobitosti konfesijného vývinu východného Slovenska v ranom novoveku*. Kónyová, Annamária (ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 215-219; ŠKOVIERA, Andrej: *Stretnutie východnej a západnej teológie*, s. 403-421; ZUBKO, Peter: *Jágerskí biskupi a latinizácia v 18. storočí*. In: *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku*, s. 9-23.

¹⁵⁰ ŠKOVIERA, Andrej: *Stretnutie východnej a západnej teológie*, s. 405.

nedokázali predložiť listinu o vysviacke, preto boli suspendovaní, čo títo odstavení duchovní skutočne rešpektovali; dokladovanie vysviacky, hoci od pravoslávneho biskupa, nebol závažný kánonický problém, stačilo, ak taký kňaz zložil predpísané (katolícke) vyznanie viery a mohol legálne pôsobiť. Veľa presbyterov svoju vysviacku v Poľsku dokázalo legitimizovať, pretože v roku 1750 len na Zemplíne pôsobilo asi 60 presbyterov ordinovaných v Poľsku.¹⁵¹

Tab. 3. Signovanie katolíckeho vyznania viery uniatskymi presbytermi				
Dátum	Miesto	Dekanát	Počet prítomných presbyterov	Zasadnutie viedol
2. – 3.9.1726	Šiatrové Nové Mesto	Novomestský	42 + 7	biskup Juraj Genadij Bizancij a vikár Ján Jozef Hodermarský
8.9.1726	Humenné	Humenský	40 + 13	biskup Juraj Genadij Bizancij a vikár Ján Jozef Hodermarský
4.11.1726	Brusnica	Stropkovský a vranovský	42	vikár Ján Jozef Hodermarský
10.11.1726	Cernina	Makovický	40	vikár Ján Jozef Hodermarský
17.11.1726	Kurov	(Šarišský) Zamagurský	34	vikár Ján Jozef Hodermarský
20.11.1726	Lukov	Šarišský	33	vikár Ján Jozef Hodermarský
3.12.1726	Užhorod	Užský	24	vikár Ján Jozef Hodermarský
28.12.1726	Malé Berezné	Verchovinský	37	vikár Ján Jozef Hodermarský
3.2.1727	Sevľuš (Виноградів)	Ugočský	48	vikár Ján Jozef Hodermarský

Po Brestskej únii Przemyslská (ako aj Ľvovská) eparchia ostali pri pravosláví.¹⁵² V Przemysli po uniatskom biskupovi Atanázovi Alexandrovi Krupeckom (1609/1610 – † 1652) nastúpili Prokop Chmielowski (1652 – † 1644), Anton Terlecki (1664 – † 1669) a Ján Małachowski (1670/1692 – † 1693). Títo biskupi zostali v únii a spravovali Przemyslské biskupstvo povedľa pravoslávnych biskupov: Izaiáša Borisoviča Kopiňského, menovaného v roku 1628 za smolenského a černichovského biskupa († 1634), Jána Romanoviča Popiela († 1634), Silvestra Wojutyňského Hulewicza († 1645), Antona Winnického (do roku 1663, potom

¹⁵¹ ŠOLTÉS, Peter: *Historické poznámky k jazykovej situácii gréckokatolíkov*, s. 375-376.

¹⁵² LORENS, Beata: *Pravosławie i unia w eparchii przemyskiej na forum sejmiku wiszeńskiego w XVII wieku*. In: *Śladami unii brzeskiej*, 2010, s. 37-62.

metropolita), Juraja Hoszowského († 1675) a Inocenta Winnického († 1700).¹⁵³ Táto nejasná situácia spôsobovala problémy¹⁵⁴ a Uhorsko sa rozhodne chcelo vyhnúť jurisdikcii či nárokom pravoslávnych biskupov spoza hraníc. V Poľsku (vo Ľvove) uplatňovali úplne iný kánonický prístup, pretože presbyterov, ktorí prijali ordináciu u pravoslávnych biskupov vo Valašsku, Poľsku, či Uhorsku, podmienčne presväcovali po zložení (katolíckeho) vyznania viery.¹⁵⁵

Od jari 1726 na východe Slovenska sebastský, mukačevský a marmarošský biskup Juraj Genadij Bizancij sa zúčastnil na niekoľkých zasadnutiach východného kléru, kde sa podľa nariadenia jágerského biskupa promulgovalo rozhodnutie jágerského biskupa. Všetci uniatski farári vlastnoručne podpísali vyznanie viery. V každom protokole vyznania viery sa nachádza tento opis: Na začiatku sa čítali dokumenty jágerskej biskupskej auly z 11. marca 1726. Okrem toho sa biskupské dekréty odvolávali priamo na dokumenty Tridentského snemu, 6. sesiu, kapitolu 1 de ref.¹⁵⁶ a 25. sesiu, kapitolu 2 de ref.¹⁵⁷ Prehľad jednotlivých zasadnutí sa nachádza v tabuľke č. 3.¹⁵⁸ Priebeh podpisovania bol pokojný, hoci názory presbyterov boli rozličné: niektorí podpísali dokument krstným menom a priezviskom i s vyznačením miesta pôsobenia latinkou, niektorí cyrilikou, no našli sa viacerí, ktorí sa podpísali len krstným menom cyrilikou a dodnes ich nie je možné dôkladne identifikovať.

¹⁵³ SZARANIEWICZ, Izydor: *Kościelna Unia na Rusi*, s. 5.

¹⁵⁴ MAGOCSI, Paul Robert: *Chrbtom k horám*, s. 110.

¹⁵⁵ SZARANIEWICZ, Izydor: *Kościelna Unia na Rusi*, s. 7-8.

¹⁵⁶ *Conciliorum oecumenicorum decreta. Edizione bilingue*. Alberigo, Giuseppe et alii (eds.). Bologna : Edizioni Dehoniane, 2013, s. 681:

Eadem sacrosancta synodus [...] ad restituendam collapsam admodum ecclesiasticam disciplinam, depravatosque in clero et populo christiano mores emendandos se accingere volens, ab iis, qui maioribus ecclesiis praesunt, initium censuit esse sumendum. Integritas enim praesidentium salus est subditorum.

V preklade:

Ten istý posvätný koncil [...] chcjúc sa pričiniť o obnovu aj tak oslabenej cirkevnej disciplíny a o nápravu upadnutých kresťanských zvykov uprostred duchovenstva a ľudu, uznal, že prináleží začať od tých, ktorí stoja na čele väčších cirkví, keď «neskazenosť predstavených je spasna pre podriadených».

¹⁵⁷ Spis síce hovorí, že toto ustanovenie sa týka vyznania viery podľa formy pápeža Urbana VIII., ale samo znenie ustanovenia, na ktoré sa odvolával jágerský biskup so svojimi pomocníkmi, sa týka povinnosti slávnostne prijať koncilové dekréty a učiť ich. Porov. *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tom IV*. Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (sprac.). Kraków : Wydawnictwo WAM – Księża Jezuiti, 2005, s. 810-813.

¹⁵⁸ AACass, GR, fasc. 1, s. 13-76.

1.4.3 Hospodársky súpis (30. roky 18. storočia)

U uniátov existovala takmer ideálna cirkevná organizácia, pretože v každej takej dedine, kde žili väčšinou kresťania východného obradu, mali vlastného presbytera.¹⁵⁹ V 18. storočí doznieval zvyk, že v niektorých lokalitách žilo i niekoľko popov. Duchovná služba mala celospoločenský úžitok, ale financovaná bola z miestnych zdrojov. Aj vo východnom prostredí sa uplatňovalo patronátne právo, ale to mali v 17. storočí takmer výlučne a v 18. storočí väčšinou zemepáni, ktorí boli kalvínskeho vierovyznania. Tento stav bol výsledkom reformácie a doznievania zvláštneho súžitia ešte z čias spred Užhorodskej únie. U katolíkov, kalvínov i evanjelikov sa patróni starali o dobrý stav sakrálnych objektov a fár. U uniátov však boli také vzťahy zriedkavé, pretože o cerkvi a fary malo povinnosť postarať sa miestne spoločenstvo veriacich, ktoré navyše platilo árendu za prenajatie pôdy; fary boli právne sedliackymi usadlosťami najčastejšie s veľkosťou ½ porty, ktoré platili príslušnú portálnu daň. Miestni veriaci často zanedbávali svoje povinnosti a o fary sa starali sami popi z vlastných prostriedkov; preto nebolo nezvyčajné, že sa kňazské povolanie v takých lokalitách dedilo práve kvôli sociálnym istotám. Len v niekoľkých lokalitách veriacim záležalo na sociálne lepšom postavení svojho duchovného, preto mu z vlastných prostriedkov dokúpili ďalší podiel, čím mal taký kňaz dvakrát väčšie sídlo a prináležiace role ako ostatní dedinčania, čím sa spoločensky i sociálne výrazne odlíšil od ostatných dedinčanov. Jedným z inštitútov hospodárskeho systému bola rukovina/rokovina (práca na farskom), ktorá bola zložkou stredovekej ekonomiky, no produktívna bola aj v novoveku a po zmene spoločensko-politických pomerov či v roku 1848/9 alebo po roku 1918 (československá vláda ju zrušila ako feudálny prežitok) bol problém s jej odbúraním a zavedením modernejších hospodárskych prvkov práve u gréckokatolíkov, pretože išlo o silne konzervatívne a tradičné prostredie. Preto je dôležité spoznať realie, genézu a ustálenie hospodárenia uniátov v 18. storočí, keď sa tieto vzťahy vytvárali a vyladzovali. Stalo sa tak preto, lebo východné prostredie napodobňovalo hospodársky systém obvyklý a životaschopný v ostatných cirkvách. Obsah hospodárenia bol závislý od miestnych podmienok (prevažujú plodiny typické pre podhorské a horské prostredie, ovčiarstvo, lov divej zvery na kožušinu, pílenie a zväžanie dreva; podnikavejší popi chovali včely, výroba medu a voskových sviec bola mimoriadne ekonomicky výnosná). Žiadne uniatske fary nikdy nedostali právo na desiatok, pretože keď ho bolo možné získať v stredoveku alebo ranom novoveku, boli považované za schizmatické a politicky neboli podporované.

Jágerskí biskupi si uvedomovali dôležitosť ekonomickej samostatnosti, preto v roku 1734 a 1738 urobili ekonomický audit uniatskych farností. Farské príjmy sa skladali z hotovosti a lektikálnych dávok. Hotovosť sa vytvárala platením ták pri príležitosti vyslúženia niektorých konkrétnych náboženských úkonov: krst, sobáš,

¹⁵⁹ Porov. ZUBKO, Peter: *Katolícke farnosti na Zemplíne v 18. storočí podľa záznamov jágerských biskupov*. In: *Kresťanstvo v dejinách Zemplína. Zborník z rovnomennej celoslovenskej vedeckej konferencie, konanej 17. – 18. septembra 2010 v Michalovciach*. Michalovce : Zemplínskej múzeum Michalovce – Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 175-187.

malý pohreb, veľký pohreb, požehnanie domov (koleda v čase Zjavenia Pána), ne-skôr pribudli taxy za vvedenie rodičky do chrámu na 40. deň po pôrode, či ohlášky. Vo východnom prostredí neexistovali fundáčné omše (liturgie). Výška hostovostných príjmov závisela od veľkosti dediny a jej ekonomickej sily. Čím väčšia farnosť, tým väčšia štatistická pravdepodobnosť výkonu jednotlivých náboženských úkonov; podobne aj ekonomická sila lokality určovala absolútnu výšku poplatkov. Koledovanie sa konalo každý rok a z jeho výšky možno vypočítať počet domov v konkrétnej dedine. Na Zemplíne a v Šariši je potom poradie obcí so sídlom uniatskej farnosti od najmenších po najväčšie nasledujúce: Hlinné 5, Renčišov 5, Bokša 6, Nižná Pisaná 6, Ondavka 6, Valkov 6, Kožany 7, Lomné 7, Miroľa 7, Nová Polianka 7, Rakovčák 7, Šandal 7, Vyšný Hrabovec 7, Vyšný Kazimír 7, Priťuľany 8, Pstriná 8, Ruská Poruba 8, Suchá 8, Tokajík 8, Varhaňovce 8, Vyšná Polianka 8, Medvedie 9, Miňovce 9, Beňadikovce 10, Kolbovce 10, Korunková 10, Livov 10, Pravrovce 10, Rafajovce 10, Ruská Kajňa 10, Sedliská 10, Soboš 10, Šarišský Štiavnik 10, Šašová 10, Štefurov 10, Volica 10, Fijaš 11, Okružná 11, Varechovce 11, Závada 11, Žatkovce 11, Ďurďoš 12, Havaj 12, Hradisko 12, Hutka 12, Kapišová 12, Kobylnice 12, Orlov 12, Stebník 12, (Veľké) Bukovce 12, Vislava 12, Bžany 13, Gribov 13, Krajné Čierne 13, Pusté Pole 13, Vyšná Jedľová 13, Fulianka 14, Kružlov 14, Matysová 14, Vyškovce 14, Gerlachov 15, Lukov 15, Miková 15, Nižná Polianka 15, Olšavka 15, Pakostov 15, Ruská Nová Ves 15, Stropkovská Oľka 15, Sukov 15, Šemetkovce 15, Tichý Potok 15, Cigla 16, Čičava 16, GERALTOV 16, Jurkova Voľa 16, Kručov (Vyšný) 16, Matiaška a Vavrínek 16, Nižná Jedľová 16, Rudlov 16, Údol 16, Drienica 17, Repejov 17, Ruské Pekľany 17, Kyjov 18, Nižný Mirošov 18, Ortuťová 18, Snakov 18, Bodružal 19, Čirč 19, Hrabské 19, Suchá Dolina 19, Brusnica 20, Detrík 20, Krajná Bystrá 20, Rovné 20, Roztoky 20, Staškovce 20, Šambron 20, Varadka 20, Vyšný Orlík 20, Kalinov 22, Nižná Olšava 22, Radvan nad Laborcom 22, Blažov 24, Driečna 24, Hanigovce 24, Hrabovčák 24, Miklušovce 24, Nižný Orlík 24, Šarišské Čierne 24, Humenská Oľka 26, Kurov 26, Lenartov 26, Svidnička 28, Vyšná Olšava 29, Bajerovce 30, Beloveža 30, Cigelka 30, Dubová 30, Kečkovce 30, Kružlová 30, Kurimka 30, Ladomirová 30, Legnava 30, Mlynárovce 30, Rokyto pri Humennom 30, Šarišská Jasťrabie 30, Vyšný Mirošov 30, Andrejová 32, Nižný Tvarožec 32, Vyšný Tvarožec 32, Čertižné 35, Chmeľová 35, Petrová 36, Cernina 40, Malý Lipník 40, Mikulášová 40, Vápeník 40, Vyšný Svidník 40, Klenov 44, Remeniny a Prosačov 45, Medzilaborce 59, Becherov 60, Habura 75.¹⁶⁰ V každom dome žili najmenej tri generácie. Toto úzke súžitie bolo živnou pôdou ľudovej slovesnosti a jej tradovania. Ak v ekonomickej rovine badať silnú neochotu k zmenám, možno istú mieru konzervativizmu predpokladať aj v tradíciách.

¹⁶⁰ ZUBKO, Peter: *Hospodárske zabezpečenie gréckokatolíckych farností Šariša a Zemplína v rokoch 1734 a 1738. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia III.* Ružomberok : Verbum, 2012, s. 82-83.

1.4.4 Obradový vikár, obradová autonómia

Prax obradových vikárov, ktorými boli mukačevskí gréckokatolícki biskupi od Užhorodskej únie až do vzniku Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva, nebola výmyslom ani zvoľou jágerských biskupov, ani ich konzistória, ale riadne ustanovenou, starobylou a osvedčenou praxou katolíckej cirkvi od stredoveku, bola známa, platná, a súčasne záväzná v 17. i 18. storočí. Relativizovanie života, tiež právnych noriem, prinieslo až 20. storočie pod vplyvom Einsteinovej teórie relativity a Freudovej psychoanalýzy, no predtým čosi ako obchádzanie práva bolo nielen neprípustné, ale ani nepredstaviteľné. Hodnotenie osobného zaangažovania sa obidvoch zainteresovaných strán, čiže subjektivity vo vzájomných vzťahoch, je iný problém, ktorý treba hodnotiť nezávisle a oddelene od pozitívneho rešpektovania a uplatňovania kánonickej normy. Spomenutú inštrukciu nevzkriesili jágerskí biskupi, ale vtedajší pápež Benedikt XIV. (1740 – 1758), ktorý patril k najlepším znalcom kánonického práva vôbec. Medzi autentickými dokumentmi jágerských biskupov sa nachádza dobový odpis vtedy platného predpisu kánonického práva,¹⁶¹ ktorý bol prijatý na všeobecnom cirkevnom smene v roku 1215. Ide o deviatu konštitúciu Štvrtého lateránskeho koncilu. Tento odpis z polovice 18. storočia dokazuje, že príslušný predpis bol dobre známy jágerským biskupom a tí ho nemohli ignorovať, pretože uznali, že skutočne rieši existujúcu situáciu v ich biskupstve, za ktoré boli zodpovední. Kriticky by mohla vzniknúť pochybnosť, či jágerskí biskupi skutočne poznali spomenutý disciplinárny predpis, ale po nájdení autentického odpisu je nepochybné, že ho poznali a aj sa podľa neho riadili, keď ustanovovali obradových vikárov. Napokon toho spomína už prísaha vernosti z roku 1646 (čiže kánonické ustanovenie o obradovom vikárovi bolo známe v Jágerskom biskupstve už v 17. storočí). Mukačevskí biskupi neboli „iba“ obradovými vikármi, ale riadnymi obradovými vikármi podľa normy kánonického práva, čím mali zabezpečené systematizované miesto v hierarchickej štruktúre katolíckej cirkvi. Až kánonické

¹⁶¹ AACass, GR, fasc. 1, s. 371-374. V preklade z latinčiny s prihliadnutím na kritické vydanie podľa: *Conciliorum oecumenicorum decreta*, s. 239:

Pretože na mnohých miestach v hraniciach jedného miesta a diecézy sa pomiešali ľudia hovoriaci rozličnými jazykmi majúci jednu vieru, ale rozličné obrady a zvyky, striktné nariaďujeme, aby sa biskupi týchto miest a diecéz postarali o určenie zodpovedných ľudí, ktorí by mohli podľa rozličných obradov a v rozličných jazykoch sláviť pre veriacich bohoslužby, vysluhovať sviatosti, ako aj vyučovať ich ako slovom, tak aj príkladom. Avšak vo všeobecnosti zakazujeme, aby jedno mesto alebo diecéza mala viac biskupov, pretože jedno telo s viacerými hlavami stane sa akýmsi monštrum. Ak by sa z vyšších príčin vyskytla naliehavá potreba, biskup miesta ustanoví katolíckeho preláta tej istej národnosti, ako majú veriaci, za vikára v spomínaných záležitostiach, ktorý mu bude vo všetkom poslušný a podriadený. Ak by niekto konal inak, nech vie, že ho preniká meč exkomunikácie, a ak nepríde k rozumu, bude odstránený od všetkých cirkevných služieb, súčasne s použitím pomoci svetskej moci s cieľom odstránenia tak veľkej opovržlivosti.

erigovanie Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva túto prax zmenilo, obradový vikár nebol potrebný, lebo jeho miesto nahradil rezidenčný biskup.

Táto zmena nebola v kompetencii diecézneho biskupa v Jágri, hoci ju mohol iniciovať. Zriaďovanie diecéz bolo a je vo výlučnej kompetencii pápeža. Iniciátorom tohto kánonického procesu bola Mária Terézia ako uhorská apoštolská kráľovná, čo v tisícročnej praxi zriaďovania biskupstiev v Uhorsku bol jediný spôsob, ako to uskutočniť. Častokrát, najmä v novoveku, vznikali nové biskupstvá aj bez súhlasu či bezprostredného zapojenia cirkvi, jej súhlas prišiel až dodatočne;¹⁶² keď zas existovala cirkevná vôľa na zriaďovanie nových biskupstiev (napr. za prímasa Petra Pázmaňa v 17. storočí), neexistovala dobrá vôľa na strane panovníkov, pretože väčšina kráľovských výnosov v krajine smerovala na protiosmanskú obranu. Zriadenie novej diecézy v Uhorsku nebolo možné bez panovníka. Relatívne neskoré zriadenie Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva nebolo nástrojom nejakého boja proti gréckokatolíkom, ale výsledkom konzervatívnosti voči deleniu diecéz vôbec. Samo Jágerské biskupstvo bolo v 18. storočí veľké ako terajšie územie Slovenska a bolo potrebné ho rozdeliť už v prvej polovici storočia, no podarilo sa to po výraznom zásahu kráľa Františka I. až v roku 1804, keď vzniklo Košické a Selmárske biskupstvo v rámci cirkevnej politiky neojojefinizmu.¹⁶³ Vďaka tereziánskej cirkevnej politike vznikli v Uhorsku nové, menšie a pastoračne praktickejšie latinské biskupstvá v roku 1776 v Banskej Bystrici, Rožňave, Spiši a Szombathleyi. Užhorodská únia a z nej vzišli uniati boli ostatnou katolíckou cirkvou v Uhorsku dlho vnímaní ako interná záležitosť Jágerskej diecézy. Niekoľko uniatskych farností na Spiši – teda mimo jurisdikcie jágerského biskupa – bolo v poslednej štvrtine 18. storočia len niekoľko a boli spravované priamo spišskými prepoštami a biskupmi, predtým cirkevná správa kolísala medzi viacerými ordinármi z Uhorska i Poľska.¹⁶⁴ Zriadenie Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva

¹⁶² Kánonické právo nikdy nerešpektovalo prioritu svetského cirkevného práva nad/pred kánonickým. V uhorskej (i inokrajinej) praxi sa postup, keď panovníci vplývali na vznik nových biskupstiev, interpretuje tak, že panovnícke dekréty sú fundačnými majetkovými listinami, ktoré bolo nutné vydať pred vydaním pápežskej buly, pretože novej inštitúcii bolo nutné zabezpečiť prosperujúci majetok, aby z jeho príjmov mohla naplňať ciele (zmysel, poslanie) svojej existencie; biskupstva ako inštitúcie bola prospešná pre celú spoločnosť. Za vznik biskupstva sa považuje až dátum na pápežskej listine. Tento pohľad je v dobovej literatúre vydanéj pred zánikom monarchie – samozrejme – poplatný dobe a bezvýhradnej úctivosti k panovníkovi.

¹⁶³ Porov. TINKOVÁ, Daniela: *Jakobíni v sutaně. Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvěcenství na Moravě*. Praha : Argo, 2011, s. 47.

¹⁶⁴ Išlo síce o územie Ostrihomského arcibiskupstva, ale Spišské prepošstvo na čele s prepoštom malo veľkú mieru cirkevnoadministratívnej autonómie; počas poľského záboru 16 spišských miest, 16 obcí a dvoch osád Poľsku (1412 – 1772) cirkevnú jurisdikciu nad zálohovaným územím vykonávali krakovskí biskupi. V zábore ležali i uniatske lokality, nad ktorými si nárokoval cirkevnú jurisdikciu biskupi z Przemysla a skutočne ju aj vykonávali do roku 1772 (NABYWANIEC, Stanisław: *Rozgraniczenie i opisanie granic galicyjskich eparchii greckokatolickich w latach 1772 – 1850*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, s. 113) vo farnostiach: Jarabina, Jakubany, Litmanová, Kamienka, Malý Lipník?, Nižný i Vyšný Tvarožec?, Sulín (*Gréckokatolícka cirkev na Slovensku*. 8.

v roku 1771 bolo samostatnou kapitolou cirkevnej politiky viedenského dvora a bolo oveľa jednoduchšie, lebo nešlo o rozdelenie existujúcej uniatskej diecézy, ale o zriadenie nového biskupstva v podstate na zelenej lúke.

Medzi obradovým vikárom Olšavským a jágerským biskupom Barkócim existovalo isté osobné napätie, ktoré vyvrcholilo počas kánonickej vizitácie Užhorodu 15. júla 1748. Podľa úradného vizitačného protokolu Olšavský neprejavil úctu a poslušnosť svojmu nadriadenému ordinárovi, preto ten musel zjednať nápravu, dokonca bol z toho značne vyvedený z miery.¹⁶⁵ Neúcta k predstavenému bola v latinskej cirkvi nepredstaviteľná a ak by išlo o spupného latinského kňaza, bol by potrestaný aj exkomunikáciou. V tomto prípade išlo o celý vikariát, preto bolo nevyhnutné zdisciplinizarovať kľúčovú osobu vikára, čo sa aj stalo.

V ostatnom čase sa vyskytol názor, že – okrem uniatskeho biskupa ako obradového vikára latinského jágerského biskupa – aj všetci popi boli obradovými kaplánmi latinských farárov.¹⁶⁶ Avšak tento názor nepotvrďuje žiadny archívny dokument ani uskutočňovaná prax, ide o anachronickú interpretáciu. Na úrovni klasickej farskej a dekanskej správy boli uniatski farári rovnako autonómni a nezávislí od latinských farárov, ako boli aj latinskí od uniatskych. Bežne sa vyskytovali spory, keď duchovný jednej cirkvi krstil, sobášil, alebo pochovával veriaceho kánonickoprávne príslušného k inej cirkvi, ale tento jurisdikčný problém existoval medzi všetkými konfesiami: aj medzi katolíkmi a kalvínmi, katolíkmi a evanjelikmi, uniatmi a kalvínmi, ale i kalvínmi a evanjelikmi. V polovici 18. storočia dochádzalo k miešaniu obradovej praxe spontánne zo strany veriacich. V tejto súvislosti sa v uniatskej literatúre vyskytol názor, že to bola latinizácia. Biskup Barkóci sa počas kánonickej vizitácie v roku 1749 skutočne stretol so štatisticky malým

díel. Historický schematizmus farností Prešovskej metropolie. Prešovská archieparchia. Borza, Peter – Gradoš, Juraj (eds.). Prešov : Petra, 2016, s. 204, 208, 216, 292, 334, 385-386, 586). Prepošt Ján Sigrai v roku 1700 uskutočnil kánonickú vizitáciu Spišského prepošstva. Gréckokatolícke farnosti v uhorskej jurisdikcii tvorili personálny dekanát (*fraternitas parochorum ritus graeci unitorum*): Poráč, Závadka, Helcmanovce, Slovinky, Oľšavica s filiálkou Poproč, Nižné Repaše, Torysky, Stotince (dnes súčasť obce Ihľany), Veľký Lipník s filiálkou Stráňany, Osturňa; v roku 1777, keď už rok bolo zriadené Spišské biskupstvo, bola uniatska fara aj v Kojšove a Závadke, ale neuvádza sa v Poproči ani v Osturni. (HRADSZKY, Josephus: *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli ad Sanctum Martinum e. c, de Monte Scepusio olim collegiati sub jurisdictione archiepiscopi Strigoniensis nun vero cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensis constituti*. Szepesváralja : Typis Dionisii Buzás, 1903 – 1904, s. 259-267, 273, 443). Na s. 443 Hradský uvádza:

Districtus hic a Petro Parthenio Munkacsiensi concam Episcopo, in augustissimis temporum adiunctis constituto, tutelae et protectioni in Spiritualibus Capituli Scepusiensis latini Ritus comissus fuerat. A cuius iurisdictione mandata regio exemptus et 1787 Eppo Munkacsiensi resignatus est.

¹⁶⁵ Arcibiskupský archív v Jágri (Archivum Archidioecesis Agriensis, AAAGR), Archivum vetus (AV), sign. 3416, pag. 34-39; ZUBKO, Peter: *Administratívno-právne pramene latinskej proveniencie*, s. 116-121.

¹⁶⁶ ŠOLTÉS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 50-59.

počtom veriacich, ktorí sa nepridržiavali svojho obradu. Veriaci z latinských farností Ohradzany, Humenné, Kamenica nad Cirochou, Dlhé nad Cirochou, Snina a Papín putovali aj na rímskokatolícku Kalváriu do Udavského, aj do uniatskeho Krásneho Brodu a Máriapóča. Latinský biskup nariadil, aby sa obrady nemiešali: latinskí veriaci mali putovať na rímskokatolícke pútnické miesta a uniati na gréckokatolícke, takisto krst sa mal vysluhovať podľa obradovej príslušnosti. Pre uniatov, ktorí spontánne strácali svoju identitu, biskup Barkóci nariadil:

*Nech sa konajú všetky procesie podľa zvyku všeobecnej cirkvi každoročne náležite podľa predpísaného obradu do krásnobrodského Monastiera, a následne nech sa tiež nevedie žiadna procesia do Udavského.*¹⁶⁷

Biskupovi záležalo na tom, aby sa každý identifikoval s vlastným obradom a riadil sa len podľa neho. Preto nešlo o latinizáciu, ale o obranu obradu a rituálnej čistoty. Podľa starobylého zvyku obidvoch obradov sa sobáš konal podľa rítu nevesty, ale deti mali byť krstené a vychovávané podľa obradu otca. Samozrejme, že toto platilo len medzi katolíkmi obidvoch obradov, pretože v miešaných manželstvách medzi latinskou/uniatskou a protestantskou stránkou bola podľa kánonického práva prvá stránka vo svedomí povinná zachovať svoju rituálnu prax a vyhýbať sa protestantskej praxi. Úplne iná téma je to, ako sa v zmiešanom prostredí správali sami veriaci.

Treba dodať, že isté morálne zlyhania reflektoval jágerský arcibiskup István Seregély (1931 – 2018, jágerskú arcidiecézu spravoval v rokoch 1987 – 2007) v košickej katedrále pri príležitosti 200. výročia vzniku Košickej arcidiecézy, keď „za všetky morálne zlyhania sa verejne ospravedlnil“.¹⁶⁸ Pod tým sa rozumeli zlyhania nielen voči Slovákom, ale i gréckokatolíckej otázke.

Zaujímavým fenoménom bola zmena konfesionalnej príslušnosti sakrálnych objektov čiže prechod vlastníctva/držby chrámu od jedného obradu k druhému. Je to zvyčajne dôsledok zmien v zložení miestneho obyvateľstva. Jednu skupinu takýchto zmien tvoria rekatolizované objekty, ktoré prešli od evanjelikov k uniatom;¹⁶⁹ tak celá obec Ďačov prešla so súhlasom zemepána od luteranizmu k uniatizmu aj s chrámom (ktorý bol pred reformáciou katolícky); podobne evanjelické kostoly (pred reformáciou boli tiež katolícke) v Lesnom a Pustom Černom okolo roku 1700 prešli do uniatskych rúk, ale v týchto prípadoch boli obce neobývané po epidémii a išlo o dosídlenie lokalít. Zrejme po evanjelikoch prevzali uniati murované sakrálné objekty v obciach Blažov a Tichý Potok. Typickým stavebným materiálom cerkví bolo drevo, katolíci stavali rovnako murované ako aj drevené kostoly. Pramene z konca 17. a z 18. storočia spomínajú viaceré prípady, keď uniati obsadili (bývalé) latinské kostoly: Bardejov (kaplnka), Byšta (uniati vyhnali

¹⁶⁷ „*Ut processionibus universali ecclesiae consuetas omnes quot annis debite ritu praescripto instituantur, ad Monasterium autem Krasznibrodense, ita et Udvar deinceps hic nulla processio ducatur.*“ (AACass, KV, sign. 25, s. 148).

¹⁶⁸ ZUBKO, Peter: *Dejiny Košického arcibiskupstva V. Dejiny košickej cirkvi v prameňoch (1803 – 2006)*. Prešov : VMV, 2006, s. 463-464, dokument č. 164.

¹⁶⁹ Porov. ŠOLTÉS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie*, s. 47.

kalvínskeho kazateľa), Hlinné,¹⁷⁰ Kráľovce, Ľubotín (iba v rokoch 1720 – 1730 spravoval nejaký potulný presbyter z Poľska), Malcov (drevená stavba), Nižná Olšava, Ondrašovce, Stankovce, Topoľany, Végardó. Latinské pramene sa nezaoberajú podobnejšie chrámovou architektúrou, len nevyhnutným inventárom; dôkladným spracovaním zoznamu drevených cerkví vznikli prehľady, ktoré identifikovali viaceré prvé písomné zmienky o chrámoch, tiež neznáme patrocíniá, alebo posunuli existenciu niektorých patrocínií do staršieho obdobia.¹⁷¹ Napr. komparáciou stability patrocínií na Šariši v tom istom období s latiníkmi vyplynulo, že uniati boli aj v týchto zmenách konzervatívnejší,¹⁷² hoci častejšie obmieňali sakrálné objekty, pretože drevený chrám starne rýchlejšie ako kamenný.

1.4.5 Latinská kánonická vizitácia (1746 – 1749)

Gróf František Barkóci (1710 – 1765) bol v rokoch 1744/5 – 1761 jágerským biskupom, potom ostrihomským arcibiskupom. Patrí k najznámejším cirkevným hierarchom Uhorska z 18. storočia. Bol to typický barokový človek, ktorý mal rád pompéznosť, bol oddaným synom uhorskej vlasti. V roku 1746 vizitoval územie stolíc (archidiakonátov) Heveš, Boršod a Abov, v roku 1748 Marmaroš, Bereh, Sabolč, Satmár a Ugoča, na poslednej, tretej vizitačnej púti 18. mája – 4. septembra 1749 navštívil stolice Zemplín, Už a Šariš.¹⁷³ Primárnu pozornosť venoval rímskokatolíckym farnostiam, sekundárnu uniatom, kalvínom a evanjelikom, terciárnu pravoslávny, husitom a židom. S duchovnými prvých dvoch skupín sa stretol osobne. Z pracovnej cesty vznikli dva protokoly: klasický, týkajúci sa primárne latinskej cirkvi aj s informatívnymi údajmi o ďalších cirkvách, a špeciálny

¹⁷⁰ O tejto udalosti sa dodnes traduje príbeh:

(Ktorýsi) jágerský biskup prepožičal kostol uniatskemu presbyterovi, kým nebude dostatok latinského kléru, aby obsadil tu vymenoval farára. Keď tak o niekoľko rokov chcel urobiť, miestny pop zaútočil na latinského biskupa argumentmi, že tu má rodinu, veľa detí a nemá sa kam podieť. Tak to biskup nechal tak.

Ján Švec-Bilý (* 1943), kňaz Košickej arcidiecézy, záznam z roku 2018.

¹⁷¹ ZUBKO, Peter: *Drevené cerkvi na východnom Slovensku v 18. storočí podľa záznamov latinských biskupov*. In: *Vedecký zborník múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 25. Východokresťanské sakrálné pamiatky v slovensko-poľsko-ukrajinskom pohraničí. Materiály medzinárodnej vedeckej konferencie, Svidník, 19. – 20. júna 2009*. Sopoliga, Miroslav (red., ed.). Svidník : SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku – Spoločnosť priateľov Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry, 2010, s. 160-180.

¹⁷² Porov. ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Peter: *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017, s. 109-133.

¹⁷³ ZUBKO, Peter: *Zemplínski a abovskí uniati v Barkóciho vizitácii. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia IV*. Ružomberok : Verbum, 2013, 120 s.; ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Peter: *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu*, 190 s.

o skrutíniách uniatských presbyterov.¹⁷⁴ Stretnutia s presbytermi boli vopred naplánované a možno ich zhrnúť do nasledujúcej tabuľky č. 4.

Tab. 4. Priebeh skrutínií uniatských presbyterov			
Dátum	Miesto	Počet prítomných presbyterov	Počet neprítomných presbyterov
26. 5. 1749	Bodrogkeresztúr	2	
5. 6. 1749	Šiatrové Nové Mesto	27	
14. 6. 1749	Parchovany	2	
15. 6. 1749	Sečovská Polianka	6	
19. 6. 1749	Budkovce	11	
27. 6. 1749	Užhorod	0	33
29. 6. 1749	Vinné	0	
30. 6. 1749	Michalovce	7	
2. 7. 1749	Strážske	0	
9. 7. 1749	Humenné	15	> 25
16. 7. 1749	Stropkov	32	
22. 7. 1749	Bardejov	27	
31. 7. 1749	Torysa	23	

Pozoruhodným údajom sú počty neprítomných presbyterov. Kým v roku 1726/7 pri revízii únie si takmer nikde nedovolil neprísť podpísať vyznanie viery (vieme o dvoch prípadoch, úmrtí presbyterovho otca a chorobe kňaza, keď popi nemohli prísť, ale v najbližšom náhradnom termíne prišli do susedného dekanátu), po uplynutí jednej generácie je vzťah medzi východnými presbytermi a ich latinským ordinárom úplne iná. Tí, ktorí neprišli, tvorili veľké kompaktné územia stredného a severného Uhu a susedného severného Zemplína. Jednoznačne išlo o dohodnutý spoločný postup aj so súhlasom zemepánov. Toto si však nedovolili popi z iného veľkého uniatskeho teritória, Makovického panstva, hoci boli morálne hodnotení ako veľmi problematickí. S tými istými problémami sa však neskôr pri vizitácii stretol aj sám uniatsky biskup Olšavský. Východné konfesiónálne prostredie, ktoré bezprostredne hraničilo so západným, alebo farnosti, ktoré boli rozptýlené v diaspóre, v inom, konfesiónálne dominantnejšom prostredí, boli viac otvorené, komunikatívne a socializované, menej uzavreté do seba, neizolovali sa, skôr preberali kultúrne zvyky (napr. gregoriánsky kalendár), spôsob hospodárenia i jazyk väčšiny (poslovenčili sa, pomadžarčili sa). Po ukončení kánonickej vizitácie biskup

¹⁷⁴ AAAGR, AV, sign. 3416, s. 68-72; ŠAZOUB, sign. 151.1.1125, 17 fol.; ZUBKO, Peter: *Skrutíniá uniatských presbyterov z roku 1749*. In: *Slavica Slovaca* 50 (2015), 3, s. 3-102.

Barkóci napísal inštrukciu pre latiníkov¹⁷⁵ i uniátov,¹⁷⁶ ktorá dopĺňa administratívne dokumenty o rozmer každodennosti a spirituality. Po latinskom biskupovi uskutočnil kánonickú vizitáciu aj mukačevský obradový vikár biskup Michal Manuel Olšavský (1742 – 1767),¹⁷⁷ ktorý následne disciplinarizoval nejednotu praxe vydávaním štatútov (1752),¹⁷⁸ ktoré sa používali po celé 18. storočie.

Barkóciho vizitácia dokladá všeobecnú prítomnosť uniátov (gréckokatolíkov) takmer vo všetkých lokalitách. Celkový počet všetkých obyvateľov podľa konfesií zhŕňa nasledujúca tabuľka č. 5, z ktorej vyplýva, že problematiku uniátov nemožno skúmať izolovane, ale len v komplexnom kontexte veľkých regiónov (stolíc) a všetkých vierovyznaní a vzájomnou komparáciou, z ktorej vyplývajú nielen odlišnosti, ale aj jedinečnosti (špecifiká) a všeobecnosti.

Tab. 5. Absolútny a relatívny (%) počet obyvateľov Abova (1746), Šariša a Zemplína (1749) podľa vierovyznania						
Konfesia	Abov		Šariš		Zemplín	
Latinskí katolíci	9.169	29,06	32.334	52,95	28.346	29,87
Uniati	3.316	10,51	15.483	25,35	36.634	38,60
Evanjelici	10.774	34,16	11.840	19,39	4.709	4,96
Kalvíni			190	0,31	23.273	24,53
Deti (predchádzajúcich)	8.290	26,28	1.202	1,97	1.673	1,76
Židia	0	0	16	0,00	138	0,15
Pravoslávni	0	0	0	0	112	0,12
„Husiti“	0	0	0	0	10	0,01
Σ	31.549	100,00	61.065	100,00	94.895	100,00

Tá istá Barkóciho vizitácia dokladá aj používaný jazyk podľa jednotlivých cirkví.¹⁷⁹ Nasledujúce grafy predstavujú jazykovú situáciu uniátov na Zemplíne

¹⁷⁵ *Statuta Dioecesis Agriensis per Excellentissimum, ac Reverendissimum Dominum Franciscum e Comitibus Barkóczy... Edita. Agriae 1749; ZUBKO, Peter: Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch, dokument č. 18, s. 146-186.*

¹⁷⁶ *Instructio pro Ruthenis unitis Dioecesis Agriensis post visitationem anni 1749 parata sub episcopatu Francisci Barkoczy, 145 f. In: Barkóczy Ferenc egri püspök instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikus számára (1749). 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról. Véghseő, Tamás – Nyírán, János (eds.). Nyíregyháza : Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2012, s. 21-144.*

¹⁷⁷ *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai. Véghseő, Tamás – Terdik, Szilveszter (eds.). Nyíregyháza : Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2015, 799 s.*

¹⁷⁸ ŠAZOUB, sign. 151.1.1425; *Diecézne štatúty Michala Manuela Olšavského z rokov 1752 – 1758. In: Slavica Slovaca 54 (2019), 3-4 (supplementum), s. 5-100.*

¹⁷⁹ ZUBKO, Peter: *Liturgické jazyky ľudu Zemplína a Šariša pri kresťanských bohoslužbách v roku 1749. In: Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov, s. 47-68.*

a v Šariši (1749). Kánonická vizitácia poskytuje neúplné informácie, na doplnenie sme využili iný súdobý prameň z pera úradníka Antona Sirmaiho, ktorý dobre poznal obidve stolice a zostavil dôkladné štatistické prehľady aj za ostatné stolice Uhorska.¹⁸⁰

Graf 1. Jazyk uniátov na Zemplíne

Graf 2. Jazyk uniátov v Šariši

Komparácia ukazuje rozdiel medzi jazykovým zložením uniátov na Zemplíne a v Šariši. Na Zemplíne dominovala slovenčina, ktorou hovorili štyri z piatich uniatskych farností, rusínsky hovorilo len 8 % farností na krajnom severe Zemplína. V Šariši bola situácia opačná, len dve šarišské farnosti (3 %) používali slovenčinu. Zemplínu sa podobala situácia v Abodvžskej Šariši v Uhu. Tento stav je výsledkom predchádzajúceho vývinu a vyžiada si ďalší výskum svojej genézy. Z prameňov vyplýva, že uniatske obyvateľstvo na Zemplíne je staršie ako v Šariši, hoci aj tu dochádzalo k mladším kolonizačným vlnám. Príkladom zložitého vývoja je

¹⁸⁰ AACass, *Collectiones de Hungaria partibusqve adnexis ex Diplomatum fide, ac publicis instrumentis per Antonium Szirmay de Zirna I. Comitatus Zemplenien. Ordinarium Notarium collectae A^o 1782°. Rkp.*

lokalita Strážske v roku 1749. Obyvateľstvo (487 duší) tvorili: katolíci 160 a 77 detí (48,67 %), uniati 179 a 64 detí (49,90 %), luteráni 2, židia 5. Rozprávalo sa tu po slovensky a rusínsky (*lingvae Slavonicae, qvae sola cum Ruthena hic in usu est*). Uniati pod vplyvom svojho presbytera porušovali predpísané latinské sviatky, pop na ne verejne zlorečil. Latinskí veriaci si svoje záväzky voči farárovi plnili, ale po rozšírení uniátov sa im začali vyhýbať (... *parochianorum, obligationem suam, cui antea indiscriminatim omnes satisfaciebant, post multiplicatos GRU, excutere studentium*). Dvadsaťštyri rusnäckych hostí (*Rutheni hospites*) platili latinskému farárovi voz dreva a sliepku a 15 kôp alebo jeden korec plodín. Rusnáci žijúci mimo dedinu dávali farárovi sliepku a pol korca plodín (*extrapaganes, seu, ut hic nominatur, suburbani etiam Rutheni nunc tres inveniuntur, qvorum singuli unam gallinam, et medium corectum frumenti parocho pendunt*). Drevená cerkev z roku cca 1706 mala potrebnú výbavu. Presbyter Ján Halašovič bol vyskúšaný 9. júla 1749 na hrade Humenné z nevyhnutných vecí jágerským biskupom. Presbyterovi patrila ¼ sedliackej usadlosti s domom, v ktorom býval, a prináležiace polia.¹⁸¹ Prameň teda spomína starých, pôvodných uniátov, ktorí boli integrovaní v miestnej komunite a hovorili po slovensky, a nových hovoriacich po rusínsky, ktorí žili za dedinou a spôsobovali problémy narušaním pokoja, no miestny pop sa snažil zapáčiť práve im, bol napomínaný, že nemá predčítať ľudu knihy v im zrozumiteľnej reči.¹⁸²

Takéto záznamy o východných kresťanoch prispievajú k objektivizácii poznania tohto prostredia, poskytujú komplexné a úplné prehľady každodenných reálií,¹⁸³ vývinu vzťahov v lokalite (pôvod farských nehnuteľností, rozdielny pomer árendy a lektikálnych povinností, rokovina), chápaniu istých právnych skutočností (napr. obecného majetku, používanie cintorína), vysvetľujú genézu viacerých miestnych zvykov (napr. prečo sa za zvonenie zomrelému niekde platilo a inde neplatilo) a napokon vypovedajú o vzťahoch medzi *Slavia latina* a *Slavia byzantina*, o kvalite a špecifikách rozdielneho kultúrneho pozadia, vzájomného ovplyvňovania (spontánny prechod z juliánskeho na gregoriánsky kalendár už v druhej polovici 18. storočia¹⁸⁴).

Barkóciho nástupca Karol Esterházi (1765 – † 1799), ktorý ako posledný jágerský biskup osobne zvizitoval aj gréckokatolícke farnosti (čo neurobil ani Barkóci), v tejto pastoračnej záležitosti a prístupe viedol odlišnú cirkevnú politiku, ktorá bezprostredne spôsobila kánonické ustanovenie Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva.¹⁸⁵

¹⁸¹ AACass, KV, sign. 26, s. 55-56, 59-60, 63-64; GR, *Tabella repraesentans... Districtus Homonensis...* 1746, s. 1.

¹⁸² ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до исторії русинов и руских церквей в був. жупе Земплинскої*. In: *Науковий Збірник Товариства Просвіта*, roč. 10 (1934), s. 79.

¹⁸³ ZUBKO, Peter: *Každodennosť u uniatskych presbyterov vo svetle latinských prameňov*. In: *Slavica Slovaca* 53 (2018), č. 2, s. 142-147.

¹⁸⁴ ZUBKO, Peter: *Slávenie sviatkov gréckokatolíckmi na území spoločnom s rímskokatolíckmi podľa relácií z roku 1794*. In: *Slavica Slovaca* 40 (2005), č. 1, s. 22-33.

¹⁸⁵ BOSÁK, Nándor: *Eszterházy Károly és a görög katolikusok*. In: *Eszterházy Károly emlékkönyv*. Kovács, Béla (ed.). Eger : Érseki Gyűjteményi Központ, 1999, s. 165-188; SUGÁR, István: *Az egri püspökök története*. Budapest : Szent István társulat, 1984, s. 438.

1.5 Prehľad výsledkov doterajších výskumov

Tento výskum sa začal v roku 2005 a 2006¹⁸⁶ a bol systematický realizovaný v rámci viacerých vedeckovýskumných projektov.¹⁸⁷ Výsledky predstavujú celý rad nových zistení a nových interpretácií, z ktorých nižšie vyberáme tie najdôležitejšie.

Historická pamäť vo východnom prostredí sa vyvíjala v závislosti od konkrétnych dobových okolností a spoločensko-politických kontextov a akcentov, ktoré boli nielen pripomínané, ale i reinterpretované. Rozhodujúcu rolu zohrala latinská cirkev najmä v pripomínaní a udržiavaní povedomia o únii, pretože ňou vedela zdôvodniť vznik novej ekleziologickej identity. Podľa výpovedí kánonickej vizitácie biskupa Barkóciho v polovici 18. storočia úniu ako takú vo všeobecnosti východné prostredie ignorovalo a pokúšalo sa o vlastnú nezávislosť. Ignorovanie stavu únie viedlo latinské prostredie v 18. storočí k intenzívnejšiemu vzťahu k nemu. Snaha o vonkajšie zrovnoprávnenie s latinskou cirkvou vyvolávalo na latinskej strane reciprocitu nasmerovanú na duchovné (spirituálne, dogmatické i kultúrne) vyrovnanie sa latinskému prostrediu. Byzantské prostredie bolo vždy možné identifikovať nábožensky podľa obradu a liturgickej disciplíny. Väčšinové latinské prostredie ich pomenúvalo náboženskými termínmi: *Rutheni* (vo význame rusnáci, nie Rusíni), schismatici (ortodoxní, pravoslávni), disuniati (tí, ktorí opustili úniu, alebo ako v menšinovej pozícii brojili proti únii). Podnes sa o tom vedú terminologické dišputy, ktoré pozitívne vplývajú na identitu samej východnej cirkvi.

Uniati neboli jazykovo jednoliate spoločenstvo, pretože hovorili viacerými jazykmi (slovensky, rusínsky, maďarsky, rumunsky); i v rámci rusínčiny dnes používajú niekoľko teritoriálne ukotvených dialektov. Počas valašskej kolonizácie dominovali ortodoxní Valasi nad Rusínmi a podľa výpovedí prameňov možno predpokladať, že nešlo o etnografické termíny, ale o etnické pomenovania; kým Rusíni si dodnes zachovali vlastnú identitu aj vďaka osobitnému jazyku (zjavne odlišnému od väčšinového), Valasi sa v prvej-druhej generácii polatinčili (stali sa rímskokatolíkmami, resp. latinskými katolíkmami). V tomto kontexte by bolo možné interpretovať pôvod niektorých zobrazení stredovekých fresiek (Narodenie Krista v latinských kostoloch v Kostol'anoch pod Tríbečom, Ludrovej, Vizsolyi), ktoré majú typický východný výzor. Na druhej strane to dokladá užšiu spätosť medzi východnou a západnou kultúrou pred reformáciou, čoho príkladom je aj vyšívaná

¹⁸⁶ Porov. ZUBKO, Peter: *Slávenie sviatkov gréckokatolíkmami*, s. 22-33; ZUBKO, Peter: *Pramene k dejinám východnej cirkvi v rímskokatolíckom Arcibiskupskom Archíve v Košiciach*. In: *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*, s. 73-82.

¹⁸⁷ VEGA č. 1/0966/11 *Interekleziálne relácie latinských a byzantských katolíkov na východnom Slovensku do vzniku Prešovskej eparchie* (2011 – 2013); VEGA č. 1/0264/14 *Administratívno-právne písomnosti latinských biskupov o cirkvi byzantského obradu na východnom Slovensku* (2014 – 2017); VEGA č. 2/0025/18 *Každodennosť v interakcii latinskej a byzantskej kultúry na príklade karpatského regiónu v novoveku* (2018 – 2021); APVV-14-0029 *CyrSlav Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia* (1.7.2015 – 30.6.2019).

Panna Mária (Bohorodička) ako orantka na korunovačnom plášti uhorských kráľov.¹⁸⁸

Bez poznania, pochopenia a porovnania kľúčových udalostí unionizmu v Poľsku nie je možné dobre poznať unionizmus pod Karpatmi. Užhorodská únia a niektoré ďalšie udalosti boli stotožňované s vývinom v Poľsku, konkrétne s Brestskou úniou, alebo sa dávali do priameho vzťahu so Zamoščskou synodou. Komparácia potvrdila poľskú úniu ako morálny vzor, ale Užhorodská únia mala úplne odlišný vývin i priebeh a s poľskou úniou je nekompatibilná; jej výsledkom nebola klasická cirkevná únia, ale personálna únia, ktorá vznikla po zložení prísahy vernosti jágerskému biskupovi v roku 1646, viackrát bola obnovená, v roku 1726/7 v súvislosti s dianím v Poľsku. Z rozličných analýz vyplýva, že kľúčovú úlohu v roku 1646 zohrali Slováci (zrejme nielen na východnej strane), až sekundárne etnickí Rusíni. O tri roky bola znovu potvrdená a definitívne sa ujala pričinením jezuitov¹⁸⁹ v roku 1652. Vplyv Zamoščskej synody nie je preukázateľný v prameňoch, vníma sa len sprostredkovane, najmä niektorým súčasným interpretáciám týchto procesov. Presný dátum vzniku únie dlho nebol pre uniátov dôležitý, neskôr osciloval medzi roku 1649 a 1646, ale všeobecnejšia mienka sa priklonila k roku 1649,¹⁹⁰ ba dlho o ňom vôbec nepochybovala,¹⁹¹ hoci seriózní vedci sa zastávali aj roku 1652.¹⁹² Až vedecký výskum a hľadanie vlastných koreňov a identity pomohol ustáliť rok jej vzniku na 1646, no väčšiu úlohu tu zohralo filozoficko-teologické rozhodnutie hľadajúce Boha vo vlastných dejinách; tento princíp sa nazýva *locus theologicus*.

Od vzniku Užhorodskej únie do kánonickeho erigovania Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva (1646 – 1771) boli riadnymi miestnymi ordinármi jágerskí biskupi latinského obradu. Pre veriacich východného rítu bol vymenovaný obradový vikár, ktorým bol konsekrovaný biskup, pretože biskupi východného rítu tu existovali už pred úniou, hoci neexistujú priame a jednoznačné dôkazy o riadnej eparchii. Funkcia obradového vikára nebola latinská svojvôľa, ale rešpektovanie kánonickeho práva a riadne začlenenie východných veriacich do štruktúr katolíckej cirkvi; tento inštitút ustanovil Štvrtý lateránsky koncil (1215), bola známa pri prísahe vernosti (1646) a rovnako i v 18. storočí. Zriadenie gréckokatolíckeho

¹⁸⁸ TÓTH, Endre: *A magyar szent korona és a koronázási jelvények*. Budapest : Országos könyvtár, 2018, s. 284-285.

¹⁸⁹ Intenzívne pôsobenie jezuitov na humenskom (drugetovskom) panstve prebiehalo už pred Užhorodskou úniou, a to po príchode jezuitov do Humenného (1613) a po založení humenského kolégia (STOLÁRIK, Stanislav: *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Humenné : Miestny odbor Matice slovenskej – Regionálne kultúrne stredisko, 1995, s. 22-24, 35-39, 89-90; STOLÁRIK, Stanislav: *Výber z diela*. Zubko, Peter (ed.). Prešov : Pavol Šidelský – Akcent print, 2005, s. 148-154).

¹⁹⁰ Táto nejasnosť začiatku únie existovala ešte v roku 1950 i 1960 (porov. LACKO, Michal: *Gréckokatolíkom*, s. 43, 52).

¹⁹¹ Porov. SIRMAJ, Anton: *Historické, topografické a politické poznatky stolice zemplínskej*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2004, s. 63.

¹⁹² MARIANOV, Ivan: *Aby všichni jedno byli. Výklad iníjní otázky a sbírka modliteb za sjednocení církví*. Olomouc : Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje, 1939, s. 23.

biskupstva bolo v kompetencii pápeža. Neochota o podporenie takého riešenia nespočívala v predsudkoch jágerských biskupov k východnému prostrediu; rovnaká neochota existovala aj k dismembrácii vlastného latinského územia na nové biskupstvá v rokoch 1746 – 1804, čo je skoro 60 rokov. Jágerskí biskupi, osobitne biskup Barkóci, chránili východný obrad¹⁹³ pred latinizáciou. Tá nastúpila až v 19. storočí a iniciatíva vyšla z vnútra Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva a do veľkej miery súvisela s maďarizáciou, ktorá sa začala po rakúsko-maďarskom vyrovnaní za biskupa Štefana Pankoviča (1820 – 1874, mukačevský biskup od roku 1867).¹⁹⁴ To sa zrejme nepáčilo časti gréckokatolíckeho kléru, čo sa prejavilo napr. v Lučkajových názoroch na spoločnú byzantsko-latinskú minulosť, čo už bola apologetická reinterpretácia udalostí. V skutočnosti perióda existencie obradového vikariátu východné prostredie disciplinarizovala a otvorila cestu kvalitnému latinskému vzdelaniu a kultúre, čím sa sformovala generácia kňazov, ktorí svoje vzdelanie zúročili v práci pre vybudovanie novozriadeného Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva; toto obdobie sa nazýva „zlatým“ vekom biskupstva.

Kultúrnou komparáciou badať zaostávanie východného prostredia za západným, ale tiež vidno hľadanie inšpirácií v západnom prostredí. Zdanlivé napätia medzi západným a východným kresťanstvom v Karpatoch boli v skutočnosti tvorivým demiurgom pre kultúrny, myšlienkový i duchovný život¹⁹⁵ a rast východnej cirkvi v Uhorsku. V stredoveku východní kresťania vyhľadávali latinské pútnické miesta (Košice, Spišská Kapitula) a konvertovali na rímsky katolicizmus, počas reformácie prejavovali isté sympatie s kalvinizmom, v 18. storočí prebiehalo kultúrne vyrovnávanie, v 19. storočí zas napodobňovanie latinskej teológie, umenia (ikony sa podobali latinským obrazom, stavali sa tzv. tereziánske chrámy), uhorského vlastenectva, v 20. storočí dominovalo hľadanie etnických koreňov zdôrazňovaním rusínskej alebo slovenskej autochtonnosti, zdôrazňovalo sa znášanie spoločného údelu proticirkevnej politiky štátu, v 21. storočí sa hľadali duchovné korene.¹⁹⁶ Slovenskí gréckokatolíci sa prihlásili k cyrilo-methodskej tradícii, ktorá bola

¹⁹³ Obdobný fenomén ochrany východného dedičstva pred nekritickým napodobňovaním latinského prostredia v rovnakom období riešili aj poľskí biskupi latinského obradu (VILINSKIJ, Valerij S.: *Unionizmus*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1932, s. 80-81).

¹⁹⁴ Pankovičovo krédo znelo: „Žijeme pod nadvládou Maďarov a musíme sa stať Maďarmi.“ (POP, Ivan: *Malé dejiny Rusínov*, s. 55; POP, Ivan: *Podkarpatská Rus*, s. 184-185). O politickom a jazykovom vývine, výskumoch a súvisiacich reflexiách v druhej polovici 19. storočia: ŠVORC, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2013, s. 11-62; ŠVORC, Peter: *Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918 – 1946)*. Prešov : Universum, 1996, s. 14-37; ŠVORC, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 33-56.

¹⁹⁵ Východné teologické dedičstvo je inšpiratívne aj pre protestantské prostredie (SVATONĚ, Robert: *Doteky křesťanského Východu v protestantské teologii 20. století. Schlink, Pelikan, Torrance, Mannermaa, Moltmann*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2018, 245 s.).

¹⁹⁶ Porov. TAFT, Robert F.: *Katolicizmus východného obradu. Jeho dedičstvo a poslanie*. Košice – Bratislava : Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka – Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2007, 48 s.

ešte na prelome 19. a 20. storočia vnímaná skôr ako latinské dedičstvo, hoci vo svete sa k nemu hlásili gréckokatolíci v niekoľkých krajinách. Cyrilo-metodská idea viedla k zrodu myšlienky o priamej kontinuite s veľkomoravskou cirkvou; ide však o kultúrny jav nazývaný interkulturácia a má teologické, pastoračné ciele, nejde o historickú interpretáciu.

1.6 Možnosti využitia výsledkov doterajších výskumov

Predmet záujmu našich výskumov sa primárne viaže na konkrétne historické prostredie Gréckokatolíckej cirkvi (sekundárne aj pravoslávnej), ktoré svojou tradíciou formovalo konkrétne kultúrne rámce vlastné tomuto prostrediu, ktoré bolo na jednej strane etnicky rôznorodé (pramene hovoria o Rusínoch, Slovákoch, Maďaroch a v stredoveku aj o Valachoch), ale nábožensky jednotné, používalo rovnaké liturgické knihy, ikonopisectvo, ale aj písomníctvo, pre vlastné potreby vytvorilo množstvo literárnych pamiatok, ktoré sú predmetom slavistického výskumu;¹⁹⁷ medzi najznámejšie a najrozšírenejšie patria nábožensky motivované diela: poučiteľné evanjeliá, výklady, kázne, príbehy, ale aj svetsky motivované diela: liečebníky, snáre atď. Podobne ako je všeobecne známe, že v sakrálnnej architektúre tohto prostredia existujú viaceré kultúrne okruhy, aj v spisbe existujú témy, ktoré boli frekventované v istých prostrediach, regiónoch a obdobiach. Historické skúmanie pomáha presnejšie identifikovať a datovať dejiny myslenia a kultúrne pohyby východných kresťanov. Úloha historickej pamäte je tu nezastupiteľná. Východokresťanské prostredie bolo v minulosti oveľa výraznejšie nielen v duchovnej kultúre, ale aj vo vonkajších znakoch, ktoré sa vplyvom modernizácie a globalizácie vytráca (napr. odievanie, architektúra), no ako kultúrne dedičstvo pretrváva a intenzívne sa hlási k svojej existencii a identite, a to vďaka Gréckokatolíckej cirkvi. Tá dnes hľadá autentické tradície, pretože terajší stav považuje za neautentický. Výskum ukázal, že tento stret východných a západných hodnôt prebiehal aj v minulosti a v 18. storočí možno hovoriť dominantne o kultúrnom vplyve Západu ako občianskeho spoločenstva, nie o vplyve latinskej cirkvi, hoci tento vplyv prichádzal prostredníctvom náboženského života; iný spôsob nebol mysliteľný, keďže život, jeho tradície, zvyky boli úzko spojené s kresťanskou vierou. Bezverecká či ateistická spoločnosť sa objavuje až v 20. storočí. Vnútoraná latinizácia východnej cirkvi nastala až v 19. storočí, a po vnútorných rozhodnutiach vysokého gréckokatolíckeho kléru, ktorý takto dokazoval svoju lojalitu k väčšinovej spoločnosti.

Výskum východnej kultúry sa môže javiť ako okrajový, no je nezanedbateľný. Od stredoveku sa stretávajú západní a východní kresťania vedľa seba a západ sa o nich zaujímal. Pre vzdialenejšie regióny bolo rusnacké prostredie neznáme, tradovalo sa o ňom ako o kultúrne a sociálnejšie zaostalejšom (Rusíni boli

¹⁹⁷ *Pramene byzantskej tradície na Slovensku. K výstave z príležitosti Roka kresťanskej kultúry 2010.* Žeňuch, Peter – Škoviera, Andrej (eds.). Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010, 72 s.; *Cyrilské rukopisy na Slovensku. Súborný katalóg.* Cleminson, R. M. (sprac.). Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1996, 138 s.

v slovenskej a českej literatúre prezentovaní ako zbojníci¹⁹⁸), bezprostrednejšie ho poznali latinskí veriaci a klérus Jágerskej diecézy. Aj keď latinské pramene ponúkajú dobový pohľad zvonku, je dôležitým doplnením toho, čo už poznáme, alebo spoznávame zvnútra skúmaním samej duchovnej podstaty, kultúry, písomností a tradícií tohto prostredia. Už v stredoveku (valašská kolonizácia), ale i v 17. a 18. storočí existovala výrazná migrácia východných kresťanov z tradičných domovských oblastí do ekonomicky zaujímavejších oblastí (napr. do tokajskej oblasti či úrodnejších končín krajiny, spočiatku len na sezónne práce, neskôr natrvalo), v druhej polovici 20. storočia nastúpilo priemyselňovanie, ale aj výstavba vodných nádrží alebo vojenských pásem, ale aj proticirkevná Akcia P a Akcia 100, čo boli výrazné iniciácie vynútených sťahovaní, a to aj do regiónov, v ktorých východný obraz absolútne neexistoval;¹⁹⁹ východní obrad sa tak vkladil výrazne viac do latinského prostredia, preto je jeho poznávanie väčšou výzvou než pred rokom 1950. Ako v 18. storočí nežil v Prešove jediný gréckokatolík a dnes je toto mesto sídlom gréckokatolíckej metropolie, podobne sa gréckokatolíci koncentrujú v mestách, kde kedysi boli v mizivej menšine (Snina), alebo neboli vôbec, napr. na Považí i v Bratislave, kde je tiež sídlo gréckokatolíckej eparchie. Nejde o početom významné komunity, no zviditeľnené vlastnou cirkvou. Otázka vzťahu väčšinového spoločenstva k menšine je preto kultúrnou nevyhnutnosťou a potrebou, ktorá vždy existovala v slovenskej kultúre, hoci stála na jej okraji. Práve pramene latinskej proveniencie sú toho dôkazom, ktorý je dôležitý nielen pre väčšinové spoločenstvo, aby poznalo minulosť, povahu, kvalitu týchto vzťahov, ale je dôležité aj pre východné prostredie, ktoré tiež musí rešpektovať istý stupeň vývoja vzájomných vzťahov, ktorý nie je ničím novým, ale historickou skutočnosťou, ktorá má svoje štandardy, povahu, ba aj senzibilitu a ľudský rozmer.

Výskum prameňov latinskej proveniencie o východných kresťanoch ako doposiaľ nová téma je sama o sebe prínosom pre objektivizáciu poznania minulosti, čo prispieva kvalitnému a kvalifikovanému poznaniu kontextu, na ktorý sa viaže ďalší slavistický výskum, a to nielen historický, ale aj v interdisciplinárnych prepojeniach na kultúru, jazykovedu,²⁰⁰ literatúru, etnografiu, teológiu, dejiny myslenia, ochranu a zveľaďovanie kultúrneho hmotného i nehmotného dedičstva. Rozsiahly prínos práce plynie pre historickú vedu ako takú, a to v niekoľkých rovinách

¹⁹⁸ Porov. BEL, Matej: *Zemplínska stolica*, s. 55; ULÍČNÝ, Ferdinand: *Notície Mateja Bela o Šarišskej a Zemplínskej stolici*, s. 145; BEL, Matej: *Užská stolica. Preklad z latinského jazyka*. Bratislava : Zemplínsky valal, 2000, s. 26-27.

¹⁹⁹ Porov. LACKO, Michal: *Gréckokatolíkom*, s. 57; MANDZÁK, Daniel Atanáz: *Dokumenty k Akcii „P“*. Prešovský „sbor“. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, 759 s.; BABJAK, Ján: *Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov. I. (1. – 4. diel) – II. zväzok (5. – 8. diel)*. Prešov : Petra, 2009 – 2011, 639 + 591 s.; STÁTNÍK, Dalibor: *Rusíni Prjaševščiny. Krátké zamyšlení nad národnostními poměry severovýchodního Slovenska*. In: „Nechtění“ *spoluobčané. Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945–1989*. Pažout, Jaroslav – Portmann, Kateřina (eds.). Praha – Liberec : Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2018, s. 86-96.

²⁰⁰ Porov. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Kapitoly zo slavistiky II*, s. 180-183.

od lokálnej až po globálnu. Mnohé obce sa v týchto prameňoch dozvedajú prvé konkrétne údaje o svojich miestnych reáliách (meno presbytera, stav farnosti, chrámu). Na úrovni miestnej cirkvi možno identifikovať viaceré javy, medzi nimi teologické názory (najmä mylné), disciplinarizovanosť, sviatostnú prax, morálne problémy, mentalitu, každodenné reálie, hospodárstvo. V interkonfesionálnych reáliách možno nielen identifikovať, ale najmä interpretovať konkrétne napätia, ich povahu, pôvod, vývoj, frekvenciu, závažnosť. Na globálnej úrovni možno sledovať nesmierne dynamický a sebavedomý vývoj komunity, ktorá sa z vedomia svojej odlišnosti postupne konštituovala ako obradový vikariát, neskôr na samostatné biskupstvo, ktoré bolo neskôr z praktických dôvodov niekoľkokrát rozdelené a na Slovensku konštituované na cirkev *sui iuris*. Pre teológov má veľký význam poznávanie teologického myslenia. Dejiny teológie sa u katolíkov píšú tam, kde je pápež a kde zasadali koncily. Dejiny teológie sú v slovenskom prostredí preskúmané v súvislosti s luterskou a kalvínskou reformáciou. Náš výskum ukázal, že je veľký priestor na skúmanie dejín teologického myslenia aj v prostredí východných kresťanov, ktorí v 18. storočí bežne poznali a praktizovali len svoju východnú teológiu (ak odmyslíme niekoľko jednotlivcov, ktorí získali vyššie vzdelanie na jezuitských univerzitách v Košiciach a Trnave a v latinských kňazských seminároch).

V súčasnosti prebiehajú v Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku prípravné práce na kodifikovanie partikulárneho kánonického práva, čo nie je možné bez poznania vlastnej tradície; nesmie to však byť napodobňovanie cudzieho,²⁰¹ ale vlastná autenticita. Práve takýto typ vedeckého výskumu má praktický význam pre identifikáciu a poznanie miestneho práva. Viaceré zvyky pretrvali dodnes a v prameňoch ich je možné identifikovať, definovať, interpretovať. Záležitosti poznania každodennej životnej praxe, a to nielen cirkevnej, ale i súkromnej, vyvolali súvisiace výskumy, počas ktorých sa podarilo vyhľadať kľúčové pramene aj na východnej strane, ktoré doteraz neboli známe, alebo neboli povšimnuté: ide najmä o Užhorodský rukopisný Pseudozonar z prelomu 16. a 17. storočia a štatúty biskupa M. M. Olšavského z roku 1752. Konkrétne rozhodnutia môžu pomôcť datovať ďalšie významné reálie (napr. v ikonografii).

Poznanie toho, čo dnes označujeme ako kultúrne dedičstvo, je len zlomkom toho, čo sa zachovalo. Náš výskum pomohol odhaliť doteraz neznáme poznatky o latinsko-byzantských vzťahoch a obohatil poznanie o východnej kultúre, jej špecifikách, jazyku, duchovnosti, zvykoch atď. Zložitý a bohatý historický vývin a s tým súvisiaca komplikovaná identifikácia, analýza a následne syntéza poznatkov potvrdzujú, že východná kultúra plne prináleží k slovenskému národnému dedičstvu, pretože jej nositeľmi boli aj Slováci, dokonca v historických chvíľach ako kľúčoví iniciátori diania. Latinská fáza prispela k disciplinarizovaniu

²⁰¹ Na diskontinuitné prvky v dejinách slovanskej kultúry upozornil napr. Alexander Avenarius v raných ruských dejinách. Porov. AVENARIUS, Alexander: *The Byzantine Struggle over the Icon*. Bratislava : AEP – Historický ústav SAV, 2005, s. 149-151; AVENARIUS, Alexander: *Byzantský zápas o ikonu. K problematike východoeurópskeho symbolizmu*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2016, s. 165-168.

(inštitucionalizovaniu) a pozitívnemu kultúrnemu obohateniu²⁰² pri ponechaní vlastného duchovného dedičstva a bez násilnej latinizácie, ku ktorej prišlo až oveľa neskôr a za úplne odlišných okolností (vo veľkej miere z vlastnej iniciatívy) v 19. storočí.

²⁰² Porov. AMBROS, Pavel: *Křesťanský Východ a Západ*, s. 120-121; AZEVEDO, Marcello de Carvalho: *Inkulturace a požadavky modernosti*. AMBROS, Pavel: *Inkulturace víry*. Olomouc : Centrum Aletti, 2000, 66 s.

2 *Loca communa* latinsko-byzantského spolužitia

2.1 Všeobecné východiská

Západní a východní kresťania pod Karpatmi žijú vedľa seba po stáročia. Za ten čas sa vytvorilo spolužitie, ktoré bolo prospešné pre obidve strany, stalo sa súčasne výmenou hodnôt, názorov a duchovného dedičstva, bolo i hmotným obohatením. Tento priestor a jeho obyvatelia neboli izolovaní a ani vzájomné tangenty alebo *loca communa* nemali výslovne lokálny kontext a význam. Patria do mozaiky veľkého svetového príbehu relácií medzi latinským (západným) a byzantským (východným) svetom a ich kultúrami. Aj keď sa niektoré vzťahy interpretujú ako napäté, paradoxne vždy posunuli kvalitu života, duchovnosti a kultúrnosti dopredu.

Prví kresťania mali veľkú toleranciu pre odlišnosti. Pestrosť pohľadov na tú istú záležitosť nachádzame už v novozákonných biblických textoch. Odlišné alebo rozličné pohľady neboli zámienkou rozdelenia, pretože dôležitá bola vzájomná jednota.²⁰³ Treba však dodať, že kresťania sa odlišovali od spoločenstva, z ktorého vyšli (prví kresťania boli odlišovaní od okolia, boli nazývaní židovskou sektou), od pohanov (vo viacerých martyrológiách je neuctievanie pohanských božstiev označené ako „bezbožnosť“ a bolo dôvodom na ortieľ smrti pre prvých mučeníkov), od tradícií (Veľká noc sa zásadne slávila v čase odlišnom od židovského kalendára). Tieto odlišovania upevňovali osobitú kresťanskú identitu. Napriek tomu bolo kresťanské spoločenstvo vo svojom vnútri pestré.

Kresťania neboli uniformnou masou, už v staroveku sa prirodzene sformovali okruhy dvoch veľkých cirkevných spoločenstiev, ktoré vznikli v odlišných geografických pomeroch. Neboli izolované, pretože cirkulácia osôb, hmotných i duchovných dobier, ale i mocenské vplyvy prispievali k záujmu o toho druhého. Odlišnosti medzi latinským/rímskym Západom a gréckym/byzantským Východom sú všeobecne známe,²⁰⁴ zvyčajne spôsobili väčšie i menej významné napätia, a to nielen vo svojej dobe, ale vďaka pamäťovému efektu sa umelo, ba i zámerne zdôrazňovali aj neskôr. Tieto napätia sa odvíjali od závažnosti problému, ale tiež od osobností, ktoré sa zapojili do riešenia. Hoci by sa mohli mnohé javiť ako negatívne, väčšina pozitívne posunula dobu vpred, prispela k vzájomnému poznaniu a upevneniu jednoty v odlišnostiach, alebo obohatila toho druhého o vlastné duchovné bohatstvo.²⁰⁵ Primárny charakter problémov bol teologický alebo

²⁰³ Porov. napr. *Skutky apoštolov* 15,1-35 a *List Galat'anom* 2,1-10. Ide o dva pohľady na apoštolský snem v Jeruzaleme (okolo roku 50), petrovskú a pavlovskú verziu jednej udalosti.

²⁰⁴ Porov. CHADWICK, Henry: *Historia rozlamu*; ŠPIRKO, Jozef: *Cirkevné dejiny s osobitným zreteľom na vývin cirkevných dejín Slovenska I – II*. Martin : Neografia, 1943.

²⁰⁵ Napríklad výmena sviatkov: Západ prevzal sviatok Zjavenia Pána a Východ sviatok Narodenia Pána. Ďalej prevzatie mariánskeho kultu Západom.

náboženský, obidve strany radi zdôrazňovali vlastnú pravovernosť (ortodoxiu) a nepravovernosť (bludárskosť, schizmatickosť, sektárskosť) toho druhého v definovaní teologických názorov, náboženských práv a ich uplatňovania v praxi a dodržiavaní cirkevnej disciplíny.

Iné, napríklad kultúrne problémy boli často interpretované ako teologické. Sakralizácia každodenného života bola prospešná do chvíle, kým sa nezmenila na militantný fundamentalizmus bez vnútornej slobody. Tieto odlišnosti možno rozdeliť na liturgické, zvykové a teologické, pričom niektoré sa prelínajú a dopĺňajú. K najznámejším liturgickým odlišnostiam patrí rítus/obrad a naň sa viažuce liturgické predpisy a zvyklosti, predovšetkým kalendár (juliánsky alebo gregoriánsky), dátum Veľkej noci, odlišné liturgické sviatky, pôstna disciplína (pôstne dni a zakázané jedlá), eucharistická matéria (kvasený alebo nekvasený chlieb). K zvykovým odlišnostiam patrí napr. (ne)nosenie brady, celibát. Medzi najznámejšie teologické odlišnosti patrí otázka pápežského primátu, Filioque, istý čas k tomu patrili aj názory a prax mariánskeho kultu a kultu ikon/obrazov, napokon aj náuka o očistci. Časť odlišností má kultúrny kontext, odlišnosti vznikli v pastoračných akcentoch a prístupoch (vysluhovanie iniciačných sviatostí, duchovné vedenie, riešenie morálnych problémov, spirituálne priority). Problémy, ktoré spôsobili skutočné kontroverzie a rozdelenie, mali politickú a mocenskú povahu, ktorá bola spojená so sebaavedomým ambíciami pôvodcov.

K tangantom, dotykom, stretom medzi Východom a Západom dochádzalo pravidelne z jednej i druhej strany. V prvom tisícročí kresťanstva išlo o rozličné napätia, ktoré boli zámienkou na odsudzovanie, vzďaľovanie, obviňovanie. Vyvrcholili v roku 1054 v strete medzi Humbertom a Cerulariom a vzájomnej exkomunikácii. Tento dátum je dodnes symbolom rozdelenia. Následne v druhom tisícročí prebehli viaceré dialógy, viac či menej úspešné. V prvom tisícročí sa týkajú všetkých nábožensko-spoločenských oblastí, v druhom tisícročí sa týkali dominantne teologických otázok a cirkevnej disciplíny. Práve tieto spoločné záujmy prinavrátenia cirkevnej jednoty boli prospešné pre rozvoj dogmatickej teológie. Vďaka tomu došlo k definovaniu siedmich sviatostí, očistca, trojičnej náuky, ekleziológie, kánonu biblických kníh, ale i chápania primátu. Naposledy boli tieto náuky definované na 17. ekumenickom koncile vo Florencii: úniová bula s Grékmi *Laetentur caeli* (6. 7. 1439), úniová bula s Arménmi *Exultate Deo* (22. 11. 1439), úniová bula s Koptmi a Etiópanmi *Cantate Domino* (4. 2. 1442), úniová bula so Sýrčanmi *Multa et admirabilia* (30. 11. 1444), úniová bula s cyperskými Chalcedónmi a Maronitmi *Benedictus sit Deus* (7. 8. 1445).²⁰⁶ Z toho vyplynula i ďalšia prax, rímska cirkev uznala pravoslávnych svätých, ktorí zomreli do prijatia týchto úniových búl, okrem svätcov v hodnosti biskupov.

²⁰⁶ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, s. 523, 534, 567, 586, 589; *Dokumenty Soborów Powszechnych III (1414 – 1445)*. Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (eds.): Kraków : Wydawnictwo WAM – Księża Jezuici, 2003, s. 458, 492, 570, 628 (je tu uvádzaný dátum 30. 9. 1444), 636.

2.2 Stredoeurópske dedičstvo

V novovekých cirkevných dejinách strednej Európy sa spomínajú dve významné únie, ktoré prežili svoj vznik i prvotné krízy a ich dôsledky sú dodnes evidentné, majú dedičov vo viacerých krajinách. Prvou bola Brestská únia z roku 1596 a druhou Užhorodská únia z roku 1646. Neexistuje medzi nimi priamy kauzálny vzťah, ale možno identifikovať viaceré súvisiace kultúrno-spoločenské okolnosti, ktoré sú podobné. Niektoré javy z poľského prostredia inšpirovali uhorské prostredie. Vzťahy a tangenty katolícko-pravoslávneho, resp. latinsko-byzantského susedstva majú dve odlišné a samostatné etapy: do uzavretia únie a po uzavretí únie. V prvej fáze možno registrovať silnú afinitu Východu k Západu, v druhej fáze došlo k periodickým kritickým udalostiam. K tým sa východná strana sporadicky vracala, nanovo ich interpretovala podľa potrieb konkrétnej doby, čím sa snažila posilniť vlastnú identitu, keď sa ocitla, alebo cítila byť v kríze či v ohrození. Latinská cirkev rozhodujúcu rolu zohrala najmä v pripomínaní a udržiavaní povedomia o únii, pretože ňou vedela zdôvodniť vznik novej ekleziologickej entity. Podľa výpovedí kánonickej vizitácie jágerského biskupa Františka Barkóciho v polovici 18. storočia úniu ako takú vo všeobecnosti východné prostredie pod Karpatmi ignorovalo a pokúšalo sa o vlastnú nezávislosť. Ignorovanie stavu únie viedlo latinské k intenzívnejšiemu záujmu o uniátov. Snahy uniátov o vonkajšie zrovnoprávnenie s latinskou cirkvou vyvolávali na uniatskej strane recipocitu nasmerovanú na duchovné (spirituálne, dogmatické i kultúrne) vyrovnanie sa latinskému prostrediu. Byzantské prostredie bolo vždy možné identifikovať nábožensky podľa obradu a liturgickej disciplíny. Väčšinové latinské prostredie ich pomenúvalo náboženskými termínmi: *Rutheni* (v náboženskom význame rusnáci, nie etnickom Rusíni), schismatici (ortodoxní, pravoslávni), disuniati (nezjednotení alebo tí, ktorí opustili úniu, alebo v menšinovej pozícii brojili proti únii). Podnes sa o tom vedú terminologické dišputy, ktoré pozitívne vplývajú na identitu samej východnej cirkvi.

Uniati neboli jazykovo jednoliate spoločenstvo, pretože hovorili viacerými jazykmi (slovensky, rusínsky, maďarsky, rumunsky). Počas valašskej kolonizácie dominovali ortodoxní Valasi nad Rusínmi a podľa výpovedí prameňov možno predpokladať, že nešlo o etnografické termíny, ale o etnické pomenovania; kým Rusíni si dodnes zachovali vlastnú identitu aj vďaka osobitnému jazyku (zjavne odlišnému od väčšinového), Valasi sa v prvej-druhej generácii po usídlení polatinčili (stali sa rímskokatolíkmi, resp. latinskými katolíkmi). V tomto kontexte by bolo možné interpretovať pôvod niektorých zobrazení stredovekých fresiek (Narodenie Krista v latinských kostoloch v obciach Kostol'any pod Tríbečom, Ludrová, Vizsoly), ktoré majú typický východný výzor. Na druhej strane to dokladá užšiu spätosť a jednotu medzi východnou a západnou kultúrou pred reformáciou, čoho príkladom je aj vyšívaná Panna Mária (Bohorodička) ako orantka na korunovačnom plášti uhorských kráľov.²⁰⁷

Bez poznania, pochopenia a porovnania kľúčových udalostí unionizmu v Poľsku nie je možné dobre poznať unionizmus pod Karpatmi. Užhorodská únia

²⁰⁷ TÓTH, Endre: *A magyar szent korona és a koronázási jelvények*, s. 284-285.

a niektoré ďalšie udalosti boli stotožňované s vývinom v Poľsku, konkrétne s Brestskou úniou, alebo sa dávali do priameho vzťahu so Zamoščskou synodou. Komparácia potvrdzuje poľskú úniu ako morálny vzor, ale Užhorodská únia mala úplne odlišný vývin i priebeh a s poľskou úniou je nekompatibilná; uhorským výsledkom nebola klasická cirkevná únia, ale personálna únia, ktorá vznikla po zložení prísahy vernosti jágerskému biskupovi v roku 1646, viackrát bola obnovená (1649 a 1652), naposledy v roku 1726/7 v súvislosti s dianím v Poľsku. Vplyv Zamoščskej synody nie je preukázateľný v prameňoch, vníma sa len sprostredkovane. Presný dátum vzniku únie dlho nebol pre uniátov dôležitý, osciloval medzi roku 1649 a 1646, ale všeobecnejšia mienka sa klonila k roku 1649,²⁰⁸ ba dlho o ňom vôbec nepochybovala,²⁰⁹ hoci niektorí historici sa zastávali aj roku 1652.²¹⁰ Až výskum spojený s hľadaním vlastných koreňov a identity pomohol ustáliť rok jej vzniku na 1646, no väčšiu úlohu tu zohralo filozoficko-teologické rozhodnutie hľadajúce Boha vo vlastných dejinách; tento princíp sa nazýva *locus theologicus*.

Od vzniku Užhorodskej únie do kánonického erigovania Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva (1646 – 1771) boli riadnymi miestnymi ordinármi jágerskí biskupi latinského obradu. Pre veriacich východného rítu bol vymenovaný obradový vikár, ktorým bol konsekrovaný biskup, vybraný spomedzi uniatskych presbyterov. Biskupi východného rítu tu existovali už pred úniou, hoci neexistujú priame a jednoznačné dôkazy o riadne organizovanej eparchii. Funkcia obradového vikára nebola latinská svojvôľa, ale rešpektovanie kánonického práva a riadne začlenenie východných veriacych do štruktúr katolíckej cirkvi; tento inštitút ustanovil Štvrtý lateránsky koncil (1215), bola známa pri prísaha vernosti uniatskych presbyterov (1646) a rovnako i v 18. storočí. Zriadenie gréckokatolíckeho biskupstva bolo vo výlučnej kompetencii pápeža. Neochota o podporenie takého riešenia nespočívala v predsudkoch jágerských biskupov k východnému prostrediu; rovnaká neochota existovala aj k dismembrácii vlastného latinského Jágerského biskupstva na nové diecézy v rokoch 1746 – 1804, čo je takmer 60 rokov. Jágerskí biskupi, osobitne biskup Barkóci, chránili východný obrad²¹¹ pred latinizáciou. Tá nastúpila až v 19. storočí a iniciatíva vyšla z vnútra Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva a do veľkej miery súvisela s maďarizáciou, ktorá sa intenzívne prejavila po rakúsko-maďarskom vyrovnaní za biskupa Štefana Pankoviča (1820 – 1874, mukačevský biskup od roku 1867). To sa zrejme nepáčilo časti gréckokatolíckeho kléru, čo sa prejavilo napr. v Lučkajových názoroch na spoločnú byzantsko-latinskú minulosť, čo už bola apologetická reinterpretácia udalostí. V skutočnosti perióda existencie obradového vikariátu východné prostredie disciplinarizovala a otvorila cestu kvalitnému latinskému vzdelaniu a kultúre, čím sa

²⁰⁸ Táto nejasnosť začiatku únie existovala ešte v roku 1950 i 1960 (porov. LACKO, Michal: *Gréckokatolíkom*, s. 43, 52).

²⁰⁹ Porov. SIRMAJ, Anton: *Historické, topografické a politické poznatky stolice zemplínskej*, s. 63.

²¹⁰ MARIANOV, Ivan: *Aby všetci jedno boli*, s. 23.

²¹¹ Obdobný fenomén ochrany východného dedičstva pred nekritickým napodobňovaním latinského prostredia v rovnakom období riešili aj poľskí biskupi latinského obradu (VILINSKIJ, Valerij S.: *Unionizmus*, s. 80-81).

sformovala generácia kňazov, ktorí svoje vzdelanie zúročili v práci pre vybudovanie novozriadeného Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva; toto obdobie sa nazýva „zlatým“ vekom biskupstva.

Kultúrna komparácia ukazuje badať zaostávanie východného prostredia za západným, ale tiež vidno hľadanie inšpirácií v západnom prostredí. Zdanlivé napätia medzi západným a východným kresťanstvom v Karpatoch boli v skutočnosti tvorivým demiurgom pre kultúrny, myšlienkový i duchovný život²¹² a rast východnej cirkvi v Uhorsku. V stredoveku východní kresťania vyhľadávali latinské pútnické miesta (Košice, Spišská Kapitula) a konvertovali na rímsky katolicizmus, počas reformácie prejavovali isté sympatie s kalvinizmom, v 18. storočí prebiehalo kultúrne vyrovnávanie, v 19. storočí zas napodobňovanie latinskej teológie, umenia (ikony sa podobali latinským obrazom, stavali sa tzv. tereziánske chrámy), uhorského vlastenectva (eufemistické pomenovanie maďarského nacionalizmu), v 20. storočí dominovalo hľadanie etnických koreňov zdôrazňovaním rusínskej, ukrajinskej alebo slovenskej autochtonnosti, zdôrazňovalo sa znášanie spoločného údely proticirkevnej politiky štátu, v 21. storočí sa hľadajú duchovné korene.²¹³ Slovenskí gréckokatolíci sa prihlásili k cyrilo-metodskej tradícii, ktorá bola ešte na prelome 19. a 20. storočia vnímaná skôr ako latinské dedičstvo, hoci vo svete sa k nemu hlásili gréckokatolíci v niekoľkých krajinách. Cyrilo-metodská idea viedla ku kreatívnemu zrodeniu myšlienky o priamej kontinuite s veľkomoravskou cirkvou; ide však o kultúrny jav nazývaný interkulturácia a má teologické, pastoračné ciele, nejde o historickú interpretáciu.

2.3 Slávenie sviatkov gréckokatolíckmi na území spoločnom s rímskokatolíckmi (1794)

Najvýraznejší rozdiel medzi dvoma obradmi predstavoval používaný kalendár. Latinská cirkev sa riadila gregoriánskym kalendárom, gréckokatolícka juliánskym, ktorý sa za latinským kalendárom oneskoroval, a to v období od 1. marca 1700 do 28. februára 1800 o 11 dní, od 1. marca 1800 už o 12 dní.²¹⁴ Pramene z konca 18. storočia dokumentujú spôsob, ako vyzeralo spolužitie na tzv. miešaných územiach.

V dňoch 16. marca – 6. mája 1773 sa vo Viedni konala synoda gréckokatolíckych biskupov Uhorského kráľovstva, zvolaná Máriou Teréziou. Jej prínosom bolo nielen oživenie jednotlivých východných cirkví (mukačevskej, rumunskej a chorvátskej), ale aj vydávanie východných liturgických kníh a riešenie problémov v spolužití medzi gréckokatolíckmi a rímskokatolíckmi. Začal sa tzv. „zlatý vek“ Mukačevskej eparchie, ktorý symbolizuje osoba vtedajšieho biskupa Andreja Bačinského (1773 – 1809). Prelomovým v jeho pôsobení bol rok 1780, keď sa presťahoval do Užhorodu a začal sa oveľa intenzívnejšie venovať vnútorným

²¹² Východné teologické dedičstvo je inšpiratívne aj pre protestantské prostredie (SVATONĚ, Robert: *Doteky křesťanského Východu v protestantské teologii 20. století*).

²¹³ Porov. TAFT, Robert F.: *Katolicizmus východného obradu*.

²¹⁴ BLÁHOVÁ, Marie: *Historická chronologie*. Praha : Libri, 2001, s. 115.

záležitostiam eparchie. V roku 1792 vyslal dvoch baziliánov do kyjevsko-pečerskej laury, aby zjednotil obrady liturgie vo svojej diecéze podľa tamajšieho vzoru. Následne dochádza k unifikácii mukačevskej liturgie.²¹⁵

Súčasťou riešenia tejto agendy bolo zisťovanie, či gréckokatolíci žijúci na územiach spoločne s rímskokatolíckmi zachovávajú latinské sviatky. Iniciatíva vychádzala od svetskej vrchnosti, na čele ktorej stál od roku 1780 panovník Jozef II.²¹⁶ Z iniciatívy svetskej vrchnosti vychádza v roku 1795 a následne 1814 nariadenie:

Graeco-Catholicis in Locis mixtis ubi tamen Romano-Catholica Ecclesia, in qua Divina peraguntur, existit, diebus Festivis Latinorum, in privato labores quidem omnes, strepitosis tamen exceptis, extra ambitum autem Locorum et Possessionum, etpote ruri, ne strepitosis quidem exceptis, irrestricte exercere liberum est; in Locis vero, ubi nulla adest Ecclesia latini Ritus, aut soli Graeco-Catholici populationem constituunt, integrum est illis omnes labores indiscriminatim exercere; festorum sibi propriorum, altissimo consensu Regio firmatorum, observanti salvis Ipsis permanet, ita, ne seu ad labores publicos, seu Comitatus, seu denique privatos Dominales compelli, sicut nec a converso Romano-Catholici apud Graeco-Catholicos in servitiis constituti a cultu suorum Festorum per hoc arceri possint, mulctae autem ob reciprocam Festorum inobservantiam generaliter inhihentur.

*Intim. ddo 11. Augusti 1795, Nro 16 417. Item ddo 4. Oct. 1814, Nro 23 034.*²¹⁷

V arcibiskupskom archíve v Košiciach sa nachádza spis z rokov 1793 – 1794, ktorý je informáciou o zvykoch gréckokatolíkov, predovšetkým o svätení ich sviatkov a s tým súvisiacou disciplínou zdržiavania sa od fyzickej práce; spis informuje o vzťahu gréckokatolíkov k latinským sviatkom a o kalendári, podľa ktorého sa gréckokatolíci riadili.²¹⁸ Je teda odpoveďou na vyššie uvedený prípis.²¹⁹ V jeseni 1793 rozposlal jágerský biskup Karol Eszterházy svojim dekanom list nasledujúceho znenia:

L[audetur]. J[esus]. C[hristus]. Dilecte Fili!

²¹⁵ ŽEŇUCH, Peter – VASIL, Cyril: *Cyrilské rukopisy z východného Slovenska*, s. 270-272.

²¹⁶ ADAM, Miroslav: *I sacramenti dell'iniziazione cristiana nie rapporti interecclesiali tra i cattolici latini e orientali in Slovacchia*. Romae : Pontificia studiorum Universitas a S. Thoma Aq. in Urbe, 2003, s. 148.

²¹⁷ VASIL, Cyril: *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi*, s. 151; ADAM, Miroslav: *I sacramenti*, s. 165.

²¹⁸ AACass, GR, *Informatio Super eo: Quae sit Consuetudo Apud Graecos Catholicos in observandis Festis Catholicorum Latini Ritus*, nesign.

²¹⁹ V každej stolici (v cirkevnej správe: archidiakonáte) malo zisťovanie osobitnú procedúru, pretože sa zrejme opieralo o súhlas kompetentnej stoličnej autority, až potom o súhlas biskupa.

Ex certo incidenti scire mea plurimum interest: utrum populus Graeci Ritus Catholicus in Dioecesi mea degens, Festa Juxta suum, vel nostrum Calendarium observare soleat? DVa proinde intra Districtum suum secrete, & sub manu consuetudines ejusdem populi hoc in puncto diligenter investiget, signanter: utrum ille in omnibus, aut adminus nonnullis in locis Festa Latini Ritus celebret, & a laboribus abstineat? vel vero Festis his diebus labores perficiendo, sua tantum Festa juxta Graecum Calendarium observet? aut an non alicubi locorum tam [pag. 2] sua, quam nostra Festa ab eodem observentur, vel prioribus saltem temporibus observata fuerint? de compertis vero adaequatam mihi ocyus relationem praestet. Caeterum Paternam & Episcopalem meam Benedictionem DVae impertior, ac maneo

*Agriae die 17. Octobris 1793. Verus Pater Carolus Episcopus Agriensis Comes Eszterházy m. p.*²²⁰

Neskôr bol pravdepodobne rozposlaný ďalší prípis, vzniknuvší najneskôr v máji 1794, ktorý dostali priamo farári. Aj v ňom boli otázky, ktoré – na základe odpovedí z jednotlivých farností – mali nasledovný obsah:

1. Quod Graeci ritus catholici festa Romanae ecclesiae in iis locis, in quibus Romano catholici potiores sunt, et in quibus, ut inere? solemus, Graeci sub Romana campana vivunt, ab immemoriali tempore usque in hodiernum diem continuo observaverint?

*2. Quod non parochi Romani ritus, non domini terrestres cogant Graeci ritus homines ad observationem festorum Romanae ecclesiae quae pauca sunt, sed quod potius Graeci ritus parochi cum juricibus suis, ubi illi potiores sunt, cogant Romani ritus homines ad observationem Grecorum festorum?*²²¹

²²⁰ Voľný preklad:

P[ochválený buď]. J[ežiš]. K[ristus].

Milovaný synu! Nepochybne na základe mnohých hádok je pre mňa zaujímavé vedieť: či katolícky ľud gréckeho obradu, vyskytujúci sa v mojej diecéze, zvykne zachovávať sviatky podľa svojho alebo nášho [t.j. (rímsko)katolíckeho – pozn. PZ] kalendára? Toto nech Vaša dôstojnosť následne ďalej vo svojom dekanáte tajne a pod rukou zvykov tohto ľudu vypátra a nech zistí: či on na všetkých alebo len na niektorých miestach slávi sviatky latinského obradu a či sa zdržuje od práce? Alebo či určite v tieto sviatky vykonáva prácu, alebo len svoje sviatky dodržiava podľa kalendára Grékov? Alebo či sú niekde miesta, kde by tak ich, ako aj naše sviatky dodržiaval, alebo aspoň sčasti dodržiaval? O zistených veciach nech sa mi pravdivo a náležite rýchlo podá správa. Okrem toho sa udeľuje moje otcovské a biskupské požehnanie Vašej dôstojnosti a zostávam

V Jágri dňa 17. októbra 1793.

Opravdivý otec Karol, jágerský biskup, gróf Eszterházy, v. r.

²²¹ Podľa odpovedí z jednotlivých obcí možno zostaviť aj slovenskú verziu otázok:

Podľa poznámok v dokumentoch formulácia týchto otázok vznikla nie z iniciatívy jágerského biskupa, ale vyšla od Michala Bradáča,²²² vikára mukačevského biskupa.²²³

2.3.1 Šarišská stolica

Odpovede zo Šarišskej stolice boli napísané veriacimi-laikmi ako prisážené vyhlásenia a podpísané starostami obcí a zástupcami gréckokatolíkov, preto sú veľmi cenné aj z jazykového hľadiska. Zodpovednosť za zaslanie odpovede do Jágru (sídla rímskokatolíckeho biskupa) mali farári; na niektorých miestach však prisážené vyhlásenia napísali miestni organisti-učitelia²²⁴ alebo úradníci. Odpovede z Abovskej a Zemplínskej stolice písali samotní farári po latinsky alebo výnimočne maďarsky ako informatívnu reláciu.

Zo Šarišskej stolice nie sú k dispozícii informácie z celého teritória župy, len z niekoľkých farností. Ostatné farnosti, kde určite žili gréckokatolíci, zrejme neboli miešaným územím, preto neboli predmetom záujmu zisťovaní; na týchto „čistých“ územiach sa východní veriaci zrejme riadili svojimi zvykmi a kalendárom. Odpovede podrobnejšie pokrývajú vtedajšie dekanáty Solivar (oblasť medzi Prešovom a Košicami), Prešov (juhozápadne a severovýchodne od mesta), Široké (východne od Braniska) a informatívne dekanát Sabinov (severne od Sabinova). Obce (väčšinou to sú sídla farností) uvádzame v abecednom poradí s odpoveďami.

Drienov s filiálkami Lemešany, Obišovce a Ličartovce vydali stručné svedectvo po latinsky, že gréckokatolíci od nepamäti pred rokom 1780 vždy svätili latinské sviatky.

Fintice vydali toto svedectvo:

...mi Coeremoniach Graeckich Katholici ve Finczicoch ve fare Katholickeg pod Knezem Katholickim prebivagici, ani skrz Kneza Katholického, any skrz Urečitne Panstvo nasse, ale samochtjac a dobrovolne od davnich časoch Svatki zasvecene podle Kalendara Rimskeho vgednote Viri s Katholikamy žigice vždicki sme zadržovali a zachovávali, a ai včulek zachováваме, a na buducne rovne zachovávaty Kceme...

1. Ako katolíci gréckeho obradu, ktorí žijú medzi rímskokatolíkmi, až do roku 1780 zachovávali rímskokatolícke sviatky?

2. Či týchto gréckokatolíkov svetská vrchnosť alebo rímskokatolícki kňazi násilne neprinútili, aby nezachovávali svoje sviatky a svätili rímskokatolícke sviatky?

²²² Michal Bradáč († 20. decembra 1815) bol od 13. januára 1790 vymenovaný za vikára mukačevského biskupa do Košíc, ale po viacerých neúspešných pokusoch získať tam rezidenciu preniesol sídlo košického vikariátu do Prešova, kde ako vikár pôsobil do roku 1813. Kráľovská vrchnosť zmenu preloženia sídla vikariátu oficiálne potvrdila v roku 1806. — ŽENŮCH, Peter – VASILE, Cyril: *Cyrillic Manuscripts*, s. 273-274.

²²³ AACass, GR, nesign., farnosť Tulčík.

²²⁴ Napr. v Tulčíku.

Kapušany s filiálnymi obcami Lada, Nemcovce a Vagaš napísali:

...Swedeczijw toto zesebe widawame, Kemu Kolvek; agakeg Kolwek Werchnostij Prinalezelij aprisluchatij bude, že pri pritomnostij Nassej, apod Sume-nim Sme Vibralij Swedectwij od rusnakoch nassich; ale geste ijpřed sternact rokamij, gak Pamatame Nikdij pod Nassima Panij ij wnaij mensse Sweto Sweto [sic!] Swe rusnacij Napanske nerobilij, anij roskass nemelij, gak ad Panstwa, tak tess ij od Panoch Plebanoch Nassich, gak od Predessleho, tak tess ij od teraijssoho PPlebana Nasseho Nutene Nebulij; ale wzdiij Swogo Sweta gake Kolvek prichagelij Swetilij, atrimalij...

Kendice spolu s filiálkou Drienovská Nová Ves napísali toto svedectvo:

...Rusnacy esste před rokem 1780, ano od daroneg Pamecy Swatky skrze Cirkew Rimsku Katoliccku ustanowene tak dobrowolne Zachowawaly, ano y Wčilek Zachowawagu, že od wsseckeho utikany, a sileny gak od Panstwa Gruntowneho, tak od Wrchnosty Duchowneg slobodny Zustaly, a Zustawagu. Wtim Gistim spusobe swedčime, že nikdy Pod nekterim hroze-nim, meneg trestanim budto W Penicuw?, budto Na tele Pre Wec Predmeno-wanu držany Nebily, any Karhany: Kdiž mezy tim y swoge Swatky brez wsseckeho Protiwenstwy Rimskeho Zacyhowawany spolu Znekerimy Rim-skimy Katolikamy aspon Weksse Swatky, gake gsu: Narozeny Krista Pana, Trich Kraluw &C. brez Pracy Zachowawagicimy, Zadržugu, a Wuctiwosty Magu...

Močarmany (dnes súčasť obce Petrovany):

My Nižeg podpisane Obiwatele Močsarmanske Ruskeg Viry, znamo čsinime komukolwek prislucha znati, ze my Swyatka spolu skatholikamy Trimame, ale sme nato silene nebuly, ani od Nasseho Panstwa, ani od Duchownich, ale samy od sebe, pod gakim zwonom žigeme, Take Swijatka Trimame znasseg sameg wuli:

Po druhe, Na panske, nasso Panstwo nas Nehoni na katolicke Swyatka, ale na Ruske, kedy robota, a Rozkažu nam pugdeme, ponewadž my Ruske ani nezname kedy, ani neswetime, okrem negake welke, kedy onim zname, swetime, gako y Katolicij, na to swogema Rukami križikami podpisugeme, na Lepssu Viru, y potvrzení, w Močsarmanoch...

Toto svedectvo je zaujímavé najmä výpoveďou, že iný čas slávania sviatkov ako rímskokatolícky nepoznajú, aj keď si zachovali povedomie, že sú gréckokatolíkami.

Ploské bolo miestnou kapelániou s filiálnou obcou **Kráľovce**. Relácia z tejto farnosti sa vymyká z radu ostatných, preto ju citujeme celú:

Mi niže podepsanj wiznawame a dawame na wedomost Kemu kolwek prinalezj, že Rusnacij před 14. Rokamij toto Swatkij Latinskeho Nabossenstwa Katolicke wsse swěteliij, pre Panstwo, gak onj swěteli, nebot gim od Panstwa nebilo slobodno zgewne, ssadne pracij wikonawat, a we swoge ruske Swatky na Panske chodili; a honene bilj, gako ij ginsse katolicj na Pansku robotu wgedno chodili. Wssak ale pre robotu a swoje Swatkj, gak od Plebana, tak

tež ij od Panstwa nikda žadnim pokartem trestane nebilj. Na keru wec se wlastnu ruku ku potwrcenj Krissikem podepisugeme. Datum Lapispatak 10. Junii 1794. Ex Lapispatak Omnes Catholici. Joannes Nemcsik aetatis annor. 66 x, Andreas Kusnir Juratus x, Michael Kusnir Juratus +.

Ex Kjrlnépj. Joannes Toth ex Kjrlnépij Judex Catholicus +, Joannes Gazdik Juratus Luther +.

NB. Rutheni prohibi sunt per suum sacerdotem Graeci ritus Kjrlnjepiensem ne subs..., sed tamen idem falsi sunt. Coram me P. Jvone Wilhelm Minorita, Capellano Locali in Lapispatak, mp.

Prešovskí minoriti a nižnošebastovskí a prešovskí františkáni boli po zrušení jezuitov baštou katolicizmu a slovenského povedomia v Prešove, odkiaľ sa venovali duchovnej správe viacerých farností v okolí. Minoritský konvent v Prešove zrušil Jozef II. dňa 12. júla 1787 (objekty dnešného gréckokatolíckeho biskupstva)²²⁵ a správca duchovnej stanice v Ploskom pochádzal z rozpusteného kláštora.

Radačov (dnes súčasť obce Radatice) s filiálnymi obcami Bzenov, Rokycany, Meretice (dnes súčasť obce Radatice) prehlásili:

...gak Catholici tak i Rusnaci od pameti nasseg, a nassich predkow swatki sweta a zachowawagu Nabozenstwi Rimskeho Catholickecho. V troch filiálnych obciach Janov, Lubovec a (Ruské) Pekľany však „gak Catholici Rimske, tak i Catholici Grecke swatki zachowawagu Nabozenstwi Greckecho. W Pekľanoch ale zemski Pan ze samim Dworem swim biwsse Catholik swatki sweti Catholicke Rimske...

Sabinov. Miestny dekan v mene všetkých farárov dekanátu napísal, že na všetkých miestach dekanátu, kde žijú spolu gréckokatolíci s rímskokatolíkmí, gréckokatolíci pred rokom 1780 spontánne zachovávali rímskokatolícke sviatky až do dnešného dňa (1794).

Sedlice s filiálkami Bajerov, Suchá Dolina a Žipov, kde žili katolíci miešaného obradu, svätili sviatky podľa latinských zvykov a bez nútenia vrchnosti.

Solivar (dnes súčasť mesta Prešov) s filiálkou Kokošovce vydalo latinské svedectvo, podľa ktorého gréckokatolíci až do roku 1780 dodržiavali rímskokatolícke sviatky, a to bez nútenia vrchnosti. Týkalo sa to najmä hlavných sviatkov: Narodenia Pána, Veľkej noci a Turíc.

Svätý Jur (dnes súčasť obce Hubošovce) s filiálnymi obcami Čipkeš (dnes súčasť obce Šarišské Sokolovce), Bodovce a Ratvaj prehlásili:

Mi nižeg podpisane: Richtare, a Prisažne troch Valaloch nižeg napsanich, pod Faru Svato=Dzursku pozustavagiczí, pod nassim svedomi dobrim znamo Čžinime, a uznavame, že swiatka katoliczkz zasveczene, gak od давности, tak i teras dobrovolne, a bez prinuczeni P. Plebana, tak i Panstwa Urečiteho swetili sme i svetit chceme, abi pohorsseni se znas nestalo, aneb prekassku, a pritim i nasse v Uctivosti mame bez vsseczkeg prekasski. Žadali bisme

²²⁵ Porov. ČIŽMÁR, Marián: *Rehoľný život na území Košického arcibiskupstva. Dejiny Košického arcibiskupstva II.* Prešov : VMV, 2004, s. 131, 155.

sebe, abi sme, vgednote postaveni, a prigate k czirkvi S: Katoliczkeg, vgednu svetit mohli, pritim žit i Umrit, čžo, kopotverzeni z vlastnima Rukama podpísugeme die 10. Junii Roku 1794...

Svinia vydala toto svedectvo:

...Wiznawame, že jak pred rokom 1780^{tim} tak ij od toho roku po te časi pod Faru tuto Szinyejsku telo nekelo Ruskej aneb Starej Viri Lide Žadne žemske Panstwo tak tez ij Pan Plyeban nass nyeszilyelyi, tim menyej dajakim spůsobem karhalyi, žebi Sweta Katolyitzke znami wjedno trimalyi, alye sami z dobrej swej Wulyi jakszto pod Dzwonem katolyitzkim bidlicze znami Wssetke Koszczelne a Czirkewne katolyiczke Czeremonie...

Terňa. Miestny farár v mene materskej i filiálnych obcí nechal zástupcovi rímskokatolíkov a gréckokatolíkov podpísať prehlásenie, že obyvatelia gréckeho obradu slávia sviatky latinského obradu odpradávná a spontánne, bez prinútenia. A na miestach, kde žijú rímskokatolíci pomiešaní s gréckokatolíkmi, sú zachovávané aj ich sviatky.

Tulčík. Reláciu uvádzame v doslovnom znení:

Na otasku: gak Rusnacy Katholici, Kteri mezi Rimskimi Katholikami biwagu, ass do Roku 1780 Rimske Katholicke sweta zachowawaly, azdaliž tich ystich Greckich Katholikoch neb Rimsko Katholicke sweta zachowawaly? Mi nižeg podepsanj Swedectwj widawame Na Perwsse: že Greci Katholici w Nassim walale pred Rokem 1780, ponevač pod Rimskim Katholickim Zwonem žigu, wždickj zachowawalj Rimsko Katholicke Sweta, a až do dnessnegssiho Dne zachowawagu. Nadruhe: že ani Panowe gruntowne, ani Plebanove Ku tomu gich nigdi nesiljlj, aby pred menowane Sweta zachowawalj. Sig. Tulcsik Die 8 Junii 1794. Georgius Vanyo Richtar +, Thomas Gyurikuw prisaznj x, Stephanus Juhas Rusnak x.

K tomuto vyhláseniu sa pripojili filiálne aj obce Záhradné a Demjata.

Veľká Lodina s filiálkami Ružín, Stredná Ves, Kysak a Trebejov, vystavili dokument s touto podstatnou časťou:

...mi Ruskeho Naboženstwy, ne Len toliko Roku 1780, ale guž pred těm dawnima Roky ze žadneho navodu, aneb prisilenim swatki podle Naboženstwy Cirkwy katolickeg swecime, tak takey Nasseho Ruskeho Naboženstwi spokogne bez prekasski wsselikeg zachowawame, až do wčsilegssiho casu, kteru wec krizem pretahnutim potwerzugeme...

Veľký Šariš bola veľká farnosť severne od Prešova a richtár s prísaznými vydali takého svedectvo:

...Unas Wnassim Varosu Se Žaden Rusnak Sweg viri Nenachadza, krome chocaj bila Nekdi bil nassel, techda Nassa Duchowna Wrchnost Nikdi Sweta Ne Nutila Sweitit, Len nach Sak sami Svoje trimaju Rusnaci Svoju Wiru trimali a Lutherani tess taze Svogo, čo i Zadnu Rokovinu aneb – Quartale Ne Uznavame Ponewadss Unas Otom ne slihat, Krome Džežmu ktera gest Ndana od Jasnosti kralowskeg, gehu Excelentij Biskupa Jagerskeho, ktere

Psanyi Pre Lepssi Wiru a Pewnost Svima Menamij Sa Podepsamy a Znassu Warossa Peceti Potwizenim...

Vo filiálnych obciach žili gréckokatolíci a tí napísali o sebe osobitné svedectvá. **Gregorovce** vydali toto svedectvo:

...wiznawame, že gak pred rokom 1780um tak ij od teho roku po te časij pod Faru tuto Gergelacku teto nekelo Ruskeg neb Unitckeg Wirij Lide, Žadne Zemske Panstwo, tak tež ij Pan Pleban Nas nesilel, tim meneg dagakim Spusobem karhalij, žebij Sweta katolicke znamij wgedno trimalij, ale samij zdobreg sweg wulij gakysto pod Zvonem katolickim bidlice snamij trimagu, wssecke kostelne, a Cjrkewne Ceremonie. Jak tež rukowinu Rusnacy swemu. Lutheranij wsemu odezdawagu. Okreme Qvarti, ktera Dezma kralowska Panu gehu Excellentij Biskupu Jagerskemu prinaležij...

Medzany vydali podobné svedectvo:

...stimto Psanim wiznawame, že gak pred rokom 1780um tak ij od teho roku, po te časij pod Faru tuto Medgyansku teto nekelo Ruskeg, aneb Unickeg Wirij Lide, Žadne Zemske Panstwo, tak tež ij Pan Pleban Nas ne silelij, tim meneg dagakim spusobem karhalij Žebij Sweta katolicke snamij Wgedno trimalij; ale samij zdobreg sweg wulij gakssto pod Zvonem katolickim bidlice znamij trimagu wssecke kostelne, a Cjrkewne katolicke Ceremonie. Tak ij ročnu Placu svojemu Ruskemu, Lutheranij ale podobne swemu dawagu, anij nebral Pan Pleban, okrem Qvarti, ponewač dežma tato kralowska gehu Excellentiu Biskupa Jagerskeho se dorice, a tak mij tento napis wedla swedomij Obcij nasseg widawame...

Vyšná Šebastová:

Mi nižeg podpisani Graeckich Coeremoniach Katholici timto Pismom Svedctvy vidavame, že my obivateli Horno=Sebeski ve Fare tohto mena Katholickeg pod Plebanom Katholickim prebivagici, any ze stranki Slavneho Panstva nasseho, ani ze Stranki Plebana Katholickeho prinuceny, ale dobrovolne vzdicky sme Svatky zasvecene podle Kalendara Rimskeho zachovavaly, a ai pozatim zachovavaty Kceme...

Filiálna obec **Podhradík** napísala podobné vyhlásenie:

Mi nižeg podpisani Graeckich Coeremoniach Katholici timto Pismom Svedctvy vidavame, že mi Obivateli Podhraczký ve Fare Horno=Sebeskeg Katholickeg pod Plebanom Katholickim prebivagici, any ze stranky Slavneho Panstva nasseho, ani ze stranky Plebana Katholickeho prinuceny, ale dobrovolne vzdicky sme Svatky zasvecene podle Kalendara Rimskeho zachovavaly, a ai pozatim zachovavaty Kceme...

Záborské, miestna kapelánia, vystavila takéto svedectvo:

My nižeg podepsny znamo činime, že Wmistownem kaplanstwy Harsaczkim Prebiwagicy Ruske Katolici, od nezapamatalich časoch Swatky a Slawnosty Cirkwy Swateg vzdicky podle Rimskeho Kalendara Sweta a zachowawagu, ale to ne sprinuteny negakeho P. Plebana aneb Panstwa Sweho, ale zdobrej

swogeg wuly: Že tak gim skladnegssy prihaza, ponewač ne mnoho gich tu gest; gak y preto: Ze tak gegich predkowe tato Swetily. Sig. Harságh 10. Junii 1794. Coram me Mansveto Wittko, Locali Capellano Harsagh.

Joannes Fristik Richtar Graeci Ritus Catholicus +, Georgius Golech Juratus, Romano Catholicus +, Joannes Csuha Juratus, Romano Catholicus x.

Župčany, miestna kapelánia, spravovaná františkánmi alebo minoritmi, vydala svedectvo po latinsky, že gréckokatolíci pred mnohými rokmi od nepamäti, nielen v roku 1780, zachovávali latinské sviatky a počas nich sa zdržiavali služobných prác.

Uvedené svedectvá z uvedených obcí Šarišskej stolice sú prehľadne zhrnuté do tabuľky č. 6. Zaujímavé sú predovšetkým ľudové pomenovania príslušníkov gréckokatolíckeho obradu.

Tab. 6. Svätenie sviatkov v Šarišskej stolici (1794)					
Farnosť	Dátum (1794)	Pomenovanie	Svätenie	Odkedy	Dobrovoľnosť
Drienov	08.06.	<i>Graeci ritus Catholicici</i>	gregoriánske	<i>A Multis Annis, semper</i>	–
Fintice	17.05.	<i>Coeremonich Graeckich Katholici</i>	gregoriánske	<i>od davnich časoch... vždicki</i>	<i>samochtjac a dobrovolne</i>
Kapušany	11.06.	<i>od rusnakoch nassich, rusnacij</i>	gregoriánske	<i>wzdij</i>	<i>nerobilij</i>
Kendice	08.06.	<i>Rusnacy</i>	gregoriánske	<i>od daroneg Pamecy</i>	<i>dobrowolne</i>
Močarmany		<i>Ruskeg Viry, Rusznacy</i>	gregoriánske	<i>Trimame</i>	<i>sme nato silene nebuli, samy od sebe, znasseg sameg wuli</i>
Ploské	10.06.	<i>Rusnacij</i>	gregoriánske aj juliánske	<i>wsse swěteliij</i>	<i>honene bilj, gako ij ginsse katolicj... nikda žadnim pokartem trestane nebilj</i>
Radačov Janov, Meretice R. Pekľany	20.06.	<i>Rusnaci Catholici Grecke</i>	gregoriánske juliánske juliánske / gregoriánske	<i>od pameti nasseg, a nassich predkow</i>	<i>zachowawagu</i>
Sabinov	06.06.	<i>unitos Ritus Graeci homines</i>	gregoriánske	<i>usque Annum 1780</i>	<i>sponte</i>

Sedlice	11.06.	katolíci gréckeho obradu	gregoriánske	<i>ante annum 1780</i>	bez nútenia
Solivar	18.05.	<i>Graeci Rigtus Catholici</i>	gregoriánske	<i>usque ad Annum 1780</i>	bez nútenia
Svätý Jur	10.06.	<i>Rusnak</i>	gregoriánske	<i>od давности</i>	<i>dobrovolne</i>
Svinia	04.07.	<i>Ruskej aneb Starej Viri Lide</i>	gregoriánske	<i>jak pred rokom 1780 tak ij od toho roku po te časi</i>	<i>nyeszilyelyi, sami z dobrej swej Wulyi</i>
Terňa - zmiešané obce	09.06.	<i>Graeci ritus incolae</i>	gregoriánske gregoriánske aj juliánske	<i>ab antiquo</i>	<i>sponte</i>
Tulčík - Záhradné	08.06. 09.06.	<i>Rusnacy katholici grece catholici wiri ruskej</i>	gregoriánske	<i>wždickj</i>	<i>nigdi nesiljij</i>
Veľká Lodina	?	<i>Ruskeho Naboženstwy</i>	gregoriánske aj juliánske	<i>guž pred těm dawnima Roky</i>	<i>ze žadneho navodu, aneb prisilenim</i>
Veľký Šariš - Gregorovce - Medzany	12.06.	<i>Rusnak Sweg viri</i>	gregoriánske	<i>Nenachadza</i>	<i>Wrchnost Ne Nutila</i>
	10.06.	<i>Ruskeg neb Unitckeg Wirij Lide, Rusnacy</i>		<i>gak pred rokom 1780 tak ij od teho roku po te časij</i>	<i>nesilel, samij zdobreg sweg wulij</i>
		<i>ruskeg aneb unickeg wiry lide</i>			<i>nesileli</i>
Vyšná Šebastová	15.07.	<i>Graeckich Coeremoniach Katholici</i>	gregoriánske	<i>vzdicki / vždicky</i>	<i>dobrovolne</i>
Záborské	10.06.	<i>ruske katolici</i>	gregoriánske	<i>od nezapamatalich časoch</i>	<i>z dobreg swogeg wlastneg wuli</i>
Župčany	01.06.	<i>homines Graeci Ritus Catholici</i>	gregoriánske	<i>a multis Annis... a memoria... semper</i>	–

Veriaci si boli vedomí rozdielností oboch obradov a rozdelenie im prekážalo, radšej by svätili všetky sviatky jednotne (Svätý Jur). Vzájomné spolužitie však siaha do dávnej minulosti, minimálne niekoľko generácií, keďže nikto si nepamätá iné obdobie, len rešpektovanie latinských sviatkov. Svedčí to buď o niekdajšom príchode gréckokatolíkov do rímskokatolíckeho prostredia alebo o dominancii latinského obradu nad gréckokatolíckym, zrejme sa však stretávajú oba predpoklady. To, že gréckokatolíci svätili latinské sviatky, bolo všade dobrovoľné a bez prinútenia. Aj keď si gréckokatolíci zachovali svoje povedomie, vlastnú menšinovú osobitosť, boli tolerantní k rímskokatolíkom. Na niektorých miestach dokonca *zabudli*,

kedy by mali sláviť vlastné sviatky (Močarmany). Na niektorých miestach pokladali za dôležité svätiť predovšetkým hlavné sviatky, ako Narodenie Pána, Troch kráľov, Veľkú noc, Turíce (Kendice, Solivar).

Svätenie sviatkov podľa latinského kalendára bolo tak samozrejmé (Veľká Lodina), že opak by vyvolal pohoršenie u samotných gréckokatolíkov (Svätý Jur), tiež sa o to príležitostne dbalo – aj keď nepriamo – aj zo strany svetskej vrchnosti (Ploské). Ďalším dôvodom, prečo je to tak, bolo vysvetlenie, že *žijú pod katolíckym zvonom* (Gregorovce, Močarmany, Svinia, Tulčík).

Ak sa v miešaných obciach slávili sviatky obidvoch obradov (vo farnosti Terňa), išlo zrejme o taký prípad, že obec bola pôvodne osídlená gréckokatolíckym obyvateľstvom a rímskokatolícki veriaci sa do nej priženili alebo vydali sobášom, pričom farár bránil ich obrad, teda aj svätenie rímskokatolíckych sviatkov.

Na uvedených miestach Šariša sa všade používal gregoriánsky kalendár.

2.3.2 Zemplínska stolica

Odpovede zo Zemplína písali priamo farári, preto nie sú zachytené v reči ľudu, ale v reči Cirkvi, latinčine. Zachovali sa iba relácie týkajúce sa územia od Stropkova po Trebišov, ktoré sú obsiahnuté na dvoch dokumentoch, ktoré kolovali po farách Stropkovského a Sečovského dekanátu, na ktoré každý farár dopísal svoje hlásenie.²²⁶ Správy z jednotlivých farností nasledujú v istom poradí, ktorý bol prevzatý aj do tejto štúdie.

Pretože relácie písali farári v úradnej cirkevnej reči, terminologické označenie gréckokatolíkov je takmer jednotné: *homines (populus) Graeci ritus catholici*. Farári, ktorí písali záznam pod svojho kolegu, najmä v Sečovskom dekanáte preberali faktografiu z predchádzajúceho zápisu, nejedná sa však o skresľovanie, pretože tieto farnosti sa nachádzali vedľa seba a jednotlivé zvyky boli rozšírené na viacero obcí, aj keď máme aj obce so špecifickými zvykmi. Tieto rozdielnosti by mohli poukazovať na to, že pôvod gréckokatolíkov v takýchto obciach je rozdielny. Táto rozdielnosť by mohla spočívať v rozličnosti miesta pôvodu, odkiaľ prišli, ďalej v čase príchodu, alebo v tom, či sa im venoval ich vlastný (gréckokatolícky) kňaz alebo sa samy spontánne a dobrovoľne prispôbovali rímskokatolíckej väčšine, resp. rímskokatolíckemu prostrediu, do ktorého prišli.

2.3.2.1 Stropkovský dekanát

Farári zodpovedali otázku o zvykoch gréckokatolíkov, ktorí žijú na jednom území spoločne s rímskokatolíckmi, či pred rokom 1780 slávili sviatky podľa „svojho“ (gréckokatolíckeho, juliánskeho, gréckeho) kalendára alebo podľa „nášho“ (rímskokatolíckeho, gregoriánskeho, rímskeho, latinského) kalendára?

²²⁶ Okrem toho sa zachovali aj osobitné relácie z najjužnejšej časti Zemplínskej stolice, ktorá dnes leží v Maďarsku, tu ich nepublikujeme.

Ondavské Matiašovce 13. apríla 1794: gréckokatolíci prišli na územie farnosti v roku 1770, dovtedy tam vôbec nežili; odvtedy až dodnes (1794) slávili sviatky podľa rímskeho kalendára.

Vranov nad Topľou 14. apríla 1794: vo Vranove n/T žilo 40 gréckokatolíkov a sviatky slávia podľa rímskokatolíkov; vo filiálkach Sedliská a Majerovce žila značná časť gréckokatolíkov, ktorí väčšie sviatky prichádzajú sláviť *sponte et liberte* (spontánne a slobodne) do Vranova; počas menších sviatkov pracovali a vranovského farára nepočúvali.

Nižný Hrušov 15. apríla 1794: v Nižnom Hrušove gréckokatolíci odjakživa vždy používali rímsky kalendár, ale všetky sviatky súčasne slávili aj podľa svojho kalendára; vo filiálnych obciach Dlhé Klčovo a Kučín žila značná časť gréckokatolíkov a v obciach Poša, Nižný Hrabovec, Lesné, Rakovec a Suché žila väčšina gréckokatolíkov – všade slávili sviatky podľa gréckeho kalendára.

Sol' 16. apríla 1794: v obciach Sol', Čakľov, Zamutov a Komárany slávili gréckokatolíci sviatky podľa rímskeho kalendára, ale *modo recenter jam tantum sua* (odnedávna už aj podľa svojho); v Rudľove bol kňaz gréckokatolíckeho obradu; gréckokatolíci sa tam riadili (výlučne) podľa gréckokatolíckeho, nie rímskokatolíckeho, kedy pracovali; zaujímavo vyznieva poznámka, že ich kňaz im zakazoval pozdravovať sa *Laudetur Jesus Christus!* (Pochválený buď Ježiš Kristus!).

Skrabské 18. apríla 1794: v obciach Skrabské, Michalok, Vyšný Žipov a Čierne nielen do roku 1780, ale až do roku 1791 sa gréckokatolíci na základe starobylého zvyku riadili podľa kalendára latinského obradu; od roku 1791 slávili svoje sviatky v závislosti od obradu svojho farára, dediny a domu; určite od roku 1793 v Skrabskom slávili sviatky podľa gréckeho obradu, aj Očisťovanie Panny Márie a Popolcovú stredu svätili podľa rímskeho obradu, preto vtedy dochádzalo k sporom.

Dobrá nad Ondavou 19. apríla 1794: gréckokatolíci prišli v roku 1770; všetky sviatky svätia nie striktne, ale zo svojej slobodnej vôle, podľa rímskeho kalendára; bolo to takto pre rokom 1780 i po ňom.

Stropkov 20. apríla 1794: v Stropkove žil minimálny počet gréckokatolíkov a tí sa riadili podľa gregoriánskeho kalendára; väčšie sviatky, ako Narodenie Pána, Zmŕtvychvstanie a Turíce svätili podľa juliánskeho kalendára. Vo filiálkach Chotča, Breznica bolo asi toľko gréckokatolíkov, koľko v Stropkove a sviatky slávili ako v Stropkove; v Turanoch žilo asi 30 gréckokatolíkov a v Nižnej Olšave gréckokatolíci počtom prevyšovali katolíkov latinského obradu; sviatky svätili s rímskokatolíkmi, ale všetky svoje sviatky podľa juliánskeho kalendára; s latinskými katolíkmi svätili Narodenie Pána, ale prv odnepamäti väčšie (hlavné) sviatky svätili podľa svojho; filiálky Šandal a Bokša boli celé gréckokatolícke a používali kalendár gréckeho rítu; v Solníku svätili Narodenie Pána, Vzkriesenie, Turíce, Božie Telo a svoje väčšie sviatky s katolíkmi latinského obradu; do roku 1780 a po tomto roku gréckokatolíci slávili latinské sviatky (resp. tie isté svoje sviatky v tom čase, keď rímskokatolíci) spontánne a dobrovoľne.

Veľká Domaša 22. apríla 1794: vo Veľkej Domaši, Kelči, Holčíkovciach a Giglovciach žilo veľmi málo gréckokatolíkov; sviatky svätili podľa

rímskokatolíckeho kalendára i pred rokom 1780 až dodnes (1794); ale Narodenie Pána, Vzkriesenie a Turíce slávili podľa svojho kalendára.

Jankovce 23. apríla 1794: v obciach Jankovce, Černina, Lukačovce, Ďapalovce, Nižná a Vyšná Sitnica bolo gréckokatolíkov veľmi málo a aj pred rokom 1780 aj v roku 1794 slávili sviatky podľa rímskokatolíckeho kalendára; v obciach Košarovce a Girovce počet gréckokatolíkov prevažoval nad latiníkmi a aj pred rokom 1780 aj v roku 1794 slávili sviatky podľa svojho (juliánskeho) kalendára; dokonca veľké latinské sviatky ako Narodenie Pána, Vzkriesenie, Nanebovstúpenie a Turíce podľa svojich starobylých zvykov mali za férie (všedné dni).

Hrubov 23. apríla 1794: v miestnej kapelánii Hrubov sviatky svätili podľa rímskokatolíckeho kalendára; vo filiálke Pakostov, kde býval kňaz gréckeho obradu, a Petrovce (dnes súčasť obce Pakostov) gréckokatolíci používali svoj kalendár aj na Narodenie Pána, Vzkriesenie a Turíce.

Žalobín 24. apríla 1794: v Žalobíne žili „zvyšky“ gréckokatolíkov tak ako prv, sviatky a pôsty dodržiavali podľa latinského obradu; v Malej Domaši žili viacerí rímskokatolíci; pokiaľ pamäť tamojších ľudí siahala, svätili podľa latinského kalendára, vyjmúc Narodenie Pána, Veľkú noc a Turíce; v Jasenovciach nebol žiaden *Ruthenus* (rusnák).

2.3.2.2 Sečovský dekanát

Z kontextu dokumentu vyplýva, že gréckokatolíci svätili sviatky podľa svojho (juliánskeho) kalendára, okrem výnimiek, ktoré farári uviedli v hláseniach.

Trhovište 29. apríla 1794: sviatok Božieho Tela a sv. Štefana Kráľa²²⁷ svätili spolu s latiníkmi; ostatné svätili podľa svojho kalendára *vi legis Patriae* (mocou štátneho zákona).

Veľké Žbince 30. apríla 1794: sviatok Božieho Tela a sv. Štefana Kráľa; ostatné sviatky svätili podľa svojho (juliánskeho) kalendára.

Budkovce 1. mája 1794: na základe poznatkov a zistení miestneho farára sviatky latinského obradu viacerí gréckokatolíci *motu proprio et spontaneae* (z vlastného podnetu a spontánne) slávia vtedy, keď rímskokatolíci, najmä sviatok Kristovho Tela a sv. Štefana Kráľa.

Malčice 2. mája 1794: Malčice boli miestnou kapelániou a miestny duchovný správca napísal to isté, ako budkovský farár.

Trebišov 4. mája 1794: gréckokatolíci ani pred rokom 1780 ani po ňom neboli nútení ani farárom ani zemepánmi sláviť latinské sviatky (svätiť sviatky v tom čase, ako vychádzali podľa gregoriánskeho kalendára); avšak na sviatok Kristovho Tela sa viacerí gréckokatolíci *motu proprio* pridávali k procesii.

²²⁷ Sv. Štefan I. († 1038), prvý uhorský kráľ, patrón Uhorska a jeho kresťanský zakladateľ. Tento sviatok bol v Uhorsku zavedený krátko predtým, a to dekrétmi zo 16. septembra 1771 a 8. augusta 1774 (VASIL, Cyril: *Kánonické pramene*, s. 150 – 151; ADAM, Miroslav: *I sacramenti*, s. 165).

Plechotice [bez udania dátumu, pravdepodobne 5. alebo 6. mája 1794]: farár nič nevedel o tom, aby gréckokatolíci v jeho farnosti slávili niektorý sviatok podľa rímskokatolíkov.

Slivník 7. mája 1794: gréckokatolíkov nikto nenútil svätiť sviatky podľa rímskokatolíckeho kalendára, ani panstvo ani farár, ale viacerí gréckokatolíci sviatok Kristovho Tela, prvý deň Narodenia Pána a prvý deň Veľkej noci *motu proprio* svätili podľa latinského kalendára.

Veľké Ozorovce 8. mája 1794: gréckokatolíkov nikto nenútil svätiť latinské sviatky, ani farár ani zemepáni; zemepáni niekedy nútili gréckokatolíkov pracovať počas ich sviatkov, ale niekedy ich prepustili, aby slávili svoj sviatok.

Parchovany 27. apríla 1794:²²⁸ gréckokatolíci do roku 1780 sviatky svätili podľa svojho kalendára; farár nevedel, žeby nejaký sviatok bol v jeho farnosti svätený podľa latinského kalendára.

Sečovce 11. mája 1794: gréckokatolíci svätili sviatky podľa svojho (kalendára) a žiaden sviatok neslávili (spoločne) s rímskokatolíkmi, ani na to neboli nikým nútení.

Tab. 7. Svätenie sviatkov gréckokatolími v Zemplínskej stolici (1794)				
Farnosť	Dátum (1794)	Svätenie		Poznámky
		juliánske	gregoriánske	
Budkovce	01.05.	všetko	Božie telo, Štefana Kráľa	
Dobrá	19.04.	–	všetko	prišli 1770
Hrubov - Pakostov, Petrovce	23.04.	– všetko	všetko –	
Jankovce - Košarovce, Girovce	23.04.	– všetko	všetko –	
Malčice	02.05.	všetko	Božie telo, Štefana Kráľa	
Nižný Hrušov - filiálky	15.04.	všetky sviatky všetko	všetko –	
Ondavské Matiašovce	13.04.	–	všetko	prišli 1770
Parchovany	27.04.	všetko	–	
Plechotice	5/6.05.	všetko	–	
Sečovce	11.05.	všetko	–	
Skrabské	18.04.	od 1791 čiastočne od 1793 skoro všetko	do 1791 všetko od 1793 len Popolcová streda	

²²⁸ Tento zápis zrejme vznikol ako prvý, ale do predmetného spoločného súpisu za celý dekanát sa dostal medzi 8. – 11. májom 1794 (pravdepodobne 11. mája), pričom podľa písma ho zapísal sečovský dekan, nie osobne farár, ako to bolo urobené vo všetkých ostatných prípadoch Sečovského i Stropkovského dekanátu.

Slivník	07.05.	všetko	Božie telo, Narodenie Krista, Veľká noc	
Soľ - Rudľov	16.04.	až najnovšie všetko	všetko	
Stropkov, Chotča, Breznica - Turany, Nižná Olšava - Šandal, Bokša - Soľník	20.04.	Narodenie, Vzkriesenie, Turíce skoro všetko, prv všetko všetko väčšina	skoro všetko Narodenie – Narodenie Krista, Vzkriesenie, Turíce, Božie telo, väčšie sviatky	
Trebišov	04.05.	všetko	čiastočne Božie telo (procesia)	
Trhovište	29.04.	všetko	Božie telo, Štefana Kráľa	
Veľká Domaša	22.04.	Narodenie, Vzkriesenie, Turíce	väčšina	
Veľké Ozorovce	08.05.	všetko	–	nútení pracovať
Veľké Žbince	30.04.	všetko	Božie telo, Štefana Kráľa	
Vranov	14.04.	–	všetko	
Žalobín - Malá Domaša	24.04.	– skoro všetko	všetko Narodenie, Veľká noc, Turíce	

2.3.3 Abovská stolica

Väčšina zachovaných relácií pochádza z dnešnej maďarskej časti Abova, územia slovenského Abova sa týkajú správy z farností Nižná Myšľa a Trstené, ktoré patrili do Göncského dekanátu. Správy sú za každú farnosť napísané jednotlivo a písali ich miestni farári po latinsky, v niekoľkých prípadoch južného Abova po maďarsky. Vo všetkých prípadoch sa jedná o odpoveď na prípis jágerského biskupa z 3. apríla 1794 a intimát kráľovskej rady číslo 5507 z 11. marca 1794.

Aj tu sa jednalo o zisťovanie, ktoré zaujímalo mukačevského gréckokatolíckeho biskupa, či jeho veriaci na zmiešaných územiach pred rokom 1780 svätili sviatky podľa rímskokatolíkov alebo nie.

Trstené 13. mája 1794. Miestny farár napísal viacero zaujímavých poznámok:

1. Rusnáci (*Rutheni*) v tejto farnosti nikdy verejne nepracovali počas *katolíckych* sviatkov. Rusíni v Abovskej stolici na tých miestach a v tých obciach, kde mali svoj kostol a svojho kňaza, počas katolíckych sviatkov slobodne pracovali, nie však na miestach a v obciach, kde mali katolíci kostol a farára, aby sa vyhli pohoršeniu, preto tam katolícke sviatky svätili.

2. Katolícka cirkev gréckeho obradu a jej kalendár si zaslúžili úctu, avšak Rusíni to nikdy nedemonštrovali nijakým spôsobom. Z decízií Benedikta XIV.

(1740 – 1758) vyplývalo, že latinský obrad je privilegovaný a je ťažkým porušením disciplíny, ak by Rusíni či ktokoľvek iný pracoval počas latinských sviatkov.

3. Zákony Uhorského kráľovstva dbali o to, aby sviatky v kráľovstve sa svätili podľa rímskokatolíkov, avšak Rusíni, ktorí síce žili pod uhorskou korunou a požívali z toho plynúce privilégia, neboli absolútne viazaní zákonom svätiť katolícke sviatky.

4. Uhorský kráľ Leopold I. († 1705) vynaložil mnoho práce pre úniu Rusínov, Grékov a Valachov a vydal niekoľko zákonov, udelil ich kléru imunitu diplomom zo 16. februára 1699,²²⁹ ale s požiadavkou Rímskokatolíckej cirkvi, aby uniati bývajúci v kráľovstve svätili sviatky Rímskokatolíckej cirkvi.

5. Vo všetkých verejných a politických záležitostiach mal byť taký poriadok, aby bolo zachovávané jedno náboženstvo, takisto jeden obrad a takýmto privilegovaným obradom v Uhorsku je rímsky rítus, ktorý bol zachovávaný kráľovstvom i kráľom.

6. Aby sa vyhlo pohoršeniu, svätia sviatky Veľkej noci, Turíc, Narodenia Pána, Kristovho tela, kedy sa aspoň zúčastňujú na procesii. Nemajú ani vlastný sviatok sv. Štefana Kráľa, ale rešpektujú ho.

7. Rusíni na miestach, kde sa stretávajú s katolíkmami, vyhýbajú sa pohoršeniu, aj keď niekedy pracujú na poliach a dehonestujú tak sviatky, ale sú slobodní v svätení sviatkov, aj keď láska k únii by mala byť väčšia.

8. Kde žili Rusíni sami a nepoznali rímskokatolícke sviatky, nesvätili ich, ale ani svoje, lebo len zriedkavo si uvedomili, že je sviatok.

9. Zemepáni svätia sviatky podľa svojho katolíckeho obradu a rusínske sviatky málokedy svätili, lebo zákon ich neviazal dvakrát svätiť jeden sviatok.

Nížná Myšľa 27. júna 1794. Pred rokom 1780 uniati gréckeho obradu najmä Narodenie a Vzkriesenie Pána, ale aj iné sviatky neslávili podľa rímskokatolíckeho, ale svojho kalendára. Katolícke sviatky, ktoré oni nemali, nesvätili ani sami ani s katolíkmami a ich postoj ku katolíckym sväteniam sviatkov bol chladný, výnimkou boli len niektoré katolícke medziobradové manželstvá.

2.4 Zrušenie Gréckokatolíckej cirkvi

Vzájomné vzťahy medzi rímskokatolíkmami a gréckokatolíkmami charakterizuje pozdrav spojený s konštatovaním viacerých reálií košického biskupa Jozefa

²²⁹ Už diplom Leopolda I. z 21. augusta 1692 zrovnoprávnil východných kňazov a veriacich s kňazmi a veriacimi latinského rítu vo všetkých právach a privilégiách. Bol to dôležitý krok zo strany kráľa (štátu). Vydanie diplomu sa odôvodňuje tým, že je nemysliteľné, aby katolícky kňaz, akým sa po prijatí únie stali všetci uniatskí farári, zotrúvali v poddanskej závislosti. Avšak zrejme pravým motívom bolo upevnenie únie, aby sa uniati kvôli majetkovým pomerom nevracali od katolicizmu. — *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani... a Nicolao Nilles. Volumen II.* Oeniponte 1885, s. 848-849; HARAKSIM, Ľudovít: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 66.

Čárského (1925 – 1962) pri príležitosti 300. výročia Užhorodskej únie z roku 1946, ktoré uverejnil prešovský biskup Peter Pavel Gojdič v časopise Blahovistnik:

(...) Katolíkom latinského obradu tu na východnom Slovensku je toto jubileum tým cennejšie, pretože veriacich oboch obradov na tom istom území, v tých istých dedinách a mestách bývajú; zdieľajú spoločný politický, hospodársky, sociálny osud, spoločný blahobyť, alebo trápenie; spolu sa radujú a spolu trpia už od stáročí. Na mnohých miestach majú spoločné chrámy, alebo navzájom sa dovoľujú druhému obradu konať v nich bohoslužby; veriaci vzdialení od svojho kostola v chráme druhého obradu vykonávajú svoju neďelnú povinnosť.

Duchovní oboch obradov si navzájom vypomáhajú kázňami, spovedaním, zaopatrovaním nemocných a pod.; biskupi oboch obradov pri svojich úradných návštevách idú do chrámu bratského obradu. Nedorozumenie, ktoré sa – chvála Bohu, zriedka – kde-tu vyskytnú, nepochádzajú od veriacich, ale z neaktivity, alebo zle chápanej horlivosti duchovných za vlastný obrad, biskupské úrady oboch obradov, zamedzujú a odstraňujú. Považujeme sa za dieťatko spoločnej matky cirkvi všeobecnej (katolíckej), ktorí tú istú vieru vyznávame, tie isté sviatosti užívame a toho istého Svätého Otca za hlavu cirkvi uznávame. Iba obrad (rúcho a bohoslužobný jazyk) máme rôzne, ale máme jednu a tú istú lásku ku Kristovi a vernosť k jeho cirkvi.

Menom duchovenstva i veriacich latinského obradu Apoštolskej administratúry prešovskej a diecézy košickej z príležitosti tohto jubilea posielam môjmu bratovi v apoštolskom úrade J[eho]. E[xcelsi]t[us] n[aj]d[ostojnejšiemu]. p[ánu]. biskupovi prešovskému a apoštolskému administrátorovi čiastok diecézy mukačevskej, v[e]l[a]d[ostojnému]. duchovenstvu a všetkým veriacim východného obradu, pozdrav a želanie, spojené s modlitbou, aby srdcia všetkých naplňoval duch Kristov a oddanosť ku matke cirkvi, aby každý čím svedomitejšie zachovával príkazy Božie i cirkevné, aby sa každý i verejne ku Kristovi, k cirkvi, k jej učeniu priznával a nedal a nedal sa od nej odtrhnúť ani sľubmi, ani hrozbami, aby bola ich horlivosť, ich zbožnosť a obetavosť príkladom pre veriacich latinského obradu. (...)²³⁰

V roku 1950 bola Gréckokatolícka cirkev „zrušená“ po tzv. Prešovskom sobore v rámci tzv. Akcie P. Následne zohrala latinská cirkev kľúčovú úlohu univerzálneho katolíckeho spoločenstva, keď prijala a starala sa o gréckokatolíkov, ktorí odmietli stať sa pravoslávny. Išlo o tých veriacich, ktorí svoju vieru pokladali za katolícku, nešlo im „len“ o obrad, ktorý v tomto kontexte bol atribútom kultúry. Kľúčové osobnosti gréckokatolíckej inteligencie boli nespravodlivo väznené, alebo museli odísť do vyhnanstva do českého pohraničia v rámci Akcie 100, alebo sa stiahli z verejného života zo zdravotných a emeritných dôvodov. Táto absurdná doba trvala do obnovenia Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968, ale všetky krivdy už nebolo možné napraviť.

²³⁰ ČÁRSKY, Jozef: *Spolu jubilujeme*. In: Благовѣстник (Blahovistnik) I (1946), č. 7, s. 4. (Pravopis v prepise sme prispôbili terajším pravidlám slovenského pravopisu, archaické slová sú ponechané v pôvodnom znení, pretože sú dostatočne zrozumiteľné.)

Tzv. Prešovský sobor sa primárne dotýkal Gréckokatolíckej cirkvi a jej veriacich, ale sekundárne aj Rímskokatolíckej cirkvi, a to minimálne v prípadoch uzatvárania sviatosti manželstva a spoločného používania niektorých chrámov. Po násilnej transformácii gréckokatolíkov na pravoslávnych bolo potrebné riešiť vzniknutú situáciu. Novovzniknutá situácia sa dotýkala viacerých rímskokatolíckych diecéz, Košickej, Spišskej a Rožňavskej, pretože na ich územiach žili východní kresťania.

Bezprostredne po sobore sa v medziobradových vzťahoch nedialo nič mimoriadne.²³¹ Neslýchaný štátny zásah síce demonštroval svoju moc, ale realizácia nemusela byť okamžitá ani dôsledná. Košický apoštolský administrátor Jozef Čársky spočiatku akoby prehliadal vôľu soboru. Vychádzal zo skutočnosti, že zmena identity bratskej katolíckej cirkvi bola neslobodná a udiala sa bez Ríma. Podľa biskupa Čárskeho z hľadiska kánonického práva zmena bola vynútená, násilne vnútená, a teda neplatná. Pred štátom sa gréckokatolíci síce stali pravoslávny, ale bolo na ich rozhodnutí, či sa tomu aj podriadia. Čársky zmenu situácie bral na vedomie. V spoločných záležitostiach, ktoré boli aj do soboru súčasťou obvyklej praxe, sa aj naďalej vychádzalo v ústrety druhej strane tak, ako sa to robievalo aj predtým. Krátko po 28. apríli 1950 sa aj naďalej diali oficiálne prestupy z gréckokatolíckeho obradu na latinský, a to na základe súhlasu gréckokatolíckeho ordinariátu a indultu z Ríma. Išlo napr. o prípady Bohoslovcov Jozefa Repka z Dulovej Vsi (farnosť Kokošovce),²³² Jána Džatka z Vranova nad Topľou²³³ a Michala Janočka z košickej Barce.²³⁴ Aby nenastali problémy vo vzťahoch Rímskokatolíckej cirkvi k štátu, formálny prístup k bývalým gréckokatolíkom bol taký, akoby to boli pravoslávni veriaci (napríklad pri uzatváraní manželstiev sa formálne vždy udeľoval dišpenz ako v prípadoch miešaných manželstiev). Nešlo z jeho strany o uznanie štátom nanúteného stavu, ale spôsob spolužitia s totalitným režimom.

Čársky sa koncom jesene 1950 začal javiť vo vzťahu k štátu ako pasívny, zrejme si uvedomil, že akýkoľvek odpor je zbytočný a kontraproduktívny. Podľa literatúry v tomto rozporení 10. novembra 1950 vydal dôverný obežník o vzťahoch k bývalým gréckokatolíkom.²³⁵ Spomenutý obežník sa zatiaľ nenašiel ani v Arcibiskupskom archíve, ani vo farských archívoch. Z kontextu ďalšej agendy vyplýva, že neuznával Prešovský sobor a jeho dôsledky a vzniknutý stav bol braný na vedomie len čisto formálne. K 15. máju 1953 konštatovalo Cirkevné oddelenie Krajského národného výboru (KNV) v Prešove, že biskup Jozef Čársky marí

²³¹ Porov. ZUBKO, Peter: *Dôsledky tzv. Prešovského soboru v agende Jozefa Čárskeho a Štefana Onderka*. In: *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Coranič, Jaroslav – Šturák, Peter – Koprivňáková, Jana (eds.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 209-219.

²³² AACass, Administratívne spisy, sign. 661/1950; 971/1950 z 29. apríla 1950; sign. 991/1950 z 3. mája 1950.

²³³ AACass, Administratívne spisy, sign. 452/1950; 991/1950 z 3. mája 1950.

²³⁴ AACass, Administratívne spisy, sign. 453/1950; 991/1950 z 3. mája 1950.

²³⁵ Porov. VNUK, František: *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch 1949 – 1951*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 179–180.

úspešnú prácu režimu medzi gréckokatolíckmi, ktorí sa stali pravoslávny. ²³⁶ Jeho postoj sa teda v tomto období javí ako postoj svedomia, nie bezprávia. Rímskokatolícki kňazi sa vôľou svojho biskupa riadili až do roku 1968, hoci medzitým biskup už nežil. Tento biskupov prístup bol mimoriadne dôležitý, biskup si bol vedomý univerzálnosti Katolíckej cirkvi a aktuálnej historickej zodpovednosti latinskej cirkvi nielen za vlastných veriacich, ale aj za gréckokatolíkov, ktorí prišli o svojho pastiera i vlastnú cirkev. V staršej minulosti sa obdobný latinský prístup ukázal ako kontraproduktívny, tentoraz bol potrebný nielen vo svedomí, ale existovali neprekonateľné prekážky slobodného prístupu k sviatostiam (a teda k spásu) vo vlastnom obrade. Vzhľadom na mimoriadnosť situácie bolo potrebné mimoriadne, ale jednoduché riešenie, s ktorým režim nepočítal: latinská cirkev sa ujala gréckych veriacich, čo viedlo k ich zblíženiu. Boh zo zla vytiahol dobro. Núdzové opatrenie sa uplatňovalo nielen do roku 1968, ale malo aj neskoršie dôsledky v miešaní veriacich obidvoch obradov.

Štátne orgány tajný obežník zachytili a biskup Jozef Čársky bol prinútený ²³⁷ vydať oficiálne stanovisko, ktoré nepoprelo už vydané nariadenie, ale je len akýmsi konštatovaním vzniknutej situácie. Oficiálny okružný list biskupa z 15. novembra 1950 mal toto znenie:

Vec: Interkonfesijný zákon – dodržanie. V[eľa]dôst[ojným]. rím[sko]. kat[olíckym]. farským úradom! Upozorňujem v[eľa]d[ôstojné]. duchovenstvo, že štátna verejná správa po 28. apríli 1950 všetkých bývalých gr[écko]. katolíkov považuje za pravoslávnych. V dôsledku toho aplikuje na nich i v pomere ku rím[sko]. katolíkom zákony (predpisy) platné o pomere medzi rôznymi konfesiami. Viacerí duchovní, ktorí tieto predpisy nedodržali, mali z toho veľké nepríjemnosti. Pripomínam v[eľa]d[ôstojným]. pp[ánom]. duchovným, aby v svojom pôsobení boli si toho vedomí. Precibus commendatus + Jozef, v[lastnou]. r[ukou]., biskup, apoštolský administrátor. ²³⁸

Prax bola taká, že rímskokatolíci udeľovali sviatosti a sväteniny aj gréckokatolíkom, boli zapisovaní do rímskokatolíckych matrík. Niektorí farári, aby odlíšili rímskokatolíkov (v matrikách označovaných „r. cath.“) od gréckokatolíkov („gr. cath.“), do matrík uvádzali skratku „cath.“ s tým, že raz bude možné dopísať

²³⁶ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, s. 269.

²³⁷ Netreba zabúdať na všeobecnú nenávisť komunistického režimu voči katolíckej cirkvi, ktorá sa odohrávala na viacerých poliach. Navzájom sa dopĺňali a každá má svoj osud. V našom prípade sa prelínajú dve oblasti – likvidácia gréckokatolíckej cirkvi a dekapitácia vysokej cirkevnej hierarchie. Jozef Čársky bol takisto terčom záujmu režimu. Jeho osud po februári 1948 nebol vôbec jednoliaty, vyvíjal sa. Čársky sa po zatknutí starších biskupov sám stal staršinom biskupského zboru, a preto si pokladal za povinnosť viesť dialóg so štátom. Mal nádej na dohodu, akú uzavrela cirkev v susednom Poľsku a Maďarsku, no československý režim sa ukázal ako nekompromisný nepriateľ. Sklamáný biskup od mája 1955 prestal vyvíjať verejné aktivity, utiahol sa a zvolil pasívny odpor až do svojej smrti v marci 1962.

²³⁸ AACass, Administratívne spisy, sign. 2676/1950 z 15. novembra 1950 (cirkulár), s. 1.

„gr.“. Len výnimočne boli bývalí gréckokatolíci označovaní ako pravoslávni („orthod.“). Najzávažnejší problém, keď bolo potrebné riešiť obradovú príslušnosť úradne, boli sobáše, ktoré neboli súkromné, svadby boli verejne známe slávnosti, na ktoré prichádzali početní hostia. Ak si rímskokatolícka stránka brala bývalú gréckokatolícku, ktorá bola oficiálne označená za pravoslávnu, išlo o miešané manželstvo a na uzavretie manželstva v latinskom ríte bol potrebný dišpenz. Biskupská kancelária tak mala mimoriadne zvýšenú administratívu, ale dišpenzy sa bežne udeľovali.

Oficiálna agenda košickej biskupskej kancelárie až do roku 1955 nezaznamenáva žiadne oficiálne dokumenty na tému vzťahov s pravoslávnu cirkvou, okrem už spomenutých formálnych dišpenzov od *religio mixta*. Neznamená to, že biskup nemal neoficiálne alebo dôverné informácie. Získaval ich z osobných stretnutí s kňazmi, ale aj z osobnej korešpondencie. Obdobne sa to dialo aj v iných pastoračných otázkach. Dokumenty o vzťahoch s pravoslávny sa v pozostalosti Čárskeho nezachovali. V úradnej agende sa zachoval len jeden list z roku 1953, ktorý bol odpoveďou na žiadosť Eparchiálnej rady Pravoslávnej cirkvi v Michalovciach z 19. septembra 1953 (č. 1583/1953.-II/1.-Va):

Žiadali sme od Slovenského úradu pre veci cirkevné o dodanie nám tlačíva „Výkaz príjmov a výdavkov za dobu od ... do ...“, nakoľko tento na sklade t[oho]. č[asu]. nemá, doporučuje nám, aby sme sa obrátili na najd[ôstojnejšie]. biskupské úrady o vypožičanie. Potrebovali by sme asi 300 – 400 kusov spomenutého tlačíva. Prosíme Vás preto o láskavé vypožičanie a zaslanie nám tohto tlačíva podľa množstva Vašej zásoby. Za Vašu láskavosť Vám vopred ďakujeme a stojíme Vám protislužbám.

Odpoveď z 25. septembra 1953 vystihuje vtedajšiu povahu vzájomných vzťahov:

*Žiadané tlačivá na sklade nemáme. Naši duchovní tieto tlačivá si sami robia na stroji.*²³⁹

Situácia sa napokon stala veľmi vážnou, mnohí bývalí gréckokatolíci sa nechceli zmieriť s pravoslavizáciou a východisko videli v „prestupe“ do Rímskokatolíckej cirkvi. Rovnako dôležité bolo zaujať stanovisko k dovtedajšiemu spoločnému používaniu chrámov, v ktorom po gréckokatolíkoch pokračovali pravoslávni. Niekedy krátko pred 12. májom 1955 sa na pôde KNV v Prešove konali spoločné rímskokatolícko-pravoslávne rokovania. Predstavitelia cirkví sa stretli, aby vyriešili sporné otázky medzi veriacimi latinského obradu a pravoslávny. Aby sa predišlo potencionálnym problémom, bol urobený spoločný záznam schôdze, ktorého prílohu napísal osobne biskup Jozef Čársky k 2. júnu 1955, pričom výslovne zdôraznil, že spoločný záznam zo stretnutia platí len s pripojenou inštrukciou (doložkou, smernicami). Rímskokatolícku cirkev zastupovali generálny vikár Štefan Onderko a zástupca generálneho vikára Štefan Benkő; Pravoslávnu cirkev zastupovali: michalovský generálny vikár Peter Spišiak, riaditeľ eparchiálnej rady v Prešove Andrej Mihaľov, dekan Pravoslávnej bohosloveckej fakulty v Prešove ThDr.

²³⁹ AACass, Administratívne spisy, sign. 2320/1953 z 25.9.1953.

Kernašovič a predseda misijného odboru eparchiálnej rady v Michalovciach A. Tóth.²⁴⁰ Jozef Čársky nebol osobne prítomný, materiál z rokovania dostal následne na schválenie a podpísanie. Biskup si uvedomil a upozornil na to KNV, že ak má byť dohoda podpísaná, musia tak urobiť aj ďalší rímskokatolícki biskupi z východného Slovenska, pretože pravoslávni veriaci žili nielen na území Košického biskupstva, ale aj Spišského a Rožňavského biskupstva. Keďže existoval záznam z jednaní, ktorý určoval len všeobecné princípy, biskup Čársky žiadal podrobné vypracovanie inštrukcie na spôsob dodatku k záznamu, aby v budúcnosti nedochádzalo k rozdielnym interpretáciám dohody. A ako tretiu pripomienku biskup poznamenal, že prestup veriacich z jednej cirkvi do druhej nemôže závisieť od (ne)súhlasu jednej alebo druhej cirkvi, ale od slobodnej vôle prestupujúceho. Zlegalizovať túto vôľu je kompetentný ordinár *ad quem*.²⁴¹ Tento princíp uľahčoval legalizáciu formálnych odchodov od pravoslávnych.

Podľa datovaní ďalších archívnych prameňov boli podrobné smernice skutočne vypracované v priebehu dvoch týždňov, zrejme samým biskupom Čárskym alebo ľuďmi v jeho okolí. Záznam zo spomenutého jednaní a dodatok – vypracované smernice – Jozef Čársky podpísal až 2. júna 1955. Obaja pravoslávni biskupi ich následne podpísali 3. júna 1955. Čársky poslal informačný list o dohode s Pravoslávnu cirkvou na rímskokatolícke ordinariáty na Spišskú Kapitolu a do Rožňavy. Obaja kapitulní vikári súhlasili so všetkým, čo dohodol Čársky, a to bez pripomienok.²⁴² Smernice podpísali bez uvedenia datovania, ale vedľa podpisu košického biskupa, z čoho vyplýva, že ich súhlas treba datovať k 2. júnu 1955,²⁴³ hoci sa tak zjavne stalo o deň neskôr.

O vzniknutej dohode boli rímskokatolícki kňazi informovaní na rekolekciách takto:²⁴⁴ 16. júna 1955 dekanáty Prešov a Sabinov, 20. júna 1955 Humenné, 21. júna 1955 Sobrance a Michalovce, 22. júna 1955 Vranov nad Topľou a Trebišov, 23. júna 1955 Kráľovský Chlmec, 24. júna 1955 Giraltovce, 27. júna 1955 Košice – Juh a Sever, 28. júna 1955 Moldava nad Bodvou, 30. júna 1955 Bardejov.²⁴⁵ Toto počínanie prispelo ku konsolidácii pomerov.²⁴⁶

Úradný protokol Čárskeho kancelárie v nasledujúcom období zaznamenáva len jednu štvornásobnú sťažnosť pravoslávnej Michalovskej eparchie z 19. augusta 1955 na nedodržanie smerníc zo strany latinskej cirkvi. Podľa registrov v podacom

²⁴⁰ AACass, E-JČ, nesign. (originál); ZUBKO, Peter: *Dejiny Košického arcibiskupstva V. Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch*, s. 382-385 (dokument č. 117).

²⁴¹ AACass, Administratívne spisy, sign. 1089/1955 z 12. mája 1955.

²⁴² Porov. Archív Spišského biskupstva, Administratívne spisy, sign. 686/1955 z 3. júna 1955.

²⁴³ AACass, E-JČ, Pravoslávna otázka, Záznam a Smernice (originály). Smernica bola publikovaná v našej publikácii: ZUBKO, Peter: *Dejiny Košického arcibiskupstva V. Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch*, s. 382-385 (dokument č. 117).

²⁴⁴ Dekanáty zodpovedali vtedajším politickým okresom.

²⁴⁵ Porov. AACass, E-JČ, Pravoslávna otázka, Záznam a Smernice (obal spisu).

²⁴⁶ MAREK, Pavel, – BUREHA, Volodymyr: *Pravoslávni v Československu v letech 1918–1953. Príspevek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 433.

protokole išlo o krsty vo Vranovskom Černom,²⁴⁷ užívaní kostolov v Sliepkovciach-Judkove²⁴⁸ a Bieli²⁴⁹ a o všeobecné konštatovanie porušenia smerníc.²⁵⁰ Viac takýchto sťažností oficiálne neexistovalo.

Podľa archívnych záznamov však boli smernice často porušované najmä vtedajšími pravoslávnymi kňazmi. Jozef Čársky mal k 29. augustu 1956 hlásené tieto prípady:

1) Pravoslávny farár v obci Veľký Horeš pri Kráľovskom Chlmci v spoločnom kostole otvoril bohostánok a rozdával Eucharistiu podľa latinského rítu.

2) Vo Vyšnej Sitnici pri Jankovciach bol problém v spoločnom používaní kostola, pravoslávny kňaz vysluhoval bohoslužby podľa ľubovôle, bez oznámenia latinskému správcovi kostola.

3) Viaceré stránky mali problém získať krstný list na sobáš (Košice, Habura, Malčice), lebo „katolíci odvádzajú pravoslávnych od viery“. Košický farár bol osobne na pravoslávnej fare, kde mu tamojší farár po telefonickej konzultácii povedal, že:

je to už 23. prípad, čo mu cirkev katolícka odvábila veriacich. Stratil už trpezlivosť, telefonoval svojmu biskupovi a ten mu povedal, aby už žiaden krstný list nevydal. Toto vábenie veriacich by sa malo žalovať na ministerstve. V celej veci sa prejavuje stará rímska pýcha a tá bude pokorená.

Katolícky farár sa snažil, neúspešne, argumentovať:

Bratia katolíci a jeho [pravoslávni] veriaci majú konečne jednu vieru až na to, že ich hlavou je Slovan a nie Riman, Francúz.

4) Na niektorých miestach sa nevedeli dohodnúť, kto má pochovať nebohého (Zdoba, Ptičie, Solivar). Pravoslávni robili nepríjemnosti a zakazovali zvoniť, použiť zástavy na pohreboch a pod.

5) A. Hudáková z Cigeľky mala problém získať od pravoslávneho kňaza krstný list.

6) V Zdobe pri Košickej Polianke bol kostol používaný spoločne. Pomer rímskokatolíkov k pravoslávnyim bol 2:1. Dňa 20. júla 1956 zomrela 77-ročná Alžbeta Egerová, evidovaná ako pravoslávna. Manžel bol rímskokatolík a štyri rímskokatolícke deti a ďalší svedkovia potvrdili, že jej poslednou vôľou bolo to, aby ju pochoval rímskokatolícky kňaz rovnako ako manžela. V zmysle smerníc ju teda pochoval rímskokatolícky duchovný. Následne pravoslávny duchovný reagoval tak, že zatvoril kostol v Zdobe, odmietol vyniesť zástavy, ba zakázal aj zvoniť. Bolo z toho veľké pohoršenie.

7) Podobný prípad sa stal v Chlmci pri Ptičí.

8) Obdobná kauza sa vyskytla v Solivare s nebohcou Annou Baranovou. Jej manžel Július a šesť detí boli rímskokatolíci a nebohá žila sama v rímskokatolíckej

²⁴⁷ AACass, Administratívne spisy, sign. 2072/1955 z 19. augusta 1955.

²⁴⁸ AACass, Administratívne spisy, sign. 2073/1955 z 19. augusta 1955.

²⁴⁹ AACass, Administratívne spisy, sign. 2074/1955 z 19. augusta 1955.

²⁵⁰ AACass, Administratívne spisy, sign. 2075/1955 z 19. augusta 1955.

rodine v Ruskej Novej Vsi. Pravoslávny kňaz odmietol akceptovať jej poslednú vôľu, aby ju pochoval rímskokatolícky kňaz. Pozostalí šli záležitosť vyrokovať na KNV do Prešova a na pravoslávny biskupský úrad do Prešova, nikde sa však nebolo možné skontaktovať sa s kompetentnými úradníkmi. Pochovanie nariadil až biskup Jozef Čársky, keď mŕtvola nebola pochovaná tri dni, čo na vtedajšie časy bolo mimoriadne dlho. Syn nebohej Čárskemu tlmočil stanovisko pravoslávnej strany, že:

on ako štátny zamestnanec by mal vedieť, že jedna cirkev drží s Východom, druhá so Západom a on ako taký má chrániť východné záujmy.

Biskup to komentoval:

Neviem, čo má spoločného východ a západ s touto otázkou pochovania mŕtveho.

Za základe týchto skúseností Jozef Čársky skonštatoval, že ak bude porušovanie dohody pokračovať, pomaly, ale iste príde k jej zneplatneniu.²⁵¹

Biskup Čársky zomrel v marci 1962, za košického kapitulného vikára bol zvolený Štefan Onderko, ktorý spravoval Košické biskupstvo až do roku 1990.

2.5 Obnovenie Gréckokatolíckej cirkvi

Kapitulný vikár Štefan Onderko na jar 1968 v obežníku napísal:

Milí oltárni bratia, obrodňný proces celého nášho verejného života dotýka sa aj svätej cirkvi i nás i našich veriacich. Žijeme predsa tu, v tejto vlasti. Je mojou povinnosťou oboznámiť vás všetkých a prostredníctvom Vás aj našich veriacich o všetkom tom, čo sa udialo, alebo aj deje na poli, ktoré sa dotýka nášho cirkevného života. Demokratizačný proces prebieha vo všetkých zložkách verejného života svojím spôsobom, teda ja v cirkvi.²⁵²

Obnovenie Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968 sa netýkalo iba jej samej, ale výrazne zasiahlo aj do života Rímskokatolíckej cirkvi. Tá mala svoj dôležitý morálny, ale aj praktický podiel pri tejto historickej udalosti.²⁵³ Nasledovalo obdobie, ktoré vo vzťahoch medzi cirkvami obidvoch obradov prinieslo novú etapu vzťahov. Jej najtypickejším prejavom bolo tzv. spoločné používanie chrámov, ktoré narážalo na najrozličnejšie problémy a bolo od obce k obci iné. V tejto časti je predstavená táto problematika vo svetle archívov Rímskokatolíckej cirkvi. Viaceré skutočnosti sme namiesto voľného prerozprávania zacitovali, pretože išlo o citlivé záležitosti, ktoré nie je dobré oberať o ich autenticitu.

²⁵¹ AACass, E-JČ, GR, sign. 2237/1956 z 29. augusta 1956.

²⁵² AACass, Circulares, Obežník 544/1968 z 1. apríla 1968, s. 1.

²⁵³ ZUBKO, Peter: *Košické biskupstvo a gréckokatolíci v súvislostiach roku 1968*. In: *Vďační za dar viery a vzkriesenie Cirkvi. Zborník zo sympózií ku 50. výročiu obnovenia Gréckokatolíckej cirkvi v bývalom Československu*. Hospodár, Michal (ed.). Michalovce : Spolok sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, 2018, s. 21-39.

Vasil' Hopko v liste z 19. marca 1968 napísanom v Oseku, ktorý adresoval Pravoslávne biskupskému úradu do Prešova a na vedomie aj Rímskokatolíckemu biskupskému úradu do Košíc, opísal aktuálnu spoločenskú a politickú situáciu:

Vedomý so svojich občianskych práv dovoľujem si predložiť k posúdeniu Národnému zhromaždeniu, ako najvyššiemu zákonodarnému orgánu, terajšie mimoprávne postavenie gréckokatolíckej cirkvi v našej republike. (...)

Do terajšieho mimoprávného postavenia sa gréckokatolícka cirkev dostala v roku 1950, v dobe hrubého porušovania zákonnosti a občianskych práv. Koncom apríla 1950 sa v Prešove zišla skupina gréckokatolíckych a pravoslávnych kňazov, tiež aj laikov na agitačnom zhromaždení, inscenovanom administratívnym spôsobom, ktoré sa protiprávne prehlásilo za gréckokatolícky snem (sobor). (...)

Bolo povinnosťou vlády československej republiky chrániť ústavou výslovne zaručené práva gréckokatolíckej cirkvi... Túto dôležitú povinnosť nespĺnila ani vláda, ani sekretariát pre veci cirkevné... (...)

Došlo v roku 1950 k hromadnému zatýkaniu kňazov, bohoslovcov, neplnoletých chovancov malého seminára a veriacich... Títo kňazi boli potom internovaní v sústredovacích kláštoroch v Hlohovci a Podolínci. Niektorí boli odsúdení spolu so mnou a diecéznym biskupom prešovským Pavlom Gojdičom, ostatní, predovšetkým ženatí kňazi, boli v zime spoločne so svojimi rodinami nehumánnym administratívnym spôsobom vyst'ahovaní zo svojich farností do Čiech a na Moravu, kde im bola pridelená manuálna práca dojiča, kŕmiča oštipaných, kuriča a pod. Dodnes ešte niektorí tieto práce vykonávajú... (...)

Pokladám preto za svoju občiansku povinnosť po dlhých rokoch väzenia žiadať, aby spomínané vládne nariadenie bolo čo najskôr odvolané, aby gréckokatolícka cirkev bola rehabilitovaná i so svojím vo väzení zahynuvším biskupom Pavlom Gojdičom a aby boli nanovo priznané jej zákonité práva, ako majú ostatné cirkvi. Chceme žiť v tomto štáte, po toľkých rokoch skúšok a vytrpených krívd, ako rovnoprávni občania a spolu s ostatnými slobodnými zložkami našej verejnosti svojou prácou prispieť k úspešnému plneniu akčného programu ÚV KSČ. Verím, že Národné zhromaždenie bude týmto záležitosťami venovať patričnú pozornosť a vyrieši ich v duchu načatej demokratizácie k plnému uspokojeniu všetkých občanov gréckokatolíckeho vyznania.²⁵⁴

Kópia listu bola odoslaná z Oseku 26. marca 1968 spolu s ďalším sprievodným listom aj košickému ordinárovi Štefanovi Onderkovi ako „susedovi gréckokatolíckeho Prešovského biskupstva“.²⁵⁵ V sprievodnom liste Vasil' Hopko napísal:

Najprv: Ďakujem Vám, že ste vyslúžili našich veriacich, svedomite v duchu lásky a v duchu katolíckeho práva. Zaplat' Vám to Pán Boh! V láske

²⁵⁴ AACass, Administratívne spisy 1968/514; GR, 1968 – 1970, fasc. 1.

²⁵⁵ AACass, Administratívne spisy 1968/514; GR, 1968 – 1970, fasc. 1.

podpísaný gréckokatolícky biskup z Midily, pomocný biskup prešovský, s úctou a láskou Vám zasielam naše podanie na Národné zhromaždenie. Robím to jednak, aby ste boli informovaní, že ako maďarský básnik hovorí: „Megfogyva bár, de törve nem“²⁵⁶ – sme zoslabení, ale nezlomení, hlásime sa k životu, lebo Pán života aj nám dal právo na život. Vo Sv[ätom]. písme je písané, z posledných budú prví. To prvenstvo chceme zachovať v láske k Bohu a v láske ku Katolíckej cirkvi, ktorá je teraz na Koncile obnovená... My len preto trpíme, že sme verní testamentu Krista Pána, ktorý na poslednej večeri (teda pred smrťou, ako testament) povedal: Aby všetci jedno boli – Nedávno som písal Sv[ätému]. Otcovi Pavlu VI., keď som ďakoval za veľký dar, to som Mu spomenul, toto rčenie, ktoré sa u nás z pokolenia na pokolenie traduje: Keď prišli gréckokatolícki pútnici do Ríma, jeden Sv[ätý]. Otec ich tak privítal: „O, Vy nešťastní grécki katolíci, ktorých latíni nemilujú a pravoslávni nenávidia“ – To sú už „tempi passati“, písal som Sv[ätému]. Otcovi, a my sa tešíme tomu vyznamenananiu, že tak na nás pozerajú, lebo čiste len pre katolicizmus trpíme. (...)

„Tempi passati“ je to všetko minulosť. A teraz pred nami stojí svetlá, radostná budúcnosť. Chceme spolupracovať ako uniati, pri tom však všetko, čo katolícke právo predpísalo o obradoch, chceme zachovať. To znamená, keď otec je rímskokatolík, to všetci deti sú rímskokatolíci, keď je gréckokatolík, to všetky deti gréckokatolíci. Buďte uistení, že to pred nami je sväté a bude sväté. A sme presvedčení, že pokoncilový rímskokatolícky farár a pokoncilový gréckokatolícky farár nebude krásť (prekršťovať proti právu) deti. Keď teraz máme byť bratmi s luteránmi atď., o koľko máme byť viac bratmi, a to úprimnými bratmi, my katolíci medzi sebou. Keď som to dovoľil Vám veľmi úprimne napísať, buďte uistení, že nebudem mať na prvom mieste národnosť, potom východný obrad. Ale na prvom mieste bude katolicizmus, na druhom obrad a na treťom národnosť. My máme byť dobrými vlastencami, ale najprv dobrými katolíkmi. Ja sa modlím naše diecézy, aby Vám Pán Boh pomohol všetko dať do poriadku v katolíckom duchu.²⁵⁷

Hopkovým listom sa zaoberala Medzicirkevná komisia na Ministerstve kultúry SSR v Bratislave. Po ukončení porád 8. augusta 1968 bola sformulovaná správa, ktorá konštatovala, že pred rokom 1950 bolo na východnom Slovensku 13 – 14 pravoslávnych farností s asi 6 – 7 tisíc veriacimi. Predseda spomenutej komisie v správe hodnotí stav gréckokatolíkov takto:

Prišiel rok 1950, niektorí gréckokatolícki duchovní zhromaždení na Sobore v Prešove rozhodli sa tak, ako sa rozhodli a prijali pravoslávie. Iní neprijali a museli opustiť svoje fary. Medzi tými, čo zostali na farách, musíme rozlišovať: zostali preto, lebo to chceli veriaci, aby ich neopúšťali, aby s nimi zostali naďalej. Tí potom aj verejne prehlasovali neraz, že oni sú tými istými

²⁵⁶ Verš pochádza z maďarskej romantickej básne Szózat (Slovo), ktorú v roku 1836 napísal Mihály Vörösmarty (1800 – 1855). Považuje sa za jeden z kľúčových vlasteneckých hymnov maďarského národného obrozenia.

²⁵⁷ AACass, Administratívne spisy 1968/514; GR, 1968 – 1970, fasc. 1.

duchovnými, akými boli, teda gréckokatolíckymi. Veriaci to prijali a úrady to tolerovali na niektorých miestach, ba aj pravoslávna cirkev toto tolerovala v niektorých prípadoch. Ak bol duchovný preložený eparchiou, nerešpektovali mnohí tento dekrét a radšej odišli do výroby, aj keď predtým sa rozhodli zostať pri veriacich. Prečo takto konali? Tvrдили: Ak zostanem pri veriacich, na tom mieste, kde ma určil – disponoval môj biskup Pavel Gojdič, plním vlastne jeho vôľu, nič proti svedomiu nerobím. A tým sa utvrdzovali medzi sebou, a tak argumentovali aj pred tými oltárnymi bratmi, ktorí ich odsudzovali, že zostali na svojich farách. Pravoslávna cirkev z nedostatku duchovných bola prinútená robiť kurzy pre duchovných. Ta sa dostali nepovolani na také zodpovedné miesta a medzi veriacimi nastal pohyb. Veriaci sa delili: Na tých, ktorí zostali verní gréckokatolíckej cirkvi a tí potom nechodili ani do gréckokatolíckeho kostola ani do rímskokatolíckeho, ale po domoch sa schádzali, alebo pri krížoch. Podľa toho boli upravení svojimi duchovnými pred opustením fary. Iní išli do rímskokatolíckeho kostola a tam prijímali všetky sviatosti, lebo tak ich viedli ich duchovní. Iní zostali pri svojom duchovnom, ktorý zostal pri nich v tom presvedčení, že tam bol ustanovený biskupom Pavlom. Len malá hŕstka z dajakého presvedčenia prijímala pravoslávie. Prijala ho na tých dedinách, kde pravoslávny duchovný bol na výške kazateľskej, alebo hlasovej; mal ľudský prístup k veriacim a nijako sa nedotýkal gréckokatolíckej cirkvi. Bol tolerantný. Keď nastúpila nová generácia teologicky školených pravoslávnych duchovných, menil sa aj vzťah veriacich k nim k lepšiemu. gréckokatolícki veriaci, ktorí zostali mimo cirkvi a boli v spojení so svojimi duchovnými vo výrobe, tí čakali na čas, kedy bude krivda napravená. O veci sa hovorilo dávno pred r. 1968, robili sa všelijaké sondáže, ako viem, aj zo strany štátnej.

Marec 1968 doniesol živelnosť doriešenia tohto sporu a do nápravy krívd. Najprv boli obsadené uprázdnené fary (ktoré neboli od roku 1950 zaplnené pravoslávnu cirkvou) tými duchovnými, ktorí na ne boli ustanovení ešte biskupom Pavlom. Keď to videli susedné obce, kde pôsobil pravoslávny duchovný, tie robili všetko, aby mu zabránili pôsobiť a prinútili ho odísť. Obce sa rozdelili: jedny boli za starého svojho pána, iní za terajšieho, lebo im viac vyhovoval. Zábery chrámov boli na dennom poriadku. Veriaci sa mali podľa vyhlášky prejaviť, ku ktorej cirkvi patria: Gréckokatolíci sa prejavovali a pravoslávni veriaci nie. Príčina? Bud' chceli vyčkávať, alebo boli tak inštruovaní, alebo sa báli v tej živelnosti povedať svoje. Riešenie nebolo domyslené až do konečnej fázy. Pravoslávni duchovní zostali bývať na farách, i keď neobsluhovali veriacich v chráme. Prišli spory o farské budovy, násilnosti, prepady a pod. Chrám boli vo väčšine zaujaté gréckokatolíckou cirkvou, pretože podľa vyhlášky mali patriť väčšinovej cirkvi.

Spolunažívanie chrámov tak, ako bolo nastolené pravoslávnu cirkvou a o ktoré sa usilovala aj medzicirkevná komisia, ukázalo sa neprevediteľné v praxi. Pravoslávna cirkev stále nástojčivo žiada. Žiadať je ľahko, splniť žiadosť je ťažšie. Urobili sa pokusy: Strážske, Hnojné, Medzilaborce, Svidník, Krásny Brod, Zemplínske Hradište, Jakubany, Údol. Skončilo to tak, že buď pravoslávna cirkev odvolala dohodu, alebo gréckokatolíci nevedeli zabezpečiť účinnosť, lebo veriaci zabránili prístup pravoslávnu

duchovnému do chrámu. Postoj gréckokatolíckych veriacich? Cítia krivdu a tá nebola napravená. Fary sú obsadené pravoslávnyimi duchovnými, ich duchovní len prichádzajú na 1 – 2 dni a odchádzajú. Rezidencia nie je vrátená, seminár obsadený, sirotinec obsadený. Toto sú pripomienky.

Je možnosť spolunažívania? Ordinár gréckokatolíckej cirkvi prehlasuje, že je presvedčený, že toto je budúcnosť, že k tomu musí dôjsť. Treba však psychicky spracovať veriacich a vyjsť im v ústrety v ich požiadavkách, ktoré sú oprávnené, aj zákonom podložené. Je nutné spolužitie, lebo v praxi sú tu zmiešané manželstvá, rodiny, dediny, celé oblasti. Ordinár pochopí situáciu, gréckokatolícki duchovní menej, len malá výnimka a veriaci, ktorí boli a sú gréckokatolíci, tí kategoricky sa stavajú proti. Tu zohrávajú významnú úlohu tak zvané kurátorské zbory, ale aj pozostatky akčných výborov. Tí diktujú a tých musí poslúchať aj duchovný, aj ordinár, ktorého situácia nie je na závidenie. Dal som návrh na utvorenie subkomisie len zo zástupcov gréckokatolíckeho ordinariátu a eparchie, aby ona na tvári miesta posúdila možnosť a podmienky spoločného užívania. Boli dva pokusy (Údol a Jakubany) a dopadli zle. (...)

Benevolenciu štátnej správy pri systematizovaní sídel farností priviesť na správnu mieru. Vytvárať farské obvody, kde sú sústredené viaceré, počtom menšie obce i farnosti, ako tomu je v iných cirkvách. Zásadne, ak to nie je nevyhnutne potrebné, nesystematizovať dve farnosti v jednej obci. Bývať spolu nebudú v jednej budove a keď sa má budova budovať nová fara, určiť jej miesto iné. Každý farár potrebuje kostol pre všedné dni, nielen v nedeľu, potrebuje k sobášom, krstom, pohrebom a iným pobožnostiam. Nie je mysliteľné, aby vedeli dvaja farári tak užívať, aby nedošlo ku zrážke a kolíziám. Záver: V tejto spoločnosti problému okolo oboch cirkvi je ťažko nájsť nateraz východisko prijateľné pre oboch. Bude treba vyčakať a nájsť iný spôsob riešenia.²⁵⁸

Andrej Zima v mene Gréckokatolíckeho biskupského úradu dočasne sídliaceho v Košiciach 11. novembra 1968 rozposlal obežník, v ktorom spomína, že 29. októbra 1968 boli neverejne („súkromne“) prevezené telesné ostatky biskupa vyznávača Pavla Gojdiča z leopoldovského väzenského cintorína do prešovskej katedrály. Pri tejto historickej udalosti badať Gojdičovú povest' svätosti:

Úpenlivo prosíme nášho drahého Spasiteľa, aby sa zľutoval nad našimi hriechmi, vyslyšal naše modlitby a vypočul želanie ľudu Božieho o oslávenie sluhu Božieho P. Pavla Gojdiča, biskupa.

Ďalej sa v obežníku spomína, že pri rokovaní medzi Gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou sa konalo na úrovni Východoslovenského Krajského národného výboru v Košiciach 4. novembra 1968 a priestory na stretnutie poskytla Rímskokatolícka cirkev, uskutočnilo sa v budove Rímskokatolíckeho biskupského úradu v Košiciach.

²⁵⁸ AACass, Administratívne spisy 1968/514; GR, 1968 – 1970, fasc. 1.

Výsledkom úporných a zodpovedných rokovaní je Ohlas predstaviteľov gréckokatolíckej, rímskokatolíckej a pravoslávnej cirkvi.

Okrem iných povzbudzujúcich slov sa konštatuje:

So žiaľom a zármutkom sme vzali na vedomie, že sa vyskytli nezhody, zvady, ba aj bitky medzi veriacimi rôznych cirkví..... Biskupský úrad rozhodne a kategoricky odmieta každý postoj – slová – a čin, ktorý nie je v súlade ani so zásadami Kristovho evanjelia – ani so spôsobmi civilizovaného a tvorivého spoločenského spolunažívania!!! Biskupský úrad vždy a všade a od každého požaduje zásadný bratský postoj voči ľuďom iného náboženského presvedčenia a tiež konštruktívny postoj voči budovateľskému úsiliu nám všetkým tak drahej vlasti – ČSSR.²⁵⁹

Dočasný ordinár Ján Hirka 30. septembra 1970 v mene Gréckokatolíckeho ordinariátu v Prešove pozval košického kapitulného vikára Štefana Onderka na „schôdzu všetkých kňazov celej diecézy“ na 7. októbra 1970 do Prešova, kam prišiel aj biskup Vasil' Hopko a generálny riaditeľ pre veci cirkevné Ministerstva kultúry SSR K. Homola.²⁶⁰ Išlo o morálny rozmer prítomnosti košického ordinára kvôli citlivým medziobradovým vzťahom. Toho si bola vedomá aj Pravoslávna cirkev. V roku 1970, pravdepodobne v druhej polovici marca, prišiel na Rímskokatolícky biskupský úrad do Košíc anonymný list od neznámeho pravoslávneho veriaceho. List je písaný fundovaným autorom (autormi), ktorý sa hlásil k ukrajinskej národnosti, okrem cirkevnohistorických reálií uvádza aj veľa katecheticko-homiletických úvah. List písaný strojom na papieri vytrhnutom zo zošita bol zámerne písaný s gramatickými chybami, bez veľkých písmen, diakritiky a interpunkcie, aby nebolo možné dohľadať pôvodcu. Snaha o skrytie identity však prezrádza vzdelaného intelektuála, ktorý sledoval aktuálne dianie v Katolíckej cirkvi, prepájal ho s minulosťou a svojsky interpretoval. Odmysliac protipápežskú a protivatikánsku rétoriku, použil aj stereotypné narážky, aké sa proti latinskej cirkvi vyskytovali aj pred rokom 1950, a to u niektorých gréckokatolíkov. Zrejme preto ide o autora, ktorý bol pôvodne gréckokatolíkom. Narážka na východných rehoľníkov v tomto liste môže poukazovať na to, že pri obnove Gréckokatolíckej cirkvi zohral svoju dôležitú úlohu napr. Ján Ivan Mastiliak CSsR, hoci ostával v úzadí. Každopádne list je svedectvom toho, že obnova Gréckokatolíckej cirkvi sa nerodila ľahko. Snaha o vyradenie Rímskokatolíckej cirkvi z tohto procesu je evidentná z nasledujúceho citátu. Autor však zabudol na to, čoho si bol vedomý už vyššie citovaný biskup Vasil' Hopko, že obnova sa udiala po Druhom vatikánskom koncile. Bez morálneho bratstva väčšinovej latinskej cirkvi by obnova východnej katolíckej cirkvi bola nemysliteľná.

Je ťažko čo len opísať všetko utrpenie, ktoré boli nútení prežívať pravoslávni veriaci a kňazi našej cirkvi. Nebudem písať o všetkých špinavostiach, ktoré sme museli znášať od nepriateľov svätého pravoslávia v období tak zvaného

²⁵⁹ Gréckokatolícky biskupský úrad, dočasne Košice, 11.11.1968, Obežník č. 4, s 1-2 (AACass, GR, 1968 – 1970, fasc. 1).

²⁶⁰ AACass, Administratívne spisy 1970/2242; GR, 1968 – 1970, fasc. 1.

demokratického procesu s ľudskou tvárou v Československu. Nám, pravoslávnyim veriacim, by možno nie každý uveril opis všetkého zla, akého sa dopustila katolícka hierarchia vrátane veriacich voči pravoslávnyim kresťanom v Československu, ani to, ako si vlastne predstavovali ekumenizmus v praxi. (...) Som presvedčený, že čoskoro náš ľud spozná ešte viac z metód a prostriedkov, ktoré používala v posledných dvoch rokoch vatikánska politika u nás v Československu. Príde čas, keď náš ľud, ako sa hovorí, sa na svojej vlastnej koži presvedčí o blahodarných zámeroch Vatikánu a o tom, kto je jeho bratom a kto nepriateľom... Dnes je taká situácia, že rolu latiníkov prebrali naši bratia gréckokatolíci, ktorí sa správajú tak, ako by Pravoslávna cirkev ohrozovala ich záujmy, pričom sa stavajú sami ľahkou korisťou západnej cirkvi. Cirkev, ktorá sa opiera o svoju moc, majetok a o pozemskú hlavu, teda len o človeka, ako to robí Gréckokatolícka cirkev, zákonite musí padnúť na kolena pred Christom... Odstrašujúci príklad je Stropkov, sú to Jakubany a iné obce... Sám Ján Hus sa stretával s pravoslávnyimi, ktorým pomáhal a ochraňoval ich, no časy sa mienili, latinské duchovenstvo, ako sa to stáva i dnes, len čo prišlo k moci, ktorú navždy malo, začalo na príkaz pápežov prenasledovať pravoslávnych. Pápeži rôznymi hrozbami, nátlakom a podobne nútili vládarov, aby netrpeli vo svojej krajine pravoslávnu vieru, aby zaviedli rímske obrady, ľud však o únii nič nevedel. Úniu utajili preto, lebo ľud nenávidel rímsku cirkev, navrhol v roku 1701 kardinál Kolonič rímskej kongregácii, aby jezuiti prijali východný obrad a prilákali tak pravoslávnych do rímskej cirkvi. A tak sa stalo, že rímski katolícki rehoľníci, jezuiti, redemptoristi, oblečení do rúcha východného obradu vkrádali sa do nášho ovčínca a ako vlci v ovčej koži rozohnali naše stádo a zahnali ho do rímskej cirkvi...²⁶¹

Z viacerých ústnych podaní je známe, že na mnohých miestach sa po obnovení Gréckokatolíckej cirkvi konalo privítanie gréckokatolíckych kňazov. Zachoval sa aj autentický opis jednej takejto udalosti. Napísal ju gréckokatolícky kurátor Juraj Zubko a podpísali ďalší trinásti veriaci z Nacinej Vsi 18. októbra 1968:

Odnepamäti v našej obci v plnej zhode a láske spolunaživali medzi sebou grécko- a rímskokatolícki veriaci. V minulosti bol vždy a je aj dnes medzi nami úprimný a dobrý vzťah. Všetci sme spoločne navštevovali ako grécko-, tak rímskokatolícke bohoslužby. Spoločne sme prispievali na opravu a údržbu rímskokatolíckeho kostola a jeho zariadenia. Pútajú nás úprimné kresťanské vzťahy. V mnohých prípadoch žijeme v miešanom manželstve, manželka je rímskokatolíckeho náboženstva a manžel gréckokatolík, alebo opačne. (...) Tento pekný vzťah a spolunažívanie vládlo a bolo zaužívané až do roku 1950, kedy náš duchovný otec nepodľahol vtedajšiemu nátlaku, ale radšej volil cestu do vyhnanstva a potupy. Po vzore jeho sme aj my, gréckokatolícki veriaci, nezakolísali, ale sme navštevovali výlučne rímskokatolícke kostoly, prijímali rímskokatolícke bohoslužobné obrady a sme naozaj zo srdca povďační rímskokatolíckemu duchovenstvu a veriacim, že nás prijali medzi seba, že nás posilňovali vo viere a ukojovali naše duševné potreby.

²⁶¹ AACass, GR, 1968 – 1970, fasc. 1. V prepise sme opravili gramatické chyby.

Ťažkosti vierovyznania rokov 1950 – 1968 sme prekonali a v júli t. r. [1968] sa medzi nás vrátil po 18-ročnom strádaní a utrpení náš dôstojný pán Dezi-der Tink. Vtedy na slávnostnom uvítaní vo farskej cirkvi gréckokatolíckej vo Voli sa zúčastnili v bratskom porozumení aj vysoko dôstojní páni dekaní rímskokatolíckej cirkvi, pán dekan [Vojtech] Kmec, správca rímskokatolíckej fary v Strážskom (teda aj nášho filiálneho kostola) a pán okresný dekan [Ján] Tokár, správca fary Michalovce. Na nás všetkých prítomných spôsob privítania sa s navráteným sa dôstojným pánom D. Tinkom zapôsobil dojímavo a so slzami v očiach sme pociťovali nesmiernu radosť z toho, že sa budeme zasa spoločne a slobodne tešiť v Nacinej Vsi pri odbavovaní rímsko-gréckokatolíckych bohoslužieb tak, ako tomu bolo do roku 1950.²⁶²

2.6 Desiaty apríl 1968

Po osemnástich rokoch ilegality bola Gréckokatolícka cirkev oficiálne obnovená v roku 1968. Významnú úlohu tu zohrala Rímskokatolícka cirkev. Na pôde sídla košického rímskokatolíckeho biskupa sa v stredu Veľkého týždňa 10. apríla 1968 stretla reprezentácia gréckokatolíkov, aby vyviedli svoju cirkev z ilegality. Priaznivá spoločensko-politická atmosféra tejto snahe priala, 13. júna 1968 vláda Československej socialistickej republiky vydala nariadenie o hospodárskom zabezpečení Gréckokatolíckej cirkvi štátom,²⁶³ čím bola táto cirkev zlegalizovaná a mohla znovu verejne pôsobiť. Štát tu prvýkrát nepriamo uznal, že tzv. Prešovským soborom spôsobil krivdu, ktorú teraz čiastočne napravil; druhýkrát sa tak stalo začiatkom 90. rokov 20. storočia, keď vláda vyplatila tie pravoslávne farnosti, ktoré sa vzdali cirkvi a vrátili ich gréckokatolíkom. V rokoch 1950 – 1968 stála Gréckokatolícka cirkev mimo zákona, vlastne pôsobila ilegálne. Vláda cítila povinnosť odčiniť niekdajšie nemorálne rozhodnutie, aj keď náprava nemohla byť a ani nebola ideálna. Je všeobecne známe, čo sa stalo v roku 1950 a po ňom na Slovensku i ostatných krajinách sovietskeho bloku.²⁶⁴ Už si však málokto uvedomí, že to bola doba nielen martýrstva gréckokatolíkov,²⁶⁵ ale i otcovského či materinského objatia gréckokatolíkov Rímskokatolíckou cirkvou.

Situácia bola skutočne zrelá a prajná, 10. apríla 1968 sa stretlo 133 kňazov a rehoľníkov a 66 laikov z celého Československa, podľa rímskokatolíckeho pražského vzoru založili Akčný výbor gréckokatolíckych duchovných. Jeho činnosť sa zakrývala autoritou Diela koncilovej obnovy, ktorý vznikol 14. mája 1968²⁶⁶ na podnet Druhého vatikánskeho koncilu a v košickom biskupstve vtedy úspešne fungoval, medzi klérom požíval autoritu. To bolo morálne nápomocné aj pohybom

²⁶² AACass, GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

²⁶³ Vládne nariadenie 70/1968 Sb.

²⁶⁴ WOLF, Josef Maria de: *Být katolíkem je zločin*. Translatio: 18 01. [Samizdat], 244 s.

²⁶⁵ Porov. BABJAK, Ján: *Zostali verní. I. – II.*

²⁶⁶ HLINKA, Anton: *Sila slabých a slabosť silných. Cirkev na Slovensku v rokoch 1945-89*. Zagreb : Grafički zavod Logos, 1989, s. 122.

v Gréckokatolíckej cirkvi. Dňa 29. apríla 1968 schválil Akčný výbor v Košiciach Pamätný spis o rehabilitácii Gréckokatolíckej cirkvi.²⁶⁷ Vláda ČSSR 13. júna 1968 prijala uznesenie o obnovení činnosti Gréckokatolíckej cirkvi.

Pamätného 10. apríla 1968 v košickej biskupskej aule vystúpil za rímskokatolíkov kňaz Košického biskupstva a súdny vikár Anton Harčar, ktorý vtedy povedal:

Milovaní, veľadôstojní bratia! Akčný výbor koncilového hnutia katolíckeho duchovenstva ma splnomocnil zúčastniť sa na vašom zasadaní. Pokladám to za veľkú česť a zvláštnu milosť, že v tejto historickej chvíli môžem vás v jeho mene pozdraviť a zaželať vám úspešné rokovanie. Milovaní bratia, dnešný deň je historickým medzníkom v živote Gréckokatolíckej cirkvi v našom štáte, lebo po 18 rokoch násilného umlčania, týmto zhromaždením Cirkev oznamuje, že žije, že žila vo vás a vo vašich verných veriacich. Dnešného dňa sa cez vás zapája do obrodného hnutia za blaho a šťastie všetkých občanov nášho štátu. V tejto historickej chvíli predovšetkým ďakujeme Pánu Bohu, Otčovi všetkej útechy a milosrdenstva i za prežitých 18 rokov. Ďakujeme, že nám Pán dožičil kladne trpieť s Kristom. Som presvedčený, že prebiehajúca obroda nášho spoločenského života je predovšetkým ovocím tohto utrpenia premnohých, a medzi nimi na poprednom mieste ste vy a vaši veriaci. Utrpenie premnohých spôsobilo zmenu zmýšľania ľudí, pretvorilo veci i osudy ľudí. Preto ďakujeme! Bohu vďaka, že utrpenie pominulo, ale jeho ovocie ostalo, je našim bohatstvom. V tejto spojitosti nadobúdajú útechyplný význam slová sv. Pavla Filipanom: „Veď vy ste dostali milosť nielen v Krista veriť, ale aj trpieť pre neho“ (Flp 1,29). Žehnáme dnešný život, ktorý sa zrodil z utrpenia, ktorého plodom je láska a milosrdenstvo... My kresťania katolíci s týmito hodnotami sa hlásime do práce v tomto štáte, lebo sme presvedčení, že mravné hodnoty, ktoré reprezentuje kresťanstvo, sú nevyhnutné k vytváraniu hmotných hodnôt, o ktoré sa usiluje naše štátne zriadenie... Milovaní bratia! Osemnásť rokov ťažkého navštívenia nám umožnilo hlbšie pochopiť nejednu kresťanskú pravdu, aj pravdu o jednote Kristovej Cirkvi. Poučení minulosťou, rozumom i srdcom uskutočňujeme Kristovo želanie: „Ut omnes unum sint – Aby všetci boli jedno“. nezdôrazňujeme to, čo nás delí, lež to, čo nás spája. Sme deťmi jednej matky, Kristovej nevesty. Usilujme sa o spasiteľné: „Sentire cum Ecclesia – Spolucítiť s Cirkvou“, aby svet poznal, že sme Kristovi

²⁶⁷ LIPTÁK, Richard: Znovuzrodenie Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968. Prešov : Universum, 2016, 192 s.; *Katolícke noviny* 21.4.1968, č. 16; *Kalendár gréckokatolíkov* 1969. Bratislava : Spolok svätého Vojtecha v Trnave, 1969, s. 46-49; VNUK, František: *Popustené putá. Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a normalizácie (1967 – 1971)*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 187; ŠTURÁK, Peter: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra, 1999, s. 138-143; ŠTURÁK, Peter: *45 rokov od obnovenia činnosti Gréckokatolíckej cirkvi v Československu*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III*. Coranič, Jaroslav (ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 409-422; BORZA, Peter: *Proces legalizácie Gréckokatolíckej cirkvi v Československu*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*. Coranič, Jaroslav – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 112-119.

*učeníci. Nech je pre nás symbolom a výzvou, že manifestácia Gréckokatolíckej cirkvi sa uskutočňuje v budove rímskokatolíckeho biskupstva. V tomto znamení vzájomnej lásky a dôvery želám úspech vášmu rokovaniu. Sláva Isusu Christu!*²⁶⁸

Rímskokatolícky Spolok svätého Vojtecha v Trnave navrhol zriadiť subkomisiu pre gréckokatolíckych Slovákov, aby mohli vydávať svoje náboženské knihy dovtedy, kým nebudú mať vlastný orgán. Také knihy boli skutočne vydané (modlitebníky, kalendáre). Bol ďalší krok zo strany Katolíckej cirkvi latinského obradu k obnoveniu Gréckokatolíckej cirkvi.

2.7 Spoločné používanie kostolov

Po obnovení Gréckokatolíckej cirkvi sa na mnohých miestach snažili gréckokatolícki kňazi rozmnožovať počet liturgií vo svojich filiálnych obciach, kde nestáli gréckokatolícke chrámy, ale rímskokatolícke kostoly. Oficiálnym dôvodom bolo venovanie sa vlastným veriacim, teda pastoračné záujmy. Na viacerých miestach táto prax existovala pred rokom 1950, no medzitým prišla nová generácia, ktorú Jozef Gič (1917 – 2002), rímskokatolícky farár v Hažlíne, opísal biblicky, hoci až k 28. decembru 1985 a mysliať na svoju situáciu, pretože táto problematika sa riešila nielen v roku 1968, až do roku 1989:

*Celá vec by sa dala stručne vyjadriť citátom z Písma svätého, Ex 1,8-10: „Keď potom v Egypte nastúpil nový kráľ, ktorý Jozefa nepoznal, tento riekol svojmu ľudu: Hľa, izraelský národ je mocnejší a početnejší ako my. Dajme sa do toho a šikovne zabráňme, aby sa ďalej nerozmnožoval...“ Tým je povedané všetko!!!*²⁶⁹

Tu sú predstavené len vybrané modelové prípady, ku ktorým sa zachovala podrobnejšia agenda, aby si bolo možné urobiť plastickú predstavu o komplikovanosti celého problému. Okrem nižšie uvedených lokalít existovali žiadosti o tzv. spoločné používanie kostolov z viacerých ďalších obcí, ktoré boli ponechané ad acta.

Brežany. Gréckokatolícka filiálka farnosti Klenov. Liturgie sa konali každú druhú nedeľu, kedy tam nemali omše rímskokatolíci.²⁷⁰ Rímskokatolícka filiálka farnosti Bajerov. Rímskokatolícky farár Michal Adam (1899 – 1974) s tým súhlasil a situáciu aj vysvetlil veriacim. K 9. marcu 1971 napísal toto svedectvo:

Kostol je síce gréckokatolícky, ale zavše boli v ňom aj bohoslužby v rímskom obrade. Po roku 1950 si pravoslávna cirkev kostol prisvojila a chcela v ňom zaviesť svoje bohoslužby, ale sa nenašiel v obci ani jeden človek, ktorý by som k nej pridal. A tak bol kostol zavretý až do roku 1957... Tých 16 – 18 rodín gréckokatolíckych chcelo splynúť s rímskokatolíckym prostredím, a tak

²⁶⁸ HARČAR, Anton: *Žil som v Košiciach*. Košice : Vienaľa, 2008, s. 448-449.

²⁶⁹ AACass, Administratívne spisy 1985/452; GR, 1968 – 1970, fasc. 43.

²⁷⁰ AACass, Administratívne spisy 1971/372; GR, 1968 – 1970, fasc. 2.

*prestanú aj nepríjemnosti z toho, že pravoslávna cirkev si na nich robila nárok... Potom v roku 1957 som sa odhodlal pre sv. omšu v kostole v Brežanoch. Ale o týždeň už ma vypočúvali ako obžalovaného na KNV v Prešove. Keď mi ale bolo dovolené vec objasniť a vysvetliť, že tých veľa rodín (...) pridalo sa k rímskokatolíkom, KNV rozhodlo, že som urobil dobre, keď som ľuďom vyhovel pre zachovanie pokoja. Tak sme dostali povolenie kostol nerušene užívať.*²⁷¹

Bystré. Gréckokatolícka filiálka farnosti Remeniny. Rímskokatolícka filiálka farnosti Hanušovce n/T. Pred veľkonočnými sviatkami sa v rímskokatolíckom kostole konalo spoločné svedenie veriacich. Pri ňom gréckokatolícky kňaz inicioval podpisovú akciu, ktorú signovali 31 veriacich, aby sa v tomto kostole konali aj gréckokatolícke bohoslužby. Tento postup však vzbudil rozhorčenie a keď sa o ňom dodatočne dozvedel rímskokatolícky farár, odmietol ho s odôvodnením, že v obci žije 1200 rímskokatolíkov a z tých 31 signatárov budú mnohí tiež rímskokatolíkmami, preto také bohoslužby nemajú opodstatnenie.²⁷²

Čižatice. Gréckokatolícka filiálka farnosti Kráľovce. Rímskokatolícka filiálka farnosti Kecerovce. Cerkev postavili veriaci obidvoch obradov, taktiež sa o ňu starali spoločne, aj pri rekonštrukcii chrámu v rokoch 1977 – 1979. Vtedy vznikla predbežná dohoda o spoločnom používaní objektu, ktorú 1. mája 1979 podpísali farári Vojtech Dudič a Bernard Bober (* 1950) a súhlasil s ňou aj ONV Košice-vidiek. Rímskokatolícke omše sa potom konali každú 3. a 4. nedeľu v mesiaci, v ostatné nedele sa konali gréckokatolícke liturgie; omša sa konala aj každý štvrtok. Keď novým gréckokatolíckym farárom v Kráľovciach stal Andrej Timkovič, dohodu v roku 1983 vypovedal. Už po roku ho vystriedal Ján Smolnický, ktorý sa snažil o upokojenie pomerov.²⁷³ Timkovičovci svoje počínanie aj po vyše dvadsiatich rokoch považovali za hrdinstvo, že „zachránili gréckokatolícku cerkev v Čižaticiach pred ‚ukradnutím‘ zo strany rímskokatolíkov.“ Boli uverejnené ďalšie dobové dokumenty, o ktorých košický ordinariát vo svojej dobe vôbec nevedel.²⁷⁴

Ďačov. Sídlo gréckokatolíckej farnosti. Rímskokatolícka filiálka farnosti Lipany. Od novembra 1968 bolo dohodnuté, že rímskokatolícka omša sa bude v chráme slúžiť raz mesačne, pretože polovica obyvateľov obce boli rímskokatolíci.²⁷⁵

Ďurďošik. Gréckokatolícka filiálka farnosti Košický Klečenov. Rímskokatolícka filiálka farnosti Košické Oľšany. Gréckokatolícky farár Ján Valko žiadal košický ordinariát, aby mohol slúžiť gréckokatolícku liturgiu v rímskokatolíckom kostole v Ďurďošiku. Odvolal sa na to, že to tak bolo aj pred rokom 1950. Rímskokatolícky farár Andrej Hirjak (1925 – 2005) na požiadanie košického ordinariátu situáciu preveril a zistil, že celá iniciatíva vychádza od jednej kurátorky, ktorá je

²⁷¹ AACass, Administratívne spisy 1971/458; GR, 1968 – 1970, fasc. 2.

²⁷² AACass, Administratívne spisy 1971/464; GR, 1968 – 1970, fasc. 5.

²⁷³ AACass, Administratívne spisy 1983/274; GR, 1968 – 1970, fasc. 7.

²⁷⁴ TIMKOVIČ, Jozafát Vladimír: *Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch. I. diel.* Užhorod : Vydavateľstvo V. Paďáka, 2006, s. 503-544.

²⁷⁵ AACass, Administratívne spisy 1968/2905; GR, 1968 – 1970, fasc. 12.

spriaznená s klečenovským duchovným. Ďalej zistil z archívnych materiálov i od svojho predchodcu, že pred rokom 1950 sa tam žiadne gréckokatolícke bohoslužby nemohli konať, pretože kostol ešte nestál, dostavali ho až v roku 1954.²⁷⁶

Hromoš. Gréckokatolícka filiálka farnosti Šambron. Rímskokatolícka filiálka farnosti Plavnica. V januári 1968, ešte pred obnovením Gréckokatolíckej cirkvi, požiadali rímskokatolíci z Hromoša biskupský úrad v Košiciach, aby sa v miestnej cirkvi mohli konať pre nich rímskokatolícke omše. Pravoslávny pop z Orlova vtedy chodieval slúžiť liturgiu každú druhý týždeň. V Hromoši vtedy žilo 76 rodín, z toho bolo 29 rodín pravoslávneho vierovyznania a 9 rodín bolo miešaných. V obci žilo 373 rímskokatolíkov a 141 pravoslávnych. Na nedeľnú bohoslužbu do Plavnice prichádzalo z Hromoša asi 200 veriacich. Po obnovení Gréckokatolíckej cirkvi vydal košický gréckokatolícky ordinariát súhlas na spoločné používanie chrámu, ale po presťahovaní sídla do Prešova gréckokatolícky dekan z Legnavy zmluvy 5. novembra 1969 vypovedal plavnickému rímskokatolíckemu farárovi aj s odôvodnením:

Úctivo upozorňujem Vás na to, že zánikom „Biskupského úradu gréckokatolíckej cirkvi v Košiciach“ povolenie na zmeny v poriadku rímskokatolíckych bohoslužieb v gréckokatolíckom kostole v Hromošu, okres Stará Ľubovňa, stráti svoju platnosť. V prípade, že spôsob obsluženia rímskokatolíckych veriacich v Hromoši v gréckokatolíckom kostole podľa zvykov do roku 1950 Vám nevyhovuje, ráčte sa do 10 dní písomne obrátiť na Gréckokatolícky ordinariát v Prešove, ulica SRR č. 8, s prosbou o nové povolenie. V prípade, že tak neurobíte odo dňa 1. decembra 1969 gréckokatolícka cirkevná obec v Hromošu bude Vám prepožičiavať svoj kostol pre bohoslužby podľa spôsobu a zvykov do 1950. roku. Súčasne upozorňujeme Vás na to, že kostol v Hromošu je majetkom gréckokatolíckej cirkvi. Bez súhlasu gréckokatolíckej cirkevnej obce v Hromošu a Gréckokatolíckeho ordinariátu v Prešove rímskokatolícki veriaci v Hromošu nemajú právo prevádzať na alebo v kostole a jeho okolí žiadne opravy, dopĺňovanie, rekonštrukcie a pod. Bolo nám hlásené, že rímskokatolícki veriaci v Hromošu bez súhlasu gréckokatolíckej cirkevnej obce v Hromošu a Gréckokatolíckeho ordinariátu v Prešove, ba čo viac, bez ich vedomia a žiadosti v noci protiprávne inštalovali do gréckokatolíckeho kostola v Hromošu harmónium. Žiadame Vás, aby ste Vy ako zodpovedný správca rímskokatolíckych veriacich v Hromošu sa do 10 dní odo dňa doručenia Vám tohto upozornenia dostavili na úrad Gréckokatolíckeho ordinariátu v Prešove, ulica SRR 8, ako majiteľa uvedeného chrámu a objasnili tento čin Vašich veriacich v Hromošu.

Podľa iných autentických svedectiev sa do roku 1950 bohoslužby striedali a všetci obyvatelia, ak chceli, mohli chodiť aj na bohoslužby druhého obradu. Len v 3. nedeľu v mesiaci nebola v cirkvi žiadna bohoslužba. Pomer bohoslužieb bol teda 1:1. Harmónium sa kúpilo zo spoločnej zbierky, do ktorej výrazne prispeli aj gréckokatolícki veriaci. Anonymný gréckokatolícky kňaz, ktorý sa podpísal ako „Spektátor“ poslal plavnickému farárovi Koromházovi škaredý anonym, v ktorom

²⁷⁶ AACass, Administratívne spisy 1969/2875, 1971/353; GR, 1968 – 1970, fasc. 9.

ho obviňoval zo šovinizmu, nenávisti a chamtivosti. Postoj gréckokatolíckeho dekana i anonymný list boli fundamentalistické a nenávistné a vyvolali v Hromoši nespokojnosť, pretože rímskokatolícky kňaz o tom komunikoval s veriacimi. Na MNV v Hromoši sa 11. novembra 1969 pred miestnymi úradníkmi a poslancami zišli najstarší obyvatelia obce obidvoch obradov narodení v rokoch 1882 – 1903, ktorí vydali autentické svedectvo o pozadí výstavby cerkvi v rokoch 1892 – 1894, alebo sprostredkované od svojich nebohých rodičov. Podstata výpovedí spočívala v tom, že rímskokatolíci sa rovnocenne spolu s gréckokatolíckmi podieľali na výstavbe chrámu prácou, zbierkami, darmi. Keď v obci postavili novú cerkev (stará stále vyše dediny), rímskokatolíkov nikto neupozornil, že svoj podiel by mal byť zapísaný aj v pozemkovej knihe. Dokonca pozemok, na ktorom cerkev stála, daroval rímskokatolíck Ján Knapík Novák. Dohoda bola napokon uzatvorená tak, že rímskokatolíci mohli mať v Hromoši omše dvakrát mesačne, tiež vo sviatky, pri pohreboch, sobášoch, hromadných spovedaniach a posviacke jedál.²⁷⁷

Košice. Sídlo gréckokatolíckej aj rímskokatolíckej farnosti. Po obnovení Gréckokatolíckej cirkvi museli pravoslávni opustiť chrám na Moyzesovej ulici, hoci neopustili priestory svojho biskupského úradu na Moyzesovej 40. Gréckokatolíci chrám prevzali 13. júla 1968.²⁷⁸ Rímskokatolícky ordinariát ponúkol pravoslávny pre ich potreby Kostol Ducha Svätého na Južnej triede, ktorý odmietli ako nevyhovujúci.²⁷⁹ V októbri 1970 požiadal prešovský ordinariát košického ordinára o súhlas na liturgické využívanie (vtedy) bývalého dominikánskeho kostola gréckokatolíckmi v nedele a vo sviatky. Kapitulný vikár Štefan Onderko súhlasil, pretože už vopred sa na tom dohodli aj zainteresovaní farári.²⁸⁰ Na toto reagovala istá veriaca negatívnym anonymným listom adresovaným kapitulnému vikárovi.²⁸¹

Luhyňa. Gréckokatolícka filiálka farnosti Veľaty. Rímskokatolícka filiálka farnosti Čerhov. Kostol si veriaci obidvoch obradov postavili spoločne a vraj existovala dohoda, že bohoslužby v nedele sa budú konať striedavo. Pravoslávny duchovný tam chodil nepravidelne, čo pastoračne využil rímskokatolícky farár tak, že tam slúžil omšu každú nedeľu. Obnovení gréckokatolíci žiadali o návrat k starej dohode, pretože sa slúžila len jedna liturgia mesačne. Rímskokatolícky duchovný odôvodňoval zachovanie aktuálneho stavu tým, že väčšina veriacich v obci boli rímskokatolíci.²⁸²

Malčice. Gréckokatolícka filiálka farnosti Petrikovce. Sídlo rímskokatolíckej farnosti. Dňa 27. januára 1969 gréckokatolícky farár Vincent Luca požiadal rímskokatolícky farský úrad v Malčiciach o prenájom „kostolíka“ na cintorína na gréckokatolícke bohoslužby. Mal slúžiť pre gréckokatolíkov zo širokého okolia, aj z obcí Markovce, Falkušovce a Kačanov. Rímskokatolícky farár Andrej Kováč (1910 – 1973) súhlasil za istých podmienok, ktoré sa týkali samého objektu.

²⁷⁷ AACass, Administratívne spisy 1969/2912; GR, 1968 – 1970, fasc. 20.

²⁷⁸ AACass, Administratívne spisy 1970/790; GR, 1968 – 1970, fasc. 8.

²⁷⁹ AACass, Administratívne spisy 1970/652; GR, 1968 – 1970, fasc. 8.

²⁸⁰ AACass, Administratívne spisy 1970/2407; GR, 1968 – 1970, fasc. 8.

²⁸¹ AACass, GR, 1968 – 1970, fasc. 8.

²⁸² AACass, Administratívne spisy 1969/38; GR, 1968 – 1970, fasc. 4.

Farnosť sa vyjadrila tak, akoby išlo o majetok Rímskokatolíckej cirkvi, hoci to bola súkromná rodinná krypta. Gréckokatolícky ordinariát 18. februára 1970 oficiálne požiadal košický ordinariát o používanie „kostolíka“ na svoje bohoslužby.²⁸³ V roku 1971 bol získaný výpis z evidencie nehnuteľností, podľa ktorého bol Kostolík Svätého kríža rodinnou kryptou Vincenta Sentivániho. Kaplnka bola postavená v roku 1779 a aj po postavení rímskokatolíckeho kostola (1848) ju využívala len Rímskokatolícka cirkev. V 60. rokoch ju využívali asi 60 – 70-krát ročne, zrejme pri pohreboch, keďže objekt stojí na cintoríne. V roku 1965 kaplnku obnovili rímskokatolíci. Do polovice roka 1971 sa petrikovský farár správal zvlášť, pretože trikrát žiadal všetky authority o súhlas, ale potom všetky získané súhlasy vrátil. Zrejme chcel objekt získať do vlastníctva. Rímskokatolíci za používanie objektu nechceli žiadne nájomné.²⁸⁴ Po odchode kňaza Lucu z Petrikoviec bola farnosť vakantná a malčický farár poslal v apríli 1977 celú agendu prešovskému ordinariátu, ktorý „nerozumel“, čo to znamená, pretože nebol pripojený sprievodný a vysvetľujúci list. Ordinár Ján Hirka inicioval miestneho gréckokatolíckeho dekana vo Vysokej n/U, aby žiadal malčického farára o dovoľenie konania gréckokatolíckych bohoslužieb v kaplnke na cintoríne. Hirka pochopil, že ide o tiché odstúpenie od zmluvy. Gréckokatolíci zapojili do situácie ONV v Michalovciach, kde sa posťažovali na náboženskú neznášanlivosť a netoleranciu. Onderko zistil, že gréckokatolícke bohoslužby sa nekonali podľa dohody, častokrát boli svojvoľne vynechané, nedodržovali sa ani ostatné body dohody, fyzicky sa robili stavebné úpravy a ničil rímskokatolícky inventár.²⁸⁵ Do Petrikoviec bol vymenovaný za farára Andrej Timkovič, ktorý sa hneď v máji 1977 pustil do riešenia kauzy, keď požiadal o dovoľenie používať kaplnku na gréckokatolícke bohoslužby.²⁸⁶ Malčický farár Ladislav Franc (1941 – 2010) žiadosť zamietol. Odvolal sa na historické dôvody: Pôvodne stredoveký farský Kostol Zvestovania Panny Márie prestaval v roku 1799 Pavol Oros; v roku 1868 ju Vincent Sentiváni prestaval na rodinnú hrobku; vždy ju využívali a stále využívajú rímskokatolíci. Rodina Sentivániovcov žila v Juhoslávii a „písomne vyjadrila svoju vôľu, aby kaplnka slúžila len pre rímskokatolíkov. Dôklad o tom nachádza sa vo farskom archíve v Malčiciach.“ Kaplnku mali gréckokatolíci používať len dovtedy, kým im pravoslávni v Markovciach nevrátia cerkev, čo sa už stalo. Farár Franc ďalej uviedol:

*V tieni rímskokatolíckeho farského kostola v Malčiciach vzniklo hniezdo odporu a sústavnej provokácie voči rímskokatolíkom. Dohoda, uzatvorená medzi rímskokatolíckym duchovným správcom v Malčiciach nebohým Andrejom Kováčom a gréckokatolíckym duchovným nebohým Vincentom Lucom, bola hrubo porušená.*²⁸⁷

Gréckokatolíci boli požiadaní o vrátenie kľúčov. Správca gréckokatolíckej farnosti 27. mája 1977 odpísal: „Váš zákaz akceptovať nemôžem.“ Košický

²⁸³ AACass, Administratívne spisy 1970/284; GR, 1968 – 1970, fasc. 13.

²⁸⁴ AACass, Administratívne spisy 1971/1120; GR, 1968 – 1970, fasc. 13.

²⁸⁵ AACass, Administratívne spisy 1977/330; GR, 1968 – 1970, fasc. 13.

²⁸⁶ AACass, Administratívne spisy 1977/397; GR, 1968 – 1970, fasc. 13.

²⁸⁷ AACass, Administratívne spisy 1977/406; GR, 1968 – 1970, fasc. 13.

ordinariát sa nestotožnil s názorom malčického farára, radil radšej vyčkať, aby sa upokojila napätá atmosféra. Prešovský ordinár Hirka odmietol kľúče vrátiť. Miestni farári si do konca roku 1977 vymenili niekoľko listov, ktoré neprispeli k upokojeniu situácie. Na začiatku roku 1978 farár zorganizoval podpisovanie hromadne podpísaného listu, v ktorom je uvedené:

My nie sme, ani nebudeme zradcovia pre generáciu, aby sme sa tej budovy zriekli.

Franc celú kauzu pojal osobne a radšej sa žiadal preč, než by umožnil gréckokatolíkom používanie kaplnky. Do kauzy napokon zasiahol ONV Michalovce, ktorý rozhodol tak, že nesúhlasí s preložením Franca preč z Malčíc.²⁸⁸

Moravany. Filiálka gréckokatolíckej farnosti Rakovec n/O. Filiálka rímskokatolíckej farnosti Trhovište. Dňa 23. októbra 1968 gréckokatolícky farár žiadal dovolenie, aby v rímskokatolíckom kostole mohol slúžiť liturgie tak, ako to bolo do roku 1950. Podľa jeho slov sa bohoslužby „odnepamäti končievali v Moravanoch v rímskokatolíckom kostole“. Rímskokatolícky farár Matej Borovský na vikárovu žiadosť dôkladne preskúmal situáciu a konštatoval:

V žiadosti sa uvádza, že gréckokatolícke bohoslužby v Moravanoch sa konali odnepamäti. Nuž neviem, či doba od r. 1940 sa môže nazvať „odnepamäti“. Predtým sa totiž v Moravanoch gréckokatolícke bohoslužby nekonali. Ako mi totiž vysvetlil Ján Pál, bývalý rímskokatolícky duchovný v Trhovišti, ktorý v tom čase, keď sa gréckokatolícke bohoslužby zaviedli, bol tunajším kaplánom, r. 1939 bol vtedajší gréckokatolícky duchovný v Rakovci nad Ondavou Anton Tink vymenovaný za generálneho vikára a bol mu pridelený kaplán – jeho syn. Keďže naši kňazi chodievali vtedy do Moravan len každú druhú nedeľu a oni dvaja nemali v Rakovci čo robiť, povolil r. 1940 Msgre Ľudovít Krištof gréckokatolíckym duchovným z Rakovca jednu voľnú nedeľu v mesiaci slúžiť v Moravanoch gréckokatolícke bohoslužby ako výpomoc. A ako veriaci hovoria, vdp. komorník prísne dbal, aby to nebolo v mesiaci viackrát. Teda nie v každom čase a vždycky, ako sa spomína v žiadosti. Písomná dohoda nebola urobená, bolo to len akési priateľské gesto, keďže obaja duchovní boli „veľkí priatelia“.

Ja už viac rokov chodievam na bohoslužby do Moravan každú nedeľu. Keď som sa pýtal veriacich, či by súhlasili, žeby jednu nedeľu v mesiaci miesto našich bohoslužieb boli gréckokatolícke, rázne odmietli ten[to] návrh s odôvodnením, že nielen naši, ale i väčšina gréckokatolíkov, najmä mladší, vôbec nerozumejú gréckokatolíckym obradom. Začiatkom augusta, keď ma veľmi žiadal gréckokatolícky duchovný z Rakovca, aby som mu povolil slúžiť v Moravanoch, aby sa zvitl so svojimi, ako mi potom bolo oznámené, gréckokatolícky pán farár priviedol do Moravan skoro všetkých svojich veriacich z Rakovca, keďže sa obával, že veriaci z Moravan nebudú vedieť spievať. A naozaj, naši vraj tam stáli ako barani, pozerajúc hore-dole a najmä mladí odchádzali z kostola a tak ostali bez bohoslužieb.

²⁸⁸ AACass, Administratívne spisy 1977/410; GR, 1968 – 1970, fasc. 13.

V žiadosti sa vdp. farár odvoláva na moje údajné prehlásenie, aby veriaci mohli byť na bohoslužbách svojho obradu – že s tým súhlasím, áno, ale na bohoslužbách naozaj svojho obradu, ktorému rozumejú, a aby neboli nútení, zvlášť mladí, ako sa to stáva i v tunajšej farnosti, na bohoslužby, ktoré sú im cudzie aj obradom aj rečou. Čo sa týka rozhorčenia veriacich, ktoré spomína, je to umelé vyvolávané. Sme jedna cirkev, veriaci v Moravanoch majú katolícke bohoslužby, neviem, či sú potrebné dvoje, či sa tým jednota zvlášť zdôrazní, keď pre obec jedny bohoslužby stačia a keď ani naši kňazi sa netískajú do gréckokatolíckych kostolov v obciach, kde gréckokatolícki duchovní i keď tam často majú i väčší počet veriacich. Ako viem, sú ešte také gréckokatolícke obce, kde by veriaci chceli mať svoje bohoslužby a nik sa k nim netlačí len preto, že sú od ruky. Ak by však najdôstojnejší biskupský ordinariát uznal, že je potrebné vyhovieť tej žiadosti, nuž aby nedochádzalo k duplicite bohoslužieb, ja chodievam štyri až päťkrát do roka do Lučkoviec, kedy v Moravanoch nemám bohoslužby (oni vtedy prichádzajú tam), snád' by v tie nedele mohli sa povoliť.²⁸⁹

Pusté Čemerné, Voľa, Nacina Ves. Sídla gréckokatolíckych farností a filiálka farnosti Voľa. Filiálky rímskokatolíckej farnosti Strážske. Ešte pred obnovením Gréckokatolíckej cirkvi, 1. decembra 1966, žiadali rímskokatolíci o možnosť mať omše v pravoslávnom (predtým gréckokatolíckom) chráme. Kapitulný vikár Štefan Onderko 19. januára 1967 zamietol. Otravovali ho deputácie miestnych veriacich,²⁹⁰ čo ho – podľa dikcie odpovede – zrejme urážalo. Rímskokatolícky farár zo Strážskeho Vojtech Kmec (1917 – 2000) 11. júla 1968 napísal košickému ordinárovi svoj postreh o celej jednej chýbajúcej generácii gréckokatolíkov, čo sa prirodzene odrazilo aj v mentalite, podvedomí a vedomí na všetkých stranách. Nasledujúci model v otázke dovoľovania a dohadovania spoločného používania chrámov druhým obradom sa principiálne dohadoval v duchu nasledujúceho vyjadrenia:

Gréckokatolícki duchovní, ktorí prevzali farnosti po pravoslávnych, nechcú vidieť, že osemnásť rokov zanechalo trvalé stopy v zmýšľaní ľudí a prinieslo podstatné zmeny oproti predchádzajúcemu obdobiu. Gréckokatolíci zvykli si na obrady rímskokatolícke a prakticky do 25 rokov ani vôbec nepoznajú gréckokatolícke obrady. Tam, kde bývali rímskokatolíci v obciach, kde bola len „cerkov“ a tam sa kedysi na bohoslužbách zúčastňovali, teraz sa už dožadujú, aby aj v ich obci v cirkvi boli aj bohoslužby rímskokatolícke, lebo za tých 18 rokov, a najmä teraz po zavedení ľudovej reči do liturgie sú im omnoho bližšie a zrozumiteľnejšie ako gréckokatolícke. V záujme spokojného spolunažívania je žiaduca nová úprava, lebo staré zvyklosti už zmeneným pomerom nevyhovujú.

Dočasné riešenie by sa mohlo snád' nájsť v kánone 484, kde sa píše, že nikto nemôže celebrowať v kostole bez súhlasu rectoris ecclesiae. V minulosti ešte

²⁸⁹ AACass, Administratívne spisy 1968/2652; GR, 1968 – 1970, fasc. 35.

²⁹⁰ AACass, Administratívne spisy 1966/3341; GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

za nebohého p. Lukáča²⁹¹ práve v Nacinej Vsi vyskytli sa nedorozumenia, keď kaplán prišiel na svätú omšu do Nacinej Vsi a už našiel pri oltári gréckokatolíckeho duchovného a vyskytlo sa to viac razy a keď sa kaplán ohradil proti tomu, gréckokatolícky duchovný sa k nemu ešte nepekne zachoval. Riešenie by muselo byť recipročné a z prípadu na prípad. Vo všeobecnosti gréckokatolícki duchovní domáhajú sa užívania kostolov, ale sami toto isté právo nechcú priznať rímskokatolíkom pre užívanie ich cerkví. Takýto stav je i vo farnosti Strážske. Gréckokatolícky duchovný z Vole dožaduje sa užívania rímskokatolíckeho kostola v Nacinej Vsi, vzdialený od Vole len (od tabuľky po tabuľku) asi 150 metrov, a veriaci môžu chodiť do Vole i autobusom. (...) Obdobne sa dožadujú užívania cerkvi i veriaci z Pustého Čemerného, obidve strany o to i písomne požiadali, v poslednom čase i tam už ktosi z pozadia vnáša nepokoj.²⁹²

Dňa 22. apríla 1968 rímskokatolícki a gréckokatolícki veriaci z Pustého Čemerného zišli sa na schôdzi, kde sa dohodli, aby sa v gréckokatolíckej cirkvi každú nedeľu konali omše. Spísali žiadosť, ktorú podpísali hlavy rodín takmer z každého čísla domu.²⁹³ Avšak k dohode nedošlo.

Gréckokatolícky farár z Vole Dezider Tink začiatkom októbra poslal svojich veriacich z Nacinej Vsi za rímskokatolíckym farárom do Strážskeho, aby im umožnil konanie liturgií v kostole v Nacinej Vsi, hoci ten o to požiadaval vlastný ordinariát už 11. a opakovane 22. júla, no odpoveď stále nemal. Na jeho filiálkach boli až tri gréckokatolícke fary, kým on bol bez kaplána, gréckokatolíci sa snažili ísť do rímskokatolíckych kostolov, no nechceli recipročne púšťať rímskokatolíkov do cerkví, lebo „nešlo o ich farnosť“. Preto do týchto záležitostí zasahovali ordinariáty, ktoré reciprocitu vyžadovali v rámci diecéz v širšom okolí. Farár Vojtech Kmec 8. októbra 1968 košickému kapitulnému vikárovi napísal:

*Požiadala som dp. Tinka, gréckokatolíckeho farára vo Vole, aby obdobné výhody, aké žiada od rímskokatolíkov, vyžiadal pre rímskokatolíkov tiež od svojej vrchnosti. Odpovedal, aby som si to od ich vrchnosti vyžiadal sám. A tak ja mám žiadať od našej vrchnosti výhody pre nich a k tomu i od ich vrchnosti pre našich... To nesvedčí o dobrej vôli z ich strany. Je žiaduce riešiť obdobné pomery i v Pustom Čemernom.*²⁹⁴

Štefan Onderko rozhodol po ďalších urgenciách Nacinovešťanov až 30. októbra 1968 tak, že dovolil slúžiť gréckokatolícku liturgiu na odpustový sviatok Všetkých svätých (v rímskokatolíckom kalendári sa slávi 1. novembra) a ďalšie bohoslužby sa mali konať podľa zvyku spred roku 1950, kým sa ordinariáty nedohodnú na novej zmluve.²⁹⁵ Po ďalších bohoslužbách dochádzalo k ďalším sporom,

²⁹¹ Jozef Lukáč bol rímskokatolíckym farárom vo farnosti Strážske v rokoch 1918 – † 1953.

²⁹² AACass, Administratívne spisy 1968/1690, porov. 1968/1736; GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

²⁹³ AACass, Administratívne spisy 1968/1960; GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

²⁹⁴ AACass, GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

²⁹⁵ AACass, Administratívne spisy 1968/1690; GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

ktoré vyvolával Dezider Tink. Išlo v nich o uzurpovanie si kostolných milodarov a odmietanie prispievania na udržiavanie kostola.²⁹⁶ Tink sa domáhal bohoslužieb v Nacinej Vsi aj v roku 1970.²⁹⁷

V Pustom Černom sa situácia vyhrotila natoľko, že 6. (?) septembra 1969 sa na MNV v obci v prítomnosti košického i prešovského ordinára, predsedu MNV Ladislava Mikloša, kurátorov obidvoch vierovyznaní a obidvoch farárov. V spísanej zápisnici konštatovali:

*Vzájomne sme si vymenili názory a dospeli sme sebakriticky k uzáveru, že na rozháraných pomeroch v obci nesieme všetci vinu, nevynímajúc ani ordinariáty aspoň tým, že záležitosti nevenovali patričnú pozornosť a pomoc. Samozrejme, že chyba sa stala aj zo strany duchovných a tiež zo strany veriacich obidvoch cirkví. Všetci si tieto chyby priznávame a vzájomne sa odprosujeme. Zvlášť sa tu stala krivda veriacim gréckokatolíkom tým, že boli urážaní a že na ich pozemku bez povolenia sa začal stavať kostol. V tejto situácii došlo k urážkam aj rímskokatolíckych veriacich. Ako veriaci, ale tiež ako občania dospeli sme k tomu názoru, že spory sa majú urovnať, za čo sú všetci prítomní, súhlasíme s tým a dnešným dňom robia prvý krok vzájomného zmierenia, čo aj svojimi podpismi potvrdzujú. (...) Na návrh osvieteného pána vikára Onderku rímskokatolícki veriaci za pozemok a na uznanie viny zložia gréckokatolíckym veriacim na výpomoc pri výstavbe gréckokatolíckej fary obnos 10.000 Kčs a pomôžu aj prácou.*²⁹⁸

Ťažko vydobytý zmier trval len krátko, pretože 19. septembra 1969 signatári za gréckokatolícku stranu podpisy na zápisnici odvolali. Taktiež niekto z gréckokatolíckeho prostredia napísal Štefanovi Onderkovi anonymný list, ktorý len jatril a zväčšoval rany. Ďalší podnet od týchto nespokojencov smeroval na orgány štátu. Na nepovolenú stavbu kostola v Pustom Černom v deň, keď tam brigádnicke pracovalo 20 miestnych obyvateľov, prišla kontrola, ktorá všetkým stotožneným osobám udelila a po odvolaní Ministerstvo výstavby a techniky – útvar v Košiciach 20. februára 1970 potvrdil najvyššiu možnú blokovú pokutu po 500 Kčs. Podanie dostal aj ONV – odbor školstva a kultúry v Michalovciach, ktorý 2. októbra 1969 urgentne žiadal košický biskupský úrad o preloženie rímskokatolíckeho farára Vojtechu Kmeca preč zo Strážskeho.²⁹⁹ Kapitulný vikár ho však ponechal.

Radvanovce. Gréckokatolícka filiálka farnosti Ďurďoš. Rímskokatolícka filiálka farnosti Hanušovce n/T. Dvadsať piati veriaci žiadali, aby sa v cerkvi popri gréckokatolíckych bohoslužbách konali aj rímskokatolícke omše. Za žiadosť bola vďačnosť rímskokatolíkom za to, že počas pravoslávneho obdobia prijal gréckokatolíkov rímskokatolícky kňaz z Hanušoviec nad Topľou, tiež vyučoval ich deti

²⁹⁶ AACass, Administratívne spisy 1969/2706; GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

²⁹⁷ AACass, Administratívne spisy 1970/2658; GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

²⁹⁸ AACass, GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

²⁹⁹ AACass, Administratívne spisy 1969/2510; GR, 1968 – 1970, fasc. 32.

náboženstvo. Rímskokatolícky farár sa k žiadosti vyjadril kladne a dodal, že cerkev kedysi vybudovali spoločne veriaci obidvoch obradov.³⁰⁰

Rozhanovce. Gréckokatolícka filiálka farnosti Kráľovce. Rímskokatolícka filiálka farnosti Košické Olšany. Dňa 9. októbra 1968 dostal košický ordinariát žiadosť gréckokatolíckeho farára z Kráľoviec Štefana Simka, aby mohol konať svoje bohoslužby v rímskokatolíckom kostole v Rozhanovciach, čo robil z podnetu Rozhanovčanov gréckokatolíkov. Recipročne súhlasil s používaním svojho chrámu v Čižaticiach rímskokatolíkmi.³⁰¹ Rímskokatolícky administrátor Andrej Hirjak preveril miestne pomery a zistil, že gréckokatolícke bohoslužby iniciuje len jedna žena nie najlepšej povesti.³⁰²

Sliepkovce. Gréckokatolícka filiálka farnosti Dúbravka. Rímskokatolícka filiálka farnosti Budkovce. Liturgie sa konali v rímskokatolíckom kostole raz mesačne, od roku 1938 dvakrát, pretože chorľavý farár Ladislav Tomčák už nevládal, tak poprosil o výpomoc gréckokatolíckeho kňaza, ktorý ochotne vyhovel, ale neskôr už nechcel ustúpiť. Pred postavením kostola (1923) vznikla dohoda medzi veriacimi obidvoch obradov, ktorí kostol postavili, že sa v ňom budú konať bohoslužby obidvoch obradov, čo fungovalo do roku 1950. V roku 1968 sa tento stav obnovil. Podľa rímskokatolíckeho farára Andreja Piškanina sa po jeho príchode do farnosti Budkovce v roku 1965 pravoslávni snažili dostať do sliepkovského kostola, ale s pravoslávnym duchovným sa dohodli, že bude lepšie, ak budú pravoslávni veriaci chodiť na bohoslužby do Lastomíra a v Sliepkovciach budú len latinské bohoslužby. To sa však nepáčilo niekoľkým miestnym pravoslávnym občanom, ktorí sa na tento stav pravidelne sťažovali na štátnych a straníckych úradoch. V novembri 1969 sa gréckokatolícky farár Jozef Pichoňský domáhal nie jednej, ale dvoch liturgií mesačne s odôvodnením, že kostol je v spoločnom vlastníctve obidvoch obradov. To však nebola pravda, kostol bol vo výlučnom vlastníctve Rímskokatolíckej cirkvi. Okresný gréckokatolícky dekan z Vysokej nad Uhom dokonca napísal:

Naši ľudia chodia teraz po štátnych a cirkevných úradoch, chcú požiadať diplomatickou cestou riešiť veci za pomoci sovietskych konzulov.

Podstata sporu nespočívala v počte bohoslužieb, ale v dožadovaní sa spoluvlastníckeho práva, ktoré neexistovalo. Po atakoch na svoju osobu rímskokatolícky farár zakázal akékoľvek gréckokatolícke bohoslužby, kým sa celý problém nevyrieši. Celú záležitosť rozdúchávali štyria gréckokatolícki kurátori. Takto to v marci 1971 skonštatovala aj komisia, ktorú ustanovil košický ordinariát. Dohodlo sa, že dohodu podpíšu ordinariáty a kurátori budú odstavení zo svojich postov, aby sa už nemiešali do týchto záležitostí, pretože oni spôsobili všetok nepokoj.³⁰³

³⁰⁰ AACass, Administratívne spisy 1968/1676; GR, 1968 – 1970, fasc. 5.

³⁰¹ AACass, Administratívne spisy 1968/2486; GR, 1968 – 1970, fasc. 9.

³⁰² AACass, Administratívne spisy 1968/2655; GR, 1968 – 1970, fasc. 9.

³⁰³ AACass, Administratívne spisy 1968/2503, 1970/707, 1970/831, 1971/232; GR, 1968 – 1970, fasc. 3.

Veľké Raškovce. Gréckokatolícka filiálka farnosti Petrikovce. Rímskokatolícka filiálka farnosti Zemplínske Kopčany. Gréckokatolícky farár Vincent Luca požiadal o dovoľenie slúžiť „gréckokatolíckej svätej omše“ v novopostavenom rímskokatolíckom kostole. Odvolával sa na dohodu, že pred začiatkom výstavby sa tak dohodli katolíci oboch obradov. Dovtedy sa bohoslužby striedavo slúžili v budove školy. Po vysvätení kostola v ňom slúžili len rímskokatolíci a gréckokatolícky kňaz „nebol povolaný“, hoci ho tam veriaci pozývali. On to nechcel urobiť bez súhlasu rímskokatolíckej vrchnosti. Kapitulný vikár dal situáciu preveriť michalovskému dekanovi, ktorý skonštatoval, že obec je dominantne kalvínska, druhú najpočetnejšiu skupinu veriacich tvoria rímskokatolíci a gréckokatolícke sú len asi štyri rodiny. Kostol vznikol z iniciatívy miestneho rímskokatolíka Rudáša, ktorý výstavbu riadil a z veľkej časti i zaplatil. Podľa tejto správy kňaz Luca do roku 1968 pracoval na JRD v Malčiciach. Podobné návrhy na rozšírenie svojej pastoračie urobil v mnohých dedinách vo svojom okolí, mal povest' vtieravého človeka. Keď bol kostol vo vysokom štádiu rozostavanosti, že bolo jasné, že bude úspešne dostavaný, začal do obce chodiť na bohoslužby do súkromného domu farár Luca, ktorý celebroval po maďarsky. Občas k nemu prišli na liturgiu aj rímskokatolíci. Keď bol kostol dokončený, nádejal sa, že on bude svätiteľom, ale nebol dôvod, aby bol pozvaný, pretože do stavby sa nezapojil. Luca zistil, že štyri gréckokatolícke rodiny obetovali na výstavbu dve tisíc korún, preto majú nárok, aby sa tam konali aj liturgie. Pán Rudáš vyhlásil, že to bol dar, neexistovala žiadna dohoda ani príslub gréckokatolíckych bohoslužieb. Navrhol, že peniaze vráti zo svojho, ak by mal byť obviňovaný z niečoho, čo nie je pravda. Nový kostol bol v skutočnosti čierna stavba stojaca na súkromnom Rudášovom pozemku.³⁰⁴

2.8 Medziobradové vzťahy

Obnovenie Gréckokatolíckej cirkvi bolo zmŕtvychvstaním, ktoré prirodzene prinieslo aj problémy vo vzťahoch s Rímskokatolíckou cirkvou. Trvalo totiž niekoľko rokov, kým sa vyjasnili predovšetkým právne postoje k existujúcej situácii. Kým sa tak stalo, dochádzalo k prirodzeným konfliktom, nie však kvôli zlému úmyslu zainteresovaných, ale kvôli neznalosti, či nejasnosti kánonického práva. Niekedy formálny problém znásobili osobné predsudky duchovných. Prehľad problémov zachycujú zápisnice z rekolekcií kňazov Košického biskupstva. V roku 1968 boli zaregistrované nasledujúce postrehy:

*Ak veriaci gr[écko]. k[atolíckeho]. náboženstva by chceli mať bohoslužby v rím[sko]. kat[olíckom]. kostole, nech duchovní týchto podajú si prostredníctvom farských úradov žiadosť na B[iskupský] Ú[rád] o prepožičanie kostola. V žiadosti nech sa uvedie, o ktorý kostol ide, kedy budú bohoslužby konané.*³⁰⁵

³⁰⁴ AACass, Administratívne spisy 1969/2704; GR, 1968 – 1970, fasc. 13.

³⁰⁵ AACass, Obdobie vakancie (1962 – 1990), Zápisnica z liturgických dní, ktoré boli v Košiciach 25. septembra 1968 a v Prešove 26. septembra 1968, s. 2.

*V diskusii v Košiciach i v Prešove duchovní nadhodili viaceré praktické myšlienky, medzi nimi túto: (...) Duchovní gréckokatolíckeho obradu a pravoslávni vydali spoločné prehlásenie, kde vyzývajú svojich veriacich, aby si osvojili ducha ekumenizmu. Keby pri ich rokovaní nedošlo k dohodnutiu o užívaní spoločného kostola, ak by nás požiadali aj pravoslávni, postupme žiadosť ordinariátu, ten nech rozhodne.*³⁰⁶

*Pred diskusiou prehovoril pán okresný cirkevný tajomník z Vranova, aby kňazi svojím múdрым jednaním prispeli ku konsolidácii pomerov vo svojich farnostiach a vyhýbali sa všetkému nedorozumeniu, najmä tam, kde je miešané vierovyznanie.*³⁰⁷

V roku 1971:

*V diskusii bola nastolená otázka, koho máme považovať za pravoslávneho kresťana? Či toho, ktorý bol pravoslávne pokrstený i vychovaný, alebo či i toho, ktorý bol síce pokrstený, ale už nevychovaný? [...] Ďalej boli tieto dopyty: Či manželstvo dvoch gréckokatolíkov uzavreté pred rímskokatolíckym duchovným je invalidum alebo len illicitum? Či asimiláciou sa môže meniť rítus? Ako si má počínať rímskokatolícky duchovný, keď je požadovaný gréckokatolíckymi rodičmi, aby im pokrstil dieťa a zásadne sú proti tomu, aby bol krst zahlásený patričnému gréckokatolíckemu farskému úradu? Vdp. Vojtech Jenčík, správca fary zo Žalobína, podotkol, že kázusy, ktoré sa týkajú dvoch katolíckych rítov, dali by sa riešiť právnický a psychologicky, treba však mať na pamäti, že Svätá stolica preferuje vždy menší rítus. Vdp. Tibor Umstädter povzbudil všetkých kňazov, aby so sympatiou a bratsky jednali a kňazmi východného obradu, vžili sa do ich situácie, aj na východný obrad pozerali ako na katolícky. Vdp. Anton Szekely, správca fary z Kamenice n/C, povedal, že v niektorých farnostiach akomodáciou gréckokatolíckych veriacich boli jednotlivé dediny pokladané za čisto rímskokatolícke i za doby pravoslávnej akcie a rímskokatolícky duchovný so súhlasom krajských štátnych činiteľov mohol všetkých obslúžiť, teraz na nátlak niektorých gréckokatolíckych duchovných sa táto akomodácia silou-mocou odbúrava. Vdp. Ján Zbojovský, správca fary v Soli, načrtnol svoje ťažkosti, ktoré má v svojej miešanej farnosti a najmä dožadoval sa vysvetlenia, prečo nemá dodnes štátny súhlas vyučovať v škole náboženstvo? Pán okresný cirkevný tajomník povedal, že štátne úrady sa nechcú miešať do interných cirkevných vecí, ale kde to vyvrcholí v nepokoje u občanov v jednotlivých dedinách, potom sú nútení zakročiť.*³⁰⁸

³⁰⁶ AACass, Obdobie vakancie (1962 – 1990), Zápisnica z liturgických dní, ktoré boli v Košiciach 20. novembra 1968 a v Prešove 21. novembra 1968, s. 3.

³⁰⁷ AACass, Obdobie vakancie (1962 – 1990), Zápisnica z liturgickej porady konanej dňa 22. októbra 1968 vo Vranove n/T za účasti kňazov vranovského a humenského dekanátu, s. 1.

³⁰⁸ AACass, Obdobie vakancie (1962 – 1990), Zápisnica z liturgickej porady rímskokat. duchovných humenského a vranovského dekanátu konanej vo Vranove n/T dňa 17. februára 1971, s. 1-2.

*Vdp. [Jozef] Szócs nadhodil problematiku tých, čo vystúpili z pravoslávnej cirkvi v minulých rokoch, podľa CIC sú gréckokatolíci, chcú však byť uznaní vo všetkom ako rímskokatolíci. Pripomienky viacerých prítomných ukázali, že tu nejde o ojedinelé prípady, ale o zjav, ktorý si žiada riešenie.*³⁰⁹

Vo svetle spomenutých citátov od rímskokatolíckych kňazov z diecéznych rekolekcií vyplýva, že najviac sa premiešanie obradov po Prešovskom sobore dotklo okresu Vranov nad Topľou, ale tieto problémy sa objavili v agende košického biskupského úradu vo všetkých okresoch, akurát mali skôr špecifický lokálny rozmer, ktorý sa týkal obradovej príslušnosti a z toho vyplývajúcich konzekvencií, alebo sa týkal užívania chrámov. Oveľa väčšie problémy existovali vo vzťahoch s Pravoslávnu cirkvou.³¹⁰

Viacerí rímskokatolícki kňazi pozorne sledovali prostredie obnovennej Gréckokatolíckej cirkvi, stretávali gréckokatolíckych duchovných. Vo viacerých rímskokatolíckych farských archívoch sa napr. zachoval Ordinariálny list prešovského biskupstva a pridelených administratúr Gréckokatolíckej cirkvi č. 2/1969 z 13. mája 1969,³¹¹ v ktorom Ján Hirka pripomenul biskupa Gojdiča, rehabilitáciu biskupa Hopka a vyhlásil mariánsky rok. Na vzájomné vzťahy do značnej miery vplývala spoločensko-politická situácia: skúsenosť perzekúcie po Akcii P a Akcii 100, štátna cirkevná politika, nebezpečenstvo štátneho zásahu v prípade nezhôd, na čo by v konečnom dôsledku doplatili veriaci, ak by prišli o svojho duchovného.

Osemnásť rokov oficiálnej neexistencie Gréckokatolíckej cirkvi je obdobie jednej ľudskej generácie, ale zasiahlo všetky žijúce generácie a obidva katolícke obrady. Ak by sme použili obraznú reč, neslýchaný a násilný zásah preveril katolícku cirkev na obidvoch brehoch tej istej rieky. Pravoslavizácia mala z pomyselnej rieky vytvoriť neprechodné hranice, ale namiesto toho vznikli mosty, lavičky, brody. Rímskokatolícka cirkev prakticky prejavila univerzalitu a využila historické skúsenosti známe z cirkevných dejín, pretože sa prakticky prejavila ako matka, ktorá (1) má veľké srdce miluje svoje deti, (2) riadi sa svojím svedomím a koná slobodne, (3) má plnosť prostriedkov Božej milosti, ktorá je nevyhnutná k spásu, lebo spása duši je jej hlavným poslaním, (4) je ochotná pomôcť tomu, kto potrebuje

³⁰⁹ AACass, Obdobie vakancie (1962 – 1990), Zápisnica napísaná na kňazskej rekolekcii v Prešove dňa 16. februára 1971, s. 1.

³¹⁰ Porov. LUPČO, Martin: *Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev na Slovensku v rokoch 1968 – 1980. Hľadanie spoločného „modus vivendi“*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí II*. Coranič, Jaroslav – Koprivňáková, Jana – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2012, s. 165-177; BORZA, Peter – MANDZÁK, Daniel Atanáz: *Sonda do života Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v období normalizácie*. In: *Velehrad volá! Doležalová, Markéta* (ed.). Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 22-240; PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku 1969 – 1989*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 159-185; MAREK, Pavel – LUPČO, Martin: *Nástin dejín pravoslavné cirkve v 19. a 20. storočí. Prolegomena k vývoji pravosláví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992*. Brno : CDK, 2012, s. 327-390.

³¹¹ Ján Hirka sa ujal úradu ordinára 23. apríla 1969, v ten deň bol rozpustený Akčný výbor. VNUK, František: *Popustené putá*, s. 203.

pomoc, najmä ak je v núdzi, (5) prakticky sa starala o duchovný a sviatostný život gréckokatolíkov, (6) materiálne podporovala gréckokatolíckych duchovných (napr. rímskokatolícki kňazi dávali gréckokatolíckym kňazom omšové štipendiá, Spolok svätého Vojtecha tlačil náboženské knihy pre gréckokatolíkov). Išlo o mimoriadne obdobie, ktoré si vyžiadalo mimoriadne riešenie. Katolicita a vernosť pápežovi bola povýšená nad rítus. Na obidvoch stranách išlo o vec svedomia, ktorú cítili rovnako. Rozhodne túto dobu a situáciu je absurdné hodnotiť ako latinskú zvoľu, dominanciu, či nebudaj latinizáciu – takého úmysly neexistovali, Rímskokatolícka cirkev urobila len to, čo bola povinná urobiť a urobila to rada. Dôsledkom vzniknutého stavu boli isté zmätky v medziobradových vzťahoch, ktoré sú živé dodnes, no to je dôsledok diabolského pôsobenia totalitného režimu, úderu zvonku, ktorý ho spôsobil. Rímskokatolícki kňazi Košickej diecézy zachovali vôľu a usmernenie svojho biskupa, a to aj v dobe, keď už Jozef Čársky († 1962) nežil, a na mnohých miestach podržali vo viere i praktickom kresťanskom živote gréckokatolíkov. Aj preto bolo možné v roku 1968 aj prakticky a rýchlo konsolidovať a obnoviť pôsobenie gréckokatolíckych farností. Kým na gréckokatolíckej strane hovoríme o martýriu, na rímskokatolíckej strane môžeme tiež rozprávať o hrdinstve a obete, ktorá nebola jednoduchá kvôli štátnej (proti)cirkevnej politike a kapacitnej vyťažенosti rímskokatolíckych duchovných. Božia prozreteľnosť však zvíťazila nad nepriateľmi katolíckej cirkvi, pretože namiesto vzájomného odcudzenia sa vzniklo užšie spojenie a prehĺbilo sa bratstvo nielen medzi kňazmi obidvoch obradov, ale aj medzi veriacimi. Rímskokatolícka cirkev nepriamo podporila a povzbudila gréckokatolíkov vlastným obrodným procesom, ktorý v nej nastal v čase pražskej jari a Druhého vatikánskeho koncilu: Akčný výbor, ktorý vznikol v Prahe, prispel k vysporiadaniu sa dovtedajšieho proštátneho smerovania cirkvi, pretože prispel k zániku Mierového hnutia katolíckych duchovných – v rovnakom duchu vznikol Akčný výbor, ale gréckokatolíkov, a to v Košiciach v priestoroch rímskokatolíckeho biskupského úradu, a ten prispel k obnoveniu Gréckokatolíckej cirkvi. Tento akčný výbor sa zastrešil Dielom koncilovej obnovy, ktorá v Košickom biskupstve úspešne pracovala.

Špecifickú situáciu po obnovení Gréckokatolíckej cirkvi zachycujú viaceré autentické dokumenty. Ich podstatou nebola ani tak legitímna obnova gréckokatolíckych veriácich a ich navrátenie k praktizovaniu obradu, ale nacionalizácia, predovšetkým v severných oblastiach východného Slovenska. Pravdepodobne začiatkom júla 1969 biskup Hopko poslal list rímskokatolíckemu farárovi Štefanovi Koromházovi do Plavnice. Na sviatok sv. Petra a Pavla (29. júna) 1969 sa v Hromoši (bolo to sídlo gréckokatolíckej farnosti a súčasne filiálka rímskokatolíckej farnosti Plavnica) v cirkvi pri gréckokatolíckych bohoslužbách čítal list biskupa Vasiľa Hopka. Tento a ešte iný list viedli Koromháza k rozsiahlej sedemstranovej písomnej odpovedi biskupovi Hopkovi. Odpoveď je úctivá, ale súčasne realistická, identifikuje viaceré okruhy problémov, ktoré sa objavili po obnovení Gréckokatolíckej cirkvi a týkali sa medziobradových vzťahov. Vzťahy medzi rímskokatolíckmi a gréckokatolíckmi boli na viacerých miestach veľmi búrlivé, ale ich pôvodcami boli kňazi, ktorí „hľadajú seba, a nie Krista.“ Toto sebeckto videl v netrpzivosti a hmotárstve. Za osemnásť rokov zákazu Gréckokatolíckej cirkvi si veriaci

obidvoch obradov sami vytvorili „veľmi teplý pomer“, *modus vivendi* spočívajúci v porozumení a jednote:

Toto ani nie za celý rok je pochované. Znova prišli upodozrievania, nedôvera, ba nepriateľstvo. Ako si rozumeli ešte prednedávnom kňazi, pomáhali si, povzbudzovali sa, posilňovali jeden druhého, a teraz, keď sledujem, čo sa robí a hovorí, priznávam sa, že by som sa hanbil pozrieť do očí tým mnohým, s ktorými som po toľké roky udržiaval bratský pomer a aspoň kedy-tedy ich vyhľadal. (...) Ak sme začali podľa starých spôsobov, škoda bolo toľkého utrpenia.

Po osobnej stati nasleduje analýza pôvodu nepokojov, ktorá sa vyhrocuje na kultúre, jazyku a zvykoch, ktoré sa však netýkajú vierovyznania, ale národnosti. Na túto nacionalizáciu bolo zneužívané zvykové právo, ktoré sa kladlo nad kánonické právo:

Prečo potom protiprávne žiadate, aby sviatosť manželstva pri miešaných obradoch konal sa pred farárom sponsae, keď cirkevný zákon káže vysluhovať sviatosť manželstva pri rozličných obradoch pred farárom sponsi. (...) Kto je obradu gréckeho alebo rímskeho, predpisuje cirkevný zákon. Ale kto je Ukrajinec, Rusín, Maďar, či Slovák, to nestanoví zákon, to je presvedčenie každého vlastné. (...) Prečo v obci, kde slovensky sa rozpráva, pán farár káže po ukrajinsky, aj keď si to žiadajú slovensky? Misionár, ak chce dakoho získať v Japonsku pre Krista, tak sa najprv naučí japonsky.

Pokračuje vlastnou skúsenosťou:

Keď pri zavádzaní ľudovej reči do rímskeho obradu medzi kňazmi vznikli dišputy o osožnosti toho, opýtal som sa v nedeľu pri bohoslužbách veriacich: „Kto je za latinčinu? Zdvihnite ruku.“ nezdvihol nikto. Ani starosloviencina nie je výnimka. Duch cyrilometodejský je podať liturgiu v zrozumiteľnej reči. Cyril a Metod priniesli grécky obrad, ale nie grécku reč. Starosloviencina pred tisíc rokmi bola moderná. Dnes je práve tak zrozumiteľná ako latina alebo gréčtina. Koncil káže uviesť reč ľudu.

Po analýze liturgickej reformy v latinskom obrade list pokračuje:

Na Slovensku sú gréckokatolíci i Slováci. Nielen v Kanade, ale i doma si prajú biskupa Slováka.

List končí postrehom, ktorý sa dotýkal obidvoch cirkví:

Predstavení nie sú vzormi. Na ordinariátoch sú až doteraz zjavné roztržky. Veľká časť kňazstva nedôveruje predstaveným. Tí nepoznajú, ani sa nesnažia sa poznať pomery v biskupstve. Podnikajú svojvoľne bez súčinnosti kňazstva a ľudu. Autá sú len na výlety. Hoci dnes za dva, tri dni s otcovskou láskou by mohol pobehať celé biskupstvo. Na najvyšších miestach nech sú ľudia najkvalitnejší, ktorých biskupstvo má. Slobodne podľa cirkevných zákonov Cirkvou ustanovení. Čo budeme siať, to budeme i žať.³¹²

³¹² AACass, Administratívne spisy 1969/1698; GR, 1968 – 1970, fasc. 20.

Veriaci z Hromoša mali podobný názor, ktorý dôvodili vlastným historickým svedectvom.³¹³ Problematiku pokročilej slovakizácie a uprednostňovania Slovákov pri obnove Gréckokatolíckej cirkvi si uvedomoval i sám biskup Vasil' Hopko.³¹⁴ Špecifickú situáciu po obnovení Gréckokatolíckej cirkvi zachycujú viaceré autentické dokumenty. Ich podstatou nebola ani tak obnova gréckokatolíckych veriach a ich navrátenie k praktizovaniu obradu, ale nacionalizácia, predovšetkým v severných oblastiach východného Slovenska.

Na vyššie spomenutý list plavnického farára nadväzuje list zo 14. júla 1969, ktorý gréckokatolíci z Hromoša, filiálky gréckokatolíckej farnosti Šambron, poslali ako odpoveď Vasil'ovi Hopkovi a gréckokatolíckemu biskupskému úradu v Prešove. List podpísalo 31 osôb v mene 31 rodín:

Podpísaní rodičia, po dôkladnom uvážení odpovedáme na list najdôležitejšieho otca biskupa Vasil'a Hopku, ktorý bol prečítaný na bohoslužbách gréckokatolíckych v Hromoši, takto: Cirkevný zákon žiada, že dieťa má nasledovať obrat' otca. Tento zákon nemôže sa vzťahovať na gréckokatolíkov, ktorí prežili za osemnásť rokov mimoriadne časy. Tu nejde o dajakú bezdôvodnú zmenu obradu. Hromoš má 111 rodín. Z toho jedna štvrtina bola orlovským pravoslávnyim farárom zvedená na pravoslávie luhaním, že je to jedno. Oni držali v noci hromošský kostol. Za osemnásť rokov neboli ani grécko-, ani rímskokatolícke služby Božie. Potulovali sme sa po okolí v rímskokatolíckych kostoloch.

Už my, otcovia, teraz 40- až 45-roční, sme boli sobášení pred rímskokatolíckym kňazom. Naše dieťky majú 15 – 20 – 25 rokov. Tieto deti už vôbec nepoznali gréckokatolícky obrad. Nemali k tomu možnosť. Svoju mladosť žili podľa obradu rímskokatolíckeho. Tento si osvojili. Stal sa im presvedčením. Ba aj my otcovia nič nerozumieme z gréckokatolíckeho obradu. Deti vôbec, i tie najstaršie, neznajú staroslovienske modlitby. Len na papieri podľa zákona sú gréckokatolíci. Prakticky rímskokatolíci. Dnes sa ženía alebo vydávajú. Iní už dávajú pokrstiť svoje deti. Sú to samostatní dospelí ľudia. Sme presvedčení, že ani rodičia, ani Cirkev nemôže nútiť, aby sa išli sobášiť, alebo dali pokrstiť svoje deti v gréckokatolíckom obrade. Sú samostatní a nie sú povinní meniť obrad, v ktorom boli vychovaní. Tu sa má uplatniť ich vlastné slobodné rozhodnutie. A nijaký zákon spiatočne nemôže viazať. Abo teraz majú sa začať učiť modlitby staroslovienskej reči? A keď oni to nevedia, ako to budú znať ich dieťky. Nútiť ich, aby sa stali matrikovými gréckokatolíckimi, je nerozumné. A násilie je hriešne i vtedy, ak by to robila aj Cirkev. Donucovania bolo dosť za osemnásť rokov. Abo tentoraz chcete Vy, aby hľadali rímskokatolíckeho kňaza aspoň 20 kilometrov vzdialeného, aby ich tajne zosobášil, alebo im deti pokrstil? Či majú ostať v civilnom manželstve? Chceme ostať v obrade, na ktorý sme cez roky neslobody zvykli. My tento stav sme nezapríčinili. My sme pravoslávie neprivolali. A ďalej i svetské zákony dnes už každému zaručujú slobody, ktoré vyplývajú z prirodzeného

³¹³ AACass, Administratívne spisy 1969/1698; GR, 1968 – 1970, fasc. 20.

³¹⁴ BUJDA, S. ml.: *Náš zlatý muž. Rozhovor s o. Františkom Dancákom o bl. hieromučeníkovi Vasil'ovi Hopkovi*. Užhorod : RIK-U, 2017, s. 70-71.

zákona. Národy práve tohto roku tieto prirodzené ľudské práva slávnostne potvrdili. Teda aj náboženskú slobodu. Preto i v Cirkvi nemôže byť zákon, ktorý by zabráňoval prestup z jedného obradu do druhého obradu. Čo neprijmeme z vlastného vnútorného presvedčenia, na to vonkajšie donucovanie nestačí a zapríčiňuje vážne rozbroje.

Hromoš je slovenská obec. Tu odnepamäti sa rozprávalo len slovensky. Staroslovanské modlitby tu nikto nerozumie. Deti o to vôbec nemajú záujem. Na gréckokatolícke bohoslužby idú len nasilu. Preto tu bolo treba zaviesť bohoslužby po slovensky, ak sa mala mládež zachytiť. Miesto toho počúvali: „Nemožno. To tak musí byť. Tu je ruská cerkev. My svoje cyrilometodejské nedáme.“ Mladí na ruženci sa modlili: „Plot života Tvojho...“ Bývalí pravoslávni: „Plod čreva...“ Krížová cesta po rusky... „Povolenie nedáme na sobáš a na krst...“ A odpoveď mladých bola: „Na gréckokatolícku birmovku nejdem, ja nie som Rusnák. Mne vyhovuje rímsky obrad.“ A keďže niektorí pokladajú gréckokatolíkov za občanov rusínskej národnosti, alebo také pokusy sa znova ukazujú, podľa starého hesla: „Čo gréckokatolík, to Rusnák.“ Nesúhlasím s tým. Sme Slováci. Náboženstvo a národnosť netreba dávať dokopy. Raz sme na to doplatili. A nechceme znova sa dostať do podobnej biedy, v akej sme boli. Sme katolíci, a nie rusnáci. A cez roky násilia sme získali rímsky obrad a v tom chceme vytrvať. Dúfame, že i gréckokatolícky biskupský úrad sa pričiní, aby nikto nebol nútený kýmkoľvek konať proti svojej vôli a svojmu presvedčeniu. Žiadame zároveň, aby Sv[ätému]. Otcovi do Ríma bol predložený návrh, aby zmenil zákon, ktorý nedovoľuje prestup z gréckokatolíckeho obradu na iný. Žiadame, aby odteraz úradne sme boli považovaní za katolíkov rímskeho obradu. Dúfame, že našej spravodlivej prosbe bude vyhovené. Pochválený buď Ježiš Kristus!³¹⁵

Problematiku pokročilej slovakizácie a uprednostňovania Slovákov pri obnove Gréckokatolíckej cirkvi si uvedomoval i sám biskup Vasil' Hopko.³¹⁶

Iný rozmer, ktorý je zjavný v súvislosti s Gréckokatolíckou cirkvou, bol politický a spoločenský problém. Ten dokumentuje kauza okolo rozvinutá okolo Jána Zbojovského, ktorý bol v rokoch 1957 – 1971 farárom v rímskokatolíckej farnosti Sol'. Na takmer všetky jeho filiálne kostoly (Čaklov, Komárany, Zámutov) si robili nárok gréckokatolíci kňazi z farností Čičava a Rudlov, aby v nich mohli konať liturgie. Každý prípad mal svojský priebeh. Problémom bolo akési automatické nárokovanie si posvätných priestorov pre seba, hoci to tak do roku 1950 nebolo, tiež neochota alebo nadhorlivosť jednej či druhej strany. Napätie sa prenášalo do dovtedy pokojného súžitia. Avšak nespokojenci radi do svojich problémov zapájali štátne orgány na okresnej, krajskej i celorepublikovej úrovni, čím sa banálna tvrdohlavosť stala politickým problémom. Nikdy sa nepátralo po skutočných alebo morálnych vinníkoch, ktorí problém zveličovali svojimi rečami a anonymnými listami, potrestaní boli kňazi, ktorí sa snažili byť pastiermi. Aj štát sa bál davovej psychózy, nebudaj vzbury, preto radšej obetoval jedného kňaza a nahradil ho iným, ktorým veriaci manipulovali podľa svojich predstáv, a to aj s tichým súhlasom

³¹⁵ AACass, Administratívne spisy 1969/1698; GR, 1968 – 1970, fasc. 20.

³¹⁶ BUJDA, S. ml.: *Náš zlatý muž*, s. 70-71.

cirkevnej vrchnosti. Kapitulný vikár Štefan Onderko 20. júla 1970 adresoval Okresnému národnému výboru, odboru kultúry vo Vranove nad Topľou list, v ktorom je aj táto pasáž:

*V zásade chceme predchádzať rôznym konfliktným situáciám medzi dvoma obradmi cirkvi katolíckej pri rešpektovaní práv jedných i druhých, samozrejme aj potreby. Toto však rozriešiť môžu iba ordinariáty. Ak sa tak doteraz nestalo, nebolo to našou vinou. Dúfame že naši experti zvážia každú potrebu a požiadavku a navrhnu spoločne prijateľné riešenie pre obidve stránky. Lenže aj veriaci gréckokatolícki, prípadne ich zástupcovia, ktorí sa domáhajú spoločného užívania kostolov patriacich výlučne rímskokatolíckej cirkvi, musia si uvedomiť, že tu rozhoduje ordinariát, a nie oni sami, lebo to tak chcú. Rozhoduje tu skutočná potreba a, pravda, aj splnenie dohodnutých záväzkov z jednej i z druhej strany. Prosím, aby ONV zvážilo situáciu tak, ako ju aj my vidíme. Vdp. Zbojovský, správca fary zo Soli, prejavil aj pred zástupcami ordinariátov ochotu vyjsť v ústrety gréckokatolíckym veriacim, ale pri zachovaní všetkých predpisov cirkevných aj čo do postupu, aj čo do užívania. Ak gréckokatolícki veriaci v Zámutove aj napriek tomu robia proti predpisom, ktoré zaväzujú každého občana aj organizáciu, ak ide o výstavbu dajakého objektu (tu kostola), treba vidieť aj to, či pre nich nemá byť len dajakým manévrovacím ťahom to, že vinu zvaľujú na vdp. Zbojovského. Prípad som postúpil našim expertom, aby znovu na tvári miesta ho prešetrili a podali na ordinariáty svoje návrhy na uspokojivé doriešenie.*³¹⁷

Prešovský gréckokatolícky a košický rímskokatolícky ordinariát sa v roku 1970 dohodli, že po dohode bude možné tzv. spoločné používanie kostolov. Išlo o rímskokatolícke kostoly, v ktorých sa mohli konať gréckokatolícke obrady. Boli ustanovení „experti“, ktorí tieto záležitosti riešili priamo na mieste: rímskokatolícky dekan a farár z Humenného Andrej Marinko, gréckokatolícky dekan a farár z Fulianky Gabriel Staurovský.

Okrem spomenutých problémov okolo spoločného používania chrámov vznikalo množstvo problémov pri vysluhovaní sviatostí, najmä krstu a manželstva, ale aj pri nárokoch na pohreb. Tu skutočne dochádzalo k porušovaniu kánonického práva, ako to vo svojich spomienkach konštatoval i sám Ján Hirka,³¹⁸ ale porušovanie bolo obojstranné, niekedy aj nevedomé, inokedy pre „uľahčenie si“ situácie, ale aj vedomé. Tieto záležitosti sa však dali ľahko vyriešiť v kanceláriách biskupských úradov, pretože predpisy boli jasné. V tomto svetle boli záležitosti spoločného používania chrámov jedinečné, pretože sú prameňom k partikulárnym cirkevným dejinám, dejinám konkrétnych lokalít, ale aj poznaniu mentalít a každodenných reálií v rokoch 1968 – 1970.

³¹⁷ AACass, Administratívne spisy 1970/568; GR, 1968 – 1970, fasc. 29.

³¹⁸ HIRKA, Ján: *Pod ochranou Márie. Pastier v službe Cirkvi*. Prešov : GTF – Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 82. Biskup Ján Hirka problémy okolo spoločného používania chrámov nespomína.

3 Východná identita

3.1 Duchovná identita podľa Pseudozonara

3.1.1 Pseudozonar

Užhorodský rukopisný Pseudozonar je nateraz najstaršia pamiatka cirkev-noslovanského písomníctva z karpatskej oblasti, ktorá komplexne zachytáva autentickú východokresťanskú tradíciu, ktorej potomkovia dnes žijú vo viacerých eparchiách a krajinách (Podkarpatská oblasť Ukrajiny, Slovensko, Maďarsko a Rumunsko). Jej autograf, ktorý sa zachoval v knižnici mukačevského gréckokatolíckeho biskupa, bol dopísaný na začiatku 17. storočia ešte pred vznikom Užhorodskej únie, ale jeho jadro a predlohy, z ktorých bola prepísaná podľa starších verzií, začalo vznikať v 13. storočí a rozšírilo sa v slovanskom pravoslávnom svete. Pôvodná predloha bola v karpatskej oblasti doplnená miestnou tradíciou, ktorá plynule nadväzuje na byzantskú tradíciu. Z juhoslovanského i východoslovanského prostredia je známych viacero redakcií Pseudozonara, ktorý výrazne ovplyvňoval cirkevný život tamojších východných cirkví. Užhorodská verzia tohto diela je dokladom, že aj v karpatskej oblasti, ktorá bezprostredne susedí so západoslovanským prostredím, sa toto dielo nachádzalo a porovnávajúc jeho obsah s neskoršími prameňmi z čias existencie Mukačevského obradového vikariátu Jágerského biskupstva (1646 – 1771) i po kánonickom erigovaní Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva (1771) sa mnohé zvyky riadili v duchu Pseudozonara, resp. tejto tradície. Táto pamiatka tak má nedozeraný význam pre hlbšie poznanie cirkevných dejín, dejín teológie a spirituality, poznávaní autentickej východokresťanskej tradície a jej vývine.

Tradícia tejto písomnej pamiatky sa odvoláva na byzantského (gréckeho) kronikára a kánonistu Jána Zonara (gr. Joannés Zónaras, Ἰωάννης Ζωναρᾱς/Zωνάρας, 1118 – 1180), ktorý zastával vysoké posty na dvore cisára Manuela Komnena (1143 – 1180) v Konštantínopole: bol hlavný drugarios – veliteľ cisárskej stráže a protosekretár – prvý tajomník cisárskej kancelárie; po smrti manželky a detí sa rozhodol vstúpiť do kláštora Hagia Glykeria na hore Atos a stal sa mníchom. Ako kánonista prispel k formulovaniu kánonického práva v 12. storočí na kresťanskom Východe. Osobitne vynikol ako komentátor k dokumentom a kánonom všeobecných a lokálnych koncilov až do 9. storočia, ku ktorým pripojil pravidlá svätých otcov (*Synopsis canonum*), v čom je uznávanou autoritou v pravoslávnom a uniatskom svete dodnes. Bol priekopníkom komentovania kánonických textov prvého tisícročia v duchu konštantínopolskej tradície. Napísal aj hagiografické a liturgické práce, odpisoval básne sv. Gregora Naziánskeho.³¹⁹ Jeho významným dielom je osemnásťzväzková kronika *Epitomé historión* (Επιτομή ιστοριῶν,

³¹⁹ FARRUGIA, Edward G.: *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, s. 975-976.

Všeobecné dejiny),³²⁰ ktorá opisuje dejiny sveta od stvorenia sveta do smrti cisára Alexeja I. Komnena († 1118).³²¹ V diele použil rímske aj grécke pramene, ktoré sú dnes stratené, preto je jeho historický význam nenahraditeľný.³²² Migneho *Patrologia Graeca* vo zväzkoch 134 – 135 spomína i ďalšie diela pod autorstvom Zonara,³²³ hoci vznikli neskôr. Tento jav svedčí o jeho veľkom vplyve a význame tohto muža v dejinách.

Forma záznamu rukopisného textu zodpovedá starobylej východokresťanskej (byzantskej) tradícii i západokresťanskej (latinskej) tradícii, ktorá je známa od 4. storočia až dodnes, nazývanej kánon. Kánony sú literárnou formou, ktorou sa zaznamenávali pravidlá právnej (presnejšie kánonickoprávnej), disciplinárnej, liturgickej, teologickej alebo inej povahy, ktorá ustaľovala pravidlá potrebné pre rozličné oblasti cirkevného života. V súčasnosti sa forma kánonov nachádza v kódexoch kánonického práva, ktorými sa riadi cirkev ako autonómna právnická osoba. Užhorodský rukopisný Pseudozonar formou a obsahom zodpovedajú východnej stredovekej tradícii. Cirkevné spoločenstvá túžiace po hlbšom duchovnom živote študovali bibliu, náuku cirkevných otcov a závery lokálnych i univerzálnych synod, vytvárali vlastné kánony, ktoré boli zhrnutím pravidiel či komentovaním pravidiel, ktoré treba veriť, praktizovať a dodržiavať, aby miestne spoločenstvo zo-trvalo v istej posvätnnej tradícii, kultúrnom a spirituálnom prúde, pravovernosti.

Kánon (gr. κανών) bol pôvodne trstinová palica používaná ako meradlo, neskôr olovnica používaná pri stavbe; prenesene: pravidlo, meradlo, pravítko, norma, predpis, regula. Neskôr sa tento termín preniesol do definícií právnych noriem. (1) Právny kánon: jednotlivé rozhodnutie niektorého cirkevného koncilu alebo synody, predovšetkým z prvého tisícročia kresťanstva; (2) odstavec v zbierkach písaných noriem kánonického práva týkajúcich sa viery, disciplíny a mravov, najmä v pravoslávnej a katolíckej cirkvi (na odlíšenie od svetského práva nazývaného *nomos* alebo civilno-cirkevného práva nazývaného *nomokanon*); (3) liturgický kánon: pravidlo týkajúce sa kompozície niektorých častí liturgie hodín, vysluhovania sviatostí a svätenín; (4) omšový kánon: ústredná časť katolíckej omše týkajúca sa eucharistickej časti; (5) biblický kánon: súbor (korpus) posvätných textov uznávaných príslušnou cirkvou ako inšpirovaných Bohom a napísaných z vnuknutia Ducha Svätého (kánonické spisy); (6) ikonografický kánon: duchovné a maliarske pravidlá (*hermeneia*) a univerzálne zásady pre ikonopisectvo.³²⁴

³²⁰ *Ioannis Zonarae Epitome historiarum cum Caroli Ducangii suisque annotationes edidit Ludovicus Dindorfius. Vol. I (Libri I-V). Lipsiae : In aedibus B. G. Teubneri, MDCCCLXVIII [1868], 402 s.; Vol. II (VI-X), MDCCCLXIX [1869], 457 s.; Vol. III (XI-XV), MDCCCLXX [1870], 418 s.; Vol. IV (XVI-XVIII), MDCCCLXXI (1871), 388 s.; Vol. V, MDCCCLXXIV [1874], CCCIII s.; Vol. VI, MDCCCLXXV [1875], 342 s.*

³²¹ CANFORA, Luciano: *Dějiny řecké literatury*, s. 613, 614, 829.

³²² DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Byzantská vzdělanost*. Praha : Vyšehrad, 2003, s. 209.

³²³ MIGNE, Jacques Paul: *Patrologiae cursus completus. Patrologiae graecae tomus CXXXIV (Joannis Zonarae oper omnia)*. 1864, 1416 stĺpcov; *Tomus CXXXV*. 1867, stĺpec 9-438; v stĺpci 437-438 odkazy na Zonarove ďalšie diela menšieho rozsahu.

³²⁴ *Encyklopedia katolicka, tom VI*. Lublin : KUL, 1993, s. 769-770; *Encyklopedia katolicka, tom VIII*. Lublin : KUL, 2000, s. 567-581; HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón*

Užhorodský rukopisný Pseudozonar predstavuje komentáre alebo interpretácie rozličných kánonov, pravidiel viery a cirkevnej i svetskej disciplíny, ktoré boli dôležité pre konkrétne spoločenstvo. Z cirkevnej disciplíny je dominantná pozornosť venovaná sviatosti pokánia, kajúcej praxi, kvalifikácii a kvantifikácii trestov za jednotlivé morálne previnenia. Cieľovou skupinou boli kresťania východného obradu, ako to vyplýva z obsahu a reálií rukopisu. Východiskom a základom obsahu je konštantínopolská cirkevná tradícia. V texte rukopisu sa priamo odvoláva na ňu (LII,14; XC,19; LXVIII,33), na tradíciu všeobecných a veľkých lokálnych synod (LI,25-LII,5) a tiež na autorita Zonara, na ktorý prináleží k prísne konštantínopolskej tradícii. Tá sa ostro vyhraňovala voči iným východným tradíciám, napr. arménskej, čiastočne bulharskej (bogomilskej), ale tiež pohanskej a židovskej. V texte nie je zmienka o západnej cirkvi ani rímskom obrade ani latinských zvykoch, pretože sa nimi necítili byť ohrození. Spísanie pravidiel a riadenie sa nimi svedčí o vysokom stupni vývoja spoločenstva, ktoré ho používalo, a o vysokom stupni kultúry (XC,21; XCIV,1-6). Rukopis nebol akademickým cvičením mníchov, ktorí ho zostavili, alebo prepísali, ale životnými pravidlami konkrétnych komunít.

V Uhorsku boli adrsátom pravidiel len pravoslávne spoločenstvá, keďže boli odpísané ešte pred Užhorodskou úniou. Po únii (1646) boli prirodzenými dedičmi aj uniati. Ak boli zvyky obcí vzniknutých na valašskom práve doteraz málo známe pre nedostatok prameňov,³²⁵ tento dokument výrazne rozširuje poznanie života takýchto obcí a kresťanov východného rítu. Nositeľmi valaskej kolonizácie boli Valasi a Rusíni od Marmarošskej stolice na krajnom severovýchode Uhorska, cez územie východného, stredného a severného Slovenska, až po Valašsko na Morave. Kým Rusíni si svoju identitu zachovali dodnes, Valasi sa v prvej alebo druhej generácii latinizovali už v stredoveku,³²⁶ no niektoré pretrvávajúce zvyky v nimi osídlených lokalitách majú východný pôvod, ktorý možno identifikovať v Pseudozonarovi.

3.1.2 Obsah Pseudozonara

V rukopise možno rozlíšiť niekoľko korpusov (častí), ktoré tvoria obsahovo uzavreté časti a odvolávajú sa na konkrétne pramene. K základnému korpusu boli postupne pridávané ďalšie časti a tiež bolo doplnených niekoľko príbehov na spôsob katechéz, ktoré mali zosilniť dôležitosť alebo závažnosť riešenej témy/problému, nepôsobia rušivo a plynule dopĺňajú text rukopisu. Jednotlivé časti majú vlastné pramene, niektoré sa odvolávajú na konkrétne koncily, synody, otcov

biblických vied. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 563; *Nový biblický slovník*, s. 479-488; TRETERA, Jiří Rajmund – HORÁK, Zboj: *Slovník církevního práva*. Praha : Grada, 2011, s. 60.

³²⁵ Porov. SOKOLOVSKÝ, Leon: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava : AEP, 2002, s. 123-144.

³²⁶ ZUBKO, Peter: *Kult Svätej krvi v Košiciach*, s. 55-57; ZUBKO, Peter – Juckes, Timothy Renwick Ian – NÁDASKÁ, Katarína: *Pútnický Kostol svätej Alžbety v Košiciach*, s. 35-36.

a mníchov, tiež na Sväté písmo. Viaceré témy sa opakujú, zjednocujúca záverečná redakcia textu nebola urobená, čo ani nebolo cieľom zostavovateľov, pretože chceli priblížiť pestrosť prístupov rozličných autorít, aby používatelia rukopisu aj tak sami zvážili vlastný spôsob riešenia, najmä pri udeľovaní pokánia. Text zostavovateľa rozčlenili na kapitoly, ktoré majú vlastné číslovanie na margináliách vľavo od hlavného textu; text má takýchto kapitol 152, tie však nie sú vždy monotematické. Jednotlivé kapitoly Užhorodského Pseudozonara majú po kritickej rekonštrukcii nasledujúce názvy:

1. O dňoch týždňa a o sviatkoch Pána, svätých apoštolov a Kristovho predchodcu [Jána Krstiteľa].

2. O svätých učiteľoch Bazilovi Veľkom, Gregorovi Bohoslovcovi, Jánovi Zlatoústom.

3. O spomienke na veľkomučeníkov. [A o cirkevných autoritách.]

4. O kniežatách a o tých, ktorí spadajú pod ich právomoc, o cirkvi a o jej biskupoch a kňazoch.

5. O vstupe do kláštora.

6. O biskupoch a o igumenoch a klerikoch konajúcich bezprávie.

7. O kňazoch a o lektoroch.

8. O rodičoch a deťoch a o duchovných rodičoch a o sobášoch.

9. O znesvätení žien z príbuzenstva.

10. O smilstve.

11. O krvismilstve v ôsmich formách.

12. Poučenie pre kňazov o spôsobe spovede prostých ľudí, osobitne žien, a ako kohokoľvek prijať a vyspovedať.

13. Poučenie o spovedi od Jána Mnícha.

14. O strede, piatku počas celého roka a o rozličných týždňoch, ako sa majú spovedať tí, ktorí túžia po spásy a ktorí svoju spásu zanedbávajú, a o katechumenoch.

15. O sexuálnych hriechoch a prekážkach ku kňazstvu.

16. O cirkvi a o svätom prijímaní.

17. O svätom prijímaní zblúdených a o posudzovaní ich hriechov.

18. O veľkých a malých pôstoch a o úsudku duchovného otca.

19. O úmyselnej vražde.

20. O ženách hriešniciach.

21. O žene neviestke.

22. O svätokrádežných zlodejoch.

23. O násilnom únose ženy. O chrámových budovách alebo o ich obnovení.

24. O veriacich v hady, divoké a fantastické zvery a o čarodejovi a dobrých a zlých dňoch a časoch.

25. O sebauspokojovaní.

26. O ženatých po tretíkrát.

27. O vykrádačoch hrobov.

28. O sporiacich sa medzi sebou a zomierajúcich (v tomto spore).

29. O nebožtíkovi.

30. O zdochlinách a o ich vykrvácaní.

31. Ak spadne niečo poškrvnené do studne alebo do vína, alebo ak sa narodí v pšenici had, alebo ak niečo poškrvní Žid, alebo ak niekto stoluje či miluje sa s pohanom.

32. O sobášoch s inovercami.

33. O hrabivcoch.

34. O sobášnych podvodníkoch.

35. O kňazovi.

36. O porušovateľoch (rozličných) príkazov.

37. O vyhýbajúcich sa modlitbe.

38. O kňazovi slúžiacom bez antimenzionu a umierajúcich nepokrstených deťoch a o prinášaní do chrámu.

39. O žene rodiacej vo Veľkom pôste.

40. O samovrahoch.

41. O obliekaní sa do kože nečistých zvierat.

42. O zabíjaní vo vojne.

43. O pokrstených pohanmi.

44. O potulných kňazoch.

45. O piatich nedeliach voľníc.

46. O kajúcnikoch, ktorí sa chcú zúčastniť na sv. prijímaní.

47. O liturgii Eucharistie.

48. O podvojnej súloží.

49. O ženách rodičkách.

50. O trojitom krste.

51. O smrti dieťaťa neostrihaného po narodení. O starých krstencoch a o kňazoch.

52. O urážaní a ohováraní kňaza alebo o jeho obviňovaní.

53. O diakonoch.

54. O nenávidiacich sobáš a sobášiacich sa a o jediacich mäso.

55. O navádzaní niečieho sluhu na neposlušnosť k pánom, krádež, smilstvo a zatajovanie toho.

56. O navádzaní nechodiť do chrámu a nemodliť sa.

57. O prijímaní nespravodlivého zisku.

58. O nespravodlivom a spravodlivom panictve.

59. O slobode kresťanstva.

60. O nevere s inou popaďou.

61. O modlitbe pred jedlom.

62. O odievaní sa.

63. O manželkách.

64. O deťoch.

65. O výchove detí.

66. O rozličných príkazoch týkajúcich sa žien.

67. O pôstoch a voľniciach.

68. O nekvasenom chlebe a o Trojici.

69. O povahe mníšstva.

70. O Židoch.

71. [Pravidlo vypadlo.]

72. O heretikoch.
73. O kontaktoch s pohanmi.
74. O poblúdených.
75. O biskupovi a jeho jurisdikcii.
76. O druhom manželstve.
77. O podpaľáčoch.
78. O igumenovi.
79. O cirkevnom majetku.
80. O miestnych synodách.
81. O odpadlíkoch z čias prenasledovaní.
82. O odídených mníchoch.
83. O druhom sobáší.
84. O rozličných druhoch smilstva.
85. O smilstve s mníškou alebo mníchom.
86. O smilstve s duchovnými osobami.
87. O bratrotvorení.
88. O pamätajúcich zlo, ohováračoch, krivoprísazníkoch a tých, čo konajú podobne.
89. O svätom prijímaní po jedle.
90. O manželských prekážkach.
91. Ako nie je vhodné vo veľkom pôste oslavovať.
92. O tretíkrát sobášených a ak im požehnáva (sobáší) kňaz.
93. O kajúcich sa zbojníkoch, zlodejoch, heretikoch.
94. O svetáckych mníchoch, celibátnych kňazoch, biskupovi a o biskupskom súde.
95. O svedectve.
96. O zákaze biskupovania a zhodení z biskupovania a o svedectve kňazov.
97. O ženách travičkách.
98. Ako sa nepatrí bez vypočutia nikoho odsúdiť.
99. Ak niekto ľst'ou odvráti kresťana od (pravej) viery.
100. O zotročení iného.
101. O kňazskej prísaha.
102. Ak niekto prichytí svoju ženu pri podvádzaní s iným.
103. O zneužití cirkevného vlastníctva.
104. Ak niekto kradne a okamžite sa spamätá.
105. Ak niekoho prichytia pri vykopávaní a vykrádaní hrobov.
106. O frigidných ženách.
107. O nevernej popadi.
108. O zvodcoch na hriech.
109. O mníchovi, ktorý niečo prinesie do kláštora, alebo ak zanechá svoje mníšstvo a odíde do sveta.
110. O ukrývaní zločinca.
111. O súloží so zvieratami.
112. O svetskej vrchnosti.
113. O hrabivom mníchovi.
114. O nenávisti k ľuďom.

115. O nedodržaní eucharistického pôstu.
 116. U koho a ako sa spovedať.
 117. O spovedníkovi.
 118. O vojakoch.
 119. O preklínaní prekliateho kňaza.
 120. O hierarchickosti kňazstva.
 121. O podriadenosti diakonov a veriacich laikov.
 122. O kňazských povinnostiach.
 123. O smrti nepokrsteného dieťaťa.
 124. O novorodencoch a rodičkách.
 125. O ženách hriešniciach.
 126. O zvädzajúcich ženách.
 127. O menštruácii.
 128. Príbeh o kňazovi, ktorý porušil zdržanlivosť.
 129. O prinášaní prosfor.
 130. O svätom prijímaní žien.
 131. O vešticiach.
 132. O pohanských poverách.
 133. O nakupovaní amuletov.
 134. O navádzačoch na poverčivosť.
 135. O veciach vzatých a vracaných do chrámu.
 136. O pôžičkách.
 137. O zadržaných veciach.
 138. O porušovaní pôstov.
 139. O rituálnej čistote kňaza, kňazskej a mníšskej dokonalosti.
 140. O mníšskych a kňazských čnostiach, o dôstojnosti bohoslužieb, o kláštor-
tornom živote.
 141. O eunuchoch.
 142. O správaní sa kňaza.
 143. O samovrahoch.
 144. O vlastizrade (O vydaní mesta nepriateľovi).
 145. O lúpežníkoch.
 146. Kňazovi neprináleží zabíjať zvieratá.
 147. O skúmaní kandidáta na kňazstvo.
 148. O vládcoch.
 149. O pravom pokání.
 150. O kontaktoch s pohanmi a modloslužbe.
 151. O manželských prekážkach.
 152. O svätom prijímaní kňaza pri liturgii, o pôstoch, kňazských čnostiach.
- Rozličné pravidlá.

3.1.3 Štruktúra a pramene Pseudozonara

V rukopise možno rozlíšiť dvanásť častí, resp. korpusov, súborov. Jednotlivé súbory riešia jednotlivé problémy len raz a odvolávajú sa na konkrétne koncily, synody alebo otcov.

Tab. 8. Časti Užhorodského rukopisného Pseudozonara				
Korpus	Kapitoly v rukopise	Lokácia	Uvádzaný a použitý prameň	Poznámka
1	(1) 3 – 23	V,5 – XXXIX,14	Apoštolské kánony (XX,18-19) <i>Grécky penitenciál</i>	Kapitoly 1, 2 a časť kapitoly 3 z rukopisu vypadli.
2	23 – 42	XXXIX,15 – XLIX,20	Apoštolské kánony (XXXIX,15)	
3	43 – 45	XLIX,21 – LI,24	Druhý všeobecný koncil (XLIX,21)	
4	45 – 69	LI,25 – LXIX,34	Nicejský, Efezský, Chalcedónsky koncil (LI,28); Laodicejská, Gangrská, Antiochijská synoda (LI,31-35)	
5	70 – 79	LXX,1 – LXXVI,26	Antiochijská synoda (LXX,1)	Kapitola 71 vypadla.
6	80 – 91	LXXVI,27 – LXXXIX,19	Chalcedónsky koncil (LXXVI,28)	
7	92 – 139	LXXXIX,20 -	Koncily, apoštolské kánony, synody (LXXXIX,20; XC,14-21)	Aj svetské pravidlá.
8	140 – 149	CXII,1 – CXXVIII,23	Prvý nicejský koncil (CXII,2)	Aj svetské pravidlá.
9	150 – 152	CXXVIII,24 – CXXXII,10	Ankarská synoda (CXXVIII,24-25)	
10	152	CXXXII,11 – CXL,5	Ján Pôstnik (CXXXII,11,29; CCXXXIII,2,6,10), Bazil Veľký (CXXXIII,1,6,8)	
11	152	CXLI,15 – CXLVII,2	Apoštolskí otcovia (CXLV,2)	
12	Dopisok	CXLVII,3 – CXLVIII,15	Baziliánski mnísi Jón a Teodosij (CXLVII,21,25)	Spomínajú sa historické udalosti z rokov 1621, 1630, 1703 a 1729.

Pramene, na ktoré sa zostavovatelia priamo odvolávajú:

1. Koncily všeobecnej cirkvi: Prvý nicejský koncil (325),³²⁷ Prvý konštantínopolský koncil (381),³²⁸ Efezský koncil (431),³²⁹ Chalcedónsky koncil (451).³³⁰

³²⁷ *Dokumenty Soborów Powszechnych. Text greski, łaciński, polski. Tom I. Nicea I – Konstantynopol I – Efez – Chalcedon – Konstantynopol II – Konstantynopol III – Nicea II (325 – 787).* Baron, Arkadius – Pietras, Henryk (eds.). Kraków : WAM – Księża Jezuiti, 2002, s. 24-61.

³²⁸ *Dokumenty Soborów Powszechnych I*, s. 68-95.

³²⁹ *Dokumenty Soborów Powszechnych I*, s. 102-189.

³³⁰ *Dokumenty Soborów Powszechnych I*, s. 196-257.

2. Synody lokálnych cirkví (text ich nazýva „koncily veľkých cirkví“): An-karská (Ancyrská) synoda (314),³³¹ Gangrská synoda (cca 340),³³² Antiochijská sy-noda (341),³³³ Laodicejská synoda (koniec 4. storočia).³³⁴

3. Ďalšie pramene: Sväté písmo, na ktoré sa pravidlá odvolávajú priamo (s uvedením biblických súradníc) alebo nepriamo (bez uvedenia biblických súrad-níc); Apoštolské kánony,³³⁵ Apoštolské konštitúcie³³⁶ (nie sú výslovne spomenuté), Grécke penitenčné knihy (PG 88, 1889 – 1917)³³⁷ (nie sú výslovne spomenuté). Formuly rozhrešenia (XX,25-XXI,5; XXXII,19-29) vychádzajúce z gréckych pe-nitenciálov.³³⁸

4. Mnísi, grécki otcovia: Sv. Ján Pôstnik († 595), sv. Bazil Veľký (cca 330 – 379), Bazilov žiak Ján Mních, Kánony gréckych otcov³³⁹ (viaceré ustanovenia v nich nachádzajú východisko alebo oporu).

Už v ranokresťanskej dobe existovali rozličné, navzájom si konkurujúce a nezávislé cirkevné obce. Konštantínopolský patriarchát si na kresťanskom Vý-chode vždy nárokoval prvenstvo, odvolával sa na apoštolské vyznanie viery, auto-ritu apoštolov, apoštolský kánon biblických kníh a apoštolský úrad. Po stáročia episkopát nekompromisne potieral názory, ktoré sa odchyľovali od noriem. Od 1. storočia boli zostavované zbierky miestnych obyčajov a doktrínálnych názorov, v ktorých boli kompilované morálne, právne a liturgické predpisy a táto tradícia pretrvávala na Východe po celé prvé tisícročie.³⁴⁰ V ranej i neskorej byzantskej ére vznikli viaceré právne zbierky. V stredoveku bol najvplyvnejšou autoritou práve Ján Zonar.³⁴¹ V texte rukopisu sa nachádza päť katechetických vsuviek, ktoré sú prezentované ako príbeh s morálnym poučením. Každá katechéza sa odvoláva na konkrétny zdroj, ktorými sú mnísi.

³³¹ *Acta synodalia ab anno 50 ad annum 381. Dokumenty synodów od 50 do 381 roku.* Baron, Arcadius – Pietras, Henricus (eds.). Kraków : WAM, 2006, s. 62-68.

³³² *Acta synodalia ab anno 50 ad annum 381*, s. 123-128.

³³³ *Acta synodalia ab anno 50 ad annum 381*, s. 129-142.

³³⁴ *Acta synodalia ab anno 381 ad annum 431. Dokumenty synodów od 381 do 431 roku.* Baron, Arkadiusz – Pietras, Henricus (eds.). Kraków : WAM, 2010, s. 110-120.

³³⁵ *Constitutiones apostolorum et Canones Pamphilii... Konstytucje apostolskie oraz Kanony Pamfilosa...* Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (eds.). Kraków : WAM – Księża Jezuici, 2007, s. 273

³³⁶ *Constitutiones apostolorum*, s. 1-273.

³³⁷ *Libri poenitentiales. Księgi pokutne (tekst łaciński, grecki i polski).* Baron, Arka-diusz – Pietras, Henryk (eds.). Kraków : WAM, 2011, s. 478-492.

³³⁸ *Libri poenitentiales*, s. 481, bod 9 a 10.

³³⁹ *Canones Patrum Graecorum (graeca et polonica). Kanony Ojców Greckich (tekst grecki i polski).* Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (eds.). Kraków : WAM, 2009, s. 1-203.

³⁴⁰ Porov. BÍLÝ, Jiří: *Christianizace římského antického státu. Stát – Právo – Ná-boženství – Společnost.* Ostrava : KEY Publishing, 2015, s. 435-436.

³⁴¹ VLADÁR, Vojtech: *Dejiny cirkevného práva*, s. 124-128, 263.

Tab. 9. Katechetické časti Užhorodského rukopisného Pseudozonara			
Katechéza	Kapitola v rukopise	Lokácia	Uvádzaný prameň
1	13	XVIII,4-25	Ján Mních, žiak Bazila Veľkého (XVIII,4)
2	128	CIV,9 – CV,20	Očité svedectvo autora (CV,17-18)
3	140	CXXII,17-36	
4	140	CXXIII,10 – CXXIV,24	Poučenie sv. Bazila Veľkého mníchom (CXXIII,10)
5	152	CXL,6 – CXLI,14	Kázeň (adhortácia) bez uvedenia autorstva

Datovanie rukopisu. Na konci rukopisu sa nachádzajú zmienky o niekoľkých udalostiach z rokov 1621, 1630, 1703 a 1729. Ide o dopisky, ktoré sú oveľa mladšie ako sám rukopis. Podľa kritiky písma, obsahu a kontextu rukopisu, text bol prepísaný pred Užhorodskou úniou, ale vo svojom základnom jadre formulovaný už v stredoveku a mimo Uhorska. V podkarpatskej oblasti bol redaktormi prerazovaný a adaptovaný na miestne potreby. Je tak autentickým dokumentom o východnej tradícii v Karpatoch. To, že rukopis bol dokončený, svedčí o jeho potrebe a živosti v komunite, kde bol používaný. Toto spoločenstvo sa identifikovalo a hlásilo k širšej (kultúrnej, náboženskej, cirkevnej, literárnej, kánonickoprávnej, liturgickej) tradícii, ale súčasne poukazuje na výšku miestnej písanej kultúry. Súčasne treba oceniť vykonanú námahu so štúdiom už existujúcich starších predlôh, ich analýzou, komparáciou s miestnymi okolnosťami a potrebami a napokon ich syntézou do zachovanej formulácie; identifikácia tohto vplyvu si žiada ďalšie štúdium.

3.1.4 Tematika Pseudozonara

Rukopis obsahuje usmerňuje niekoľko tém, ktoré boli dôležité pre riadny chod cirkevného spoločenstva. Nasledujúce okruhy sú usporiadané podľa teologickej dôležitosti, v rukopise sa nachádzajú aj opakované a na rozličných miestach. Zmyslom existencie cirkvi je sprostredkovanie večnej spásy človekovi skrze povolanie byť kresťanom. Duchovná dokonalosť je povinnosť všetkých veriacich; aby sme dosiahli nebeskú blaženosť, predchádza tomu bolesť, ale tá je konečná, preto sa jej netreba báť (CIX,26-30; CXI,8-16). Na ceste do nebeskej blaženosti sa kresťan stretáva nielen s vlastnou nedokonalosťou, ale aj s pôsobením diavla (XVII,11; XXXV,27; XXXVI,13; XXXVII,7; XLII,13; XLV,30; LII,22; CX,28,31; CXI,2; CXII,25), ktorému sa treba vyhýbať, alebo s ním treba zvädzať duchovný boj.

Najdôležitejšia téma rukopisu, ktorá má silný vieroučný podtext, sa týka pravovernosti. Ortodoxia odlišovala spoločenstvo od nepravoverných kresťanov, ktorí boli kladení na roveň pohanom, a židom. Za nepravoverných boli na prvom mieste označení Arméni. Spomínaní sú aj ďalší bludári. Kresťanom sa preto neodporúčalo miešané manželstvo ani stolovanie s nepravovernými (XLV,1-29; LXX,6-23; LXXII,3), kontakt s pohanmi poškvrňoval pravoverného kresťana a diskvalifikoval ho z plnosti kresťanského spoločenstva, jedine žeby druhá stránka konvertovala k pravovernému kresťanstvu (LXX,24-32). Osobitný vzťah existoval k Židom: pšenica a olej, kúpené od nich, boli považované za nečisté a nesmeli sa použiť pre bohoslužobné účely na výrobu prosfor (XLIV,32-35). Prítomnosť Židov na

miestach obchodu bola všeobecná a tolerovaná, no stolovanie a sobášenie sa s nimi vylučovalo kresťana zo spoločenstva, znižovalo jeho spoločenské postavenie (LXX,1-5). Príslušnosť ku kresťanstvu zjednocovala regióny a bola posvätná, dokonca stála nad životom, pretože jedno ustanovenie hovorí o tom, že keď porazený vojak prosí o život útočník preto, že je jeho bratom v kresťanskej viere, nesmie byť zabitý (XLIX,21-33).

Rukopis nerieši dogmatickú stránku pravoslávia, hoci niekoľko vieroučných práv je spomenutých: Najsvätejšia Trojica tvorená Otcom, Synom a Svätým Duchom a Presvätá Bohorodička (LII,7-23; LXVIII,27-LXIX,19). Prežehnávanie je vysvetlené ako pripomienka Trojice, ktorú symbolizujú tri prsty pravej ruky, ktorými sa žehnajúci dotýka čela, hrude a ramien, zvyšné dva prsty zaťaté do dlane symbolizujú dvojakú Kristovu prirodzenosť, božskú a ľudskú. V spoločnosti existovala starozákonná predstava o duši, ktorá sídlila v krvi (CXXXIII,36-CXXXIV,4). Vyplýva to z prístupu k zabíjaniu zvierat a požívaniu zvieracieho mäsa, za čisté a dovolené na konzumovanie bolo len také mäso zo zvierat, ktoré po zarezaní vykrvácali a duša z nich mohla odísť. Udusené zvieratá a mrciny, aj kože a kožušiny z nich, boli považované za nečisté a ohavné a tí, ktorí ich náhodou nosili, boli považovaní za čudákov (XLIX,4-6), hoci tak konali z existenčných dôvodov. Aj konzumovanie krvi bolo zakázané. Vodné vtáctvo, podobne ako v Starom zákone, bolo považované za nečisté. Na druhej strane východná spoločnosť poznala sokoliarstvo (XLIII,4-XLIV,3; CXLVI,1-27).

Za bludy boli považované aj disciplinárne priestupky v pôstnej disciplíne. Iné pôsty mali napr. Arméni, ktorí sú práve preto označovaní ako trojnásobne prekliati (L,10-29); odlišné pôstne zvyky mali aj ďalšie skupiny bludárov (LI,1-24). K odlišnosti v prípade Arménov prispieval aj odlišný liturgický kalendár, predovšetkým čas slávenia Paschy (Veľkej noci). Konštantínopolský prístup uplatňoval ako jednu zo zásad to, že čas Paschy sa nesmel zhodovať so židovským Pesahom.

Od pravovernosti odvádzali aj povery, ktoré boli považované za veľké zlo, a boli považované za herézy. Išlo o vieru v moc amuletov, príveskov, červených šnúrok, hadov, rozličných zverov, veštenie z ohňa, zvukov vtákov, správania líšok, fáz Mesiaca (XL,34-XLI,11; CVI,1-18; CXXXV,13-18). To všetko bolo stotožňované s pohanstvom a predkresťanskou vierou, s ktorou boli tieto praktiky nezlučiteľné. Ešte nebezpečnejšie bolo napodobňovanie pohanských kultov a modloslužba pri prameňoch a riekach (CXI,1-7; CXXVIII,24-CXXIX,13).

Rukopis vyzdvihuje slobodu človeka, jeho vôle. Nijaký slobodný kresťan nesmel byť zotročený, lebo ako nevoľník by nemohol žiť ako kresťan; ak by sa niekto takto previnil voči inému spolukresťanovi, mal byť potrestaný smrťou (XCV,14-18), ak sa tak stalo pomocou únosu, mala sa vinníkovi odť ať ruka (XCV,19-20). Nikto nesmel byť nútený do ničoho neslobodne, najmä nie do manželstva (LXI,9-13). Výnimkou bola zodpovednosť rodičov za svoje deti (tu badať recepciu klasického rímskeho práva) a sľub poslušnosti podriadených k cirkevnej vrchnosti. Ku kresťanskej dôstojnosti prináležali osobitné kresťanské zvyky, napr. modlitba pri stolovaní, pretože tým sa kresťan odlišoval od zvierat (LXI,23-32).

Kňazstvo je chápané ako služba, v rukopise nie je kladený žiadny dôraz na dogmatickú náuku o sviatosti kňazstva, ktorú riešil až stredovek. Kňazstvo

vytváralo status, ktorým sa klérus odlišoval od ostatných veriacich aj navonok popovským oblečením (CXXIV,34-CXXV,7). Kňaz prednášajúci Bohu posvätnú obeť musel spĺňať mnohé predpoklady, aby bol ustanovený do kňazskej služby, rovnako aj potom musel spĺňať viaceré pravidlá, ktoré boli náročnejšie, než sa vyžadovali od laikov, tiež isté činnosti boli považované za nezlučiteľné s kňazským poslaním, preto mu boli zakázané: zabíjanie zvierat, poľovanie, svetské zábavky, divadlo, hranie kariet a kociek, tanec, návštevy v hostinci, vyspevovanie svetských pesničiek, verejné kúpele, vyberanie poplatkov, chodenie za hádačmi, čarodejníkmi, veštcami, ani sám pop nemal nič z toho konať, nemal sa venovať obchodovaniu, nesmel vlastniť palné zbrane (X,31-33; XLVI,16-17; LVI,11-24,29-35; LXII,1-6; LXII,1-6; CVIII,1-CIX,6; CXXVI,29-30). Bol zodpovedný za sakrálnosť vysluhovania sviatostí (XLVI,18-26). Duchovnému stavu neprináležalo vykonávať ručné práce, jeho povinnosťou boli duchovné práce; ručné práce totiž vyžadovali veľa času a odvádzali od duchovných povinností (IX,15-17; XI,6; CXVI,3-5). Kňazi a diakoni mali dávať svojím životom príklad iným aj tým, že sami pristupovali k spovedi (LVI,36-LVII,8). Stávalo sa, že kňaz podpálil cerkev alebo bohoslužobnú knihu, čo bol dôvod na odstavenie od kňazstva (LVI,25-27). Kňaz musel byť rituálne čistý podobne ako kňazi v Starom zákone. Akonáhle kňaz stratil pravovernosť alebo disciplinovanosť, mal byť od kňazskej služby odstavený, a to dokonca aj miestnou komunitou veriacich. Už pred kňazskou vysviackou sa mala preveriť jeho morálna integrita (CXXVI,31-CXXVII,9), nesmel to byť odpadlík od pravoslávnej viery (LXXVII,15-21), viackrát ženatý (CXXXVIII,31-33), smilník, sodomita (XXVIII,24-29), onanista (XXVIII,30-XXIX,6), zoofil, vrah, sľedič či zločinec (VI,1-7; CXXVI,23-28), lichvár (X,24-29), simonista (XI,21-23) a mal mať legitímny pôvod, nemal to byť nekonvertita (XLIX,22-29; LVII,13-15), ani vojak (CXXVII,10-13). Mal to byť čestný človek, muž jednej ženy (ženatý len raz), charakterný, čistý a nepoškvrnený (VI,8-11; X,22-23; X,34-XI,5; XLVI,10-11; CIX,20-25), šíritel pokoja (IX,8; X,20-21), nezištný, nie simonista (XI,21-22), ani onanista (XXIX,7-15), ani zoofil (XLVI,7-8), ani zlodej (XXIX,16-21), mal sa vyhýbať opíjaniu (LIV,16-21), nemal prisahať (XCV,21-25) a mal spĺňať viaceré ďalšie predpoklady (CVIII,1-CIX,6). Kňaz mal dobre vychádzať s inými kňazmi (XLVII,19-23; LVIII,15-LIX,2), ale aj biskup sa mal starať o kňazov, najmä ak boli chudobní a nemali na najpotrebnejšie výdavky pre živobytie a cerkev (XLVIII,16-18). Príjmy kňaza sa mali rozdeliť na dve časti: dve tretiny prináležali popovi, jedna tretina služobníkovi chrámu (VI,12-17). Pseudozonar uvádza mnoho možností, ktoré mohli kňaza odstaviť od služby. Odstavenie tak nie je chápané ako trest, ale ako súčasť inštitútu kňazstva, ktoré musí stáť morálne vyššie ako svetská spoločnosť a svetský spôsob života. Ak by kňaz oslepol, ochromel, alebo zošalel, mal byť od kňazskej služby odstavený, ale nemal sa prestať modliť (XI,12-17), pretože kňaz sa mal modliť ustavične (LVII,19-25), aj mimo chrámu (LX,30-33). Dôležitou osobou v živote kňaza bola jeho manželka. Vyžadovalo sa od nej, aby mu bola nielen oddanou ženou, ale aj vernou, ak by žila nemorálne a pohoršujúco, diskvalifikovalo to jej muža od kňazskej služby (XI,27-XII,11; XLVI,27-XLVII,8; LXI,14-22; XCVII,1-9; CXXXVI,6-7). Zdá sa, že v istých prípadoch bolo tolerované druhé manželstvo kňaza, ale nikdy tretie (XI,18-20).

Kňaz bol viazaný službou ku konkrétnemu chrámu, kde ho ustanovil biskup. Bez biskupovho súhlasu veriaci žiadneho kňaza ani mnícha nemali prijať. Predsa len sa vyskytli prípady potulných kňazov a mníchov. V takých prípadoch mali veriaci preveriť u „osvedčeného biskupa“ nielen to, o koho ide, ale i odkiaľ a prečo prišiel. Až po pozitívnom preverení mal byť prijatý (L,1-9), inak mal byť odstavený od kňazskej služby (LXXII,14-21). Odstavený kňaz, ak chcel konať čestne, mal pokánie konať v kláštore (XCIV,21-29).

Osobitne cenené bolo panictvo pre Božie kráľovstvo. Známy bol kňazský celibát. Taký kňaz bol postavený na roveň mníchovi, lebo „na sebe nosil anjelský obraz“. Mal sa chrániť žien a nechváliť sa celibátom, aby nespýšnel, lebo „bezženstvo je neodcudziteľný dar“ (XI,23-26). Celibát nemal byť prijatý od toho muža, ktorý by sa tak rozhodol preto, že sa hnuší žien (LIX,23-26), prijateľnou motiváciou mala byť jedine obeta pre Božie kráľovstvo (LXI,4-8). Na rozdiel od ženatého kňaza mal celibátny kňaz žiť vo svojej domácnosti sám, dokonca bez matky či sestry (XCII,1-9); ženatý kňaz mohol mať na fare svojich najbližších príbuzných.

Služobne je chápaná aj biskupská služba. Biskup si má udržiavať odstup od sveta, najmä od žien (XCII,10-12), má chodiť oblečený ako biskup (X,7). Prvoradou povinnosťou biskupa bola modlitba za jemu zverenú cirkev (IX,13-14). Biskup má byť nezištný, nesmie prijímať nič za vyslúženie vysviacky, má sa vyhýbať akejkoľvek simonii (VIII,7-20). Zlý biskup mal byť zvrhnutý (IX,13-22; LXXIII,24-30). Biskup na konci svojho života nemal právo svojvoľne rozdávať majetok, hoci by mu pôvodne patrilo (X,1-6; LXXVI,11-26; XCVI,5-7). Biskup mal mať úctu k inému biskupovi (XLVII,9-18), k vlastným kňazom a diakonom (LVIII,5-14). Nesmel chodiť na územie cudzieho biskupa bez súhlasu metropolitu, nesmel tam svätiť kňazov (LXXIII,19-23). Zvrhnutý biskup nemal robiť intrigy, ale mal sa utiahnuť do niektorého kláštora (XCIV,7-20).

Cirkevná organizácia pozná klasickú cirkevnú hierarchiu: patriarcha, metropolita, arcibiskup (veľký biskup), biskup (malý biskup) (VII,24-VIII,6; X,14-15; LXXII,22-LXXIV,12; XCII,13-XCII,14), kňaz, diakon; hierarchicky nižší klerik nikdy nepožehnával vyššieho, ale naopak (C,20-CI,6). Biskup sídli pri katedrále (nazývaná veľký kostol). Kňazom pomáhajú diakoni, ktorí nie sú ani nad presbytermi ani nad biskupmi, mali byť skromní a podriadení v duchu hierarchie (XII,12-14; LIX,3-22). Katedrála mala stáť v hlavnom meste a ak sa malo niekde zriadiť nové sídlo biskupa a katedrála, malo byť vybrané mesto, nie dedina. V katedrále malo posluhovať viac diakonov (LIX,20-22; LXXIV,4-5), aby tam boli honosnejšie bohoslužby. V riadení miestnej cirkvi, či metropolie alebo eparchie, bol dôležitý synodálny princíp; synody mali svoj stanovený čas dvakrát ročne, v nedeľu mytníka a farizeja a v septembri na sviatok Podvihnutia čestného Kríža; každý zainteresovaný mal povinnosť zúčastniť sa zasadania synody (LXXIII,29-30; LXXIV,1-12; LXXVI,27-LXXVII,14).

Po kňazstve je druhou najvýznamnejšou témou Užhorodského rukopisného Pseudozonara mníšstvo. Mnísi „na sebe nosili anjelský obraz“, preto v spoločnosti požívali vážnosť. Tento obraz bol malý alebo veľký v kláštornej komunite, ale možno bolo žiť aj ako pustovník (LXXVII,28-29). Mnísi sa zriekli sveta, preto už nechodia do svetskej spoločnosti, neprijímajú pozvania na hostiny bez dovolenia

predstaveného (LXIX,20-34). Chorľavý muž sa mohol stať mníchom len vtedy, ak nemal manželku (CXXXVIII,34-36). Odlišnosť od sveta určuje aj mníšsky odev (CIX,31-CX,7; CXXI,21-24). Od nich sa žiadala vyššia forma duchovnosti, ale aj askézy, častejšie sa mali zriekať vecí, ktoré boli pre ostatných veriacich bežné, napr. výživnejšej alebo pestrejšej stravy, nemali chodiť do krčiem, ani do verejných kúpeľov, ani na zábavky (CXXI,30-CXXII,16). Okrem piatkov (deň, keď bol Kristus ukrižovaný) sa mníši postili v stredy (deň, keď bol Kristus zradený) a pondelky (ako osobné pokánie) (CXIX,28-36), ba mohli tak robiť po celý rok. Prvou čnosťou mnícha je poslušnosť (V,9-11; LXVIII,12-20; CX,8-24; CXII,1-CXVI,18; CXVII,25-CXXIV,24), pretože od nej závisí všetko ostatné, potom sa dôraz kládol na chudobu (XCVIII,17-22). Ak niekto z bratov dostal v kláštore službu, mal ju prijať ako „posluženie samému Kristovi alebo apoštolom“ (CXVII,16-19). Život v kláštore sa riadi regulou. Predstaveným kláštora je igumen (LXXV,15-LXXVI,25). Je to absolútny predstavený, keby ho niektorý mních udrel, mala mu byť ruka, ktorou zbil igumena, odťatá. Do kláštora mohli za istých podmienok vstúpiť aj manželia (VIII,21-IX,5). Pravidlá počítali aj so svetáckymi mníchmi označovanými za judášov (XCI,24-29; CXX,26-36), zbehnutými mníchmi (XCVII,15-27) a potulnými mníchmi (XCVII,28-XCVIII,5) a počítali aj s odchodom mnícha späť do svetského života podľa stanovených pravidiel (LXXVII,22-29).

Chrámy sa mohli začať stavať len so súhlasom biskupa, inak sa mali zbúrať. Na začiatku výstavby mali byť posvätené základy podľa predpísaného obradu. Vetché a rozpadnuté chrámy sa mali zbúrať a postaviť nové. Novopostavený chrám mal posvätiť sám biskup alebo ním poverený presbyter. Nový chrám mal spravovať ten kňaz, ktorý pôsobil v starom chráme (XXXIX,15-XL,33). Liturgiu bolo možné slúžiť len v chráme (LX,30-33) a vždy s antimenzionom (XLVIII,14-15; CXLIII,33). Používanie termínu chrám a komplex súvisiacich predpisov svedčia o tom, že chrám zodpovedal chápaniu farnosti; preferovaný bol ideálny stav, že každý chrám mal svojho presbytera, obec s chrámom bola samostatnou farnosťou, nad ktorou mal pop jurisdikciu (XLVII,24-30; LX,7-10), pretože ho tam ustanovil biskup (LXXI,4-13). Veriaci ho mali počúvať (XLVII,31-33). Kňazi sa mali postarať o čistotu chrámu (XLVI,12-15). V chráme posluhovali rozliční služobníci, ktorí boli povinní modliť sa s kňazom a spievať počas bohoslužieb (XLVIII,11-13; CXVI,19-CXVII,19), najdôležitejší bol lektor (čtec), bez ktorého sa bohoslužba nemala konať; dokonca ním mohol byť aj iný presbyter (LIV,6-8). Kňaz mal bohoslužby začínať načas a konať ich dôstojne, pozorne a v liturgickom rúchu (CXV,28-30; CXXIV,28-33; CXXXVII,11-16,28-CXXXVIII,1,18-20; CXLIII,9-CXLIV,3). Ženy pri bohoslužbách posluhovať nesmeli (LIV,9-10). Chrám nesmel byť rituálne znečistený krvácaním ženy alebo zatúlaným zvieraťom (XLVIII,6-7). Kňaz tiež nesmel vojsť do domu, v ktorom rodila žena (LIV,11-15), jedine žeby pri pôrode umierala a bolo ju potrebné zaopatriť (CV,26-30). Chrám mal svoje architektonické časti. Pitvor hneď za vchodom do chrámu (podvežie) nebol považovaný za chrámový priestor, ale za „mimochrámový priestor“, preto tam mohli stáť irregulárni veriaci: ženy počas menštruácie, hriešnici, katechumeni, ale aj chudobní čudáci odetí v koži nečistých zvierat (XLIX,4-6; CIII,13-15). Ešte väčšia spoločenská hanba spočívala na tých, ktorí nesmeli vôbec chodiť do chrámu, lebo to bola súčasť trestu, alebo tam nechodievali dobrovoľne (C,3-5). Pred sväté ikony smel

pristúpiť len rituálne čistý kňaz, ktorý sa noc pred liturgiou zdržiaval manželského styku (LIII,29-35; CIV,9-CV,20; CVII,26-30). Kňaz sa mal v chráme modliť vo svojom čase časoslov a kázať, ale pravoverne (LVII,19-25,32-LVIII,2). Zvykom u veriacich bolo piť svätenú vodu (LII,25-26). Kto kradol v chráme, mal byť verejne potrestaný (XXXIX,6-9; CVI,19-24).

Svetská spoločnosť bola podriadená cirkvi, panovník nestál nad cirkvou, cirkevná spoločnosť bola považovaná za dokonalejšiu, Božiu, cirkevná vrchnosť mala prednosť pred svetskou vrchnosťou (VI,18-VII,17), ale aj svetská vrchnosť mala svoju zodpovednosť (XLIX,17-20). V duchu zásady „dať cisárovi cisárovo a Bohu Božie“ si mal každý plniť svoje povinnosti. Nad kňazom nemala svetská moc žiadnu súdnu právomoc, podliehal len cirkevnej vrchnosti, aj keby mal byť súdený ako zločinec (VII,18-23).

Najdôležitejším inštitútom spoločnosti bola rodina. Deti požívali všeobecnú spoločenskú ochranu (CI,7-CII,11). Všetky deti mali byť vedené k tomu, že raz majú mať vlastnú rodinu, alebo vstúpia do kláštora. Najmladšie dieťa, ktoré malo z domu odísť ako posledné, sa malo povinnosť postarať o zostarnutých rodičov (LXIV,1-16). Pred uzavretím manželstva prebiehalo zisťovanie, či neexistujú prekážky, ktoré nedovoľovali uzavretie manželstva. Medzi prekážkami sa spomínajú: dovŕšenie veku dospelosti, ktorý bol u mužov 15 rokov a u žien 12 rokov (LXIII,29-30; LXXXIII,33-34; XCVIII,14-16); telesné a duchovné príbuzenstvo (XIV,8-21; LXXXIII,3-LXXXVIII,30; CXXIX,14-CXXXI,33); mravopočestnosť (XIV,26-28). Vo východnom prostredí neexistovali matriky, preto sa konalo podrobné zisťovanie najprv u snúbencov, potom u príbuzných, ale aj ostatných veriacich, kým o skúmaných vzťahoch nevznikla morálna istota, že manželská prekážka neexistuje (LXXXIII,24-26). Zásnuby boli záväzkom, ktorý mal bezpodmienečne viesť k uzavretiu manželstva, inak vznikali isté nehmotné i hmotné záväzky ako kompenzácia (XLVI,3-6; LXXVIII,30-LXXIX,7; CXXXIX,12-13). V manželstve mala byť žena podriadená manželovi, ale obaja sú jedno telo, preto je manželstvo nerozlučiteľné (XII,22-29; LXII,7-22; XCVI,22-25).

Pravidlá pripúšťali aj druhé a tretie manželstvo, ale existovalo aj štvrté, hoci bolo považované za ohavnosť. U kňazov sa tolerovalo druhé manželstvo, tretie bolo u nich považované za ohavnosť. Za sviatostné bolo považované len prvé manželstvo, pri druhom sobáša si nepoužívali koruny, hoci by sa jedna stránka sobášila prvýkrát (LXXIV,28-LXXV,5); aby sa predišlo uzatváraniu ďalších manželstiev, kňaz v takých prípadoch nemal chodiť na svadobnú hostinu (LVI,5-9). Rozlišovalo sa, prečo bolo druhé manželstvo uzatvárané, v akom veku, pretože nie všetko osožilo, ale niekedy bolo rozumné rešpektovať životnú situáciu (LXXVII,30-LXXVIII,5). Tretie manželstvo bolo zakázané (XLII,18-20), no vyskytovalo sa, ale len ak mala stránka deti z predchádzajúcich zväzkov (LXXXIX,24-27), štvrtý sobáš bol považovaný za zblúdenie (LXXVIII,6-10). Kňaz, ktorý požehnal tretie manželstvo, mal byť odstavený od kňazskej služby (LXXXIX,20-23).

Rodičia majú svoju starostlivosť rozdeľovať rovnako všetkým svojim deťom podobne, ako to robí Kristus, deti majú vychovávať v bázni pred Bohom. Rodičia majú nad deťmi absolútnu moc, majú právo trestať neposlušné deti, ktoré keby udreli otca, majú prísť o ruku. Medzi rodičmi a deťmi má existovať generačný odstup.

Deti si boli rovnocenné, pretože každé z nich malo nárok na rovnaký dedičský podiel. Podobné vzťahy mali existovať medzi krstnými rodičmi a krstňatami (XIII,8-XIV,7; LXII,23-LXIII,28). Matka štyridsať dní po pôrode nechodila do chrámu, bola považovaná za nečistú (LIV,32-LV,19; CXLIV,22-23). Deťom bola podávaná Eucharistia, kňaz ju ale nesmel dávať nepokrsteným deťom (XLVIII,19-20).

V spoločnosti mali svoj osobitný status panny, vydaté ženy a sluhovia (XV,20-23; LX,17-29). K ženám sa hľadelo rezervovane, najmä ak išlo hriešnice, veštice, čarodejnice, bylinkárky, travičky, zvodkyne (XXXVIII,5-XXXIX,5; LXIV,17-LXVI,7; XCV,1-6; CII,12-25; CV,31-33). Na druhej strane žena si mala zachovať svoju dôstojnosť aj nosením ženského oblečenia (LXII,1-6), únos alebo znásilnenie ženy bolo považované za zločin (XXXIX,10-14). Existovali pravidlá na posudzovanie znásilnenia, keď ho bolo treba prekvalifikovať na dobrovoľný sex, alebo keď vznikol súhlas s aktom (LXXIX,15-24). Žena, ktorá mala menštruáciu alebo žena rodiača v pôstnom období (XLVIII,26-27; CII,28-CIV,8), boli považované za nečisté, mali sa vyhýbať pohybu v chráme, nesmeli prinášať prosfory ani prijímať Eucharistiu (CV,21-25; CXLVI,28- CXLVII,2).

Za dozretého – akoby na úrovni starca – bol považovaný tridsaťročný človek, čo je zrejmé z ustanovení, že tridsaťročný kňaz bol považovaný za skúseného a zreleho (LVII,9-12), aj tridsaťročný penitent mal byť posudzovaný prísnejšie (XXIII,11; XC,2).

Značná časť Pseudozonara mala poslúžiť spovedníkom ako pomôcka na spovedanie a udeľovanie pokánia. Rukopis predstavuje sviatosť zmierenia ako proces, ktorý má niekoľko etáp (XVIII,26-XXV,28; XXXII,19-XXXIV,14). Kňaz plnil nielen úlohu spovedníka pri liturgických častiach spovede, ale mal aj povinnosti duchovného otca v živote veriaceho a lekára jeho duše (XVI,34; CXXV,31-CXXVI,15). Dokonca na duchovné sprevádzanie je kladený väčší dôraz ako na samú spoveď. Pri niektorých previneniach bolo pokánie niekoľkoročnou záležitosťou, keď kňaz ako duchovný otec bol veľmi dôležitou osobou pre hriešnika. Ak uznal, že kajúcnik sa pokajal skôr, ako mu uplynul čas pokánia, v moci kňaza bolo pokánie ukončiť. Spovedník sa mal vžiť do duševného stavu penitenta, mal pochopiť jeho situáciu, hriechy, aby mu dokázal vysvetliť chyby a previnenia, ktorých sa dopustil. Nemal pozerieť na kvantitu ani kvalitu hriechov, nemal sa im čudovať, mal byť milosrdný, blahosklonný, mal mať láskavý a pokorný prístup (XVIII,4-25; XXXI,8-XXXII,18; XCIX,17-25). Odporúčalo sa, aby penitent chodieval na duchovné vedenie a spoveď iba k jednému spovedníkovi (XCIX,26-C,5). Spovedník sa mal podobať Kristovi, ktorý vzal na seba hriechy ľudí (XXXII,25-27). Na druhej strane mal rozlišovať medzi ľahkými a ťažkými hriechmi. Mal udeliť rozumné a primerané pokánie (XXXI,8-10), aby ho kajúcnik zvládol vykonať a nezúfal si, že je nevykonateľné. Každý kajúcnik má právo na pokánie, lebo „aj lotor na kríži bol oslobodený od svojich hriechov“ (XXI,11-XXII,21). Na spoveď muži mali chodiť od 14. roku života (CXXXVI,4-5). Penitenti do tridsiateho roku života mali byť posudzovaní miernejšie ako starší (XXIII,11). V prípade potreby malo byť pokánie prerušené (XXX,9-11). Zdá sa, že existovala prax zástupného pokánia, ktorú redaktori rukopisu neschvaľovali (XLVII,34-XLVIII,2).

Spovedať síce mohol každý kňaz, no odporúčalo sa to len skúseným kňazom, najlepšie ak mali aspoň tridsať rokov. Spovedanie mužov a žien malo byť oddelené. Miestom spovedania žien bol pitvor pri dverách chrámu (XVII,3-5), aby ich bolo vidno zvonku a kňaz bol chránený pred pokušením; ženy nemali spovedať celibátni kňazi a nedovŕšení mníši (XVII,6-17). Mimo cerkev sa spovedalo len výnimočne, napr. umierajúcich u nich doma, alebo ak v lokalite cerkev nestála (XIX,1; CXXXIV,23-24). Spoveď prebiehala podľa pevne stanoveného spovedného zrkadla (XIX,12-XX,24; XXII,21-XXIII,9), kňaz sa pýtal a penitent odpovedal. Gramotní penitenti si mali hriechy vopred napísať na papier (XVI,25-32). To zaručilo, že sa nezabudlo na žiadny hriech. Spovedné tajomstvo nebolo absolútne, pretože ak v spovedi vyšlo najavo, že niektoré hriechy boli spáchané s niekým ďalším, spoluhriešnik mal byť vypátraný, aby aj jemu bolo uložené pokánie. Denne bol počet spovedajúcich odporúčaný na 15 – 20 osôb, nie viac (XVII,21-23).

Eucharistia bola centrom cirkevného života. Nie je zdôrazňovaná dogmatická stránka sviatosti, ale rituálna a disciplinárna. Prijímanie Eucharistie si vyžadovalo telesno-duchovnú prípravu. Pôst sa týkal prijímajúceho veriaceho i kňaza. Kňaz sa dokonca má zdržiavať manželského styku s manželkou od večera pred liturgiou, inak je to urážka Krista (XXV,19-28; LIII,29-35; CXLII,8-25), čo zrejme niektorí kňazi podceňovali, preto zostavovatelia rukopisu doplnili hrôzostrašný príbeh o takom kňazovi, ktorý tento zákaz porušil na Veľkú noc, doplatil na to životom, čo zostavovateľ rukopisu „videl na vlastné oči“. Kňaz pri liturgii sa nesmel vyhnúť prijímaniu, ak nemohol prijímať, nemal ani sláviť liturgiu (LVII,28-31; CXXXII,1-10), rovnako aj veriaci mali pristupovať k Eucharistii a ostatným sviatostiam, čím sa odlišovali od pohanov (LXX,11-13), ktorí tak nemohli konať. Liturgia nebola každodennou, ale sviatočnou záležitosťou, pretože sviatky neboli každý deň, ale len v nedele a raz alebo viackrát v týždni. Kňaz ich nesmel vynechať (LIV,3-5). Neprijímanie zo strany veriaceho znamenalo vylúčenie zo spoločnosti. Každý bol povinný zúčastniť sa celej liturgie (CII,26-27).

Matériou Eucharistie bol kvasený chlieb upečený z pšeničnej múky. Ak chcel niekto poprosiť o modlitby pri bohoslužbe, mal priniesť prosfory, ktoré sa použili počas liturgie (XLVIII,21-25). Nad jednou prosforou sa kňaz mohol modliť až za troch ľudí (CXXXVI,20-21). Chlieb mal byť kvasený, nie nekvasený, ktorý bol považovaný za mŕtvy pokrm (LXVIII,21-27). Matériou vína bolo hroznové víno pripravené bez sladenia; víno nesmelo byť nahradené octom. Rukopis však pripúšťa, že v prípade veľkej núdze bolo možné použiť hroznovú šťavu (LII,28-LIII,2). Dôraz je kladený na modliace sa spoločenstvo. Ustanovenie bolo formulované kvôli spokojnosti svedomia preto, že zo sociálnych príčin sa zrejme občas vyskytli problémy s pokazeným, zlomeným alebo chýbajúcim vínom.

Zomierajúcim sa malo priniesť viatikum čiže posledné prijímanie Eucharistie v živote (LIII,3-23). Je naň kladený väčší dôraz ako na pomazanie umierajúceho (jeleopomazanie), ktoré rukopis nespomína. Mŕtvemu sa už prijímanie nepodávalo (CXXXVI,33-CXXXVII,1).

V spoločnosti boli časté hriechy proti šiestemu Božiemu prikázaniu čiže proti čistote. Okrem rozličných druhov smilstva a krvismilstva (XIV,29-XVI,24; LIV,23-31; LXXVIII,15-LXXX,28; XCI,3-14; XCVIII, 24-XCIX,1; CXXXV,19-

35) sa vyskytovali hriechy sebauspokojovania (XLI,12-27; LXXVIII,11), prerušovanej súložie (XLII,10-17), zoofílie a sodomie (XXVIII,8-XXIX,15; XLI,28-XLII,9; LXXVIII,12-14,23-28; XCVIII,6-8). Sexuálny styk so zvieratami bol obvyklý v zaostalých a okrajových komunitách, ktoré sa venovali chovu oviec a dobytká. Život bez manželiek po dlhý čas, napr. u vojakov alebo u slobodných, ale aj v prípadoch ženatých kňazov, bol príčinou sodomie. Za sodomiu bol považovaný aj análny sex so ženou. Ak dvaja muži chceli žiť spolu pod jednou strechou, spoločnosť im to umožňovala, ak v chráme prisahali na evanjelium, že budú žiť ako bratia. Bratovstvenie bolo možné pri navzájom cudzích mužoch, ale bolo potrebné aj pri súrodencoch, ak chceli spolu žiť (LXXXI,5-22). Toto súžitie podľa pripomínalo mníšsky život.

Za najzávažnejšie previnenia boli považované také skutky, za ktoré mohol byť udelený hrdelný trest alebo vysoký trest: vlastizrada alebo vydanie mesta nepriateľovi, podpaľačstvo a vykrádanie hrobov (XLII,21-24; LXXV,6-14; XCVI,13-21; CXXVI,16-19; CXXXVI,8-9). V prípade násilnej smrti sa rozlišovala vražda a zabitie a okolnosti úmrtia (XXXIV,15-XXXVII,24). Z ďalších reálií je zjavná narážka na sociálne rozdiely v spoločnosti. Hrabiví lakomci narúšali sociálnu spravodlivosť (XLV,30-XLVI,2). Krádež mala byť niekoľkonásobne nahradená (LX,11-16; XCVI, 8-12).

V každodennom živote boli za posvätné považované vybudované zdroje vody a potravín, mali byť chránené pred znečistením, najmä pred kontamináciou zdochlinami: studne (XLIV,4-19) a sklady vína a oleja (XLIV,20-26) a sýpky s pšenitou (XLIV,27-35). Tieto tri miesta a suroviny požívali najvyššiu ochranu spoločnosti.

V každodenných reáliách je zjavné oddelené počítanie hodín vo dne a v noci, noc sa považovala za nečestný čas (CXXXII,30-34; CXXXV,14-18). Rukopis pozná existenciu miest a obcí (L,2).

Osobitnú úlohu v spoločnosti zohrávala pamäť. Kňaz si mal pripomínať deň svojej kňazskej vysviacky (CXV,32-35). V modlitbách a obetách sa malo pamätať na nebohých, najmä na prvé výročie smrti (XLII,31-XLIII,3), u mníchov na 40. deň po smrti (CXXII,30-31). Negatívne prípady boli zámerne eliminované zo spoločenskej pamäte, ponajprv hnev a pripomínanie si zla (LXXXI,23). V prípade samovrahov, ktorí ani nemali cirkevný pohreb (XLVIII,28-31; CXXV,14-30; CXXXIII,30-31), tiež smilníkov a zločincov (XLVIII,32-XLIX,3) sa na nich malo zabudnúť a nemalo sa za nich modliť. Najväčší previnilci boli zo spoločnosti odstránení trestom smrti (XCV,14-18; XCVI,15; XCVII,10-14) ako preventívna výstraha žijúcim, ale ich zločin musel byť úmyselný (XCVII,10-14). Dom zločinca sa mal zbúrať (XXXVIII,1), aby sa naň zabudlo. Na výstrahu malo poslúžiť aj odmietnutie podania Eucharistie počas liturgie verejnému hriešnikovi (XCI,15-23).

3.1.5 Význam Pseudozonara

Objav Užhorodského rukopisného Pseudozonara z karpatského regiónu je významným medzníkom v poznávaní autentickej východokresťanskej tradície v tomto prostredí, tiež svedčí o konkrétnych vzťahoch spirituálneho,

kánonickoprávneho a liturgického prepojenia s Konštantínopolským patriarchátom v stredoveku a ranom novoveku. Východné cirkvi v staroveku a v stredoveku sa rady odvolávali na všeobecné koncily prvého tisícročia a na súdobé synody veľkých a vplyvných miestnych cirkví (metropolií a eparchií), v ich duchu udržiavali pravovernosť, formovali vierouku a uplatňovali konkrétnu disciplínu v cirkevnom, ale i vo svetskom živote. Táto tradícia bola rozvíjaná tvorbou vlastných komentárov existujúcej tradície; v slovanskom svete sa rozšírenou a obľúbenou stala zónarovská tradícia komentovania kánonov. Poznanie konkrétnej verzie Pseudozonara nájdenej v knižnici mukačevského gréckokatolíckeho biskupa spočíva v tom, že je možné identifikovať konkrétne problémy a témy, ktoré boli dôležité pre miestnu cirkev. Je to príspevok k dejinám teológie na partikulárnej úrovni, ktorá bola žitá aj po vzniku Užhorodského rukopisného Pseudozonara, ba vo viacerých častiach je živá dodnes, resp. pomáha pochopiť a identifikovať niektoré pretrvávajúce zvyky. Dôležitosť spočíva aj pre poznanie východnej tradície v lokalitách vzniknutých na valašskom práve. Nejde len o poznanie náboženských reálií, ale aj teologických, každodenných, kultúrnych, jazykových, spoločenských, právnych a ďalších skutočností. Ďalšie cesty bádania východnej tradície môžu smerovať ku konkrétnym komparáciám spomínaných koncilov a synod prvého tisícročia s textom Užhorodského Pseudozonara, ale aj v komparácií mladších prameňov východnej tradície uniatskej a latinskej proveniencie u územia severovýchodného Uhorska zo 17. – 19. storočia.

3.2 Právna identita podľa Olšavského štatútov

3.2.1 Historické súvislosti

V roku 1752 uskutočnil obradový vikár jágerského biskupa a gréckokatolícky biskup Michal Manuel Olšavský (1700 – 1767, biskup od roku 1742) kánonickú vizitáciu svojich veriacich. V tomto období z hľadiska kánonického práva uniati (gréckokatolíci) administratívne patrili do latinskej Jágerskej diecézy ako osobitná obradová skupina. Vtedajší jágerský biskup František Barkóci (1710 – 1765; jágerský biskup v rokoch 1744 – 1761) uskutočnil kánonickú vizitáciu svojho biskupstva. V roku 1746 zvizitoval územie stolíc (cirkevnoprávne archidiaconátov – tie sa zhruba kryli so župnými hranicami): Heveš, Boršod a Abov, v roku 1748 Marmaroš, Bereh, Sabolč, Satmár a Ugoča, na poslednej, tretej vizitačnej púti 18. mája – 4. septembra 1749 navštívil stolice Zemplín, Uh a Šariš.³⁴² Primárnu pozornosť venoval rímskokatolíckym farnostiam, sekundárnu uniatom, kalvínom a evanjelikom, terciárnu pravoslávny, husitom a židom. S duchovnými prvých dvoch skupín sa stretol osobne, hoci viacerí uniatski presbyteri neprišli. Z pracovno-pastoračnej cesty vznikli dva protokoly: klasický, týkajúci sa primárne latinskej cirkvi aj s informatívnymi údajmi o ďalších cirkvách, a špeciálny protokol

³⁴² ZUBKO, Peter: *Zemplínski a abovskí uniati v Barkócziho vizitácii. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia IV*. Ružomberok : Verbum, 2013, 120 s.; ZUBKO, Peter – Žeňuch, Peter: *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiaconátu*.

skrutínií uniatských presbyterov.³⁴³ Stretnutia s presbytermi, tzv. skrutíniá (preskúšania), boli vopred naplánované a nachádzajú sa v tabuľke č. 4.

Presbyteri, ktorí neprišli, geograficky prináležali do veľkých kompaktných území stredného a severného Uhu a susedného severného Zemplína. Jednoznačne išlo o dohodnutý spoločný postup aj so súhlasom zemepánov. Toto si však nedovolili gréckokatolícki kňazi z iného veľkého uniatskeho teritória, z Makovického panstva, hoci boli morálne hodnotení ako problematickí. S tými istými problémami sa však neskôr pri vizitácii stretol aj sám mukačevský biskup M. M. Olšavský. Východné konfesiónálne prostredie, ktoré bezprostredne hraničilo so západným, resp. farnosťami, ktoré boli rozptýlené v diaspóre, v inom, konfesiónálne dominantnejšom prostredí, boli viac otvorené, komunikatívne a boli menej uzavreté do seba, neizolovali sa, prijímali cirkevno-kultúrne pravidlá a obyčaje, ku ktorým patrili napríklad aj gregoriánsky kalendár, spôsob hospodárenia či jazyk väčšinového obyvateľstva (poslovenčili sa, pomad'arčili sa). Po ukončení kánonickej vizitácie biskup Barkóci napísal inštrukcie pre latiníkov³⁴⁴ i uniátov,³⁴⁵ ktoré dopĺňajú administratívne dokumenty o rozmer každodennosti a spirituality, pretože reflektujú aktuálne problémy veriacich tohto časového obdobia fungovania v cirkevnom prostredí. Barkóci reflektoval problémy, ktoré našiel medzi východným klérom a veriacimi v dokumente, ktorý však nezverejnil počas svojho života, a preto ostali nezáväzné, hoci pre poznanie každodenných reálií v religióznom prostredí východnej cirkvi v severovýchodnej časti Uhorska, vývinu ich teologického myslenia a disciplinarizácie sú veľmi dôležitým prameňom, ktorý je možné konfrontovať s inými podobnými prameňmi latinskej i východnej proveniencie.

³⁴³ AAAgr, AV, sign. 3416, s. 68-72; ŠAZOUB, fond Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, sign. 151.1.1425 (Статут, изданный мукачевским епископом, для священников грекокатолической епархии; 12. II. 1755 – 15. II. 1758); ZUBKO, Peter: *Skrutíniá uniatských presbyterov z roku 1749*, s. 3-102.

³⁴⁴ *Statuta Dioecesis Agriensis; Primum quidem per Excellentissimum, ac Reverendissimum Dominum Franciscum e Comitibus Barkóczy de Szala, Perpetuum in Pálócz, Episcopum condam Agriensem, Inclyt. Comitatum Heves, & Exterioris Szolnok Supremum, ac Perpetuum Comitem, Sacratiss. Caesar. & Apostolico Regiarum Majestatum Status Consiliarium Act. Intimum, & Excelsae Tabulae Septemviralis Assessorem Edita; Posterior autem a plurimis, quae in ea irrepserunt, mendis repurgata, & jussu Excellentissimi, Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Caroli Dei, & Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Agriensis, e Comitibus Eszterházy de Galanta, Perpetui in Frakno, Arcium, & Dominorum Papa, Ugod, & Devecser Haereditarii Domini, Incl. Cottuum Hevess, & Exterioris Szolnok Articulariter unitorum Supremi, & Perpetui Comititis, Utriusque Sacratiss. Caes. & Apost. Regiae Majest. Status Consiliarii Act. Intimi &c. &c. Una cum Ejusdem Encyclicae dictorum Statutorum confirmatoria, Publicis Typis Vulgata. Agriae, Reimp. Typis Scholae Episc. Anno M.DCC.LXXIII, s. 3-100; ZUBKO, Peter: *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch*, s. 146-186, dokument č. 18.*

³⁴⁵ *Instructio pro Ruthenis unitis Dioecesis Agriensis post visitationem anni 1749 parata sub episcopatu Francisci Barkoczy.*

Po latinskom biskupovi uskutočnil kánonickú vizitáciu aj mukačevský obradový vikár biskup Michal Manuel Olšavský,³⁴⁶ ktorý sa osobne zoznámil so situáciou svojho cirkevného spoločenstva a následne disciplinarizoval nejednotnú prax vydaním dvoch štatútov v rokoch 1752 a 1755, ktoré sa platili a používali v 18. storočí. Olšavského štatúty boli pre odbornú verejnosť publikované v roku 2019.³⁴⁷ Gréckokatolícky historik Michal Lučkaj (1789 – 1843) v súvislosti so štatútmi M. M. Olšavského uvádza, že mandát na vizitovanie Zemplína a Šariša dostal biskup od cisárovnej, nie od jágerského biskupa, a ani od kalvínov.³⁴⁸ Mandáty na kánonické vizitácie v tom období vydávali panovníci, pretože išlo o verejnoprospešný úradný akt, ktorý mal dosah nielen na vnútrocirkevné i na vonkajšie záležitosti najmä preto, že sa nimi zadefinovalo patronátne právo, desiatky a lektikálne dávky, inventarizoval sa majetok, riešili sa drobné lokálne spory vydaním biskupovho rozhodnutia na mieste a pod. M. Lučkaj však už nespomína, že z vizitácie vzišli tu nami publikované štatúty.³⁴⁹ Ich vydanie bolo prospešné a záväzné pre všetkých uniatskych veriacich, nielen pre niektoré farnosti.

3.2.2 Štatúty miestnej latinskej cirkvi

Štatúty sú normou kánonického práva, ktorá má v katolíckej cirkvi starobylú tradíciu a používa sa dodnes. Súčasné kánonické právo východných katolíckych cirkví ich síce nepozná (v podobných prípadoch používa inštitucionalizované termíny *zákon*, *zvyk*, *administratívny text*),³⁵⁰ ale karpatské uniatske prostredie ich poznalo ako druh zákonnej normy, ktoré uplatňovalo podľa kánonickoprávnej tradície univerzálnej cirkvi. Štatúty sa ako normatívne akty objavili v rámci disciplinarizácie spoločnosti po Tridentskom koncile, boli súčasťou upevňovania a stabilizácie pomerov konkrétnych cirkevných spoločenstiev po zavŕšenej rekatolizácii. Nadväzovali na vyššie právne normy, ktorými boli ustanovenia koncilov a synod, konkretizovali miestne špecifiká, a preto patria k dôležitým prameňom partikulárneho práva. Vyššími normami kánonického práva bolo univerzálne a partikulárne právo katolíckej cirkvi (napr. dekretáliá, kánony všeobecných koncilov, generálnych alebo tzv. veľkých synod, krajinských, provinčných či partikulárnych koncilov),

³⁴⁶ *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez Olsavszky Mihály Manuel*; ГАДЖЕГА, Василий. *Додатки до історії русинов и руских в був. жупе Земплинскої*, 1931 – 1937.

³⁴⁷ ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Peter: *Diecézne štatúty Michala Manuela Olšavského*.

³⁴⁸ ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів* 4, s. 81.

³⁴⁹ Lučkajova práca má silný apologetický a protilatinský (protirímskokatolícky) podtext. Sám Lučkaj priznal, že ju písal s týmto cieľom, čo zaznamenal Bohuš Nosák Nezabudov (1818 – 1877 (*Z cestovných denníkov štúrovcov*, s. 87). Lučkaj sa opisovaniu vnútorných problémov svojej cirkvi prirodzene vyhol. K tomu pozri aj ŽEŇUCH, Peter: *Andrej Deško a Bohuš Nosák-Nezabudov o kultúrnych stereotypoch na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 40. rokoch 19. storočia*. In: *Slavica Slovaca* 51 (2016), č. 1, s. 10–32.

³⁵⁰ *Kódex kánonov východných cirkví*, titul XXIX, kánony 1488 – 1539.

tiež zvyky, tradície a obyčaje v duchu veľkých duchovných autorít svätého života (cirkevných otcov, autorít duchovného života) príslušného cirkevného spoločenstva. Štatúty prijímali rehole ako základné dokumenty i diecézy alebo eparchie ako záväzný právny dokument.

V uhorskom prostredí v novoveku štatúty diecéz boli samozrejmosťou. V 18. a 19. storočí ich mali všetky štandardne fungujúce biskupstvá patriace do zväzku katolíckej cirkvi. Vydával a promulgoval ich sídelný, diecézny biskup. V Jágerskom biskupstve vydal štatúty diecézy biskup František Barkóci v roku 1749. V roku 1773 ich znovu schválil a podľa potrieb mierne modifikoval jeho nástupca biskup Karol Esterházi (1761 – 1799).³⁵¹ Po vzniku Košickej diecézy (1804) boli prevzaté prvým košickým biskupom Andrejom Sabom (1804 – 1819) ako záväzné štatúty novej diecézy. K zmene došlo až po vyše pol storočí, košický biskup Ignác Fábrý (1852 – 1867) vydal nové štatúty Košickej diecézy 8. októbra 1859.³⁵² Po celé desaťročia tak nedošlo k diskontinuite partikulárneho práva v latinskej cirkvi, zachovávala sa jeho kontinuita. Menili sa len tie detaily, ktoré nevyhovovali zmenenej situácii v konkrétnom časovom období, nie principiálna podstata. Štatúty boli osvedčenou praktickou normou, ktorá zabezpečovala stabilitu, právnu i morálnu istotu, vžila sa do podvedomia a keď s odstupom generácií už štatúty nepatrili k dôležitým normám, pretože ich nahradili kódexy kánonického práva, niektoré partikulárne špecifiká pretrvali v povedomí ako súčasť zvykového partikulárneho práva.

Štatúty patria k jedinečným prameňom partikulárneho práva, odhaľujú pôvod zvykov, definujú ich dôležitosť, význam, kontext. Ich poznanie a akceptovanie je dôležité najmä vtedy, keď sa vyhl'adávaajú autentické historické korene, keď sa pátra po zmysle rozličných, no často samozrejmych a každodenných vecí a javov, ktoré sú spojené s náboženských, duchovným i kultúrnym životom a praxou miestnej cirkvi.

3.2.3 Kánonickoprávne súvislosti

Súčasnú kánonickoprávne ustanovenia definujú štatúty tak, ako sa chápali a používali v minulosti, prostredníctvom nich sa zachováva povedomie právnej

³⁵¹ *Encyclica Excellentissimi, Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Caroli DEI, & Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Agriensis, e Comitibus Eszterházy de Galantha, Perpetui in Frakno, Arcium, & Dominiorum Pápa, Ugod, & Devecser Haereditarii Domini, Incl. Cottuum Hevess, & Exterioris Szolnok Articulariter unitorum Supremi, & Perpetui Comitibus, Utriusque Sacratiss. Caes. & Apost. Regiae Majest. Status Consilarii Act. Intimi &c. &c. Statutorum Diocesis Agriensis per Excellentiss., Illustrissimum, ac Reverendissimum Dominum Franciscum Barkóczy de Szala, Perpetuum in Palócz, Episcopum condam Agriensem, Incl. Comitatum Hevess, & Exterioris Szolnok Supremum, ac Perpetuum Comitem, Sacratiss. Caesar. & Apostolico-Regiarum Majestatum Status Consilium Act. Intimum, & Excelsae Tabulae Septemviralis Assessorem, Editorum Confirmatoria. Agriae [1765]; ZUBKO, Peter: *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch*, s. 186-192, dokument č. 19.*

³⁵² ZUBKO, Peter: *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch*, s. 244-247, dokument č. 36.

kontinuity. Štatúty (lat. *statuta, statutum* = to, čo je ustanovené, predpísané, nariadené, vyriešené; zákon) sú vo vlastnom zmysle nariadenia, ktoré sa podľa normy práva vydávajú pre zoskupenia osôb alebo vecí a ktorými sa definuje ich cieľ, štruktúra, riadenie a poriadok činnosti. Zaväzujú iba osoby, ktoré sú členmi zoskupenia, ktorých sa štatúty týkajú. Zaväzujú však aj tých, ktorí toto zoskupenie osôb spravujú. Predpisy štatútov vydané a vyhlásené na základe zákonodarnej moci sa riadia predpismi kánonického práva o zákonoch (porov. *Kódex kánonického práva 1983*, kán. 94), sú teda špecifickým druhom zákonnej normy. Treba ich chápať podľa vlastného významu slov, aký majú v texte a kontexte. Ak je význam slov pochybný alebo nejasný, treba prihliadať na paralelné miesta, ak také sú, na cieľ a okolnosti vydania a na úmysel zákonodarcu (porov. *Kódex kánonického práva 1917*, kán. 18; *Kódex kánonického práva 1983*, kán. 17; *Kódex kánonov východných cirkví*, kán. 1499). Mladšie a neskôr vydané štatúty úplne alebo čiastočne rušia predchádzajúce staršie štatúty, ak to výslovne vyhlasujú, alebo sú s ním priamo v rozpore, alebo ak znova usporadúvajú celú materiu predchádzajúcich štatútov (porov. *Kódex kánonického práva 1917*, kán. 22; *Kódex kánonického práva 1983*, kán. 20; *Kódex kánonov východných cirkví*, kán. 1502).

Štatúty majú prameň v autonómii predmetov, pre ktoré boli vydané. Vždy museli byť ustanovené *ad normam iuris*, čiže v súlade s platnými zákonmi a nemohli im protirečiť. Vydávali ich interné orgány zákonodarnej a výkonnej moci; v prípade diecéznych štatútov ich vydával diecézny biskup. Aby sa stali záväzným prameňom práva, museli byť potvrdené v súlade so zásadou legálnosti uznania (*recognitio*), aprobácie, alebo mali byť uznané kompetentnou autoritou. Platnosť štatútov začínala od určeného termínu alebo odo dňa zverejnenia. Štatúty zaväzovali spoločenstvo osôb, pre ktoré boli vydané a ktoré tvorili toto spoločenstvo v súlade s právom. Štatútmi sa riadili i tí, ktorí toto spoločenstvo spravovali a štatúty vydali.³⁵³

Dnešná jurisprudencia je dokonalejšia ako v 18. storočí, preto v Olšavského štatútoch nemožno očakávať vyčerpávajúce informácie o fungovaní mukačevskej cirkvi. Biskup M. M. Olšavský štatútmi riešil len aktuálne potrebné záležitosti svojich veriacich, no riešil ich komplexne a v duchu univerzálnej katolicity v kontexte špecifik a osobitostí východnej cirkevnej tradície. Olšavského štatúty sa rozsahom a obsahom nevyrovnali ani štatútom vtedajšej latinskej Jágerskej diecézy, týkali sa konkrétnych záležitostí, ktoré bolo potrebné po ukončenej kánonickej vizitácii definovať, pretože sa ukázali ako nedoriešené, problematické, nejasné, spochybňované, alebo existovala protichodná, protizákonná prax. Išlo o dôležitú unifikáciu, resp. zjednotenie kánonickej praxe miestneho kresťanského spoločenstva východného obradu. Štatúty tak boli prirodzeným a nevyhnutným, aj očakávaným záverším disciplinarizácie uniátov. Súčasne to bol moment, keď sa mukačevský biskup pevnejšie ujal správy svojich veriacich, stal sa aj z formálneho hľadiska rešpektovanou autoritou, ktorá bola zodpovedná za zverené duchovné stádo veriacich. Išlo o potrebný, no prirodzený vývin, ktorý mal svoje paralely vo východnom i západnom prostredí a súvisel s konkrétnymi udalosťami a utvárajúcimi sa vzťahmi

³⁵³ *Encyklopedia katolicka, tom XVIII*. Lublin : KUL, 2013, s. 885.

v kontexte s vplyvom z latinského cirkevno-právneho prostredia. Dôležité je poznamenať, že zo strany latinských hierarchov sa rešpektovala autonómnosť východného prostredia a partikulárnej cirkevnej tradície a praxe. Išlo skôr o kultúrny a spoločenský tlak katolíckeho väčšinového prostredia, nie o náboženské pohltienie, a už vôbec nie o latinizáciu, čoho dôkazom je aj odvolávanie sa na duchovné authority: Písmo a východných svätých otcov.

3.2.4 Autograf Olšovského štatútov

Originálny zápis štatútov obsahuje 35 fólií (listov). Dokumenty nie sú usporiadané v chronologickom poradí (ako vznikali po sebe), ale podľa právno-morálnej záväznosti. Najdôležitejším textom je latinská verzia štatútov z roku 1755 (1. časť prameňa), ktorá bola prerokovaná v aule mukačevského biskupa v roku 1755 (2. časť prameňa) a ktorá bola zaslaná do Ríma na Kongregáciu Propaganda fide. Rímska cirkevná autorita dokument vzala na vedomie v roku 1758 (3. časť prameňa). Dokument následne zverejnil biskupom v tom istom roku 1758 (4. časť prameňa). Štatúty (len tzv. novšia časť) v roku 1758 boli preložené do cirkevnoslovanského jazyka (5. časť prameňa), aby im rozumel miestny gréckokatolícky klerus. S textom štatútov sa všetci kňazi boli povinní oboznámiť na dekanátnych stretnutiach (lat. *congregatio*, csl. *sobor*) a mali zložiť skúšku zo znalosti predpísaných pravidiel. Išlo teda o mimoriadne závažný a dôležitý dokument, aspoň tak ho definoval biskup, a tak ho uvádzal nekompromisne do života, pretože ak niektorý kňaz nespravil skúšku, alebo sa jej nepodrobil, mal byť suspendovaný (odstavený z funkcie farára). Prílohou štatútov boli tzv. staré štatúty z roku 1752 (6. časť prameňa), ktoré vznikli bezprostredne po kánonickej vizitácii biskupa M. M. Olšovského a týkali sa len sakramentálnej disciplíny. V tzv. nových štatútoch z roku 1755 sa ten istý biskup na nich odvolával ako na integrálnu a neoddeliteľnú súčasť platných a záväzných diecéznych štatútov. V spise vystupujú ako príloha, ale pôvodne boli samostatným dokumentom, ktorý bol zapísaný v cirkevnoslovanskom jazyku a nebol preložený do latinčiny, pretože to ani nebolo nevyhnutné. Nové štatúty síce majú nadriadenú dikciu, ale práve preto, lebo biskup nimi doriešil ostatné disciplinárne detaily každodenného života svojho biskupstva. Staršie štatúty boli vydané okamžite po vizitácii preto, lebo išlo o podstatnú, veľmi závažnú a dôležitú časť kresťanského života, a to bol sviatostný život v duchu pravovernej východnej tradície. Spôsob slávania liturgie je nemeniteľný kňazmi, no biskup sa stretol s porušovaním alebo nerešpektovaním, či deformovaním sviatostnej disciplíny, preto zasiahol okamžite. Ostatné záležitosti obsiahnuté v nových štatútoch boli dopracované a sformulované po stabilizácii pomerov súvisiacich so správou cirkvi. Vznikol tak korpus dokumentov, ktorý na jednej strane nadväzoval na tradície a stal tak právne záväzný aj pre nasledujúce obdobie.

Obidve jazykové verzie mladších štatútov pravdepodobne vznikli v rovnakom čase, hoci zachované autentické dokumenty datujú napísanie latinskej verzie do roku 1755 a cirkevnoslovanskej až do roku 1758. V latinskej mutácii sa nachádzajú niektoré podrobnejšie ustanovenia a vysvetlenia, tiež sú v nich vo väčšine prípadov presne lokalizované citáty zo Svätého písma. Dokument obsahuje presný deň jeho prijatia a zverejnenia. Miesta absentujúce v latinskej verzii (o problémoch

s alkoholom a o mimoriadne tvrdohlavých a neposlušných kňazoch) „zjemňujú“ pohľad západného cirkevného spoločenstva (neznaleho csl. jazyka) na východné cirkevné spoločenstvo, no môžu svedčiť aj o tom, že problém bol taký výrazný, že biskup pokladal za nevyhnutné spomenúť ho v práve zverejňovaných štatútoch, takže ich znenie priebežne aktualizoval a doplnil. V csl. verzii chýbajú niektoré doktrínálne zdôvodnenia ustanovení a ako dátum ich prijatia či zverejnenia je zaznamenaný len všeobecne rok 1758.

Tab. 10. Členenie archívneho dokumentu (ŠAZOUB, sign. 151.1.1425)					
	Prameň	Datovanie	Promulg.	Jazyk a druh záznamu	Fólie
1	Štatúty (IIA) [tzv. mladšie]	12. 2. 1755	1758	latinský rkp.	1r – 7v
	Obal týchto štatútov	12. 2. 1755		latinský rkp.	8rv
2	Body prerokované k štatútom	12. 2. 1755		latinský rkp.	9rv
3	List rímskej kongregácie	15. 2. 1758		latinská tlač	10rv
	Obal tohto listu	1758		latinský rkp. + pečať	11rv
4	Promulgačná formula biskupa	1758	1758	latinský rkp.	12rv
5	Štatúty (IIB) [tzv. mladšie]	1758	1758	cirkevnoslovanský rkp.	13r – 23v
	Obal týchto štatútov	1758		latinský rkp.	24rv
6	Štatúty (I) [tzv. staršie]	1752	1752	cirkevnoslovanský rkp.	25r – 34r
	Zadná strata týchto štatútov	1752 – 1754		cirkevnoslovanský rkp.	35v

Chronologický sled vzniku jednotlivých častí štatútov zhŕňa nasledujúca tabuľka č. 11.

Tab. 11. Chronologické poradie vytvorenia štatútov		
„Staršie“ štatúty	„Mladšie“ štatúty	
	latinská mutácia	cirkevnoslovanská mutácia
1752	1755	1758

O latinskej verzii štatútov z roku 1755 možno kritickým čítaním textu odlíšiť isté celky, ktoré sa od seba odlišujú spôsobom zápisu skratiek, odlišným skracovaním slov, najmä koncoviek, (ne)venovaním pozornosti zápisu čiarok a pod. Zápis vznikol počas niekoľkých pokračovaní, medzi ktorými boli prestávky. Zápis svedčí o rýchlom písárovi, ktorému bol text diktovaný, neskôr boli niektoré citáty z Písma podčiarknuté, aj keď nie dôsledne. Väčšina citácií z Písma je doslovná, niektoré časti sú citované voľnejšie, len zriedkavo sa vyskytujú parafrázy, niektoré slová evidentne použité z Písma nie sú uvedené v odvolávke. Celý text je jeden rukopis

jedného zapisovateľa. Takto vznikali texty pri práci v biskupskej aule, keď úradníci predniesli ordinárovi problém, ktorý bol riešený, biskupovo rozhodnutie bolo zaznamenané. Samozrejme, že aj sám biskup sa pravidelne ujímal administratívnej práce, keď naskicoval koncept odpovede, ktorú pisári krasopisne prepísali a po signovaní biskupom expedovali. V prípade diecéznych štatútov išlo o rozsiahlu a závažnú internú záležitosť, ktorej musela byť venovaná rozsiahlejšia príprava. O nej svedčí už len množstvo dôkladne vyhládaných citátov z Biblie, každý na svojom mieste. To, že nie sú vždy dokonale zaznamenané, lokalizované a niekde aj chybné lokalizované, svedčí len o rýchlej písárskej práci. Chyby a nedokonalosti pri práci s Písmom sa podarilo identifikovať a sú vyznačené v poznámkach k štatútom. Z latinského zápisu nepriamo vyplýva ešte jedna nenápadná záležitosť, a to vzdelanie biskupa, príp. pisára. Slušná znalosť latinčiny a zapisovanie Božích mien veľkými písmenami (JESVS, DEUS) pochádzala z jezuitského prostredia, ich škôl a tlačí.

3.2.5 Synopsa a obsah štatútov

Mladšia časť Olšavského štatútov sa zachovala v latinskej a cirkevnoslovanskej mutácii. Cirkevnoslovanská mutácia je oproti latinskej kratšia, sú v nej vynechané niektoré detaily. Latinská verzia obsahuje precíznejšie citovanie Svätého písma.³⁵⁴ V texte nami publikovaného dokumentu sa v poznámkach nachádzajú presné citácie Písma, aby bolo badateľné, ako biskup pracoval s biblickým textom. Išlo o klasický spôsob tvorby teologických a duchovných textov po Tridentskom koncile. Rozdiely medzi číslovaním jednotlivých bodov štatútov sprehláďuje tab. 12.

Tzv. staršie štatúty (nazývané *Pravidlá svätých otcov*) z roku 1752 sú prílohou mladších štatútov, ale vytvárajú s nimi morálnu jednotu. Ich obsah sprehláďuje tab. 12. Štruktúra týchto ustanovení je katechizmová, zodpovedá poradiu, na ktorý sa kládol dôraz po Tridentskom koncile. Po rozsiahlom vyznaní katolíckej viery nasledujú ustanovenia o siedmich sviatostiach v tradičnom poradí. K nim sú pridružené ustanovenia o chrámoch, nasleduje pôstna a sviatočná disciplína, resp. disciplína dodržiavania sviatkov a praktické ustanovenia o farských a dekanských záležitostiach.

³⁵⁴ Na Tridentskom koncile v roku 1546 bola Vulgáta vyhlásená za autentický latinský preklad Písma, ktorému sa mal dávať prednosť pred ostatnými prekladmi, najmä ak išlo o verejné čítanie, vyučovanie a teologické dôkazy zo Svätého písma. Po koncile pápeži Sixtus V. v roku 1590 a Klement VIII. v roku 1592 vydali opravený text Vulgáty, ktorý sa pod menom *Sixto-klementínska Vulgáta* používal v katolíckej cirkvi až do roku 1979, keď bola pápežom Jánom Pavlom II. publikovaná *Nová Vulgáta*, ktorá vznikla po Druhom vatikánskom koncile na žiadosť pápeža Pavla VI. (HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*, s. 1063). Biskup M. M. Olšavský používal rovnaký latinský text Písma podľa Sixto-klementínskej Vulgáty ako súdobá latinská cirkev.

Tab. 12. Synopsa latinskej a cirkevnoslovanskej verzie „mladších“ štatútov		
lat.	osl.	Obsah ustanovenia
1	1	O učiteľskom úrade kňaza a o jeho povinnosti vyučovať a kázať
2	[2]	Vysluhovanie sviatostí
3	[3]	Dôstojnosť pri vysluhovaní sviatostí
4	4	Vzdelávanie kňazov a veriacich, skriptúra s výkladmi evanjeliových perikop
5	5	Trojročné teologické vzdelávanie kňazského dorastu
6	6	Ustanovenie povinnosti pre kňazov vyspovedať sa štyrikrát do roka
7	7	Pravidlo o písaní protokolárnej knihy vo farnosti
8	8	Ustanovenie pravidla o písaní farských matričných kníh
9	9	Pravidlo o zákaze spovedať a sobášiť cudzích farníkov bez dovolenia (licencie)
–	10	Pravidlo o výške peňažnej pokuty pre kňazov, ktorí nedodržiavajú deviate pravidlo
10	11	Pravidlo o protokolárnych knihách
–	12	O alkoholizme a výtržnostiach
11	13	Ustanovenie o poslušnosti podľa cirkevnej hierarchickej postupnosti
12	14	Sankcia za porušenie príkazu vyplývajúceho z predvolania
–	15	Ustanovenie o povinnostiach pri dokazovaní obvinenia kňaza zo strany jeho svokra
13	16	Starostlivosť o vdovu po presbyterovi
14	17	Povinnosť rešpektovať ustanovenia v štatúte vydanom v roku 1752
15	18	Povinnosť pre farárov raz štvrtročne predkladať texty kázní biskupovi
16	19	Pravidlo o liturgovaní v inej farnosti s povolením miestneho kňaza
17	20	O investitúre duchovných a ich uvádzaní do úradov
18	21	Stanovenie poplatku za súdne (inkvizičné) dokazovanie
19	22	O poslušnosti kantorov voči protopresbyterom, farárom a o ich povinnosti vyučovať deti
20	23	O poľských mníchoch baziliánov
21	24	O spôsobe vysluhovania sviatosti pomazania chorých
22	25	O eucharistickom pôste a odeve kňaza
23	26	Príkaz o dodržiavaní liturgického kalendára a celodenného odpočinku vo sviatočné dni
24	27	O povinnosti vyspovedať všetkých farníkov pred sviatkom Veľkej noci a o biskupskom rozhrešovaní z ťažkých hriechov
25	28	O dodržiavaní predpísaných pohrebných obradov a o zákaze pochovávať heretikov na spoločnom cintoríne
26	29	O neutajiteľnosti fyzickej potýčky s kňazom
27	30	O zákaze vykonávať pohanské liečiteľské praktiky
28	31	Príkaz verejne prečítať a vysvetliť ustanovenia v štatúte a ustanovenie o vykonaní súpisu majetku po smrti farára
29		

Tab. 13. Prehľad tzv. starších štatútov	
Obsah	fol.
Úvod	25r
Vyznanie katolíckej viery	25r – 27v
O sviatostiach	27v
O svätom krste	27v – 28r
O myropomazaní	28rv
O Eucharistii a bohoslužbe	28v – 29r
O sviatosti zmierenia	29v – 30r
O pomazaní chorých	30rv
O kňazstve	30v – 31r
O sviatosti manželstva	31rv
O chrámoch	32r
O pôstoch a sviatkoch	32rv
O pohyblivých sviatkoch	32v
O farároch a farníkoch	32v – 33v
O archidiakonoch, protopresbyteroch a ich službe	33v – 34r
Pisárska poznámka	34v

3.2.6 Význam Olšavského štatútov

Gréckokatolícky biskup Michal Manuel Olšavský vydal v roku 1752 štatúty pre presbyterov Mukačevského obradového vikariátu. O šesť rokov neskôr ich sám nazval „staršie štatúty“. Zjednocovali prax vysluhovania sviatostí gréckokatolíckymi kňazmi pod Karpatmi presne v duchu východnej kresťanskej tradície. V roku 1758 sformuloval ďalšie pravidlá, ktoré nazval „mladšie štatúty“. Tie sa týkali praktických záležitostí cirkevného života, najmä disciplíny. Obidva predpisy vyhlásil za jeden morálny celok a nazval ho „diecézne štatúty pre klérus“.

Inštitút štatútov treba vnímať v dobovom, historickom kontexte. Boli vydané po uskutočnenej kánonickej vizitácii (1751) obradového vikára a konsekrovaného biskupa M. M. Olšavského, na ktorej biskup zistil skutočný stav cirkvi, kléru a veriacich. Ako vlastný ordinár *sui generis* mal na to právo, ale bola to aj jeho povinnosť. Treba si uvedomiť, že tak síce urobil sám, no pod istým spoločenským a cirkevno-politickým tlakom väčšinového prostredia. Niekoľko rokov predtým (1746 – 1749) jeho nadriadený ordinár, jágerský biskup František Barkóci, vizitoval Jágerské biskupstvo a pozornosť venoval aj uniatskym presbyterom. Jeho zistenia sú obsiahnuté v dvoch protokoloch kánonickej vizitácie (latinskom a tzv. skrutíniách) a podrobné zistenia možno zistiť z Inštrukcie pre presbyterov, ktorú zostavil po svojej kánonickej vizitácii, no nikdy nepromulgoval. Disciplinarizácia cirkevného života v latinskej cirkvi v polovici 18. storočia značne pokročila, no u uniátov výrazne zaostávala zo špecifických dôvodov. Pod latinským tlakom biskup Olšavský zvizitoval svoje farnosti, klérus i veriacich, sám sa presvedčil o skutočnom stave cirkevného a náboženského života. Prax vysluhovania sviatostí a disciplína, ale aj

viaceré oblasti praktického a každodenného života neboli jednotné, odlišovali sa od farnosti k farnosti. Ráznosť a nekompromisnosť, s akou vyžadoval oboznámenie sa a rešpektovanie ním vydaných štatútov, nepriamo svedčí o vážnosti situácie.

Staršie štatúty, ktoré vznikli v roku 1752, sa týkajú len vysluhovania sviatostí. Ide o rýdzo internú oblasť rítu a východnej tradície. Tieto pravidlá sú skôr rituálom, ktorý komentuje, nariaďuje, alebo zakazuje niektoré detaily okolo vysluhovania siedmich sviatostí. Zdá sa, že do roku 1758 tieto pravidlá ani neboli považované za štatúty, čo aj vyplýva z ich povahy. Pod latinským tlakom boli vydané skutočné štatúty v roku 1758, a to po latinsky. Boli zaslané na Kongregáciu Propaganda fide do Ríma. Biskup Olšovský si uvedomoval závažnosť situácie práve v kontexte latinskej univerzality, preto rázne vyžadoval od svojich presbyterov, aby sa so štatútmi oboznámili, aby štatúty verejne čítali a aby z nich urobili skúšku. Kto to odmietol, bol suspendovaný. Keďže mnohí presbyteri nevedeli po latinsky, biskup preložil štatúty do cirkevnej slovančiny a ako prílohu k nim pripojil tzv. staršie štatúty, ktoré boli napísané len v cirkevnej slovančine. Vznikol tak jedinečný a špecifický dokument.

Olšovského štatúty výrazne napomohli disciplinarizácii východnej cirkvi, konsolidovali a zjednotili východné prostredie. To prispelo aj ku kultúrnemu pozdvihnutiu a nepriamo pripravilo vikariát na povýšenie na riadne a samostatné gréckokatolícke biskupstvo (1771). Jednotlivé ustanovenia štatútov odzrkadľujú každodenný život, preto sú významným prameňom dejín a kánonického práva. Je však zaujímavé, že týmto predpisom nevenovali pozornosť gréckokatolícki autori, pritom išlo o významný krok. Badať za tým istý subjektivismus. Až nápadne však obsah niektorých ustanovení pripomína ustanovenia Štvrtého lateránskeho koncilu (1215), ktorý zaviedol do cirkevnej praxe inštitút obradových vikárov. Riešenie viacerých záležitostí cez tento inštitút nariadil v 18. storočí vtedajší pápež Benedikt XIV. (1740 – 1758), najlepší kánonista svojej doby. Za okolnosťami a obsahom Olšovského štatútov treba vidieť vplyv nielen Jágru, ale i Ríma, no do istej miery aj Viedne, aby sa východné kresťanské prostredie nielen viac zjednotilo v náboženskej praxi, ale aj kultúrnej oblasti, čím sa priblížilo k väčšinovému obyvateľstvu uhorskej krajiny.

Záver

Podľa preštudovaných archívnych dokumentov nešlo latinskej cirkvi pod Karpatmi nikdy o polatinčenie východných kresťanov. Záujem západnej cirkvi o spoločenstvo východných kresťanov má úplne iné pozadie. V čase Užhorodskej únie bol prechod niekoľkých pravoslávnych popov pod krídla katolíckej cirkvi chápaný výlučne ako lokálna a zemepanská záležitosť, ktorá vyplývala z patronátneho práva. Latinskí biskupi sa neangažovali v šírení únie, mali nadostač vlastných problémov. Drugetovci na svojich panstvách úspešne pokračovali v rozširovaní únie s kvalifikovanou pomocou pátrov zo Spoločnosti Ježišovej, ktorých podporovali najprv v Humennom a potom v Užhorode. Následne uniati existovali ako samostatná entita, dokonca mali viacerých skvelých biskupov, ktorí ich formovali a spravovali.

Náš výskum ukázal, že v 20. rokoch 18. storočia sa rozvinula kríza, ktorá prekročila hranice uniátov a tu vstúpila do deja latinská cirkev, aby zabezpečila verejnú morálku a disciplínu. Zdá sa, že jágerský biskup mal pochybnosť, či únia trvá, preto sa pristúpilo k jej revízii v roku 1726. Aj unionizmus v Poľsku bol istým morálnym povzbudením pre severné Uhorsko. Biskup využil platné možnosti kánonického práva, obnovil inštitút obradového vikára a cez neho sa snažil disciplinarizovať východných kňazov. To sa začalo výraznejšie dariť až od polovice 18. storočia za uniatskeho biskupa Michala Manuela Olšovského, ktorý na to použil osvedčený prostriedok, aký používala aj latinská cirkev, kánonickú vizitáciu.

V latinskom prostredí s rozličnou periodicitou vznikali dokumenty o uniatoch zostavené z písomných hlásení latinských farárov. Všetky tieto dokumenty svedčia o úprimnom latinskom záujme o uniátov, ktorý mal priniesť ich povznesenie a reálne zrovnoprávnenie s latiníkmi. Tieto snahy neboli dotiahnuté do úspešného konca. Jágerský biskup František Barkóci mal dokonca spísané štatúty pre uniátov po vlastnej kánonickej vizitácii, odložil ich však do šuplíka *ad acta*. Barkóci dokonca východný obrad chránil, zakazoval miešanie rítov. Zmena postoja nastala až za posledného jágerského biskupa Karola Esterháziho, čo urýchlilo vznik miestnej uniatskej diecézy. Latinský záujem mal silný vplyv na formovanie vlastnej východnej identity, ktorá napokon prerástla do erigovania ponajprv Mukačevského, neskôr aj Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva. V prvom prípade s tým jágerský biskup nesúhlasil, ale jágerskí biskupi a ich poradcovia kanonici boli vo všeobecnosti po celé 18. storočie mimoriadne nežičliví deleniam vlastného biskupstva. Veď aj Košické a Sattmárské rímskokatolícke biskupstvá vznikli až v roku 1804, oveľa neskôr ako miestna gréckokatolícka diecéza. V druhom prípade bol prvý košický biskup Andrej Sabo (1804 – 1819) aktívne nápomocný pri vzniku východnej diecézy v Prešove, keďže nechal od svojich farárov zozbierať štatistické podklady potrebné k dismembrácii.

Rok 1771, keď vzniklo Mukačevské gréckokatolícke biskupstvo, našiel východných kresťanov pripravených na túto udalosť. Viacerí presbyteri mali kvalitné teologické vzdelanie, fungovali aj administratívne štruktúry, existovali dôležité

inštitúty a predpisy. Po formálnej stránke pápež nemal pochybnosti, pretože dve silné generácie kňazov (od roku 1726) prešli formáciou porovnateľnou s latinskou. Mukačevský obradový vikariát tak mohol byť povýšený na samostatné biskupstvo. Ani potom istý latinský dohľad neprestal, pretože v duchu kánonického práva biskupstvo bolo podriadené metropolitovi, ktorým nebol jágerský, ale ostrihomský arcibiskup.

Rok 1780 bol u gréckokatolíkov istým spôsobom dôležitý, lebo po ňom badáme výraznú spontánnu latinizáciu, a to v zmysle prijímania gregoriánskeho kalendára, aby došlo k zjednoteniu náboženských zvykov na tých územiach, kde spolu bývali katolíci latinského a gréckeho obradu. Zachované správy z územia východného Slovenska mapujú túto problematiku a sú vzácnym prameňom nielen pre dejiny liturgie, ale aj pre dejiny identity nositeľov východného obradu. V písomnostiach sa totiž nachádza ich niekoľkoaké slovenské pomenovanie, pričom všetky termíny označujú náboženskú, nie etnickú príslušnosť. Pred rokom 1780 a vo veľkej miere i v roku 1794, teda na konci 18. storočia, bol za vlastný kalendár gréckokatolíkov považovaný juliánsky kalendár. Ten sa však na miestach, kde boli gréckokatolíci viac rozptýlení a zžití (časovo dávno i nedávno) s rímskokatolíckym obyvateľstvom, už nevedno odkedy nepoužíval gregoriánsky kalendár, predsa však sem-tam pretrvávalo osobitné svätenie sviatkov podľa starého juliánskeho štýlu (najmä najväčších sviatkov, pretože okrem liturgických zvykov sa na nich viazali aj rodinné, hospodárske a iné ľudové zvyky, povery, pretrvávajú pohanských prvkov, osobitné jedlá). V južnej časti Zemplínskej stolice na zmiešaných územiach úplne dominoval juliánsky štýl. Uchovať ho napomáhali vlastní kňazi a vlastný chrám, ako aj dlhodobá izolovanosť od rímskokatolíckeho prostredia, ktorá si nevyžadovala prispôbovanie sa. Zdá sa, že aspoň niektorí predstavitelia rímskokatolíckej cirkvi toto zjednocovanie kalendára chápali ako súčasť uniatskej dohody. Úplný prechod na gregoriánsky kalendár nastal až v 19. storočí. Keď kráľ František I. dňa 3. novembra 1816 a následne pápež Pius VII. bulou *Relata semper* dňa 22. septembra 1818 kánonicky erigoval Prešovské gréckokatolícke biskupstvo, pripadli do neho farnosti Šarišskej, Abovskej a severnej časti Zemplínskej stolice, kde na zmiešanom území prevládalo svätenie sviatkov podľa gregoriánskeho kalendára. Farnosti južnej časti Zemplínskej stolice, kde prevládal juliánsky kalendár, ostali v Mukačevskom gréckokatolíckom biskupstve. Na južnom Zemplíne je dodnes zvykom v gréckokatolíckych rodinách v predvečer sviatku Zjavenia Pána zopakovať štedrovečernú hostinu, čo je podľa juliánskeho kalendára predvečer sviatku Narodenia Pána.

Obnovenie Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968 prinieslo novú etapu vzťahov s latinskou cirkvou, ktorá na jej obnove aktívne spolupracovala, pretože poskytla priestory košického biskupského paláca pre jej oficiálne zmŕtvychvstanie 10. apríla 1968. Na mnohých miestach rímskokatolícki kňazi s veriacimi spontánne vítali gréckokatolíckych kňazov, ktorí sa vracali do svojich farností. V krátkom čase mnohí gréckokatolícki farári žiadali rímskokatolíkov o možnosť sláviť svoje bohoslužby v rímskokatolíckych kostoloch, obvykle podľa zvykov pred rokom 1950. Dohodu uzatvárali vždy ordinári obidvoch cirkví po vyjadrení zainteresovaných farárov. Košický kapitulný vikár Štefan Onderko tieto prípady riešil individuálne,

ale zásadne recipročne. Žiadal o možnosť slúžiť omše v gréckokatolíckych chrámoch zvyčajne v širšom regióne. Kňazi boli kľúčovými osobami, ktoré vplývali na svojich farníkov v pozitívnom i v negatívnom zmysle. Na oboch stranách sa častokrát vyskytli rozličné manipulácie, ktoré prerastali k nežiadanim rozdeleniam dedín. Ak niektorá strana nepochodila podľa svojich predstáv u cirkevnej vrchnoti, zneužila tlak štátnych a straníckych orgánov, keď sa postťažovala na svoju nespokojnosť. Komunistický režim sa obával nepokojov, preto žiadal splnenie aj neopodstatnených žiadostí. Mimoriadne negatívnu úlohu zohrali frekventované anonymné listy adresované cirkevným a štátnym autoritám. Gréckokatolíci sa snažili dobyt' sa svojho postavenia („svojich práv“, ako to vyjadril Ján Hirka) nadväzujúc na rok 1950, no medzitým ubehlo osemnásť rokov a vyrástla nová generácia veriacich, ktorá síce kánonickoprávne prináležala do Gréckokatolíckej cirkvi, ale už nepoznala jej rítus ani disciplínu. Dnes viacerí nekritickí autori obviňujú Rímskokatolícku cirkev za tzv. latinizáciu, no podľa prameňov je toto tvrdenie absurdné. Rímskokatolíci nemali žiadny záujem o pohltie iných veriacich. Išlo o mimoriadnu dobu, o ktorej v roku 1950 nikto nepredpokladal kedy a či vôbec skončí. Sami gréckokatolícki kňazi, ktorí boli v roku 1950 odstránení štátom, vtedy vyzývali svojich farníkov, aby ostali verní pápežovi a zárukou katolicity bola len Rímskokatolícka cirkev. Na gréckokatolíckej strane chýbala väčšia citlivosť a na severe východného Slovenska sa objavil aj nacionálny rozmer. Po dvoch rokoch sa obidvaja miestni ordinári – Štefan Onderko a Ján Hirka – rozhodli, že medziobradové problémy budú na tvári miesta riešiť nimi poverení experti. To znamenalo výrazný úbytok problémov, pretože sa takmer okamžite získavali objektívne informácie, ktoré boli predkladané v rovnopisoch obidvom ordinárom na definitívne rozhodnutie.

Po Druhom vatikánskom koncile sa v Rímskokatolíckej cirkvi prehĺbil záujem o kresťanský Východ na najvyššej cirkevnej úrovni. Vznikla Kongregácia pre východné cirkvi, ktorá primárne zastrešuje všetky východné cirkevné spoločenstvá. Kľúčovou úlohou bola kodifikácia Kódexu kánonov východných cirkví, ktorý bol promulgovaný v roku 1990. Teologický a akademický záujem o kresťanský Východ bol pestovaný skôr v českých krajinách, ale aj v Spoločnosti Ježišovej, na východe Československa vzájomné súžitie pokračovalo na každodennej báze v praktickej pastoračnej výpomoci, napríklad pri spovedaní. Dnešná stredná a staršia generácia katolíckych kňazov bežne pozná druhý obrad a vie v ňom koncebrovať. Vplyv na medziobradové a súvisiace medziľudské vzťahy majú stále miestni kňazi, ktorí sú kľúčovými mienkotvorcami.

Na Slovensku po roku 1989 Gréckokatolícka cirkev prešla novou etapou vývoja. Patrí k nej vonkajšia obnova, konštituovanie a zveľadenie cirkevnej organizácie, tiež hľadanie vlastných koreňov. Nateraz sa javí ako hľadanie vonkajších znakov (oblečenia podľa rozličných pravoslávnych vzorov, výstavby nových chrámov, maľovanie ikon podľa gréckych vzorov – na odlíšenie od predchádzajúceho vývoja), budovanie vlastnej autority opieraním sa o nedávnu martýrsku minulosť (blahorečenie mučeníkov z obdobia komunistickej neslobody, zakázanie Gréckokatolíckej cirkvi). Ako pridaná hodnota sa objavuje záujem o východnú patológiu, hoci to isté urobil už dávno i Západ (veľa lekcii druhého čítania v liturgii hodín –

breviári pochádza práve od východných cirkevných otcov). Autentická miestna karpatská tradícia je však stále len málo prebádaná a zživotnená. Pramene tohto duchovného dedičstva systematicky vedecky sprístupňuje aj Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Ide napríklad o Užhorodský rukopisný Pseudozonar, Štatúty Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva, Rukoväť cirkevných dejín, Obraz mníšskeho života. Tie poukazujú na jednu a jedinú spirituálnu líniu, ktorá nebola Užhorodskou úniou ani prerušená, ani zničená, ale kontinuálne pokračovala a zveľaďovala sa.

Pseudozonar je rukopisná literárna pamiatka z prelomu stredoveku a raného novoveku obsahujúca „pravidlá cirkevného a svetského života“ pravoslávnych a uniatskych obyvateľov, čiže nositeľov valašskej kolonizácie. Ide o zbierku predpisov, ktoré boli skompilované z niekoľkých prameňov známych na kresťanskom Východe, ktoré požívali všeobecnú a nespochybniteľnú autoritu (kánony apoštolov, všeobecné cirkevné koncily, východní cirkevní otcovia, mníši, ale aj Sväté písmo, liturgia). Užhorodský Pseudozonar je najkomplexnejšie zachovanou pamiatkou tohto typu. Až ďalší komparačný výskum môže dokázať miestne odlišnosti. Je však nespochybniteľné, že ide o autentickú a hlboko udomácnenu tradíciu, ktorá pomáha pochopiť mnohé detaily východnej identity, mentality, jej poznanie je dôležité pre miestne dejiny teológie. Diecézne štatúty z pera biskupa M. M. Olšovského z rokov 1752 – 1758 sú zas svojbytným východným dokumentom, ktorý vznikol pod latinským vplyvom. Vplyv sa netýkal obsahu, ale genézy, právnej formy a promulgácie.

Dejiny svedčia o napredovaní a obohacovaní sa, keď sa obidve spoločnosti, východné i západné, priblížili alebo dotkli ako tangenty. To však bolo možné len vtedy, keď samé zveľaďovali vlastné duchovné a kultúrne dedičstvo, ktorým potom obohatili toho druhého. Spoločné tangenty a prieniky záujmov západnej a východnej cirkvi pod Karpatmi boli v konečnom dôsledku vždy vzájomne prospešné, viedli k intelektuálnemu, náboženskému a kultúrnemu obohateniu, k očiste historickej pamäte i revitalizácii morálnych a duchovných hodnôt.

Bibliografia

Archívy

Arcibiskupský archív v Košiciach (Archivum Archidioecesis Cassoviensis, AACass), fondy: Administratívne spisy; Circulares; Episcopalia – Jozef Čársky (E-JČ); Graeciritus (GR); Kánonické vizitácie (KV); Obdobie vakancie (1962 – 1990); *Collectio-nes de Hungaria partibusqve adnexis ex Diplomatum fide, ac publicis instrumentis per Antonium Szirmay de Zirna I. Comitatus Zemplenien. Ordinarium Notarium collectae A^e 1782^a. Rkp.*

Arcibiskupský archív v Jágri (Archivum Archidioecesis Agriensis, AAAGR), fond Archivum vetus (AV).

Biskupský archív v Spišskom Podhradí-Spišskej Kapitule (Archivum Dioecesis Scepusien-sis, ADS), fond Administratívne spisy.

Štátny archív Prešov (ŠA), fond Druget Humenné.

Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny v Berehove (ŠAZOUB), fond 151: Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород (Vedenie Mukačevskej gréckokatolíckej diecézy, Užhorod).

Tlačené pramene

Acta synodalia ab anno 381 ad annum 431. Dokumenty synodów od 381 do 431 roku. Baron, Arkadiusz – Pietras, Henricus (eds.). Kraków : WAM, 2010.

Acta synodalia ab anno 50 ad annum 381. Dokumenty synodów od 50 do 381 roku. Baron, Arcadius – Pietras, Henricus (eds.). Kraków : WAM, 2006.

Benedikt XVI.: *Ecclesia in Medio Oriente. O cirkvi na Blízkom východe, spoločensve a svedectve.* Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2015.

Canones Patrum Graecorum (graeca et polonica). Kanony Ojców Greckich (tekst grecki i polski). Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (eds.). Kraków : WAM, 2009.

Conciliorum oecumenicorum decreta. Edizione bilingue. Alberigo, Giuseppe et alii (eds.). Bologna : Edizioni Dehoniane, 2013.

Constitutiones apostolorum et Canones Pamphilii... Konstytucje apostolskie oraz Kanony Pamfilosa... Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (eds.). Kraków : WAM – Księża Jezuici, 2007.

Diecézne štatúty Michala Manuela Olšovského z rokov 1752 – 1758. Zubko, Peter – Žeňuch, Peter (eds.). In: *Slavica Slovaca* 54 (2019), 3-4 (supplementum), s. 5-100.

Documenta unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600). Series II. – «Analecta OSBM» – Sectio III. Welykyj, Athanasius G. (ed.). Romae : PP. Basiliani, 1970.

Dokumenty Soborów Powszechnych III (1414 – 1445). Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (eds.): Kraków : Wydawnictwo WAM – Księża Jezuici, 2003.

Dokumenty Soborów Powszechnych. Text greski, łaciński, polski. Tom I. Nicea I – Konstantynopol I – Efez – Chalcedon – Konstantynopol II – Konstantynopol III – Nicea II (325 – 787). Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (eds.). Kraków : WAM – Księża Jezuici, 2002.

- Dokumenty Soborów Powszechnych. Tom IV.* Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (sprac.). Kraków : Wydawnictwo WAM – Księża Jezuici, 2005.
- Encyclica Excellentissimi, Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Caroli DEI, & Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Agriensis, e Comitibus Eszterházy de Galantha, Perpetui in Frakno, Arcium, & Dominiorum Pápa, Ugod, & Devecser Haereditarii Domini, Incl. Cottuum Hevess, & Exterioris Szolnok Articulatorum unitorum Supremi, & Perpetui Comitum, Utriusque Sacratiss. Caes. & Apost. Regiae Majest. Status Consilarii Act. Intimi &c. &c. Statutorum Diocesis Agriensis per Excellentiss., Illustrissimum, ac Reverendissimum Dominum Franciscum Barkóczy de Szala, Perpetuum in Palócz, Episcopum condam Agriensem, Inclut. Comitatum Hevess, & Exterioris Szolnok Supremum, ac Perpetuum Comitem, Sacratiss. Caesar. & Apostolico-Regiarum Majestatum Status Consiliarium Act. Intimum, & Excelsae Tabulae Septemviralis Assessorem, Editorum Confirmatoria. Agriae [1765].*
- Haličsko-volyňský letopis.* Praha : Argo, 2010.
- HODINKA, Antal: *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. köt. 1458 – 1715.* Ungvár : Unio könyvnyomda r. t., 1911.
- HRADSZKY, Josephus: *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli ad Sanctum Martinum e. c, de Monte Scepusio olim collegiati sub jurisdictione archiepiscopi Strigoniensis nun vero cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensis constituti.* Szepesváralja : Typis Dionisii Buzás, 1903 – 1904.
- Instructio pro Ruthenis unitis Dioecesis Agriensis post visitationem anni 1749 parata sub episcopatu Francisci Barkoczy,* 145 f. In: *Barkóczy Ferenc egri püspök instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikus számára (1749).* 19. századi kéziratok görögkatolikus szerzők Nyírgyulajból és Fábánházáról. Végheő, Tamás – Nyírán, János (eds.). Nyíregyháza : Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2012, s. 21-144.
- Ioannis Zonarae Epitome historiarum cum Caroli Ducangii suisque annotationes edidit Ludovicus Dindorfius. Vol. I – VI.* [1868 – 1875].
- Jan Paweł II: *Dzieła zebrane, tom III. Listy.* Kraków : Wydawnictwo M, 2007.
- Kódex kánonov východných cirkví promulgovaný pápežom Jánom Pavlom II.* Prešov – Lublin : GKTF Prešovskej univerzity v Prešove – Fakulta práva, kánonického práva a administratívy Katolíckej univerzity Jána Pavla II. v Lubline – Vydavateľstvo Lublinskej arcidiecézy Gaudium, 2012.
- Libri poenitentiales. Księgi pokutne (tekst łaciński, grecki i polski).* Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (eds.). Kraków : WAM, 2011.
- Magnae Moraviae fontes historici I – IV.* Bartoňková, Dagmar – Večerka, Radoslav (eds.). Brno (I), Praha (II – IV) : KLP, 2008 – 2013.
- Magnae Moraviae fontes historici I – V.* Bartoňková, Dagmar a kol. (eds.). Brno 1966 – 1973.
- Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae.* Bartoňková, Dagmar a kol. (eds.). Praha : KLP, 2019.
- MANDZÁK, Daniel Atanáz: *Dokumenty k akcii „P“.* Prešovský „sobor“. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014.
- MIGNE, Jacques Paul: *Patrologiae cursus completus. Patrologiae graecae tomus CXXXIV – CXXXV.* 1864 – 1867.
- Národné zpiewanky čili pjsně světské Slowákůw w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyšších stawůw, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wysvětlenjmi opatřené a wydané od Jana Kollára. Djl druhý.* W Budjně w král. universické tiskárně, 1835.

- PÉTERFFY, Carolus: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata... Pars secunda*. Posonii : Typis Haeredum Royerianorum, 1742.
- Pramene byzantskej tradície na Slovensku. K výstave z príležitosti Roka kresťanskej kultúry 2010*. Žeňuch, Peter – Škoviera, Andrej (eds.). Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010.
- Provinciálna synoda Ruténov, ktorá sa konala v meste Zámošč roku 1720*. Preložil Martin Slaninka. Prešov : rkp., 2000.
- Statuta Dioecesis Agriensis; Primum quidem per Excellentissimum, ac Reverendissimum Dominum Franciscum e Comitibus Barkóczy de Szala, Perpetuum in Pálócz, Episcopum condam Agriensem, Inclyt. Comitatum Heves, & Exterioris Szolnok Supremum, ac Perpetuum Comitem, Sacratiss. Caesar. & Apostolico Regiarum Majestatum Status Consiliarium Act. Intimum, & Excelsae Tabulae Septemviralis Assessorem Edita; Posterior autem a plurimis, quae in ea irrepserunt, mendis repurgata, & jussu Excellentissimi, Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Caroli Dei, & Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Agriensis, e Comitibus Eszterházy de Galanta, Perpetui in Frakno, Arcium, & Dominiorum Papa, Ugod, & Devecser Haereditarii Domini, Incl. Cottuum Hevess, & Exterioris Szolnok Articulariter unitorum Supremi, & Perpetui Comititis, Utriusque Sacratiss. Caes. & Apost. Regiae Majest. Status Consiliarii Act. Intimi &c. &c. Una cum Ejusdem Encyclica dictorum Statutorum confirmatoria, Publicis Typis Vulgata*. Agriae, Reimp. Typis Scholae Episc. Anno M.DCC.LXXIII, s. 3-100.
- Statuty synodu zamojskiego 1720 roku. Nowe tłumaczenie z komentarzami*. Nowakowski, Przemysław (red.). Kraków : Avalon, 2020.
- Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani... a Nicolao Nilles. Volumen I – II. Oenipontae* : Typis et sumptibus Feliciani Rauch, 1885.
- Synod Prowincjalny Ruski w Mieście Zamoysciu Roku 1720. Odprawiony, a w R. 1724. za Rozkazem S. K. de Propag: F. łacińskim Językiem w Rzymie z Druku Wydany...* W Wilnie w Drukarni XX. Bazylianow, 1785.
- Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. [Ústava Slovenskej republiky.]*
- Užhorodský rukopisný Pseudozonar. Pravidlá mníškeho a svetského života z prelomu 16. – 17. storočia. Ужгородський рукописний Псеудозонар. Правила монашеской и светской жизни рубежа XVI–XVII вв. MBSLS V*. Žeňuch, Peter (red., ed.). Bratislava – Moskva – Софія – Košice : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Институт поссийской истории РАН – Кирило-методиевски научен център БАН – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka Teologickej fakulty TU, 2018.
- Z cestovných denníkov štúrovcov*. Eliáš, Michal (zost.). Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2010.
- ZUBKO, Peter a kol.: *Slovenský kalvínsky žaltár. MBSLS VII*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2020.
- ZUBKO, Peter: *Administratívno-právne pramene latinskej proveniencie o východnej cirkvi na východnom Slovensku. Výber komentovaných dokumentov z rokov (1646) 1726 – 1815*. Poprad : Popradská tlačiareň, 2017.
- ZUBKO, Peter: *Dejiny Košického arcibiskupstva V. Dejiny košickej cirkvi v prameňoch (1803 – 2006)*. Prešov : VMV, 2006.
- ZUBKO, Peter: *Skrutiniá uniatskych presbyterov z roku 1749*. In: *Slavica Slovaca* 50 (2015), 3, s. 3-102.

Literatúra

- ADAM, Ján: *Smery poddaných z humenského panstva v I. polovici 18. storočia*. In: *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*. Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). Prešov : Universitas, 1997, s. 22-36.
- ADAM, Miroslav: *I sacramenti dell'iniziazione cristiana nie rapporti interecclesiali tra i cattolici latini e erientali in Slovacchia*. Romae : Pontificia studiorum Universitas a S. Thoma Aq. in Urbe, 2003.
- ALTANER, Berthold – STUIBER, Alfred: *Patrologia*. Warszawa : Pax, 1990.
- AMBROS, Pavel: *Křesťanský Východ a Západ: inkulturace a interkulturace. Příspěvek k současné recepci tradic v české teologii*. Brno : CDK, 2017.
- AVENARIUS, Alexander: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí. K problému recepcie a transformácie*. Bratislava : Veda, 1992.
- AVENÁRIUS, Alexander: *Byzantský zápas o ikonu. K problematike východoeurópskeho symbolizmu*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2016.
- AVENARIUS, Alexander: *The Byzantine Struggle over the Icon*. Bratislava : AEP – Historický ústav SAV, 2005.
- AZEVEDO, Marcello de Carvalho: *Inkulturace a požadavky modernosti*. AMBROS, Pavel: *Inkulturace víry*. Olomouc : Centrum Aletti, 2000.
- BABJAK, Ján: *Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov. I. (1. – 4. diel) – II. zväzok (5. – 8. diel)*. Prešov : Petra, 2009 – 2011.
- BADA, Michal: *Slovenské dejiny II. 1526 – 1780*. Bratislava : LIC, 2017.
- BALARD, Michel: *Łaciński Wschód*. Kraków : WAM, 2010.
- BALOGH, Mihály: *Orosz egyház és vicariatus történelme*. Ungvár : Unió könyvnyomda révsz. társaság, 1909.
- BARTOSZEWICZ, Julian: *Szkic dziejów Kościoła ruskiego w Polsce*. Krakow : Naładem J. Zenowicza, 1880.
- BASILOVITS, Joannicius: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX. Factae... Pars Prima – Pars Tertia*. Cassoviae : Typographia Ellingeriana, 1799.
- BAZILOVIČ, Joanik: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*. Bizoňová, Monika – Coranič, Jaroslav (eds.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013 [2012].
- BEL, Matej: *Užská stolica. Preklad z latinského jazyka*. Bratislava : Zemplínsky valal, 2000.
- BEL, Matej: *Zemplínska stolica. Preklad z latinského jazyka*. Bratislava : Zemplínsky valal, 2000.
- BELEJKANIČ, Imrich: *Unionizmus ako ekleziologický problém*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 1999.
- BENDÁSZ, István: *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*. Ungvár : Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999.
- BENKO, Ján: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985.
- BIDLO, Jaroslav: *Kultura byzantská, její vznik a význam*. Praha : Jos. R. Vilímek, 1917.

- BÍLÝ, Jiří: *Christianizace římského antického státu. Stát – Právo – Náboženství – Společnost*. Ostrava : KEY Publishing, 2015.
- Biografický lexikón Slovenska I – VI*. Martin : Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2002 – 2017.
- BLÁHOVÁ, Marie: *Historická chronologie*. Praha : Libri, 2001.
- BORZA, Peter – MANDZÁK, Daniel Atanáz: *Sonda do života Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v období normalizácie*. In: *Velehrad volá!* Doležalová, Markéta (ed.). Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 22-240.
- BORZA, Peter: *Proces legalizácie Gréckokatolíckej cirkvi v Československu*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*. Coranič, Jaroslav – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 112-119.
- BOSÁK, Nándor: *Eszterházy Károly és a görög katolikusok*. In: *Eszterházy Károly emlékkönyv*. Kovács, Béla (ed.). Eger : Érseki Gyűjteményi Központ, 1999, s. 165-188.
- BRAUN, Georg – HOGENBERG, Franz: *Civitates orbis terrarum. Cities of the World. 363 Engravings Revolutionize the View of the World. Complete Edition of the Colour Plates of 1572–1617*. Füssel, Stephan (ed.). Köln : Taschen, 2008.
- Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in Monte Csernek ad Munkacs. Anno MCCCCLX. factae... Pars prima authore R. P. Joannicio Basilovits... Cassoviae, Ex Typographia Ellingeriana 1799; Pars secunda, 1804.*
- BUGEL, Walerian: *Ekleziologie Užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003.
- BUJDA, S. ml.: *Náš zlatý muž. Rozhovor s o. Františkom Dancákom o bl. hieromučeníkovi Vasiľovi Hopkovi*. Užhorod : RIK-U, 2017.
- BUŁGAKOW, Sergiusz: *Ikona i kult ikony. Zarys dogmatyczny*. Bydgoszcz : Homini, 2002.
- CANFORA, Luciano: *Dějiny řecké literatury*. Praha : KLP, 2001.
- CEROVIĆ, Ljubovoje: *Srbi na Slovensku*. Novi Sad : Prometej, 2015.
- CIOŁKA, Dariusz: *Synod Zamojski z 1720 r. i jego postanowienia*. In: *Almanach Diecezjalny 2* (2006). Gorlice : Diecezjalny Ośrodek Kultury Prawosławnej „ELPIS“ w Gorlicach, 2006, s. 9-39.
- CONTE, Gian Biagio: *Dějiny římské literatury*. Praha : KLP, 2003.
- CORANIČ, Jaroslav: *Východná cirkevná tradícia a maďarizačné hnutie v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve v rokoch 1867-1918*. In: *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. Žeňuch, Peter (ed.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 173-191.
- CORANIČ, Jaroslav: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014.
- CRÂNJALĂ, Dumitru: *Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku*. Praha : Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1938.
- Cyril a Metoděj – doba, život, dílo / Cyril and Methodius – Their Era, Lives, and Work*. Mitáček, Jiří (ed.). Brno : Moravské zemské muzeum, 2013.
- Cyrilské rukopisy na Slovensku. Súborný katalóg*. Cleminson, R. M. (sprac.). Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1996.

- Czterechsetlecie Unii Brzeskiej. Zagadnienia języka religijnego. Leszczyński, Zenon (red.).
Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1998.
- ČAPLOVIČ, Dušan: *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava : AEP, 1998.
- ČÁRSKY, Jozef: *Spolu jubilujeme*. In: *Благовѣстник (Blahovistnik)* I (1946), č. 7, s. 4.
- ČIŽMÁR, Marián: *Reholný život na území Košického arcibiskupstva. Dejiny Košického arcibiskupstva II*. Prešov : VMV, 2004.
- DARGON, Gilbert a kol.: *Historia chrześcijaństwa 4. Religia, kultura, politika. Biskupi, mnisi i cesarze 610-1054*. Mayer, Jean-Marie a kol. (reds.). Warszawa : Krupski i S-ka, 1999.
- DIONIZJUSZ z Furny: *Hermeneia czyli objaśnienie sztuki malarskiej*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003.
- DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Byzantská vzdělanost*. Praha : Vyšehrad, 2003.
- DROBNER, Hubertus R.: *Patrologie: Úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha : Oikoymenh, 2011.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Kapitoly zo slavistiky II*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2008.
- DUCHNOVIČ, Alexander: *Chronologica historia almae dioecesis Eperjesiensis ab origine videlicet, usque obitum primi episcopi Gregorii Tarkovics deducta*. Prešov : rkp., 1848.
- DVORNÍK, František: *Byzantské misie u Slovanů*. Praha : Vyšehrad, 1970.
- DYLAĞOWA, Hanna: *Unia brzeska – pojednanie czy podział?* In: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich. Praca zbiorowa*. Łużny, Ryszard – Ziejki, Franciszek – Kępiński, Andrzej (red.). Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 1994, s. 47-50.
- Encyklopedia Katolicka, tom II*. Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1976.
- Encyklopedia katolicka, tom VI*. Lublin : KUL, 1993.
- Encyklopedia katolicka, tom VIII*. Lublin : KUL, 2000.
- Encyklopedia katolicka, tom XVIII*. Lublin : KUL, 2013.
- Encyklopedia Katolicka, tom XIX*. Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2013.
- ÉRSZEGI, Géza: *The Emergence of the Hungarian State, the Adoption and Consolidation of Christianity (970-1095)*. In: *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millenium*. Zombori, István – Cséfalvay, Pál – De Angelis, Maria Antonietta (eds.). Budapest : Hungarian Catholic Episcopal Conference, 2001, s. 25-36.
- EUZEBIUSZ z Cezarei: *Historia Kościelna*. Kraków : WAM, 2013.
- EVOLA, Julius: *Vzpoura proti modernímu světu*. Zvolen : Sol noctis, 2020.
- FARRUGIA, Edward G.: *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. Olomouc : Refugium Roma-Velehrad, 2010.
- FEDOR, Michal: *Spolupatróni Európy, ich odkaz na Slovensku*. [Rím : Spolok sv. Cyrila a Metoda], 1990.
- ФЕНИЧ, Володимир: *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b.* Coranič, Jaroslav (ed.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 5-33.
- FLORJA, Boris N.: *Církevní rozkol a slovanský svět*. Vimperk : Pavel Mervart, 2014.

- FLOROVSKIJ, Georgij Vasiljevič: *Cesty ruské teologie*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2015.
- Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai. Véghseő, Tamás – Terdik, Szilveszter (eds.). Nyíregyháza : Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2015.
- FRICKÝ, Alexander: *Pamiatky ikonopisného umenia na východnom Slovensku*. In: *Realita. Revue aktualít, literatúry, talentov*, roč. 1 (1969), č. 3. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, s. 50-56.
- FRIEDL, Jiří a kol.: *Dějiny Polska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2017.
- FRISNYÁK, Sándor: *Karpatská kotlina*. In: *Stred Európy okolo roku 1000*. Wiczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 34-35.
- FROST, Robert: *Oksfordzka historia unii polsko-litewskiej. Powstanie i rozwój 1385–1569. Tom I*. Poznań : Dom Wydawniczy Rebis, 2018.
- ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до історії русинів і руских в був. жупе Земплинскої*. Ін: *Науковий Збірник Товариства Просвіта*, роč. 7-8 (1931), s. 1-167.
- ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до історії русинів і руских церковей в був. жупе Земплинскої*. Ін: *Науковий Збірник Товариства Просвіта*, роč. 9 (1932), s. 1-67.
- ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до історії русинів і руских церковей в був. жупе Земплинскої*. Ін: *Науковий Збірник Товариства Просвіта*, роč. 10 (1934), s. 17-120.
- ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до історії русинів і руских церковей в був. жупе Земплинскої*. Ін: *Науковий Збірник Товариства Просвіта*, роč. 11 (1935), s. 17-182.
- ГАДЖЕГА, Василий: *Додатки до історії русинів і руских церковей в був. жупе Земплинскої*. Ін: *Науковий Збірник Товариства Просвіта*, роč. 12 (1937), s. 37-83.
- ГРЕКОВ, Б. Д.: *Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века. Книга первая*. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1952.
- GALUŠKA, Luděk: *Slované – stopy. O Moravě v 6. – 10. století*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2017.
- GIEMZA, Jarosław: *Cerkwie i Ikony Łemkowszczyzny*. Rzeszów : Libra PL, 2017.
- GOFF, Jacques Le – SCHMITT, Jean-Claude: *Encyklopedie středověku*. Praha : Vyšehrad, 2002.
- GÖNCZI, Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár – Beregszász : PoliPrint, 2007.
- GÓRKA, Leonard: *Svatí Cyril a Metoděj. Ekumenická dimenze smíření*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2007, s. 68-73.
- GRADOŠ, Juraj: *Dokument Užhorodskej únie z 24. apríla 1646*. In: *Historický časopis* 64 (2016), 3, s. 511-520.
- GRADOŠ, Juraj: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku. 2. diel. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku do roku 1818*. Prešov : Petra, 2019.
- GRADOŠ, Juraj: *The Union of Uzhorod and the Document from April 24, 1646*. In: *Eastern Theological Journal* 2 (2016), 2, s. 303-314.

- GRADOŠ, Juraj: *Užhorodská únia z 24. apríla 1646 vo svetle jej dokumentu*. In: *Theologos. Teologická revue* 18 (2016), 2, s. 229-241.
- Gréckokatolícka cirkev na Slovensku. 8. diel. *Historický schematizmus farností Prešovskej metropolie. Prešovská archieparchia*. Borza, Peter – Gradoš, Juraj (eds.). Prešov : Petra, 2016.
- GREŠLÍK, Vladislav: *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2004.
- GRZEGORZ z Tours: *Historie. Historia Franków*. Tyniec – Kraków : Wydawnictwo benedyktynów, 2002.
- ГРИГОРОВИЧ, Гошко Юрій: *Проблеми заснування в королівщинах сіл на так званому волоському звичаєвому праві*. In: *Vedecký zborník Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku*. Sopoliga, Miroslav (red.). *Науковий збірник музею українсько-руської культури у Свиднику* 22. Сополіга, Мирослав (ред.). Prešov : EXCO, 2001, s. 35-41.
- GUDZIAK, Borys A.: *Kryzys i reforma. Metropolia kijowska, patriarchat Konstantynopola i geneza unii brzeskiej*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2008.
- HADŽEGA, Vasil: *Přehled církevních dějin na Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Zatlo-ukal, Jaroslav (red.). Bratislava : Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936, s. 270-278.
- HALECKI, Oskar: *Od Unii Florenckiej do Unii Brzeskiej 1 – 2*. Lublin – Rzym : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej – Fundacja Jana Pawła II, 1997.
- HARAKSIM, Ľudovít: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961.
- HARČAR, Anton: *Žil som v Košiciach*. Košice : Viena, 2008.
- HARTL, Antonín: *Písemnictví podkarpatských Rusínů*. In: *Československá vlastivěda. Díl VII. Písemnictví*. Praha : Sfinx, 1933, s. 273-290.
- HARTL, Antonín: *Přehled literárního hnutí na Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Zatlo-ukal, Jaroslav (red.). Bratislava : Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936, s. 181-187.
- HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin: *Po stopách sv. Cyrila a Metoda. Výberová bibliografia českých a slovenských prác za roky 1945 – 2011*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2013.
- HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992.
- HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter: *Cyrilo-metodské dedičstvo a Nitra*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2012.
- HIRKA, Ján: *Pod ochranou Márie. Pastier v službe Cirkvi*. Prešov : GTF – Prešovská univerzita v Prešove, 2013.
- „*Historia Karpato-ruthenorum*“ Михайла Лучкая (1789–1843), перша частина другого тому. (ЛУЧКАЙ, Мияйло: *Історія карпатських русинів II/1*). In: *Науковий збірник музею української культури у Свиднику* 13. Русинко, Іван (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Rusínko, Ivan (red.). Svidník – Bratislava – Prešov : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove, 1988, s. 109-247.

- „*Historia Carpato-ruthenorum*“ Михайла Лучкая (1789-1843) 5. In: *Науковий збірник державного музею українсько-руської культури у Свиднику 20*. Сополіга, Мирослав (ред.). *Vedecký zborník Štátneho múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku*. Sopoliga, Miroslav (red.). Prešov : EXCO, 1995, s. 83-185.
- «*Historia Carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1789 – 1843), продовження другого тому з попереднього номера ИЗ МУК. [ЛУЧКАЙ, Мияйло: *Історія карпатських русинів II/2*]. In: *Науковий збірник музею української культури у Свиднику 14*. Русинко, Іван (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Rusinko, Ivan (red.). Svidník – Bratislava – Prešov : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove, 1986, s. 93-259.
- HLINKA, Anton: *Sila slabých a slabosť silných. Cirkev na Slovensku v rokoch 1945-89*. Zagreb : Grafički zavod Logos, 1989.
- HODINKA, Antal: *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1909.
- HORKAJ, Štefan – PRUŽINSKÝ, Štefan: *Pravoslávna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí. Ľudia – udalosti – dokumenty*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1998.
- CHADWICK, Henry: *Historia rozłamu kościoła wschodniego i zachodniego od czasów apostołskich do soboru florenckiego*. Kraków : WAM, 2009.
- CHALOUPECKÝ, Václav: *Valaši na Slovensku*. Praha : Slovanský ústav, 1947.
- Ikona v ruském myšlení 20. století. Sborník statí a studií*. Lášek, Jan Blahoslav – Luptáková, Marina – Řoutil, Michal (eds.). Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2011.
- JANKA, György: *Az ezeréves egyházmegye és a görög egyházmegye és a görög katolikusok*. In: *Athanasiana* 19 (2004), s. 145-157.
- JANOCHA, Michał: *Ikony w Polsce. Od średniowiecza do współczesności*. Warszawa : Arkady, 2008.
- Joannicius Bazilovits: EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. MBSLS III*. Zavarský, Svorad – Žeňuch, Peter (eds.). Bratislava – Roma : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale – Slovenský komitét slavistov – Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009.
- JOHNSON, Paul: *Dějiny křesťanství*. Brno : CDK – Barrister & Principal, 1999.
- Kalendár gréckokatolíkov 1969*. Bratislava : Spolok svätého Vojtecha v Trnave, 1969.
- Katolícke noviny* 21.4.1968, č. 16.
- KAVULJAK, Andrej: *Valasi na Slovensku. Na okraj publikácie V. Chaloupeckého o Valachoch*. In: *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 38-42 (1949), Turčiansky Sv. Martin, s. 306-319.
- KÄFER, Stephanus – KOVÁCS, Esther: *Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae typis academicis 1648 – 1777*. Budapestini – Strigonii – Tyrnaviae : Trnavská univerzita – Veda, 2013.
- KIMSZA, Radosław: *Duchowość chrześcijańskiego Wschodu fundamentem teologii Kościoła greckokatolickiego*. In: *Śladami unii brzeskiej*. Dobrowolski, Radosław – Zemło, Mariusz (red.). Lublin – Supraśl : Wydawnictwo KUL, 2010, s. 17-25.
- KIRÁLY, Péter: *A kelet-szláv nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1953.
- KOCÓJ, Ewa: *Pamięć starych wieków. Symbolika czasu w rumuńskim kalendarzu prawosławnym*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013.

- KONEČNÝ, Stanislav: *Karpatskí Rusíni v 18. storočí a vytvorenie Mukačevskej eparchie*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí II*. Coranič, Jaroslav – Koprivňáková, Jana – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, 2012, s. 51-65.
- KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Bratislava : Citadella, 2014.
- KÓNYA, Peter: *K pôvodu maďarských Gréckokatolíkov na Zemplíne*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*. Coranič, Jaroslav – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009, s. 44-57.
- KÓNYA, Peter: *Spolužitie dvoch smerov reformácie v hornom Uhorsku do založenia cirkvi*. In: *Od reformácie po založenie cirkvi. K 400. výročiu synody v Spišskom Podhradí*. Kónya, Peter – Kónyová, Annamária (eds.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 136-155.
- KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010.
- KÓNYOVÁ, Annamária: *Kalvínske bohoslužobné knihy vo východoslovenskom nárečí a ich význam pre slovenských kalvínov na východnom Slovensku v 18. storočí*. In: *Spoločnosť a kultúra východného Slovenska*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2014, s. 53-64.
- KÓNYOVÁ, Annamária: *Kapitoly k dejinám reformovanej cirkvi na východnom Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016.
- KOUŘIL, Pavel a kol.: *Cyrilometodějská misie a Evropa – 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Brno : Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2014.
- Krátki Opis Miłosliwóch Obrazów blahoslawenég Panni Marie Matki Bożég, které w Králowstwie Uherském, a w patricích k němu Částkách, a Kragkách weregñe sa čtá. Podla predešlích dwoch od někdagšého kňížata Pawla Eszterhása, Králowstwa Uherského Palatína Roku 1690, a 1696 wídaních kňíh... wídal, Áleš Jordánszky... Prešpurku, písmem Belnaiho Dedičů, 1838.*
- KRISTÓ, Gyula: *Historická geografie uherských zemí*. In: *Stred Európy okolo roku 1000*. Wieczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 194-195.
- KRUK, Mirosław P.: *Związki południowe malarstwa ikonowego XV-XVI wieku z obszaru północnych Karpat na przykładzie tematu ukrzyżowania*. In: *Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25-26 marca 1995 roku*. Giemza, Jarosław – Stepan, Andrzej (red.). Łańcut : Muzeum Zamek w Łańcutu, 1999, s. 49-70.
- KRYCIŃSKI, Stanisław: *Łemkowszczyzna po obu stronach Karpat*. Rzeszów : Libra PL, 2016.
- Ks. Piotr Skarga SJ (1536-1612). Życie i dziedzictwo*. Darowski, Roman – Ziemiański, Stanisław (red.). Kraków : Wydawnictwo WAM – Wydawnictwo Ignatianum, 2012.
- KUČERA, Matúš: *Veľká Morava a slovenské dejiny. Od vzniku Veľkej Moravy do jej pádu roku 907*. In: *Stred Európy okolo roku 1000*. Wieczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 15-16.
- KUMOR, Bolesław: *Geneza i zawarcie unii brzeskiej*. In: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich. Praca zbiorowa*. Łużny, Ryszard – Ziejki, Franciszek – Kępiński, Andrzej (red.). Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 1994.

- LACKO, Michael: *The Union of Užhorod*. Cleveland – Rome : Slovak Institute, 1966, 1969, 1976.
- LACKO, Michael: *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia catholica*. Roma : Pont. Institutum orientalium studiorum (Series Orientalia christiana analecta, 143), 1955, ²1965.
- LACKO, Michal: *Gréckokatolíkom. Výber z diela*. Košice : Byzant, 1992.
- LACKO, Michal: *Sv. Cyril a Metod*. Rím : Slovenské vydavateľstvo Sv. Cyrila a Metoda, ²1969.
- LACKO, Michal: *Užhorodská únia karpatských Rusínov s katolíckou Cirkvou* (Seria Orientalia et Occidentalia, 11). Košice : Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach, 2012.
- Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Pašteka, Július (ed.). Bratislava : Lúč, 2000.
- LIKOWSKI, Edward: *Historia Unii Kościoła Ruskiego z Kościołem Rzymskim*. Poznań : M. Leitgeber i spółka, 1875.
- LIPTÁK, Richard: *Znovuzrodenie Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968*. Prešov : Univerzum, 2016.
- LIŠKA, Anton – GOJDIČ, Ivan: *História a architektúra gréckokatolíckych murovaných chrámov tereziánskeho typu na Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015.
- LIŠKA, Anton: *365 rokov od uzavretia Užhorodskej únie*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí II*. Coranič, Jaroslav – Koprivňáková, Jana – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, 2012, s. 11-20.
- LORENS, Beata: *Prawosławie i unia w eparchii przemyskiej na forum sejmiku wiszeńskiego w XVII wieku*. In: *Śladami unii brzeskiej*. Dobrowolski, Radosław – Zemło, Mariusz (red.). Lublin – Supraśl : Wydawnictwo KUL, 2010, s. 37-62.
- ЛУЧКАЙ, Мияйло: *Історія карпатських русинів I*. In: *Науковий збірник музею української культури у Свиднику 11*. Русинко, Іван (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Rusinko, Ivan (red.). Svidník – Bratislava – Prešov : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, odbore ukrajinskej literatúry v Prešove, 1983, s. 45-181.
- ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів 4. (Historia Carpato ruthenorum 4)*. In: *Науковий збірник музею української культури у Свиднику 17*. Сополіга, Мирослав (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Sopoliga, Miroslav (red.). Bratislava – Prešov : Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, oddelenie ukrajinskej literatúry v Prešove, 1991, s. 27-182.
- ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських русинів III. (Historia Carpato-ruthenorum 3)*. In: *Науковий збірник музею української культури у Свиднику 16*. Сополіга, Мирослав (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Sopoliga, Miroslav (red.). Svidník – Bratislava – Prešov : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove, 1990, s. 29-256.
- ЛУЧКАЙ, Михайло: *Церковна і світська історія карпатських русинів 4. (Historia Carpato-ruthenorum 4/2)*. In: *Науковий збірник музею української культури у Свиднику 18*. Сополіга, Мирослав (ред.). *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Sopoliga, Miroslav (red.). Bratislava – Prešov : Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, oddelenie ukrajinskej literatúry v Prešove, 1992, s. 63-153.

- ŁUKASZUK, Tadeusz: *Ikona w życiu, w wierze i w teologii Kościoła*. Kraków : Salwator, 2008.
- LUPČO, Martin: *Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev na Slovensku v rokoch 1968 – 1980. Hľadanie spoločného „modus vivendi“*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí II*. Coranič, Jaroslav – Koprivňáková, Jana – Šturák, Peter (eds.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2012, s. 165-177.
- MACŮREK, Josef: *Dějepisectví evropského východu*. Praha : Nákladem historického klubu, 1946.
- MACŮREK, Josef: *Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století. K dějinám osídlení a hospodářsko-spoločenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy*. Ostrava : Krajské nakladatelství v Ostravě, 1959.
- MAGOCSI, Robert: *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov : Universum, 2016.
- MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006.
- MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1996.
- MAREK, Pavel – BUREHA, Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008.
- MAREK, Pavel – LUPČO, Martin: *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravoslaví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992*. Brno : CDK, 2012.
- MAREŠ, František Václav: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha : Torst, 2000.
- MARIANOV, Ivan: *Aby všichni jedno byli. Výklad inijní otázky a sbírka modliteb za sjednocení církví*. Olomouc : Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje, 1939.
- MARINČÁK, Šimon: *Interferencia liturgickej hudby a piesňovej kultúry v priestore bývalej Mukačevskej eparchie*. In: *Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovan-ským Východom a Západom*. Žeňuch, Peter (ed., red.). Bratislava : Slovenský komi-tét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, s. 109-129.
- MARINČÁK, Šimon: *Problematica byzantskej hudby na Slovensku od konca Veľkomorav-skej ríše po kolonizáciu na valašskom práve (10.-14. storočie)*. In: *Slavica Slovaca* 45 (2010), č. 1, s. 3-19.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Morava na úsvitě dějin. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Svazek 4*. Brno : Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2011.
- Mezi východem a západem. Svatí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí*. Jemelková, Si-mona (ed.). Olomouc : Muzeum umění Olomouc, 2013.
- MIČKO, Ján: *Cyrilo-metodská tradícia v slovenskej literatúre a kultúre v diele P. Michala Fedora*. In: *P. Michal Fedor SJ v spomienkach spolupracovníkov a priateľov*. Ky-selica, Jozef – Tolnayopvá, Andrea (eds.). Trnava : Dobrá kniha, 2015, s. 73-78.
- Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*. Tóth, István György (red.). Budapest : Osiris, 2002.
- MRÁZ, Martin: *Kult sv. Cyrila a Metoda a snahy o reorganizáciu gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku v polovici 19. storočia*. In: *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva II*. Lichner, Miloš – Marinčák, Šimon – Žeňuch, Peter (eds.). Bratislava : Dobrá kniha, 2013, s. 109-110.

- MÚCSKA, Vincent: *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra všeobecných dejín, 2004.
- NABYWANIEC, Stanisław: *Rozgraniczenie i opisanie granic galicyjskich eparchii greckokatolickich w latach 1772 – 1850*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b.* Coranič, Jaroslav (ed.). Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 113.
- Nový biblický slovník*. Douglas, James Dixon (ed.). Praha : Návrat domů, 1996.
- ONASCH, Konrad – SCHNIEPER, Annemarie: *Ikony. Fakty i legendy*. Warszawa : Arkady, 2007.
- Orzechowski Stanisław*. In: *Polski Słownik Biograficzny* 24 (1979), s. 287-292.
- P. Michal Lacko, S. J. *Život a dielo. Zborník referátov na vedeckej konferencii v Košiciach 19. a 20. marca 1992*. Potemra, Michal (zost.). Košice : Slovenský katolícky kruh v Košiciach, 1992.
- PALAŠČÁK, Dávid: *Vzťah gréckokatolíckej cirkvi a štátu v 18. storočí*. In: *Osobitosti konfesijného vývinu východného Slovenska v ranom novoveku*. Kónyová, Annamária (ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 215-219.
- PAPÁNEK, Juraj: *Historia gentis Slavae. Prvé Dejiny slovenského národa. 1780*. Bratislava : Perfekt, 2018.
- PARCZEWSKI, Michał: *Stać badań nad zasiedleniem pogranicza polsko-rusko-słowackiego (węgierskiego) we wczesnym średniowieczu*. In: *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*. Gancarski, Jan (red.). Krosno : Muzeum Podkarpatskie w Krośnie, 2006, s. 13-28.
- ПАГИРЯ, Василь: *Монастирі Закарпаття (1360–1939)*. Мукачєво : Видання Мукачівсько-ужгородської православної єпархії, 1994.
- PASTOR, Ludwig: *Geschichte der Päpste* 9. Freiburg 1928.
- PEKAR, Basil [Athanasius]: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (an. 1771)*. Romae : PP. Basiliani, 1956.
- ПЕКАР, Атанасій В.: *Нариси Історії церкви Закарпаття I – II. (Серія II. – «Записки ЧСВВ» – Секція I.)*. Рим – Львів : Видавництво Отців Василян «Місіонер», 2019.
- ПЕКАР, Атанасій: *Нариси історії церкви Закарпаття. Том I – II. Єпархічне оформлення*. Рим – Львів : Місіонер, 1997.
- PELESZ, Julian: *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom II*. Wien – Würzburg : Agentur – Verlag von Leo Woerl, 1881.
- PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : VEDA, 1997.
- PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku 1969 – 1989*. Bratislava : VEDA, 2004.
- ПЕТРОВЪ, А.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпато-русской церкви и іерархіи 1391-1498 г.* Praha : Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi – Orbis – Česká grafická unie, 1930.
- POLÁČEK, Lumír a kol.: *Great Moravian Elites From Mikulčice*. Brno : Czech Academy of Sciences, Institute of Archeology, 2020.
- POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005.
- POP, Ivan: *Malé dejiny Rusínov*. Bratislava : Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, [2010].
- POP, Ivan: *Podkarpatská Rus, osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha : Libri, 2008.

- PUTNA, Martin C.: *Obrazy z kulturních dějin Střední Evropy*. Praha : Vyšehrad, 2018.
- QUENOT, Michel: *Ikona. Okno ku wieczności*. Białystok : Orthdruk, 1997.
- RATH, Ignác: *Eparchie munkáčská od r. 1498 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*. Praha : Nákladem vlastním, 1936.
- RÉSZ, László: *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaújhely : Zemplén könyvnyomtató intézet, 1899.
- RUSÍNSKY, Beloň: *Trnavská univerzita v službe unionistickej idey*. In: *Pamiatke Trnavskej univerzity 1635 – 1777*. Trnava : SSV, s. 243-257.
- RUTTKAY, Alexander: *Archeologický výskum cirkevných architektúr a christianizácia*. In: *Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Ruttkay, Alexander – Ruttkay, Matej – Šalkovský, Peter (eds.). Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 157-178.
- RUTTKAY, Alexander: *O interetnických vzťahoch po rozpade Veľkej Moravy*. In: *Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Ruttkay, Alexander – Ruttkay, Matej – Šalkovský, Peter (eds.). Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 179-188.
- RUTTKAY, Alexander: *Vývoj štátnych štruktúr u západných Slovanov (na území dnešného Slovenska)*. In: *Stred Európy okolo roku 1000*. Wiczorek, Alfred – Hinz, Hans-Martin (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 116-118.
- SEDLÁK, Imrich: *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 2012.
- SEDLÁK, Peter: *Dejiny Košického arcibiskupstva III. Kresťanstvo na území Košického arcibiskupstva (od počiatkov do roku 1804)*. Prešov : VMV, 2004.
- SEDLER, Egon: *Ikona. Obraz neviditeľného. Prvky teológie, estetiky a techniky*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2011.
- SCHWARZ, Karl: *Über Toleranz und Religionsfreiheit in der Habsburgermonarchie*. In: *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*. Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). Prešov : Universum, 1997, s. 105-126.
- SIRMAJ, Anton: *Historické, topografické a politické poznatky stolice zemplínskej*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2004.
- SLÁDEK, Karel: *Mystická teológia východoslovanských kresťanů*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010.
- Sláva republike! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Hájková, Dagmar a spol. (eds.). Praha : Academia, 2018.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). I – VI*. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.
- SOKOLOVSKÝ, Leon: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava : AEP, 2002.
- SS. Cirillo e Metodio fra i popoli slavi. *1150 anni dall'inizio della missione. Atti del Congresso, Roma, 25-26 Febbraio 2013*. Tomko, Jozef – Vasiľ, Cyril (eds.). [Roma] : Lilamé, 2014.
- STÁTNÍK, Dalibor: *Rusíni Prjaševščiny. Krátké zamyšlení nad národnostními poměry severovýchodního Slovenska*. In: *„Nechtění“ spoluobčané. Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945–1989*. Pažout, Jaroslav – Portmann, Kateřina (eds.). Praha – Liberec : Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2018, s. 86-96.
- STEINHÜBEL, Ján: *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Budmerice : Rak, 2016.

- STOLÁRIK, Stanislav: *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Humenné : Miestny odbor Matice slovenskej – Regionálne kultúrne stredisko, 1995.
- STOLÁRIK, Stanislav: *Výber z diela*. Zubko, Peter (ed.). Prešov : Pavol Šidelský – Akcent print, 2005.
- STROH, Wilfried: *Latina je mrtvá, ať žije latina! Malé dějiny velkého jazyka*. Praha : Oikymenh, 2016.
- Středověká latinská literatura (6.–15. století). Příručka*. Leonardi, Claudio (ed.). Praha : Academia, 2014.
- SUGÁR, István: *Az egri püspökök története*. Budapest : Szent István társulat, 1984.
- SVATOŇ, Robert: *Doteky křesťanského Východu v protestantské teologii 20. století. Schlink, Pelikan, Torrance, Mannermaa, Moltmann*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2018.
- Świat Bizancjum 3. *Bizancjum i jego sąsiedzi 1204-1453*. Laiou, Angeliki – Morrison, Cécile (eds.). Kraków : WAM, 2013.
- SZABO, Miloš: *Východní křesťanské církve. Stručný přehled sjednocených i nesjednocených církví křesťanského Východu*. Praha : Karolinum, 2016.
- SZARANIEWICZ, Izydor: *Kościelna Unia na Rusi i wpływ jej na zmianę społecznego stanowiska świeckiego duchowieństwa ruskiego*. Lwów : Nakładem autora, 1899.
- ŠKOVIERA, Andrej: *Latinizácia, jej príčiny a okolnosti. S osobitným zreteľom na prostredie Mukačevskej eparchie*. In: *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií*. Marínčák, Šimon – Žeňuch, Peter (eds.). Košice – Bratislava : Centrum spirituality Východ - Západ Michala Lacka v Košiciach Teologickej fakulty Trnavskej univerzity – Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, 2017, s. 219-248.
- ŠKOVIERA, Andrej: *Stretnutie východnej a západnej teológie v spevníku J. Juhaseviča z roku 1811*. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15.–19. storočia*. Doruľa, Ján (ed.). Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 403-421.
- ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam: *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV – Typoset Print, 2013.
- ŠOLTÉS, Peter: *Historické poznámky k jazykovej situácii gréckokatolíkov v 18. a na začiatku 19. storočia*. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Doruľa, Ján (ed.). Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 378-380.
- ŠOLTÉS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesiónálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009.
- ŠPAČEK, Michael: *Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje 1910–1948. Bibliografie časopisu věnovaného sjednocení Slovanů v Kristu a ukázky jeho unijního úsilí*. Olomouc : Centrum Aletti Velehrad-Roma, 2011.
- ŠPIDLÍK, Tomáš – AMBROS, Pavel: *Svatí Cyril a Metoděj mezi námi. Vybrané otázky cyrilometodějské tradice. Bibliografie 1990–2011*. Olomouc : Centrum Aletti Velehrad-Roma, 2011.
- ŠPIDLÍK, Tomáš: *Spiritualita křesťanského Východu. Systematická příručka*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma, 2002.
- ŠPIRKO, Jozef: *Cirkevné dejiny s osobitným zreteľom na vývin cirkevných dejín Slovenska I – II*. Martin : Neografia, 1943.

- ŠTÚR, Ľudovít: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava : Slovenský inštitút národných štúdií, 1993.
- ŠTURÁK, Peter: *45 rokov od obnovenia činnosti Gréckokatolíckej cirkvi v Československu*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III*. Coranič, Jaroslav (ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 409-422.
- ŠTURÁK, Peter: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra, 1999.
- ŠVORC, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2013.
- ŠVORC, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- ŠVORC, Peter: *Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918 – 1946)*. Prešov : Universum, 1996.
- TAFT, Robert F.: *Katolicizmus východného obradu. Jeho dedičstvo a poslanie*. Košice – Bratislava : Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka – Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2007.
- TAJKOV, Peter: *Sakrálna architektúra 11. – 13. storočia na juhovýchodnom Slovensku*. Košice : Fakulta umení Technickej univerzity v Košiciach, 2012.
- TIMKOVIČ, Jozafát Vladimír: *Rusíni na Slovensku v cirkevných dokumentoch. I. diel*. Užhorod : Vydavateľstvo V. Paďáka, 2006.
- TINKOVÁ, Daniela: *Jakobíni v sutaně. Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*. Praha : Argo, 2011.
- TÓTH, Endre: *A magyar szent korona és a koronázási jelvények*. Budapest : Országos köznyelvkiadó, 2018.
- Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Lukáčová, Martina a kol. (red.). Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2013.
- TRETERA, Jiří Rajmund – HORÁK, Záboj: *Slovník církevního práva*. Praha : Grada, 2011.
- ULIČNÝ, Ferdinand: *Dejiny Liptova od 9. storočia do 19. storočia*. Liptovský Hrádok : Komunitná nadácia Liptov, 2015.
- ULIČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990.
- ULIČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach, 1995.
- ULIČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001.
- ULIČNÝ, Ferdinand: *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava : Veda, 2013.
- ULIČNÝ, Ferdinand: *Notície Mateja Bela o Šarišskej a Zemplínskej stolici*. In: *Nové obzory* 29 (1987), Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove, s. 141-153.
- ULIČNÝ, Ferdinand: *Začiatky a vývoj kresťanstva na východnom Slovensku v stredoveku*. In: *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Kohútová, Mária (ed.). Bratislava : Historický ústav SAV – SHS pri SAV, 2003, s. 35-43.
- Valašská kolonizácia na Slovensku a slovenská kolonizácia v Rumunsku. Zborník príspevkov z 10. zasadnutia komisie historikov Slovenska a Rumunska (Banská Bystrica, 25. – 27. september 2012)*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2014.

- VANČO, Martin: *Stredoveké rotundy na Slovensku (od 9. do 13. storočia)*. Bratislava : Chronos, 2000.
- VARSÍK, Branislav: *Osídlenie Košickej kotliny I – III*. Bratislava : Veda, 1964 – 1977.
- VARSÍK, Branislav: *Vznik a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku*. In: *Historický časopis* 39 (1991), č. 2, s. 129-148.
- VARSÍK, Branislav: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava : Veda, 1984.
- VASIL, Cyril: *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. Trnava : Dobrá kniha, 2000.
- VASIL, Cyril: *Predstavitelia Mukačevského gr. kat. biskupstva v 17. a 18. storočí a Trnavská univerzita*. In: *Trnavská univerzita 1635-1777*. Šimončič, Jozef (zost.). Trnava : Trnavská univerzita, 1996, s. 91-111.
- VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské 863 – 885*. Praha : Vyšehrad, 1996.
- VAVŘÍNEK, Vladimír: *Misie na Moravě: mezi latinským Západem a Byzancí*. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*. Wicczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 107-109.
- VÉGHSEŐ, Tamás – NYIRÁN, János: *Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikus szármára (1749). 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2012.
- Velká Morava a počátky křesťanství*. Kouřil, Pavel (ed.). Brno : Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2014.
- VILINSKIJ, Valerij S.: *Unionizmus*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1932.
- VLADÁR, Vojtech: *Dejiny cirkevného práva*. Praha : Leges, 2017.
- VNUK, František: *Popustené putá. Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a normalizácie (1967 – 1971)*. Martin : Matica slovenská, 2001.
- VNUK, František: *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin : Matica slovenská, 1999.
- VYSTRČIL, Jaroslav: *Křesťanský východ*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 1992.
- WOLF, Josef Maria de: *Být katolíkem je zločin. Translatio: 18 01*. [Samizdat].
- ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových. Vypravuje Jonáš Záborský. 1875*. Bratislava : Slovart, 2012.
- ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Múdrosť života ve chrámových řečech*. Brtáňová, Erika (ed.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Ústav slovenskej literatúry SAV – Slovenský komitét slavistov, 2015.
- ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Únia na Litve a v Uhrách*. In: *Letopis Matice slovenskej* 7 (1870), zv. 2. Paulíny-Tóth, Viliam (ed.). Turčiansky Svätý Martin : Kníhtlačiarско-účastinársky spolok, s. 11-15.
- Zamek Królewski w Sanoku. Muzeum sztuki. Royal castle in Sanok. Museum of art. Archeologia, historia, sztuka. Archeology, history, art*. Sanok : Muzeum Historyczne w Sanoku, 2015.
- ZAVARSKÝ, Svorad: *Latinská cesta k identite uhorských gréckokatolíkov?* In: *Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií*. Žeňuch, Peter – Zubko, Peter et alii (eds.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied – Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 37-46.

- ZAVARSKÝ, Svorad: *Reflexiones super ortu, religione, et habitationis stativis gentis Ruthenae – prameň o identite cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku v druhej polovici 18. storočia*. In: *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií*. Marinčák, Šimon – Žeňuch, Peter (eds.). Košice – Bratislava : Centrum spirituality Východ - Západ Michala Lacka v Košiciach Teologickej fakulty Trnavskej univerzity – Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, 2017, s. 25-44.
- ZOZULAK, Ján: *Vplyv unionizmu na odklon od svätootcovskej tradície a návrat k štúdiu diel svätých otcov*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2000.
- ZSÁTKOVITS, Kálmán: *Az egri befolyás és az ez ellen vívott harc a munkácsi görög szer-tartású egyházmegye történelmében*. In: *Századok a Magyar történelmi társulat közlőnye* 18 (1884), Budapest, s. 680-877.
- ZUBKO, Peter – JUCKES, Timothy Renwick Ian – NÁDASKÁ, Katarína: *Pútnický Kostol svätej Alžbety v Košiciach*. Poprad : Popradská tlačiareň, 2014.
- ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Peter: *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017.
- ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Vavrinec: *O dokumentoch užhorodskej únie*. In: *Košické historické zošity. Zborník Dejepisného spolku v Košiciach*, 2017, č. 27. Szeghy, Gabriel (red.). Košice : Dejepisný spolok v Košiciach, 2017, s. 9-20.
- ZUBKO, Peter: *Dôsledky tzv. Prešovského soboru v agende Jozefa Čárskeho a Štefana Onděrka*. In: *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Coranič, Jaroslav – Šturák, Peter – Koprivňáková, Jana (eds.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 209-219.
- ZUBKO, Peter: *Drevené cerkvi na východnom Slovensku v 18. storočí podľa záznamov latinských biskupov*. In: *Vedecký zborník múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 25. Východokresťanské sakrálne pamiatky v slovensko-poľsko-ukrajinskom pohraničí. Materiály medzinárodnej vedeckej konferencie, Svidník, 19. – 20. júna 2009*. Sopoliga, Miroslav (red., ed.). Svidník : SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku – Spoločnosť priateľov Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry, 2010, s. 160-180.
- ZUBKO, Peter: *Hospodárske zabezpečenie gréckokatolíckych farností Šariša a Zemplína v rokoch 1734 a 1738. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia III*. Ružomberok : Verbum, 2012.
- ZUBKO, Peter: *Jágerskí biskupi a latinizácia v 18. storočí*. In: *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií*. Marinčák, Šimon – Žeňuch, Peter (eds.). Košice – Bratislava : Centrum spirituality Východ - Západ Michala Lacka v Košiciach Teologickej fakulty Trnavskej univerzity – Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, 2017, s. 9-23.
- ZUBKO, Peter: *Jonáš Záborský – kňaz nie každodenný*. In: *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodenia*. Doruľa, Ján (ed.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014, s. 55-78.
- ZUBKO, Peter: *Katolícke farnosti na Zemplíne v 18. storočí podľa záznamov jágerských biskupov*. In: *Kresťanstvo v dejinách Zemplína. Zborník z rovnomennej celoslovenskej vedeckej konferencie, konanej 17. – 18. septembra 2010 v Michalovciach*. Michalovce : Zemplínskej múzeum Michalovce – Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 175-187.

- ZUBKO, Peter: *Každodennosť u uniatskych presbyterov vo svetle latinských prameňov*. In: *Slavica Slovaca* 53 (2018), č. 2, s. 142-147.
- ZUBKO, Peter: *Kňaz nie každodenný. Jonáš Záborský v službe Košickej diecézy*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013.
- ZUBKO, Peter: *Košické biskupstvo a gréckokatolíci v súvislostiach roku 1968*. In: *Vďační za dar viery a vzkriesenie Cirkvi. Zborník zo sympózií ku 50. výročiu obnovenia Gréckokatolíckej cirkvi v bývalom Československu*. Hospodár, Michal (ed.). Michalovce : Spolok sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, 2018, s. 21-39.
- ZUBKO, Peter: *Kult Svätej krvi v Košiciach. Rozprávania o stratených stredovekých relikviách*. Košice : Viliam Ščavnický, ¹2012, ²2013.
- ZUBKO, Peter: *Kult svätých Cyrila a Metoda v tradícii latinskej cirkvi. Vybrané kapitoly cyrilo-metodského kultu*. Ružomberok : Verbum, 2014.
- ZUBKO, Peter: *Liturgické jazyky ľudu Zemplína a Šariša pri kresťanských bohoslužbách v roku 1749*. In: *Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií*. Žeňuch, Peter – Zubko, Peter et alii (eds.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied – Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 47-68.
- ZUBKO, Peter: *Na margo reformácie*. In: *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru* 28 (2017), č. 1, s. 23-30.
- ZUBKO, Peter: *O dokumente Užhorodskej únie z 24. apríla 1646*. In: *Slavica Slovaca* 51 (2016), č. 1, s. 3-9.
- ZUBKO, Peter: *Poľské mariánske obrazy v službe rekatolizácie východu Slovenska*. In: DLUGOŠ, František a kol.: *Regnum marianum – ozdoba a istota Slovenska*. Levoča : MTM, 2014, s. 185-209.
- ZUBKO, Peter: *Poľské vplyvy na rekatolizáciu v Jágerskom biskupstve*. In: *Rekatolizácia a uhorská spoločnosť v 17. – 18. storočí. Rekatolizáció és a magyar társadalom a XVII – XVIII. században*. Kónya, Peter (ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 28-42.
- ZUBKO, Peter: *Poľsko-uhorské súvislosti v dejinách uniátov*. In: *Slavica Slovaca* 53 (2018), č. 3-4 (Supplementum), s. 187-204.
- ZUBKO, Peter: *Pramene k dejinám východnej cirkvi v rímskokatolíckom Arcibiskupskom Archíve v Košiciach*. In: *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obraďovom prostredí na Slovensku*. Žeňuch, Peter (ed.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 73-82.
- ZUBKO, Peter: *Slávenie sviatkov gréckokatolíckmi na území spoločnom s rímskokatolíckmi podľa relácií z roku 1794*. In: *Slavica Slovaca* 40 (2005), č. 1, s. 22-33.
- ZUBKO, Peter: *Zemplínski a abovskí uniati v Barkóczyho vizitácii. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia IV*. Ružomberok : Verbum, 2013.
- ŽEŇUCH, Peter – VASIL, Cyril: *Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. MBSLS I*. Roma – Bratislava – Košice : Pontificio Istituto Orientale Roma – Slavistický kabinet Slovenskej akadémie vied Bratislava – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka Košice, 2003.
- ŽEŇUCH, Peter – ZUBKO, Peter: *Michal Bradač – Rukoväť cirkevných dejín. Мiхaиля Бpадачъ – Бпuтoмъ Иcтopиѣ Цepкoвнoмъ*. MBSLS VIII. Žeňuch, Peter – Zubko, Peter (eds.). Bratislava : Veda – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2021.
- ŽEŇUCH, Peter: *Andrej Deško a Bohuš Nosák-Nezabudov o kultúrnych stereotypoch na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 40. rokoch 19. storočia*. In: *Slavica Slovaca* 51 (2016), č. 1, s. 10-32.

- ŽEŇUCH, Peter: *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015.
- ŽEŇUCH, Peter: *Kultúrne kontexty cirkevnoslovanského písomníctva na Slovensku a cyrilo-metodské dedičstvo*. In: LICHNER, Miloš – MARINČÁK, Šimon – ŽEŇUCH, Peter: *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva I. Monografia*. Bratislava : Dobrá kniha, 2013, s. 51-90.
- ŽEŇUCH, Peter: *Kultúrno-historické podmienky vzniku paraliturgickej piesne byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku v 17. – 19. storočí*. In: *Slovenská kresťanská a svetská kultúra*. Skladaná, Jana (zost.). Bratislava : Veda, 2001, s. 202-223.
- ŽEŇUCH, Peter: *Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Bausteine zur Slawischen Philologie und Kulturgeschichte, Reihe B. Editionen. Band 23. MBSLS II*. Köln – Weimar – Wien : Böhlau Verlag, 2006.
- ŽEŇUCH, Peter: *Medzi východom a západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava : Veda, 2002.
- ŽEŇUCH, Peter: *Niekoľko poznámok k anonymnej próze v cyrilských rukopisoch 18. storočia v karpatskom prostredí*. In: *Ludová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení*. Žeňuchová, Katarína – Žeňuch, Peter (eds.). Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2009, s. 149-168.
- ŽEŇUCH, Peter: *Paraliturgická pieseň z jazykového a kultúrno-historického pohľadu a jej miesto v tradícii cirkvi byzantského obradu na východnom Slovensku*. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15.–19. storočia*. Doruľa, Ján (ed.). Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 390-402.
- ŽEŇUCH, Peter: *Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii na Slovensku. MBSLS IV*. Roma – Bratislava – Košice : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v Bratislave – Pontificio Istituto Orientale v Ríme – Slovenský komitét slavistov v Bratislave – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach, 2013.
- ŽEŇUCH, Peter: *Tradícia, jazyk, identita a kontexty byzantsko-slovanskej kultúry pod Karpatmi*. In: *Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom*. Žeňuch, Peter (ed., red.). Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, s. 7-36.
- ŽUDEL, Juraj: *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava : Veda, 2010.

Summary

Many will come from the east and west

The Subcarpathian East in the Archives of the Latin Church

According to archival documents, the Latin Church under the Carpathian Mountains never urges to do Latinization the Eastern Christians. The interest of the Western Church about the community of Eastern Christians has an entirely different background. At the time of the Uzhhorod Union, the conversion of several Orthodox popes under the wings of the Catholic Church was understood exclusively as a local and landed matter, which resulted from patronage law. Latin bishops did not engage in the expansion of the union, they had many problems of their own. The Druget family on his estates successfully continued to expand the union with the qualified help of fathers from the Society of Jesus. Subsequently, the Uniates existed as a separate entity, with several great bishops who formed and administered them.

Our research showed that in the 1720s, the Uniates had a crisis that exceeded social boundaries. At that time, the Latin Church entered in the story to ensure public morality and discipline. The Bishop of Eger seemed to have doubts as to whether the union still lasted, so he undertook its revision in 1726. A certain moral example for northern Hungary was unionism in Poland. The bishop took advantage of canon law, restored the institute of the ritual vicar, and through it sought to discipline the Eastern priests. This did not become more significant until the middle of the 18th century under the Union Bishop Michal Manuel Olshavsky. He used a proven tool, as used by the Latin Church, the canonical visitation.

In the Latin scene with different periodicity, documents about the Union were created, compiled from written reports by Latin pastors. These documents indicate the sincere Latin interest in the Uniates, which was to bring them exaltation and real equality with the Latin Church. These efforts have not been successfully completed. The Eger Bishop Francis Barkóci even had written statutes for the Uniates, but he put them in an *ad acta* drawer. Count Barkóci protected the eastern rite, forbidding the mixing of the rites. The change of attitude occurred only during the last bishop of Eger, Charles Esterházi, which accelerated the establishment of the local Uniate diocese. Latin interest had a strong influence on the formation of its own Eastern identity, which eventually grew into the erigation of first the Mukacheve and later the Presov Greek Catholic diocese. In the first case, the bishop of Eger did not agree with the creation. Throughout the 18th century, the bishops of Eger and their canons did not agree with the division of their own diocese. The Roman Catholic Kosice diocese and the Satu Mare diocese were also established in 1804, much later than the local Greek Catholic diocese. In the second case, the first bishop of Kosice, Andrej Sabo, was actively helpful in the establishment of

the Greek Catholic diocese in Presov. He had by pastors collect the statistical data needed for the dismembrance.

The year 1771, when the Mukacheve Greek Catholic Diocese was established, found the Eastern Christians ready for this event. Several presbyters had good theological education, administrative structures were in place, and important institutes and regulations existed. Formally, the pope had no doubts, two strong generations of priests since 1726 had undergone a formation comparable to the Latin formation. So, the Mukacheve Rite Vicariate could be promoted to a separate diocese. Even then, some Latin supervision did not cease, because in the spirit of canon law, the diocese was subordinate to a metropolitan who was not the Archbishop of Eger but of Esztergom.

The year 1780 was important for Greek Catholics, because after it we see a significant spontaneous Latinization. It was about accepting the Gregorian calendar. There was a unification of religious customs in those territories where the Catholics of Latin and Greek rite lived. Reports from eastern Slovakia map this issue and are a rare source not only for the history of the liturgy, but also for the history of the identity of the bearers of the Eastern rite. There is several Slovak naming in the documents, which denotes religious affiliation, no ethnicity. Before 1780 and to a large extent in 1794, it is at the end of the 18th century, the Julian calendar was considered the Greek Catholic's own calendar. At least some representatives of the Roman Catholic Church seem to have seen the unification of the calendar as part of the Union's agreement. The complete transition to the Gregorian calendar did not occur until the 19th century.

The restoration of the Greek Catholic Church in 1968 brought a new stage in relations with the Latin Church. The Roman Catholic Church actively cooperated in the restoration of the Greek Catholic Church. It provided the premises of the Kosice Bishop's Palace for its official resurrection on April 10, 1968. In many parishes, the Roman Catholic priests and believers spontaneously welcomed the Greek Catholic priests returning to their parishes. In a short time, many Greek Catholic pastors asked Roman Catholics for the opportunity to celebrate their services in Roman Catholic churches, usually according to customs before 1950. The agreement was always made by the ordinaries of both churches after the opinion of the pastors concerned. The Kosice Chapter Vicar Steven Onderko dealt with these cases individually, but in principle reciprocally. He asked for the opportunity to serve the Mass in Greek Catholic temples. Priests were the key figures who influenced their parishioners in both positive and negative ways. Various manipulations often occurred on both sides, which grew into unwanted village divisions. If a party did not go according to its ideas to the church authorities, it abused the state and the communist authorities. And the regime feared unrest, so it ordered unjustified demands. The frequent anonymous letters addressed to ecclesiastical and state authorities played an extremely negative role. The Greek Catholics sought to regain their status ("their rights," as John Hirka put it) in 1950. Today, several non-critical authors blame the Roman Catholic Church for alleged Latinization, but according to sources, this accusation is absurd. Roman Catholics had no interest in absorbing other believers. It was an extraordinary time that no one in 1950 expected when and

if it would end at all. The Greek Catholic priests themselves, who were removed by the state in 1950, then called on their parishioners to remain faithful to the pope. The only guarantee of Catholicism was the Roman Catholic Church. There was a lack of sensitivity on the Greek Catholic side, and nationalism also emerged in northern eastern Slovakia. After two years, both local ordinaries - Steven Onderko and John Hirka - have decided that inter-chin problems will be solved in the field by experts appointed by them. This meant a significant reduction in problems. They obtained objective information, which was presented to both ordinaries for a definitive decision.

After the Second Vatican Council, interest in the Christian East at the highest ecclesiastical level deepened in the Roman Catholic Church. The Congregation for the Oriental Churches was formed, which primarily covers all Eastern ecclesial communities. The key task was the codification of the Code of Canons of the Eastern Churches, which was promulgated in 1990 by pope John Paul II. Theological and academic interest in the Christian East was cultivated earlier in the Czech lands, but also in the Society of Jesus, in eastern Czechoslovakia the coexistence of Latin and Greek churches continued daily in practical pastoral help, for example in confession. Today's middle and older generation of Catholic priests commonly knows the second rite and can concelebrate in it. Inter-rite and interpersonal relationships are still influenced by local priests, who are mainstream leaders.

In Slovakia, after 1989, the Greek Catholic Church went through a new stage of development. It includes the external renewal, constitution and enhancement of the church organization, as well as the search for one's own roots. However, the authentic local Carpathian tradition is still little explored and drawn. The sources of this spiritual heritage are also systematically made available scientifically by the Ján Stanislav Institute of Slavic Studies of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava. These include the Uzhhorod Manuscript Pseudozonar, the Statutes of the Mukacheve Greek Catholic Diocese, The Handle of Church History, The Image of Monastic Life. These point to one and only spiritual line that was neither interrupted nor destroyed by the Uzhhorod Union but continued and multiplied continuously.

The history shows progress and enrichment as both communities, Eastern and Western, approached or touched as tangents. However, this was only possible if they themselves had enhanced their own spiritual and cultural heritage, which they then enriched. The common tangents and intrusions of the interests of the Western and Eastern Churches under the Carpathians have ultimately always been mutually beneficial, leading to intellectual, religious and cultural enrichment. The purification of historical memory and the revitalization of moral and spiritual values.

Vydanie tejto publikácie láskavo podporila

Nadácia LEA

Ďakujeme

Peter Zubko

Prídu mnohí od východu i západu
Podkarpatský Východ v archívoch západnej cirkvi

Publikácia je výstupom z projektu
VEGA 2/0025/18
*Každodennosť v interakcii latinskej a byzantskej kultúry
na príklade karpatského regiónu v novoveku*

Rozsah
15,00 AH

Prvé vydanie
© Peter Zubko, 2021

Pre Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v Bratislave vydala
Popradská tlačiareň, vydavateľstvo s. r. o.

ISBN 978-80-89613-39-7
EAN 9788089613397